EWIS BASTON
O ISTORIE A EUROPEI VĂZUTĂ DE LA HOTARELE SALE
FRONTIERE CARE NE DESPART SI NE DEFINESC CONTINENTUL r
„O călătorie originală, fermecătoare şi care te pune pe gânduri prin multe dintre cele mai interesante graniţe ale Europei, vizibile, invizibile şi extrem de contestate.

LEWIS BASTON
O ISTORIE A EUROPEI VĂZUTĂ DE LA HOTARELE SALE
FRONTIERE CARE NE DESPART ŞI NE DEFINESC CONTINENTUL
Traducere din limba engleză de
COSMIN NEDELCU

LITERA
Bucureşti
Borderlines
A History of Europe, Told From the Edges
Profesorilor mei, care m-au format şi mi-au deschis mintea:
Vie, Jill, Hannah, Colin, Andrew, Bill, Michael, Peter, Anthony, David şi multi alţii.

Introducere

Pe insula britanică nu avem graniţe.

Ultima frontieră internaţională pe care o puteam întâlni – hotarul dintre Scoţia şi Anglia – a încetat să mai existe odată cu Legea Uniunii din 1707 şi, cu toate că s-a pus problema reapariţiei ei în 2014 şi s-ar putea ca acest lucru să se repete, am trăit mai bine de 300 de ani cu sentimentul că am fi în mare măsură aceeaşi tară. Ne exportăm eforturile de a trasa linii de demarcaţie, indiferent dacă celor care au parte de ele (din Irlanda şi Belgia până în India) le convine sau nu lucrul ăsta.

Ideea de a ajunge direct într-o altă ţară cu automobilul sau suindu-te într-un tren fără să treci printr-un control de securitate sau, mai radical, mergând pur şi simplu pe jos este una străină imaginaţiei englezilor. Prima oară când am traversat o frontieră terestră internaţională s- a întâmplat într-o dimineaţă ceţoasă din vara lui 1984. Eram împreună cu părinţii şi cu sora mea într-un autocar care plecase din Londra în seara precedentă. Dormisem iepureşte în timp ce călătoriserăm de la Calais prin regiunea câmpurilor de bătălie din nordul Franţei, trecând prin Reims şi Metz, pentru a ajunge la Strasbourg. Poate pentru a-i descuraja pe pasageri să se îndepărteze când făceam popasuri în zonele rurale, pe ecranul video comun a rulat *Rambo,* iar după ce s-a încheiat am adormit şi am avut un somn agitat. Speram să asist la momentul în care treceam graniţa, iar părinţii mei m-au trezit exact la timp. Autocarul a traversat şoselele pustii, intens luminate din zona industrială a oraşului Strasbourg. Am trecut podul peste Rin... şi BAM! Eram în Kehl, Germania. Germania! O ţară cu totul nouă. într- o clipă, din Franţa în Germania, fără să mă urc într-un feribot, ba chiar şi fără să mă ridic din scaunul meu din ce în ce mai incomod de autocar. Am făcut primii paşi pe pământ german într-o zonă de servicii de pe autostradă de lângă Baden-Baden, un nume care era el însuşi un talisman al logicii şi concreteţe! teutone. Părinţii şi sora mea păreau mai puţin entuziaşti.

Câteva ore mai târziu – destul de multe ore, în care şoferul a schimbat filmul cu *Sunetul muzicii,* pentru a ne introduce în starea de spirit potrivită – am repetat trucul. Peisajul a devenit din ce în ce mai deluros, iar la un moment dat colinele s-au preschimbat în munţi şi am trecut printr-un punct de control din Bavaria în Austria. La câţiva ani după călătoria în Austria, părinţii mei mi-au spus că drumul cu autocarul făcuse parte din planul lor, căci crezuseră că o să- mi placă.

Eram student când a căzut Cortina de Fier; prima mea călătorie cu trenul Interrail m-a purtat în Praga şi Bratislava postcomuniste în 1990, de cealaltă parte a ceea ce fusese o frontieră interzisă atât mental, cât şi pe hartă. Europa era mult mai mare decât îmi imaginasem. Am devenit conştient de faptul că în epoca mea erau încă posibile schimbări politice colosale – că „marea istorie" continua să se făurească. O parte din asta – în Cehoslovacia, în fosta URSS şi în fosta Iugoslavie – însemna că, până la urmă, acele linii aparent fixe din atlas puteau fi deplasate.

O perioadă consistentă din viaţa mea profesională de specialist în domeniul electoral a presupus analizarea, comentarea şi recomandarea unor delimitări; aproape orice sistem electoral implică trasarea anumitor linii pe hartă pentru a determina reprezentarea politică.

Dar nu mi-am pierdut niciodată
fascinaţia faţă de graniţele naţionale şi faţă de Europa Centrală şi de Est. în 2004, după ce opt ţări din regiune s-au alăturat Uniunii Europene şi a început perioada zborurilor ieftine, am avut posibilitatea de a le explora personal într-o manieră pe care nu mi-aş fi putut-o închipui niciodată înainte de 1989. Caracteristicile distincte ale unor locuri precum Letonia şi Slovacia mi s-au dezvăluit pe măsură ce am călătorit şi am savurat mai des plăcerea vinovată de a traversa graniţe terestre.

Originea cărţii de faţă se găseşte în acea perioadă traumatizantă a vieţii politice în care Brexitul şi Trump şi-au scos capul la iveală. Evenimentele din 2016 m-au lipsit de orice entuziasm politic şi m-au încurajat să găsesc o cale de a cerceta într-un mod indirect cele întâmplate şi de a le găsi un loc într-un context mai larg. Am aruncat mai întâi o privire asupra graniţei terestre a ţării mele cu Irlanda, a cărei importanţă se estompase după Acordul de la Belfast din 1998. Avuseserăm parte de victoria unei campanii dedicate mai cu seamă beneficiilor generalizate ale instituirii controalelor la frontieră; care urmau să fie consecinţele pentru graniţa noastră propriu-zisă? Am străbătut câmpurile şi am mers de-a lungul şirurilor de boschete din Fermanagh şi Armagh, căutând răspunsuri. Dar mi-am dat seama că întrebarea era mai generală şi că era legată de curiozitatea mea de-o viaţă faţă de graniţele terestre şi de teritoriile ambigue. Una dintre problemele referitoare la modul în care eu învăţasem istoria, nicidecum din vina strălucitilor mei profesori, consta în faptul că istoria „noastră” naţională era separată de preocupările europene. Pe măsură ce am citit despre locuri precum Silezia şi Regiunea Sudetă şi despre conflictele de acolo de la începutul anilor 1920, paralelele cu Irlanda au început să iasă în evidenţă dintre pagini. Chiar dacă Imperiul Britanic nu s – a prăbuşit odată cu celelalte imperii europene în 1917-1918, el n-a mai fost niciodată la fel. Şi nici istoria economică a Marii Britanii nu este o poveste insulară. Marea Britanie, oricât s-ar strădui, nu poate scăpa de contextul ei european. Aşa că am pornit într-o serie de călătorii de cunoaştere care m-au purtat şi m-au făcut să traversez adesea toate graniţele despre care scriu în această carte – de la frontiera dintre Rusia şi Finlanda de lângă Vîborg până la câmpiile sudice ale Ucrainei, din Irlanda până în Croaţia. Am călătorit chiar mai departe, însă când scrii o carte despre graniţe trebuie să tragi o linie undeva.

N-am uitat niciodată sentimentul de uimire pe care l-am trăit când am trecut hotarul dintre Franţa şi Germania în acea zi din 1984. Lui Reginald Maudling, politicianul amabil şi imperfect căruia i-am fost cândva biograf postum, îi plăcea să spună că înţelepciunea filosofică pleacă de la simpla senzaţie de mirare şi de surpriză, acesta fiind şi sâmburele cărţii de faţă. Aşteptam de multă vreme să cercetez acea senzaţie de tranziţie bruscă ce însoţeşte traversarea unei linii care, oricât de concretă ar
fi, îşi datorează existenţa imaginaţiei omeneşti şi limitelor acesteia.
întâlnim frecvent două metafore despre graniţe şi despre zonele de frontieră: cea a podului şi cea a uşii. Ideea podului omagiază rolul graniţei ca spaţiu deschis al schimbului reciproc, în vreme ce uşa presupune capacitatea de a ţine graniţa închisă, de a-i primi pe ceilalţi în propria casă într-o manieră selectivă sau de a nu-i primi deloc. Ambele idei sunt valabile, în grade diferite şi în circumstanţe diferite; grănicerii estoni privesc frontiera cu Rusia ca pe o uşă exterioară a căminului lor, una care trebuie ferecată în siguranţă, în vreme ce graniţa cu Letonia este complet deschisă. Există chiar şi un loc de joacă în orăşelul de frontieră Valga/Valka în care un leagăn îi va purta pe copii din Estonia în Letonia şi înapoi. Scriitoarea ucraineană Viktoria Amelina (1986-2023) scria că graniţa defineşte locul din care începe „acasă”. Spunând asta, nu se referea neapărat la o graniţă naţională, ci la o comunitate mai largă de simţăminte care poate depăşi anumite hotare naţionale, dar nu şi altele, şi care nu este neapărat simplu de identificat. Suntem oare, aşa cum se plângea Amelina, „sortiţi să facem mereu greşeli în privinţa locului în care ni se termină căminul, spaţiul în care suntem protejaţi, şi în care graniţele lui ar trebui să fie deosebit de bine păzite”?

În Europa imperiilor de dinainte de 1914 existau puţine controale asupra deplasării oamenilor în afara celor impuse de piaţă prin
accesibilitatea preţului călătoriilor. Migraţia era relativ liberă, chiar şi — înaintea Legii străinilor din 1905 – în Marea Britanie. De regulă, paşapoartele nu erau necesare şi, pe lângă migraţie, exista un sistem vast de călătorii turistice către staţiuni de pe litoral, centre balneoclimaterice, vestigii antice, ba chiar şi un „turism macabru” către câmpurile de bătălie. Ghidurile de călătorie precum Baedeker erau reeditate frecvent pentru locuri de mare atracţie precum Elveţia şi Italia şi, în pragul Primului Război Mondial, s-au diversificat, cuprinzând destinaţii turistice mai aventuroase de tipul Egiptului sau Rusiei („cu un scurt ocol pe la Pekin „). Dar existau piedici în cazul transportului de bunuri. Călătoriile internaţionale pe calea ferată puteau să implice inspecţii vamale minuţioase, iar cantitatea scutită de taxe vamale pe care o persoană o putea transporta peste o graniţă internaţională era extrem de limitată.

Frontierele în sine nu sunt atât de vechi cum tindem să credem. De multe ori, ceea ce noi ne imaginăm drept „state” din lumea de dinaintea unor transformări precum Pacea Westfalică din 1648 şi Războaiele revoluţionare franceze nu deţineau controlul exclusiv asupra teritoriilor lor; ele erau obligate să îşi respecte obligaţiile imperiale şi religioase şi să aibă în vedere drepturile nobililor şi ale cetăţilor, iar limitele suveranităţii lor erau neclare atât din punct de vedere politic, cât şi geografic. Cu toate acestea, chiar dacă majoritatea liniilor pe care le trasăm
pe hărţile istorice sunt imaginare, există câteva hotare antice care aveau o semnificaţie pe teren. Atât China, cât şi Imperiul Roman au construit fortificaţii de graniţă în urmă cu 2 000 de ani, deşi nici măcar acestea nu prea semănau cu frontierele moderne. De obicei, imperiile nu recunoşteau suveranitatea entităţilor aflate dincolo de linia de demarcaţie; era o zonă de frontieră neclară, în care se desfăşurau activităţi comerciale şi existau aşezări urbane. Prin urmare, populaţia frontalieră a existat de mai multă vreme decât există frontierele legale. Sistemul de *limesuri** se întindea de-a lungul a ceea ce înseamnă astăzi Germania şi Europa Centrală, iar scopul lui pare să fi fost mai degrabă reglementarea comerţului şi a migraţiei la scară mică decât apărarea imperiului; în secolele al IV-lea şi al V-lea, când a început marea epocă a migraţiilor europene, acesta s-a dovedit inadecvat. Este posibil ca britanicii să aibă o idee exagerată despre cât de grozave erau frontierele externe ale Imperiului Roman, deoarece Zidul lui Hadrian, una dintre cele mai militarizate dintre acestea, străbate în linie dreaptă nordul Angliei.

Mai puţin cunoscută cititorilor britanici este Graniţa Militară care a despărţit Austria creştină de Imperiul Otoman islamic. în mod oficial, aceasta a dăinuit aproape trei veacuri, până în 1881, dar a fost succesoarea hotarelor instabile care se întindeau de-a lungul Croaţiei,

Ungariei şi Transilvaniei cu alte două secole înainte. în anumite privinţe, impactul psihologic al Graniţei Militare a fost mai profund decât cel al Cortinei de Fier; imaginile care reprezintă falia dintre „Occident” şi islam sunt încă pregnante. Punctul psihologic de trecere dintre „Europa” şi „Balcani” a fost fixat timp de 200 de ani la Belgrad, aflat imediat dincolo de râul Sava şi de Dunăre faţă de ultimul oraş din Croaţia/Ungaria, Semlin (care astăzi este suburbia belgrădeană Zemun). Prezenţa islamică se încetăţenise şi era mai profundă în Belgrad decât era în teritoriul de la nordul lui, iar până în 1867 a existat o garnizoană turcească în oraşul sârbesc, altminteri independent de facto.

Graniţa Militară a fost un loc în care au apărut noi forme de societate, nu atât datorită contactului cu cealaltă tabără, ci pentru că autorităţile habsburgice au încurajat colonizarea teritoriului de către ţărani care, în schimbul obligaţiei de a sluji într-o miliţie locală pentru apărarea hotarelor, erau eliberaţi de legăturile lor feudale faţă de moşieri sau de aristocraţi. Ţăranii liberi aveau sarcina de a se deplasa de-a lungul graniţei pentru a o păzi, pentru a împiedica încălcarea ei şi pentru a-i ajuta pe neguţători şi pe călători să treacă în siguranţă zona frontalieră, în ciuda riscurilor de tâlhării. Am observat că în toate ţinuturile de graniţă din Europa oamenii aveau adeseori câini mari şi fioroşi; erau nevoiţi să-şi asigure singuri protecţia. La origine, ciobănescul de Boemia a fost o rasă creată pentru a-i ajuta pe ţăranii liberi care patrulau graniţele. De-a lungul secolelor, în regiunile frontaliere s- au stabilit grupuri etnice diferite, creând locuri
precum Krajina din Croaţia, populată de sârbi, şi comunităţile de germani şi de croaţi împrăştiate de – a lungul Europei Centrale. Cuceririle imperiale ruseşti, cum ar fi cea a sudului Ucrainei din anii 1790, au fost variante ale aceluiaşi tipar de anexare, fortificare şi colonizare. Moştenirea istorică a Graniţei Militare, care a amestecat şi a împărţit diversele popoare din centrul şi sud-estul Europei, a avut o importanţă care a depăşit cu mult limitele regiunii – şi a devenit mai mare ca niciodată în 1914, la asasinarea lui Franz Ferdinand.

Libertatea paradoxală a Graniţei Militare a semănat cu frontiera colonială, care a exercitat o influenţă formatoare asupra Statelor Unite. Ideea micului fermier independent care slujeşte în rândurile armatei pentru a-şi ocroti familia şi cea a frontierei ca spaţiu în care domneşte libertatea, iar oamenii se pot reinventa, a fost una europeană înainte să fie una americană. Conceptul de frontieră a fost reimportat sub nazişti, care au visat la un trib de mici fermieri liberi care să străjuiască graniţele răsăritene ale noului imperiu german. Modificările teritoriale de după 1945 au generat „Vesturi Sălbatice” în miniatură în Polonia şi Cehoslovacia comuniste, unde proprietăţile germanilor expulzaţi erau la dispoziţia oricui şi era nevoie de elemente de încredere care să prindă rădăcini şi care să îşi apere partea lor din Cortina de Fier.

Graniţele sunt sinistre şi izbăvitoare deopotrivă; caracterul lor dual nu se rezumă la truismul că există câte o ţară în ambele părţi ale
hotarului. Aspectul sinistru este predeterminat în anumite limbi, inclusiv în engleză. Vechea versiune în limba engleză a Rugăciunii Domneşti mă nedumerea când eram copil – de ce încălcarea legii este evidenţiată drept ceva care poate fi iertat, spre deosebire de toate celelalte fărădelegi? Dar încălcarea legii înglobează toate celelalte greşeli – înseamnă să pătrunzi, fără să fii invitat, în sfera legitimă de interes a altei persoane. în mod asemănător, „a depăşi limita”, „a întrece măsura”, „a sări calul”... toate asociază ideea de trecere a unei limite cu cea de greşeală din punct de vedere legal, social sau moral. Conexiunea nu este doar un capriciu al limbii engleze, după cum am aflat când am citit *Crimă şi pedeapsă* şi am descoperit că cuvântul rusesc pentru „crimă” *(prestuplenie)* îşi avea originea tot în ideea de traversare a unui hotar *(npe* însemnând „dincolo de”, *cmynnenue* însemnând „pas”). Cuvântul polonez pentru crimă, *przestgpstwo* $_{t}$ are rădăcini identice, acelaşi lucru întâmplându-se în bulgară, dar nu în limbile romanice sau în germană. în cazul slavilor estici şi al englezilor cel puţin, limba ne sugerează că graniţa este în general un loc rău.

Psihologia noastră este afectată de prezenţa acestor linii imaginare; la prima vedere, ele par să interzică. „Lucrurile rele” se află întotdeauna de cealaltă parte a graniţei, aşa cum am descoperit iarăşi şi iarăşi pe parcursul cercetărilor pentru această carte. Asupra oamenilor aflaţi dincolo de graniţă sunt proiectate idei şi porniri inacceptabile, iar
acestea – pentru cei care îşi duc viaţa departe de zonele de frontieră – ar putea să se infiltreze dacă graniţa nu este închisă, iar cei care locuiesc în apropierea ei nu sunt puşi cu botul pe labe. Popoarele care au o relaţie incertă cu graniţele, asemenea evreilor sau romilor, sunt deosebit de vulnerabile.

Trecerea unei graniţe sau stabilirea unei frontiere ne oferă totodată permisiunea de a lăsa „acasă” constrângerile sociale şi chiar morale obişnuite. Poate că graniţa este o linie strictă pe o hartă care separă jurisdicţiile, însă ea este înconjurată de o zonă difuză în care legea naţională este ocolită sau încălcată înainte să se ajungă la limita ei geografică. Chiar şi când traversezi graniţa propriu-zisă, ai impresia că ai trecut printr-o oglindă într-un loc în care ceea ce tocmai fusese ilegal este acum trâmbiţat în gura mare. Bine aţi venit pe tărâmul libertăţii, unde aveţi voie să mergeţi la cazino, să beţi şi să achiziţionaţi alcool la vârsta de 19 ani, să mergeţi la cumpărături duminica, să faceţi rost de artificii! N-ar trebui să luaţi bunurile înapoi peste graniţă cu voi, dar n-o să zicem nimănui dacă o faceţi... De multe ori, libertatea frontierei poate avea o latură mai sinistră, aşa cum s-a întâmplat de pildă la graniţa ceho – germană, unde industria sexului a explodat după căderea Cortinei de Fier. în 2000, la apogeu, în satul cehesc Dubi existau 50 de bordeluri şi 400 de lucrătoare sexuale, muncind adesea în condiţii periculoase, împotriva voinţei lor. în cele mai grave situaţii, soldaţii armatelor invadatoare simt
că le este permis să se comporte cu bestialitate odată ce deschid porţile graniţelor şi violează (relaţia lingvistică dintre viol şi invazie nu este o coincidenţă) teritoriul celorlalţi.
Graniţele naţiunii, ale statului, sunt importante, în ciuda Uniunii Europene şi a libertăţii de mişcare peste frontiere, oamenii par să aibă nevoie de naţiuni, iar odată cu naţiunile vin şi liniile de demarcaţie care le separă unele de altele. Deşi lucrul ăsta a fost tratat adeseori drept un fenomen natural, el reprezintă o evoluţie istorică recentă. înainte de începutul veacului al XIX-lea, naţionalismul şi frontierele funcţionau în mare măsură în modalităţi diferite de cele de azi. Ultimele două secole, în care aceste graniţe au fost definite şi păzite cu stricteţe, au fost un experiment.

Se pot crea hărţi care pretind că ar stabili teritorii naţionale sau imperiale din, să zicem, anul 1500, dar graniţele nu reprezintă acelaşi lucru ca liniile de pe o hartă politică modernă a Europei. Dacă ai fi ajuns în persoană la o frontieră, probabil că n-ar fi existat puncte de control sau grăniceri. Nu te-ar fi împiedicat nimic să o traversezi şi probabil că n-ai fi avut cum să ştii

imediat că ai făcut lucrul ăsta, deşi s- ar fi putut să fii norocos şi să dai peste un indicator din piatră. Influenţa statului se va fi estompat cu ceva vreme înainte să fi ajuns la graniţa propriu-zisă. O mare parte din ceea ce statele fac acum la frontieră se făcea pe atunci prin diferite tipuri de autorităţi. Poarta oraşului, nu graniţa naţională – în mare măsură imaginară era locul de bază pentru taxarea bunurilor şi pentru reglementarea circulaţiei persoanelor. Separarea dintre urban şi rural este mai veche şi mai puternică decât majoritatea deosebirilor naţionale.

în zilele noastre, tindem să considerăm statele ca fiind exclusive; dacă tu – sau o bucată de pământ – te afli într-unul, nu poţi fi în altul. Dar în cea mai mare parte a istoriei Europei lucrurile nu au stat aşa; adesea, echivalentul aproximativ al statului – istoricii tind să se ferească să le numească state, ci politii – nu avea un drept asupra suveranităţii. Conducătorul trebuia să aibă în vedere atât instituţiile supranaţionale complexe precum Sfântul Imperiu Roman şi reţeaua de norme constituţionale şi ereditare, cât şi oraşele, margrafiatele şi cantoanele, care deţineau toate propriile puteri şi privilegii pe care şi le păzeau cu străşnicie. Existau fâşii largi de teritoriu a căror loialitate era împărţită între ceea ce numim astăzi Franţa şi Germania sau Germania şi Polonia. O graniţă clară între Franţa şi Germania a fost trasată prima dată în 1814 (şi a fost revizuită un an mai târziu).

Filosofía naţionalismului a avut dintotdeauna probleme cu teritoriile din apropierea graniţelor şi, având în vedere că naţionalismul este maniera predominantă în care organizăm statele, acesta este un neajuns semnificativ. împărţirea pământului în state reprezintă o problemă dacă există regiuni în care locuiesc laolaltă oameni cu limbi, religii şi identităţi diferite. Integrarea unor regiuni mixte din punct de vedere etnic în interiorul statelor naţionale creează minorităţi naţionale, aşa cum s-a întâmplat în numeroase zone din Europa după 1918. O „Europă a naţiunilor” în sensul pur al cuvântului n-a existat decât vreme de vreo două decenii după 1918 şi a fost un dezastru politic şi economic. Cicatricile ei rămân vizibile pe pământ şi în minţile oamenilor.

între 1938 şi 1947, graniţele europene au fost retrasate iarăşi şi iarăşi, multe minorităţi au fost dezrădăcinate cu violenţă, logica naţionalismului, inclusiv varianta comunistă a naţionalismului, a dus la purificare etnică. Moştenirea acestor ani a înveninat relaţiile dintre popoare şi state, iar mâna întinsă peste ţinuturile depopulate şi pustiite de amărăciunea conflictelor frontaliere este oferită în continuare cu şovăială în anumite locuri. Există vreun mod paşnic şi acceptabil de a reconcilia felul în care ne organizăm în state cu interesele oamenilor de la graniţă de a-şi duce traiul şi de a-şi păstra diferitele identităţi? Este oare trecutul şi prezentul Europei – de suveranitate suprapusă şi împărţită – cea mai bună soluţie disponibilă? Poate Marea Britanic să stea cu adevărat deoparte, având în vedere că şi ea are o graniţă trasată în mijlocul violenţelor din anii care au urmat Primului Război Mondial?

Dacă hotărâm că graniţele sunt cu adevărat obligatorii, sunt ele un rău necesar? Frontierele naţionale şi hărţile care le ilustrează nu reprezintă nişte date neutre. Ele sunt moşteniri ale violentei puteri imperiale din Europa şi din întreaga lume. Hărţile locurilor în care trăiesc cei mai mulţi oameni au fost desenate de imperiile coloniale europene – în lupta pentru Africa de la finele secolului al XIX-lea, în Orientul Mijlociu conturat de Sykes şi de Picot în 1916, în subcontinentul indian, pe care Radcliffe şi Mountbatten l-au divizat în 1947 în doar puţin peste o lună de zile. Puterile succesive şi-au folosit supremaţia asupra Europei pentru a redesena harta continentului, cu diferite grade de succes: amprentele lui Napoleon, Alexandru I, Castlereagh, Napoleon al III-lea şi Bismarck sunt toate prezente. Dar forma actuală a Europei este în mare parte opera lui Woodrow Wilson şi a Aliaţilor, în 1919, şi a lui losif Stalin, în 1945. Fiecare rundă de schimbări a fost din ce în ce mai bulversantă, culminând cu rapidele modificări îmbibate cu sânge ale liniilor de demarcaţie de pe hartă care au fost impuse în centrul şi în estul Europei între 1938 şi 1945. O altă amintire pe care o am din anii 1980 a fost momentul în care am învăţat la ora de istorie despre Tratatul de la Versailles, iar o parte esenţială a lecţiei respective a constat în etichetarea pe o copie de culoare purpurie, cu mireasmă narcotică, a unei hărţi de contur a bucăţilor de teritoriu care şi-au schimbat proprietarul în 1919. în schimb, exista o hartă a Reichului lui Hitler aşa cum era el la începutul lui 1941, o pată uriaşă în Europa Centrală arătând ca un organ afectat de nişte tumori scabroase.

De-a lungul istoriei, au existat perioade în care liniile de pe hartă care fuseseră teribil de importante cu câţiva ani în urmă nu mai aveau prea multă însemnătate, în timp ce apăreau unele noi în locuri pe care oamenii le traversaseră neîngrădiţi cu puţină vreme înainte. Uneori se schimba şi limbajul vieţii de zi cu zi. Dacă liniile se puteau modifica, ce justifica trasarea lor aici, şi nu dincolo, şi cine era autoritatea legitimă pentru a decide lucrul ăsta? Şi cât de mult ar trebui să conteze cu adevărat vreuna dintre ele? Cum a fost, în realitate, când linia de demarcaţie s-a deplasat, iar oamenii s-au trezit într-un spaţiu practic diferit fără ca ei înşişi să se fi mutat nicăieri? Care este relaţia dintre casă (în sensul german de *Heimat,* o localitate faţă de care cineva trăieşte un sentiment de apartenenţă) şi naţiune şi cine suntem „noi” în contrapartidă cu „ei ?

Populaţia din zonele de frontieră poate să vorbească limbi diferite sau dialecte nestandardizate şi, oricât de mult s-au străduit regimurile autoritare, n-au izbutit niciodată să nimicească în totalitate această diversitate. în epoca noastră, există o înrudire între marile oraşe cosmopolite, unde se amestecă şi se întrepătrund numeroase grupuri de oameni, şi cosmopolitismul provincial al celor două feţe ale orăşelelor de frontieră. Adesea, locuitorii de la graniţă au o relaţie încordată cu propriile autorităţi naţionale, îndeosebi cei din statele în care capitala se află, fizic şi psihologic, la mare distanţă de frontieră şi care sunt zgârcite când vine vorba despre dezvoltarea economică şi serviciile publice ale orăşelelor de frontieră, împânzindu-le în acelaşi timp cu cazărmi şi cu funcţionari vamali. Se întâmplă uneori chiar ca teritoriul în sine să fie evacuat sau distrus pentru a se crea zone de protecţie sau terenuri de exerciţii pentru armată, regiunile frontaliere ceheşti devenind celebre pentru industriile lor poluante. Nici statului centralizat nu-i plac din cale-afară locuitorii de la graniţă; pot fi consideraţi nesiguri din perspectiva loialităţii naţionale şi bănuiţi de activităţi economice infracţionale de frontieră care există de când lumea, precum contrabanda. într-o lume adusă laolaltă de comerţ şi tehnologie, poate că acum locuim cu toţii la graniţă; ce putem învăţa de la cei care au trăit întreaga viaţă în dualitate şi ambiguitate?

Perioada actuală a istoriei europene presupune vindecarea unora dintre cicatricile lăsate de traumatizantul secol XX în Europa. Naţionalismul, războiul, fascismul şi comunismul au lăsat răni adânci pe harta Europei. Oamenii au fost separaţi unii de alţii prin graniţele naţionale şi prin faptul de a face parte din baza unui stat naţional sau de a fi o minoritate în

cadrul unui stat naţional care nu le-ar fi îngăduit niciodată să devină cetăţeni cu drepturi depline. Sub naziști şi în perioada postbelică imediată, oamenii au fost constrânşi să se conformeze liniilor trasate pe hartă, în loc ca liniile de pe hartă să fie desenate în interesul oamenilor (lucru pe care, oricare ar fi fost neajunsurile Tratatului de la Versailles, cei care făuriseră pacea din 1919 încercaseră să-l respecte). Au fost mutaţi milioane de oameni din căminul lor din interese rasiale sau strategice, aşa cum surorile Cenuşăresei îşi ciopârţeau labele picioarelor ca să li se potrivească condurul de cleştar. După această etapă brutală s-a lăsat Cortina de Fier, devenind o graniţă mai dură decât oricare alta de până atunci în vremuri de pace. Este un şoc emoţional să te apropii de locuri care au fost sterilizate de mare parte din ceea ce le făcuse să fie speciale – îndeosebi zonele de frontieră evreieşti, în care majoritatea populaţiei a fost ucisă, dar şi vidul lăsat prin cooptarea urii naţionaliste de către regimurile comuniste. Ambiguitatea, ţesutul conjunctiv dintre locuri precum Viena şi Praga sau Bratislava sau Budapesta a fost retezată. Ea creşte la loc şi o parte din bucuria periplului meu de-a lungul şi de-a latul Europei în timp ce am scris cartea de faţă a fost să asist la această regenerare şi reconciliere, pe măsură ce unele dintre pagubele provocate de secolul XX sunt remediate. Poate că tulburarea de personalitate de tip „borderline” a Europei poate fi gestionată, ba chiar tratată.

Europa este locul unor proiecte ambiţioase de îmbunătăţire a frontierelor – de stabilizare a lor, astfel încât să nu se mai mute, pentru atenuarea impactului lor asupra oamenilor care le traversează şi pentru repararea stricăciunilor produse de graniţele din trecut. Oamenii fac adeseori deosebirea între graniţele dure şi cele relaxate. Este vorba mai degrabă de un spectru decât de o împărţire binară. Zidul Berlinului este un exemplu de graniţă extrem de dură – o barieră fizică de beton, păzită de gărzi înarmate, prin care accesul nu era posibil decât prin anumite locuri, cu documentele corespunzătoare. Piedicile fizice şi cerinţele administrative pentru oameni şi bunuri reprezintă elemente ale caracterului dur.

La celălalt capăt al spectrului faţă de Zidul Berlinului găsim unele frontiere atât de relaxate, încât de-abia dacă există, fiind marcate de indicatoare asemănătoare celor care îţi urează bun-venit în următorul district. Frontierele interne din Spaţiul Schengen şi uniunile vamale sunt cele mai relaxate dintre toate. După mai bine de un deceniu de Schengen, oamenii o să-ţi ofere uneori indicaţii locale fără să specifice în ce ţară este locul cu pricina, aşa cum am păţit când am căutat un restaurant în apropiere de Ostritz, la graniţa germano-poloneză. în 2020, când au fost reimpuse temporar controalele din cauza covidului, oamenii le-au perceput ca pe un obstacol nefiresc. Să ne gândim la oraşul împărţit Cieszyn (Polonia) şi Cesky Tesin (Cehia), în care graniţa trece de-a lungul râului Olza: când podul s-a închis, oamenii de pe ambele maluri ale râului au ridicat pancarte pe care scria, ,,Mi-e dor de tine, polonezule” şi „Mi-e dor de tine, cehule”. în 1918-1920, Polonia şi Cehoslovacia au purtat aici un mic război, iar în 1938 Polonia a ocupat o bucată de teritoriu ceh. Dar graniţa relaxată a scos la iveală cele mai delicate sentimente.

Frontiera relaxată este un ideal care, în mare parte, funcţionează pe continentul european şi pe insula irlandeză. Dar beneficiile economice şi sociale au un preţ. Graniţele deschise fizic transferă povara aplicării legilor transfrontalière în interiorul ţării, astfel că verificările de identitate pentru reşedinţă, pentru locul de muncă şi pentru relaţiile cu statul implică verificări ale statutului de rezidenţă. Cea mai mare povară este suportată de cei din afara Grădinii Schengen; frontierele interne deschise sunt însoţite de o frontieră externă extrem de dură. Tratatele locale pot face acest lucru mai puţin apăsător pentru oamenii care se află imediat dincolo de linia de demarcaţie, cum ar fi cei din Ucraina sau Serbia, însă controalele la frontieră din regiunea mediteraneeană sau din enclavele spaniole din Africa de Nord sunt crâncene. Şi nu este o problemă temporară. Pe măsură ce schimbările climatice şi creşterea populaţiei suprasolicită Sahelul şi celelalte regiuni sărace, deosebirile din ce în ce mai mari în privinţa standardului de viaţă o să facă până şi cele mai primejdioase traversări mai atractive decât rămânerea într-un cămin imposibil de locuit. Când devine controlul frontierelor – fie într-un mod pasiv, fie într-unul activ – pasibil de genocid? Poate Marea Britanic, graţie unei întâmplări geografice, să îşi decline responsabilitatea pentru ceea ce se petrece în vecinătatea sa?

În *O istorie a Europei văzută de la hotarele sale* am descoperit o istorie secretă a Europei, aşa cum este văzută dinspre marginile ei, şi nu din capitalele imperiale, din locurile în care oamenii din ţări diferite sunt vecini, prieteni, iubiţi şi duşmani, nu colegi în diplomaţie. Să mergem pe urmele liniilor trasate pe hartă şi să iubim locurile imperfecte pe care le găsim de-a lungul lor, căci, aşa cum ne spune Leonard Cohen, lumina nu poate să pătrundă decât dacă există o crăpătură-n toate.

Denumiri geografice

O carte despre frontiere schimbătoare este sortită să menţioneze locuri care au denumiri în mai multe limbi, iar acest lucru va provoca controverse. Abordarea mea generală a fost aceea de a utiliza nume englezeşti în cazurile în care acestea sunt familiare – ar fi pretenţios să mă refer tot timpul la „Praha” şi la „Warszawa” într-un text în limba engleză. Dar există numeroase locuri care nu se pretează la un asemenea tratament, iar în aceste cazuri am încercat să folosesc denumirea cea mai potrivită pentru momentul şi contextul respectiv – astfel, oraşul pe care acum îl cunoaştem drept Uviv/Liov în Ucraina este Lw6w în perioada interbelică şi când discutăm despre comunitatea poloneză şi Lemberg în contexul Imperiului Habsburgic.

Există cel puţin nouă sisteme diferite de semne diacritice care sunt folosite în locurile discutate în această carte, ceea ce reprezintă o provocare chiar şi pentru cel mai bine intenţionaţi scriitori şi redactori. De asemenea, există două alfabete; am utilizat transliterări ale denumirilor şi cuvintelor ucrainene şi ruseşti în ceea ce ar trebui să fie o formă familiară şi accesibilă.

Partea întâi

Germană	Franceză	Neerlandeză

Elsass-Lothringen	**Alsace-Lorraine** sau **Alsace-Moselle**	
Diedenhofen	**Thionville**	
	Louvain	**Leuven**
Lüttich	**Liège**	Luik
Mainz	Mayence	
Mühlhausen	**Mulhouse**	
Saarbrücken	Sarrebrouck	
Strassburg	**Strasbourg**	

Partea a doua

Germană	Poloneză	Lituaniană	Idiş »	Rusă
Danzig	**Gdansk**			
Gold ap	**Goldap**			
Hirschberg	**Jelenia Góra**			
Königsberg	Królewiec	Karaliaucius		**Kaliningrad**
Küstrin	**Kostrzyn**			
Mohrungen	**Mor^g**			
Nimmersatt		Nemirseta		
Posen	**Poznan**			
Swinemünde	**Swinoujscie**			
Stettin	**Szczecin**			
	Wilno	Vilnius	Vilna	
Waldenburg	**Walbrzych**			
Breslau	**Wroclaw**			

Frankenstein	**Z^bkowice Sl^skie**			

Partea a treia

Germană	Cehă	Slovacă	Sârbă	Română
Pressburg		**Bratislava**		
		Cachtice		
Eger	**Cheb**			
Komotau	**Chomutov**			
		Kosice		Casovia *
Karlsbad	**Karlovy Vary**			
Erzgebirge	**Krusnohory**			
Brüx	**Most**			
Grosswardein				**Oradea**
Odenburg				
			Subotica	
				Timişoa
Aussig	**Usti nad Labem**			

Partea a patra

-	Germană	Poloneză	Ucraineană	Română	Maghiară
	Czernowitz		**Chernivtsi**	Cernăuţi J	
			Khust	Hust	Huszt
	Lemberg	Lwów	**L’viv**	Liov	
				Sighetu Marmaţiei	Maramaros Sziget
			Uzhhorod		Ung vár

	Vtaghiarä	Zólkiew	**Zhovkva**		
	Pozsony				
	C sejtbe				
	Kassa				

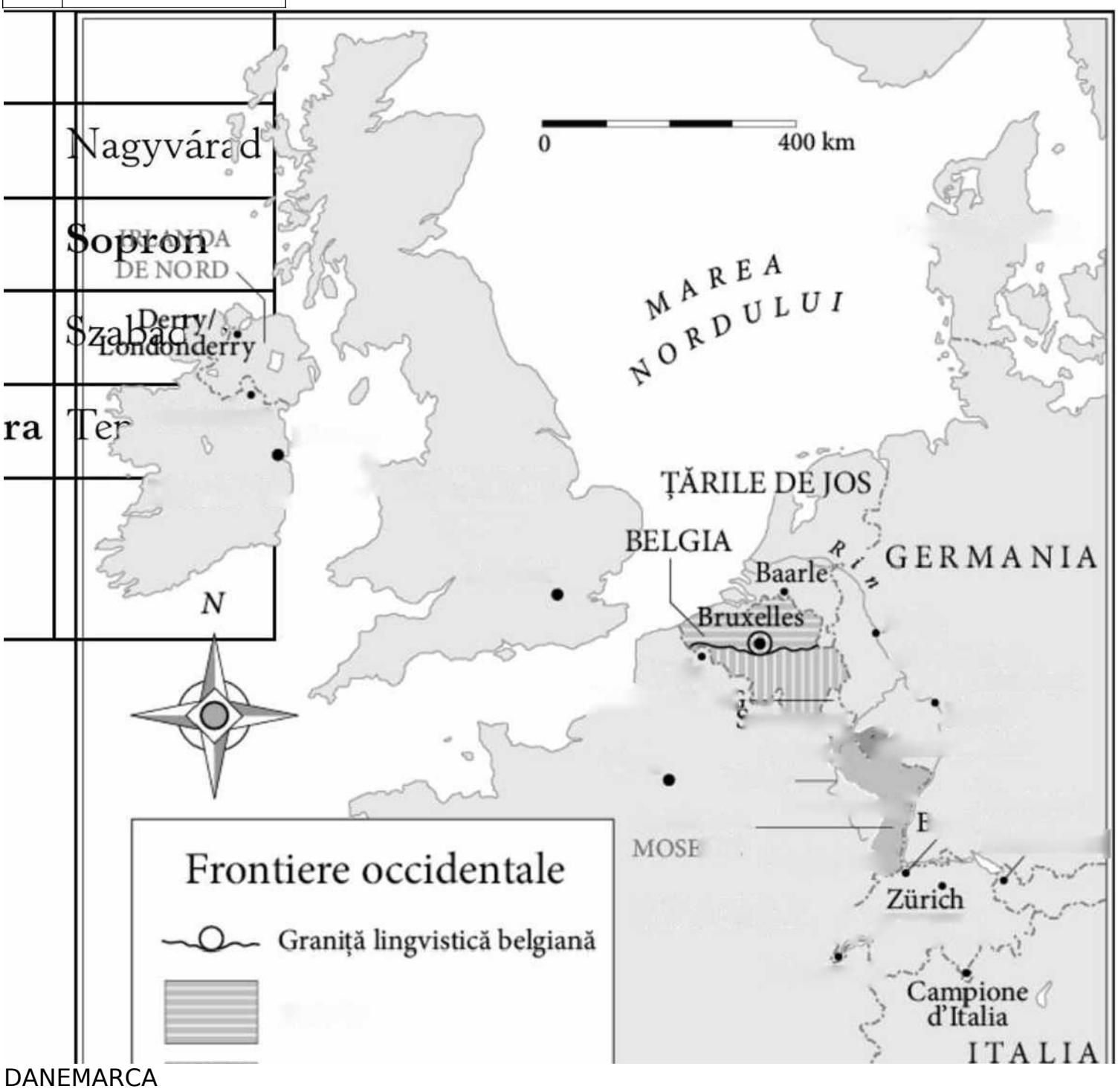

DANEMARCA
IRLANDA
Londra
Paris
Flandra
Lille
LUXEMBUR«
Köln
SAARLAND
/ eFrankfurt chengen / Mainz
Metz ,* • Saarbrücken
Moselle 9
Strasbourg' . Stuttgart
aSe Hohenems
ALSACIA-
!!! Mulhouse*
FRANŢA /ELVEŢIA
Geneva ■>

Monaghan
Dublin
5 REGATUL
UNIT

Valonia
PARTEA ÎNTÂI
Vestul
ACOLO UNDE ERA
PUNCTUL DE CONTROL
(Irlanda/Regatul Unit)

Pe o mare parte din frontiera terestră a Regatului Unit cu Irlanda, atmosfera e oarecum mohorâtă. Graniţele internaţionale trec adesea printre dealuri, de-a lungul unor râuri singuratice sau prin pârloage pustii, iar peisajul frontalier din Irlanda posedă toate aceste trăsături dezolante. Graniţele sunt spaţii neglijate, pe care nici unul dintre guvernele de o parte sau cealaltă a liniei imaginare nu pun preţ; nu sunt iubite nici măcar la fel de mult ca orăşelul de frontieră, acea zonă intermediară ciudată, dar adesea profitabilă, în care se întâlnesc oameni şi culturi. Chiar dacă este posibil ca peisajele de la hotarul irlandez să aducă aminte de alte graniţe din Europa, istoria acestei linii întortocheate face parte dintr-o categorie aparte. în timpul Conflictul lui Nord- Irlandez dintre 1969 şi 1998, cunoscut ca „The Troubles", frontiera a fost o rană septică, unde violenţa şi frica se prelingeau printre şirurile de garduri vii.

Istoria tragică a graniţei irlandeze este indisolubil legată de absurditatea ei. De exemplu, dacă te afli în oraşul irlandez Monaghan şi vrei să mergi cu automobilul la
Cavan – un oraş din comitatul vecin, aflat la sud-vest, pe şoseaua N54, chiar după orăşelul Clones –, se petrece o bizarerie. Vopseaua de pe şosea se albeşte, indicatoarele încep să fie în mile pe oră şi dintr-odată eşti pe A3. Nu durează mult: pe această scurtă bucată de drum, automobilistul traversează o frontieră internaţională de patru ori în aproximativ şase sau şapte kilometri, la final ajungând înapoi la sud de graniţă. Cu toate acestea, atribuirea unui punct cardinal graniţei în acest loc este înşelătoare, căci ea şerpuieşte nebuneşte în jurul a ceea ce geografii numesc ,, Drummully Polyp" – Irlanda având un surplus de toponime, i se mai zice şi „Coleman's Island" şi „Connons". Este o buclă din comitatul Monaghan care pătrunde în comitatul Fermanagh, conectată cu restul comitatului prin doar câteva zeci de metri lipsiţi de poduri, străbătuţi de râul Finn. Forma ei este atât de neregulată, încât creează de asemenea o exclavă de facto a comitatului Fermanagh, accesibilă doar din Monaghan. „Polipul" este una dintre numeroasele anomalii de pe o linie de frontieră care a fost creată în pripă în anii 1920, lucru pentru care mulţi s-au căit de atunci.

Graniţa irlandeză se întinde de la Carlingford Lough, în sud-est, până la Lough Foyle, în nord-vest. Are aproximativ 480 de kilometri lungime, imprecizia numărului reflectând natura iraţională, fractalică a frontierei, care, asemenea unei linii de coastă, când ne uităm mai atent la detalii, are mai multe margini zimţate şi
colţuri neregulate. Cea mai mare parte a ţinutului prin care trece este, asemenea împrejurimilor „Polipului", teren agricol, ceea ce înseamnă că există o reţea de cărări, de poteci şi de câmpuri care străbat graniţa. în 2018, când guvernele irlandez şi cel nord-irlandez s-au apucat să cartografieze numărul de treceri, au căzut de acord asupra unui număr de 208, mai mare decât numărul total de treceri dintre UE şi vecinii săi de la est (137).[1] E chiar posibil să existe mai multe; scriitorul şi cartograful Garrett Carr, care a parcurs linia de demarcaţie în 2016, a descoperit 71 de treceri neoficiale care nu apăreau pe nici o hartă. Graniţa irlandeză este mai degrabă o fractură încâlcită decât o separare clară.

Frontiera irlandeză n-a avut rădăcini istorice adânci şi nici nu a reflectat dorinţele populaţiei locale, fiind trasată fără să se ţină cont nici de economie, nici de transport şi nici de hidrologie. Această neglijenţă a făcut ca Irlanda să fie în contratimp cu graniţele desenate în aceeaşi epocă în Europa continentală, unde experţii de la Conferinţa de Pace de la Paris au acordat atenţie frontierelor adecvate ale naţiunilor mici, lucrurilor de care aveau nevoie pentru a funcţiona din punct de vedere economic şi protecţiei minorităţilor de pe fiecare parte a graniţelor.

Legea Uniunii din 1800 a abolit parlamentul irlandez şi a încorporat Irlanda în Regatul Unit, cu 100 de parlamentari în Camera Comunelor. Teoretic, Irlanda facea parte din teritoriul metropolitan, însă lucrul acesta, asemenea statutului similar al Algeriei în Franţa sau al Posenului (Wielkopolska) în Germania, a fost uitat de guverne când a fost convenabil să fie tratată diferit; suferinţa Irlandei din timpul foametei din anii 1840 este unică în istoria demografică modernă a Europei. Structura proprietăţii funciare a fost detestată cu obidă de majoritatea populaţiei, fiind produsul exproprierilor din trecut.

Irlanda era majoritar catolică, dar cu o minoritate protestantă de aproximativ 23% (în 1881), care cuprindea mai multe categorii diferite, de la „coloniştii" care colonizaseră pământurile din epoca Tudorilor la meşteşugarii din Dublin şi la clasa muncitoare industrială din

jurul oraşului Belfast. În Irlanda, naţionalitatea nu a fost asociată direct cu religia – de pildă, Wolfe Tone, care i-a condus pe United Irishmen (Irlandezii Uniţi) în 1798, era protestant –, însă chestiunile pământului, religiei şi naţiunii au început să fie din ce în ce mai legate între ele de-a lungul secolului al XlX-lea. Pe măsură ce dreptul de vot a fost extins în Regatul Unit, solicitările majorităţii irlandeze s-au oglindit în dezvoltarea unui partid prodescentralizare numit „Home Rule" (autonomie legislativă) după 1874, în tulburările politice şi sociale din regiune şi, în 1885-1886, în ralierea lui Gladstone, liderul liberal britanic, la cauza Home Rule. în acea etapă, opoziţia faţă de Home Rule se baza pe argumente care vizau întreaga Irlandă, dar la a treia tentativă a mişcării, din 1912-1914,
contraargumentele au început să se axeze din ce în ce mai mult pe interesele majorităţii unioniste protestante locale din nord-estul Irlandei şi din jurul oraşului Belfast. „Conflictul din Ulster" – bazat pe criterii naţionale şi pe diferitele interese ale regiunilor industriale şi agricole – a anticipat alte dispute naţionale din Europa post-1918, îndeosebi luptele de la graniţa

germano- poloneză, din Silezia Superioară.

Odată ce ideea împărţirii Irlandei a prins contur în 1914, una dintre întrebările inevitabile a fost unde să fie trasată graniţa dintre cele două entităţi. Irlanda avea patru provincii istorice, cea mai nordică fiind Ulster, compusă din nouă comitate. în ansamblul său însă, în Ulster nu exista decât o majoritate unionistă fragilă, astfel că, deşi era cea mai mare entitate care ar fi fost compatibilă cu o majoritate în favoarea legăturii cu Marea Britanie, acea majoritate ar fi fost vulnerabilă în faţa tendinţelor demografice. Trei dintre comitate – Monaghan, Cavan şi Donegal – aveau majorităţi naţionaliste largi, iar unioniştii nordici se pregătiseră încă din 1914 să le ţină departe de entitatea lor politică, în interesul unei majorităţi de 65/35 în locul uneia de 55/45. Comitatele Fermanagh şi Tyrone, precum şi oraşul Londonderry, aveau mici majorităţi naţionaliste, dar, chiar şi aşa, au fost revendicate cu succes de unioniştii nordici. în mod ciudat, numeroşi protestanţi din Fermanagh îşi aveau originile în rândurile „Border Reivers" (tâlhari de frontieră), care îşi duseseră traiul la hotarul dintre Anglia şi Scoţia, fără să fie însă loiali nici uneia dintre ele. Reivers au fost temuţi pentru banditismul şi violenţa lor până la Unirea Coroanelor Angliei şi Scoţiei din 1603, când au fost pacificaţi şi strămutaţi în vestul Ulsterului.[2]

într-o tentativă eşuată de a rezolva problema pe vechea bază a Home Rule, guvernul britanic a adoptat în 1920 Legea guvernării Irlandei, care stipula existenţa unor parlamente pentru Irlanda de Nord şi Irlanda de Sud în cadrul Imperiului Britanic. Entitatea Irlandei de Nord, formată din şase comitate, a produs o majoritate unionistă la primele alegeri din mai 1921 şi a preluat rapid puterea efectivă politică şi poliţienească, în vreme ce Irlanda de Sud n – a funcţionat niciodată – cu excepţia a patru membri, toţi cei aleşi la primele alegeri din mai 1921 considerau că sunt în slujba unui Dâil irlandez independent. Graniţa a luat fiinţă ca o frontieră supusă unor revizuiri ulterioare între două entităţi instituite de guvernul Regatului Unit, una dintre ele fiind o ficţiune juridică.— N-a fost limpede nici în 1914, nici în 1920-1921 că avea să fie o frontieră internaţională permanentă. Se presupunea că Irlanda de Nord era exclusă doar temporar din Home Rule, iar Home Rule nu însemna că Irlanda va părăsi Regatul Unit. Soluţia din 1922, cu Irlanda de Nord plasată sub auspiciile Home Rule în Regatul Unit şi cu Statul Liber devenind de facto independent, era mult mai radicală decât se preconizase în 1914.

Prin urmare, viaţa cu o graniţă defectuoasă ar fi trebuit să fie o situaţie temporară, chiar şi după ce, în decembrie 1921, a fost semnat Tratatul anglo-irlandez. Acesta a inclus o revizuire a graniţei într-o Comisie pentru Frontieră reprezentând Statul Liber şi Irlanda de Nord, cu un preşedinte neutru. Guvernul britanic transmisese ceea ce, cu un exces de bunăvoinţă, pot fi numite semnale contradictorii – Statul Liber sperase la modificări semnificative, precum transferul Fermanagh şi Tyrone, în vreme ce Unioniştilor li s-a spus că vor apărea ajustări pentru redistribuirea câtorva sate şi pentru înlăturarea anomaliilor, ceea ce s-a numit „rectificare" în Europa continentală în tratatele de la Paris.

Unioniştii din nord se răzgândiseră deja în privinţa revizuirii graniţei şi au refuzat să numească un membru al comisiei (guvernul britanic a impus unul în 1924), iar preşedintele, Richard Feetham, un judecător sud-african, s-a arătat în favoarea ideii Unioniştilor despre ceea ce ar trebui să facă comisia. Statul Liber a depus mari eforturi pentru a veni cu o reprezentare în faţa comisiei, dar propunerea rezultată a fost teribil de dezamăgitoare. Nu doar că a recomandat doar rectificări mărunte – cea mai consistentă constând în transferul Crossmaglen şi a împrejurimilor sale către Sud –, dar a sugerat şi cedarea unor teritorii ale Statului Liber către Nord. Pentru cei din Statul Liber, ideea predării către britanici a oricărei bucăţi de pământ irlandez „eliberat" era exclusă categoric din discuţie, iar revizuirea graniţelor nu ar fi rezolvat problema centrală, adică împărţirea propriu-
zisă – poate că ei considerau că viitoarea unire ar fi fost mai simplu de înfăptuit dacă Nordul ar fi fost doar o mică enclavă protestantă din nord- est. Guvernul irlandez şi cel britanic au căzut de acord să desfiinţeze comisia şi să nu tină cont de raportul acesteia, iar în schimb Statul Liber să nu mai deţină o parte din datoria guvernamentală a Marii Britanii. Cele două tabere au dat uitării graniţa şi fiecare şi-a văzut mai departe de drumul ei.

O caracteristică neobişnuită a graniţei irlandeze a fost impactul limitat pe care l-a avut asupra migraţiei. în Europa continentală au existat mari mişcări de populaţie în regiunile care şi-au schimbat proprietarul după Primul Război Mondial, chiar şi în lipsa violentelor purificări etnice de tipul celor care se petreceau dej a de un veac în sud – estul Europei în momentul prăbuşirii Imperiului Otoman. Peste o jumătate de milion de germani au părăsit Pomerania şi regiunea Posen în 1919-1921; până în 1926, 85% din populaţia urbană germană şi 55% din cea rurală plecase.[3] Populaţia maghiară a fost mai înclinată să rămână acolo unde se găsea, dar datele demografice ale Slovaciei, de pildă, s-au modificat puţin în fiecare an, îndeosebi în oraşe. Profesioniştii şi oamenii de afaceri erau mai capabili să-şi facă bagajele şi să se mute „ înapoi „ în interiorul noilor graniţe ale ţărilor lor decât fermierii, care erau legaţi de pământ. Populaţiile rurale aveau de ales între a rezista ca minoritate în noua ţară sau a primi compensaţiile meschine disponibile şi a pleca
pentru a începe o viaţă nouă (un lucru căruia închiderea frontierei SUA nu i-a fost de ajutor).

în Irlanda, foarte puţini catolici au părăsit Nordul din raţiuni naţionaliste, în vreme ce populaţia protestantă din Sud s-a diminuat. Marii proprietari de pământuri, care oricum îşi trăiau viaţa pe jumătate la Londra şi pe jumătate pe moşia irlandeză, puteau să vândă sau să renunţe la nişte terenuri care deveniseră din ce în ce mai puţin profitabile. Profesioniştii puteau să se mute, însă un număr semnificativ din jurul Dublinului au decis să n-o facă şi s-au împăcat cu inevitabilul lor statut minoritar într-o epocă a democraţiei şi naţionalismului. Trăind într-o societate predominant catolică, s-a produs o asimilare treptată prin căsătorie. Cu excepţia graniţei şi a zonei din preajma Dublinului, minoritatea protestantă era foarte mică chiar şi în 1911; acel 5-10% din populaţie pe care nici măcar cel mai ambiţios polonez nu şi-ar fi bătut capul să-l revendice dacă s-ar fi găsit la începutul anilor 1920 în Ucraina. Micile comunităţi de agricultori de la graniţă au rămas pe pământurile lor; Statul Liber nu era un loc rău în care să fii fermier. Dispariţia populaţiei protestante din Sud şi faptul că Irlanda nu a izbutit să-i găzduiască aşa cum se cuvine pe aceşti oameni a generat recent un curent autocritic în această ţară, însă, în contextul celor petrecute cu minorităţi asemănătoare în Europa continentală, experienţa Irlandei este una normală.

Frontiera şi Marele Conac

La începutul secolului XX, frontierele Europei erau pline de linii genealogice în declin. Puterea care provenea din pământ pălea, pe măsură ce industrializarea crea locuri de muncă noi şi bine plătite – chiar dacă periculoase – şi libertate personală în oraşe. După cum o face

întotdeauna, Marea Britanie şi-a închipuit că va fi altfel, dar nu a fost aşa. Lorzii anglo-irlandezi, junkerii germani, aristocraţii austrieci din Boemia, Szlachta („Şleahta") din ţinuturile răsăritene ale Poloniei şi trufaşii nobili maghiari din Slovacia şi Transilvania aveau cu toţii să dea socoteală, căci dominaţia lor era incompatibilă cu tendinţele demografice şi cu ideologiile tot mai pregnante ale naţionalismului şi democraţiei din secolul al XIX – lea. Guvernul britanic începuse să răscumpere terenurile proprietarilor de pământuri în 1879, iar după 1903 epoca acestora era în mod limpede pe final; guvernul german a tot încercat până în 1908 să încurajeze colonizarea Posenului.

Consecinţa acestor relaţii sociale şi naţionale poate fi observată în peisajul ţărilor care şi-au proclamat independenţa în anii din jurul lui 1918. în Irlanda şi în Polonia, de exemplu, oamenii au amintiri din copilărie în care se jucau printre ruinele caselor impunătoare care fuseseră distruse în urma unor traume întâmplate unor persoane de mult dispărute. Amintirea „Marilor Conace" este ambivalenţă; pentru generaţiile care au trăit în umbra lor, au fost locuri asociate cu inegalitatea extremă, dar şi cu locurile de
muncă. Unele au fost transformate în simboluri politice ale opresiunii şi decadenţei, aşa cum scria istoricul irlandez Vincent Comerford despre Mitchelstown Castle din County Cork.[4] Simbolismul castelului Mitchelstown pentru aristocraţie s-a cristalizat în august 1914, când s-a ţinut o ultimă petrecere în grădină, în ziua în care a fost declarat războiul. Este o scenă evocată la finalul primului sezon al serialului lui Julian Fellowes, *Downton Abbey.*

O mână de locuitori ai Marilor Conace au îmbrăţişat revoluţia. Constance Gore-Booth, de la Lissadell House din comitatul Sligo, a frecventat un cerc artistic din Parisul anilor 1890, unde l-a cunoscut pe Casimir Markievicz, care provenea dintr-o familie aristocrată poloneză de mai mică importanţă din estul regiunii Viniţa, în ceea ce acum este Ucraina. S- au căsătorit în 1900 şi s-au mutat la Dublin în 1903, deşi Casimir s-a întors la Varşovia în 1913. Constance a îmbrăţişat moda „radical chic" a vremii, sfatuindu-le pe tinerele domnişoare „să se îmbrace potrivit, cu fuste scurte şi cizme robuste, să-şi lase bijuteriile la bancă şi să-şi cumpere un revolver".[5] A luptat în Rebeliunea de Paşti din 1916 şi a fost aleasă în parlament în circumscripţia Dublin St. Patrick în decembrie 1918 — prima femeie aleasă în Casa Comunelor a Marii Britanii, iar ca reprezentantă a Sinn Fein a ocupat un loc în Primul Dâil al Irlandei.

Marele Conac pârjolit şi ruina lui de la capătul aleii lungi reprezenta un fenomen al Irlandei ca zonă de graniţă într-un sens extins, în care
puterea minorităţii posesoare de pământuri dispărea, mai degrabă decât graniţa propriu-zisă care a apărut în 1920-1922. Au supravieţuit mai multe Mari Conace de la frontieră şi din Ulster decât omoloage de-ale lor din sud; pentru a-şi apăra casele, proprietarii lor aveau mai multe şanse să apeleze la persoane cu experienţă paramilitară din Forţa de Voluntari din Ulster sau din armata britanică. Utilizarea conacelor din sud ca baze pentru Black and Tans, indisciplinatul echivalent britanic al forţelor *Freikorps* germane care au purtat războaie la graniţă în Silezia şi în ţările baltice în aceeaşi perioadă, a provocat incendieri premeditate din partea republicanilor. Războiul Civil din 1922— 1923 a dus la o nouă rundă de incendieri, pentru a ţine conacele departe de forţele rivale. Când incendiile au luat sfârşit, în 1923, fuseseră distruse în total peste 300 de case.

Multe dintre atacuri aveau o natură mai degrabă agrară decât politică, parte dintr – o revoluţie socială mai amplă. Au existat gesturi ocazionale de respect; un conac cruţat pentru că ocupanţii cumpăraseră pământurile într-o manieră cinstită şi corectă, fără să fie colonişti, pentru că familia fusese generoasă în timpul foametei din 1846, sau pentru că erau cunoscuţi drept nişte buni angaj atori. în revoluţia irlandeză a existat mai multă reţinere decât în multe dintre revoluţiile de pe continent.

De regulă, Marile Conace redundante care au scăpat de flăcări au cedat în faţa forţelor economiei şi ale istoriei. După independenţa
Irlandei, când moşiile din jurul conacelor au fost cumpărate, conacul în sine a fost de multe ori evaluat ca având o valoare foarte mică şi, în general, a fost demolat. Au supravieţuit un pic mai mult la nord de graniţă, însă şi acolo economia pământului, taxele de moştenire şi costul întreţinerii şi-au spus cuvântul. Acordul din 1925 privind frontiera a transferat costurile de despăgubire a pagubelor de război, inclusiv Marile Conace, către guvernul Statului Liber. Plata era de obicei doar parţială şi era cel mai probabil să fie generoasă dacă era utilizată pentru reconstrucţia conacului, cu toate că mulţi foşti proprietari au acceptat să le vândă pe doi bani şi să părăsească locurile, aşa cum au făcut şi omologii lor din Polonia şi Ucraina.

Graniţa întărită 1922—1969

Legăturile care uneau Statul Liber (care a dobândit oficial titlul de Republică în 1949) de Irlanda de Nord s-au destrămat în următoarele decenii. Liderii celor două politii, Michael Collins şi James Craig, au încheiat un pact de neagresiune în martie 1922, odată ce independenţa s-a prefigurat. Graniţa a devenit frontieră vamală pe 1 aprilie 1923. Ultimele vestigii ale conexiunii constituţionale au fost înlăturate definitiv în 1949. Cu toate acestea, a rămas în vigoare o înţelegere liberală neoficială pentru călătoriile individuale. Zona Comună de Călătorie (Common Travel Area – CTA) le-a permis cetăţenilor britanici şi celor irlandezi (dar şi celor din Insulele Canalului şi din Isle of Man)
să locuiască şi să muncească în celelalte ţări. Parlamentul britanic a afirmat că cetăţenii irlandezi nu erau catalogaţi drept străini în Marea Britanic, deşi, în pofida acestei toleranţe legale, existau prejudecăţi larg răspândite („fără câini, fără negri, fără irlandezi") – o altă trăsătură comună între Irlanda şi alte ţări eliberate de curând, cum ar fi Polonia. Cetăţenia irlandeză era disponibilă pentru toţi cei născuţi pe insulă. CTA a fost suspendată în 1939-1945, însă, în rest, a fost permanent în vigoare din anii 1920, fiind o precursoare a zonelor de liberă circulaţie Benelux şi Schengen. A fost o însăilătură, în parte pentru că deconectarea constituţională a necesitat mai mulţi paşi, în parte pentru că economiile şi pieţele forţei de muncă ale ţărilor continuau să fie profund conectate, ca să nu mai vorbim despre familii, şi în parte pentru că era aproape imposibil să îi împiedici pe oameni să treacă graniţa Irlandei de Nord.

Pe cea mai mare parte a lungimii ei, graniţa irlandeză traversează spaţii deschise, între cele două tabere existând numeroase mici conexiuni care ameninţau să facă frontiera vamală imposibil de impus. Guvernele au convenit asupra unui sistem în care erau trei tipuri de treceri rutiere. Cele mai simple erau Approved Roads (drumuri aprobate), unde existau puncte vamale irlandeze şi britanice de-a lungul şoselelor principale care legau Nordul şi Sudul. Nenumăratele străduţe şi cărări erau „neaprobate" şi nu aveau clădiri vamale. Iniţial,
s-a interzis traversarea lor cu vehicule motorizate, iar utilizarea rutelor neaprobate a fost o afacere strict locală – mergeau dintr-o parte într-alta fermieri ale căror terenuri încălecau

graniţa, medici veterinari, doctori şi, din când în când, câte un preot. Celălalt tip de trecere era Concession Road (drumul de concesiune), care era destinat situaţiilor în care graniţa se întreţesea cu drumul, iar călătoriile dintre locuri aflate în aceeaşi ţară (de la Cavan la Clones sau de la Monaghan la Dundalk) presupuneau trecerea prin cealaltă ţară. Oamenilor obişnuiţi li s-a permis să treacă fără să se oprească, iar vehiculele comerciale puteau să transporte compartimente sigilate.

Această frontieră permeabilă, traversând un ţinut agricol sărac, în care oamenii din ambele părţi se cunoşteau unii pe alţii şi nu aveau încredere în autorităţi, a fost un focar pentru contrabandă. Frontierele de pretutindeni reflectă un aspect al naturii umane – dorinţa de a trasa o limită în jurul tribului propriu dar sunt împiedicate de altă dorinţă, cea a vecinilor de la graniţă de a-şi trăi viaţa şi de a deveni un pic mai bogaţi, dându-le cu tifla celor de la putere. în general, bunurile erau mai ieftine în Nord şi maj oritatea celor care erau copii la vremea respectivă îşi amintesc că împărţeau maşina cu alimente de contrabandă sau că stăteau pe pernele desfăcute ale unei canapele noi în timp ce părinţii lor treceau cu automobilul prin punctul de control vamal. Acolo unde existau anomalii, cum ar fi o fermă ale cărei câmpuri depăşeau linia de demarcaţie, totul era permis. Există balade câmpeneşti despre porcii care traversau graniţa de mai multe ori pe zi ca să culeagă ,,subvenţii agricole” din Nord şi din Sud şi poveşti mai puţin drăguţe de pe câmpurile din South Armagh, unde Thomas „Slab” Murphy avea un rezervor de combustibil cu acces din ambele părţi ale graniţei şi care putea să facă speculă cu diferenţa de taxe.— Escrocheria lui Murphy – înlesnită de frontieră – a fost o sursă importantă de fonduri pentru IRA, al cărei scop era să o desfiinţeze.

Reţeaua feroviară a Irlandei fusese construită fără a se ţine seama de limitele comitatelor şi, prin urmare, a fost separată arbitrar în urma împărţirii – în tratatele de la Paris asupra graniţelor Europei continentale, infrastructura de căi ferate a cauzat mai multe ajustări ale graniţelor tradiţionale, dar lucrul ăsta n-a fost valabil în Irlanda. în cazul multor linii de frontieră, a fost suficient ca un singur guvern – Nordul sau Sudul – să hotărască faptul că ruta nu era economică pentru ca închiderea să devină inevitabilă. Dintr-o reţea altădată densă, a rămas acum doar o singură linie de cale ferată transfrontalieră (linia Dublin-Belfast trece frontiera în apropiere de Newry), la care se adaugă încă o linie care se apropie de graniţă (Belfast-Derry/Londonderry).

IRA s – a concentrat asupra graniţei în campania armată din 1956-1962, sperând să creeze zone aflate sub controlul său efectiv în părţile cu majoritate naţionalistă din comitatele de frontieră din Nord. Campania lor n-a fost susţinută pe scară largă de naţionaliştii nordici, iar poliţia nord-irlandeză şi forţele de securitate irlandeze au înăbuşit-o prin reţinerea suspecţilor IRA. De asemenea, guvernul Irlandei de Nord a contracarat închizând drumurile mai mici de graniţă, pentru a împiedica deplasarea între jurisdicţii a membrilor IRA, ceea ce a perturbat viaţa locală de-a lungul graniţei până când ultima şosea „cu ţepi” a fost redeschisă în 1963.

Graniţa dintre Regatul Unit şi Irlanda s-a relaxat puţin în scopuri comerciale în 1965, odată cu un nou tratat comercial, şi încă o dată în 1973, când ambele ţări au aderat la Comunitatea Economică Europeană. Chiar dacă a devenit mai facil comerţul, alte tipuri de trecere s – au îngreunat odată cu conflictul care s-a declanşat în 1969. Dreptul legal de a traversa graniţa a rămas în vigoare pentru cetăţenii britanici şi irlandezi, dar în practică frontiera a ajuns să fie mult mai restrictivă.

Traversarea graniţei pe drumurile aprobate presupunea acum un punct de control al armatei britanice în care oamenii puteau fi luaţi la întrebări, iar vehiculele lor, examinate. Frontiera nu era nici pe departe unicul loc în care existau puncte de control; lucrul ăsta se întâmpla în oraşe şi pe drumurile provinciale de pe tot cuprinsul Irlandei de Nord. Controalele vamale puteau fi tratate uneori în glumă, însă punctele de control erau serioase şi dezagreabile. Oamenii care doreau să treacă graniţa – mai cu seamă naţionaliştii – nu voiau ca armata să se găsească
acolo, erau deranjaţi de această imixtiune şi se temeau de soldaţi. Să fii oprit lângă graniţă de bărbaţi înarmaţi era mereu înspăimântător; în 1975, teroriştii loialişti au folosit această metodă pentru a-i ucide pe muzicienii din Miami Showband, iar în 1976 IRA a asasinat muncitori protestanţi cu o atrocitate sectară la Kingsmill, în comitatul Armagh. Oricine putea fi următoarea victimă. Soldaţii britanici erau cuprinşi de plictiseală şi de teamă – teamă că pasagerii din automobilul următor voiau să îi ucidă sau că vor scăpa din vedere o bombă IRA care era dusă undeva unde putea să ucidă civili, în South Armagh, soldaţii nu ieşeau decât cu elicopterul din fortăreaţa lor izolată aflată în Bessbrook. Pe toată întinderea graniţei, secţiile de poliţie ale RUC (Royal Ulster Constabulary) erau complexe blindate, fiind atacate cu regularitate – chiar şi în pitorescul sătuc de frontieră Belleek, secţia de poliţie se găsea în spatele unor ziduri înalte şi a unor porţi masive din metal, fiind ţinta mortierelor disidenţilor republicani în 1998.

începând cu vara lui 1970, politica armatei britanice în privinţa drumurilor neaprobate de peste frontieră a fost închiderea acestora – dacă era cu putinţă. Geniştii armatei au urmat aceleaşi tehnici ca şi predecesorii lor din poliţie de la finele anilor 1950, punând pe şoselele secundare obstacole cu ţepi şi blocuri de beton sau umplând „cratere” din carosabil cu explozibil. în această campanie secundară, armata se confrunta în mare parte cu fermierii din zonele de graniţă, nu cu IRA; armele utilizate de cealaltă tabără erau excavatoarele mecanice cu care umpleau găurile şi motostivuitoarele cu care îndepărtau blocurile de beton. Margaret Thatcher a luat în calcul revizuirea graniţelor pentru a reduce lungimea acestora, facându-le mai simplu de controlat, însă a fost convinsă să renunţe.

Acordul de pace din 1998 a fost urmat în scurt timp de desfiinţarea infrastructurii de securitate la frontieră (barăcile vamale dispăruseră deja în ultima zi din 1992, odată cu apariţia Pieţei Unice Europene). Radierea a fost rapidă şi completă; există mai puţine urme ale frontierei decât cele pe care le vom găsi de-a lungul unei graniţe Schengen de pe continentul european. Bessbrook a fost abandonată, la fel ca numeroase secţii de poliţie fortificate. Cea din Belleek este pustie, pe o şosea lăturalnică care traversează graniţa un pic mai departe – un panou inutil dintre tufele de pe frontieră îi aminteşte vizitatorului să conducă pe stânga când se află în Irlanda, sfatul fiind oferit în engleză, franceză şi germană.

în Irlanda, şoselele de lângă graniţă continuă să fie nişte locuri singuratice, îndeosebi în Nord. 25 de ani de pace nu prea au reuşit să înlăture aspectul sinistru, vulnerabil, al ţinuturilor frontalière. Am ajuns să recunosc stilul defensiv de construcţie al caselor izolate. De obicei, există un zid sau un gard trainic în jurul unui teren şi o poartă la capătul aleii. Grădinile sunt simple, neoferind nici o protecţie pentru intruşi. Există

de regulă un afiş pe care scrie ,,Atenţie, câine rău” şi, când treci pe lângă el, se aude de multe ori lătratul strident şi ţâfnos al ciobănescului german sau al ogarului irlandez care îşi are căminul acolo. în anii Conflictului nord- irlandez, aceste case şi ferme erau nişte locuri înfricoşătoare după lăsarea întunericului. Fostul prim-ministru al Irlandei de Nord, Ariene Foster, a crescut într-un asemenea loc, la Dernawilt, în zona de frontieră Fermanagh. în 1979, când avea opt ani, IRA i-a împuşcat tatăl, John Kelly, căci acesta ieşise din casă după căderea nopţii ca să hrănească animalele de la ferma lor. Kelly a supravieţuit atacului, însă familia a fost nevoită să se mute din zonă.

Scriitorilor Colm Toibin şi Garrett Carr, care au străbătut graniţa în 1986 şi, respectiv, în 2016, li s-a părut că oamenii de la frontieră sunt nişte persoane închise, taciturne. Când am petrecut o vreme în Fermanagh în 2017, experienţa mea a fost un pic diferită şi mi-a făcut plăcere compania clienţilor obişnuiţi din pubul în care am stat în Belleek; poate că aşteptările mele, ca englez din sud, erau diferite. Dar nenumărate poveşti violente de – a lungul frontierei pornesc de la nişte discuţii relaxate sau de la trădări personale între vecini, aşa că nu-i surprinzător că oamenii sunt încă precauţi în a dezvălui prea multe lucruri despre ei înşişi.

Viaţa şi moartea politicianului irlandez Billy Fox (1939-1974)[6] întruchipează paradoxurile universale ale zonei de frontieră. Fox a fost singurul parlamentar al Republicii Irlanda care a fost ucis în timpul „problemelor” din perioada 19 69—1998. Era protestant, fermier din comitatul Monaghan, familia lui rămăsese pe pământurile proprii după independenţă şi se identifica drept patriot irlandez; a fost ales deputat al Dâil din partea Fine Gael pentru Monaghan în 1969, pierzându- şi la mustaţă mandatul în 1973 şi devenind apoi senator. A fost un politician practic, cu o atitudine „jemanfişistă”, potrivit amicului său, viitorul Taoiseach (prim-ministru) (1994-1997) John Bruton: Fox a luat personal parte la umplerea „craterelor” şi la redeschiderea şoselelor de frontieră? Ca politician dintr-o zonă de graniţă, a condamnat cu vehemenţă acţiunile armatei britanice de tipul închiderii drumurilor sau utilizarea gloanţelor de cauciuc şi a gazelor lacrimogene. La un moment dat, a fost suspendat din Dâil în 1971, pentru că a afişat ostentativ exemple de asemenea arme, spunând că au ajuns de partea greşită a graniţei. A fost criticat de unii dintre rivalii săi drept republican, iar de alţii ca fiind un „B Special” (o trimitere la rezerva de poliţie din Irlanda de Nord, al cărei caracter sectar era notoriu).

Logodnica lui Fox, Marjorie Coulson, provenea dintr – un mic sat din apropierea graniţei, numit Tircooney, chiar la ieşirea de pe N54, la nord-est de Clones. Avea obiceiul să o viziteze în serile de luni, când se întorcea acasă de la locul de muncă transfrontalier dintr-un spital din Belfast, unde era supraveghetoare, dar pe 11 martie 1974, când a sosit Fox, era în plină desfăşurare un raid al IRA şi a fost împuşcat mortal după ce a fost oprit în drumul către locuinţa lui Coulson. Se pare că IRA fusese anunţată că familia Coulson depozita arme pentru paramilitarii loialişti, dar această informaţie – posibil furnizată de vecinii lui Coulson – nu era adevărată. S-ar putea să fi fost născocită după eveniment ca justificare pentru violenţa sectară. Ulterior, IRA a ordonat familiei Coulson să-şi părăsească casa, care a fost incendiată[8], un gest menit să le identifice modesta locuinţă cu Marile Conace care arseseră în anii 1920.

Asasinarea lui Fox a avut un impact traumatizant în Irlanda; campania lui electorală pentru Senat îl făcuse să întâlnească oameni din întreaga ţară. John Bruton îi mărturisea reporterului Aaron McElroy, 40 de ani mai târziu, că „moartea lui Billy Fox îmi este întipărită în minte şi în inimă”. Poveştile de frontieră sunt întotdeauna complicate; acea linie de pe hartă nu-i niciodată pură. Cinci membri din Sud ai IRA au fost întemniţaţi pentru uciderea lui Fox, dar s-a vehiculat ideea că cineva de la nord de graniţă ar fi tras glonţul fatal. Crimele deosebit de josnice din zonele de la nord de graniţă erau, pe acelaşi tipic, atribuite adesea celor din Sud. Se spune că asasinarea din 1981 a fostului preşedinte al parlamentului Irlandei de Nord, Norman Stronge, şi a fiului său, James, precum şi incendierea reşedinţei lor din Tynan Abbey, din comitatul Armagh, au fost opera unei unităţi IRA din Monaghan. Se
presupune că distrugerea centrului oraşului de frontieră Strabane de la începutul anilor 1970 ar fi fost înfăptuită de membri ai IRA de peste râu, din Lifford. Proiectarea inacceptabilului în cealaltă parte a frontierei este o modalitate de atenuare a loviturii pe care o primeşti când îţi dai seama că, uneori, individul cu cagulă este vecinul căruia îi dai bineţe înclinând capul când îl întâlneşti la lumina zilei.

Stroke City

Când am sosit în oraşul de pe malul râului Foyle, în nord-vestul Irlandei, m-am oprit la un chioşc cu ziare şi am cumpărat o hartă stradală. Este un prilej de distracţie locală care piere odată cu ubicuitatea hărţilor electronice, aşa că oamenii profită de ocazie când pot. „O hartă a oraşului Londonderry? Ştii ceva, îţi dau gratuit şi o hartă a oraşului Derry. Două la preţ de una, curat chilipir! „

Derry este un oraş de graniţă, atât ca geografie propriu-zisă, cât şi ca personalitate. A avut dintotdeauna un hinterland în cealaltă parte a liniei, în comitatul Donegal, cu cârciumi săteşti aprovizionate de angrosiştii de whisky (un motiv de nemulţumire în privinţa noii graniţe în anii 1920) şi cu oameni venind pentru a face cumpărăturile importante în magazinele oraşului. Politic, Derry este chiar şi acum divizat între Sinn Fein şi naţionaliştii constituţionali din SDLP, la care se adaugă o mână de facţiuni mai mărunte. Locuitorii oraşului sunt irlandezi într- o manieră diferită şi mai simplă decât oamenii de
pe Falls Road, din Belfastul de Vest. Vântul suflă aerul atlantic în jurul vechilor ziduri ale oraşului şi, înainte de a trece graniţa propriu-zisă, te afli în Irlanda fără prefix.

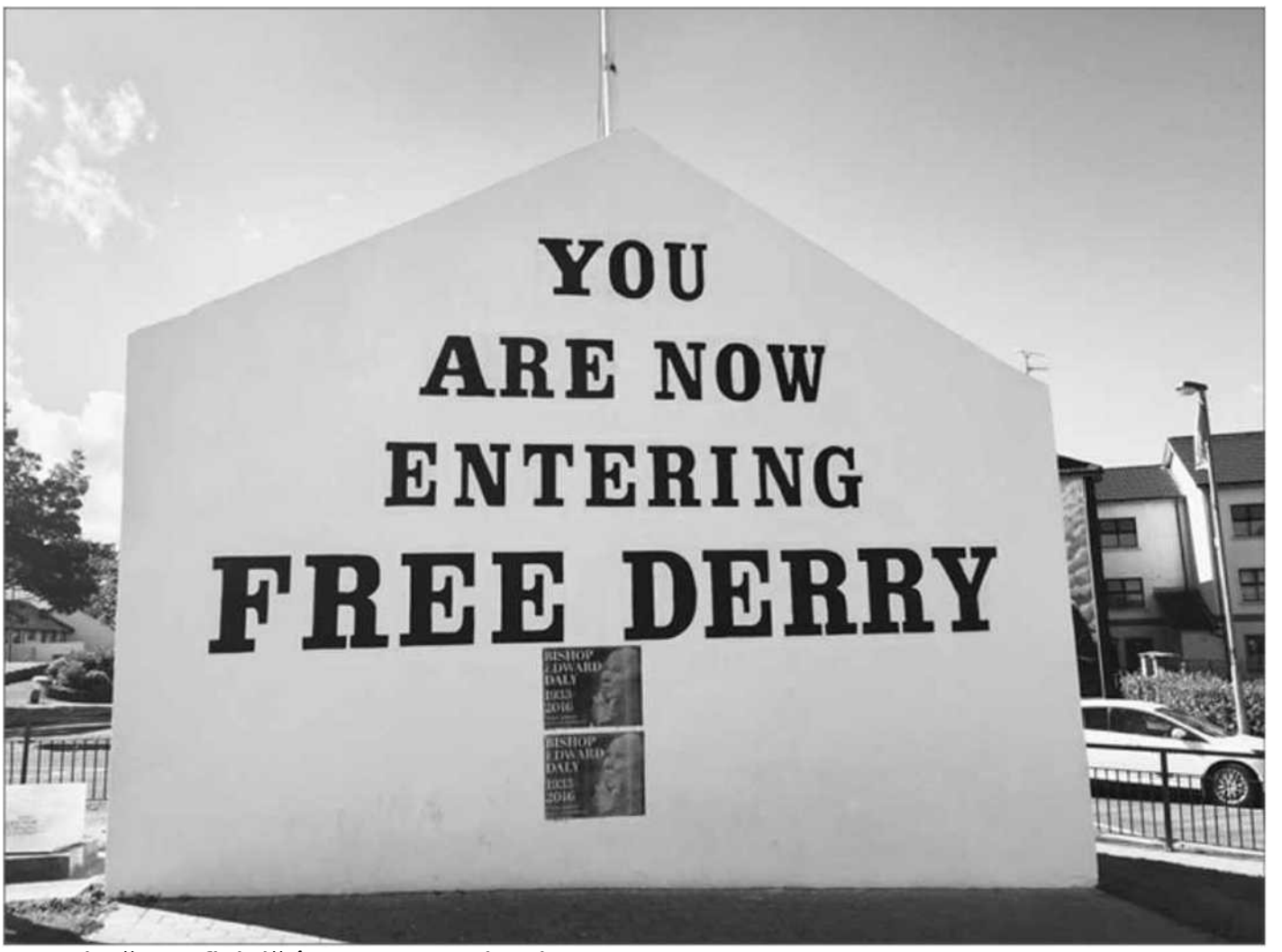

Frontieră neoficială în Derry/Londonderry, august 2016

Cu toate acestea, Londonderry are un rol eroic în iconografia unionismului din Ulster. Adăugirea din denumirea sa reflectă rolul ghildelor din City of London în încurajarea colonizării Ulsterului, iar povestea Băieţilor ucenici (Apprentice Boys) şi a rezistenţei lor în asediul din 1689 este spusă an de an. Importanţa simbolică pe care unionismul o atribuie Londonderry, în pofida faptului că populaţia oraşului este în mare măsură naţionalistă, seamănă cu naţionalismul nostalgic al oraşelor pierdute, pe care îl întâlnim şi în alte părţi. Oraşele gemene secrete ale Londonderry sunt polonezul Wilno, finlandezul Viipuri şi germanul Königsberg. Londonderry, cel puţin, se află în continuare în ţara în care admiratorii oraşului doresc ca el să se afle, iar cetăţenii lui au evitat expulzările sumare care au făcut ca celelalte oraşe să nu mai existe decât în amintirea unei generaţii care dispare.

Dar Derry/Londonderry înseamnă trei oraşe suprapuse, nu două. Al treilea oraş este linia din mijloc, „Stroke City", denumirea popularizată de jurnalistul local Gerry Anderson (1944-2014). Stroke City a început ca o grimasă la adresa personalităţii divizate a oraşului şi ca modalitate a unui prezentator radio de a evita să utilizeze constant ambele denumiri disputate. Dar de la Acordul de la Belfast din 1998, Stroke City, ca o creaţie deliberată a unei comunităţi împărţite de frontieră, a început să existe şi pe teren. Podul Păcii are un singur nume; a fost inaugurat în 2011 ca punct de trecere între zona urbană majoritar catolică şi zona de coastă majoritar protestantă la fosta bază britanică Ebrington, puntea lui uşoară, arcuită şi suspendată simbolizând reconcilierea şi unitatea. Uniunea Europeană a contribuit cu 14,6 milioane de lire ca parte din finanţarea Iniţiativei Spaţiului Comun PEACE-III; proiectele de-a lungul graniţei irlandeze au fost tratate mereu cu generozitate. Localitatea a fost primul Oraş al Culturii din Regatul Unit în 2013, în acelaşi an în care David Cameron a găzduit summitul G8 în paşnicul Fermanagh, spre deliciul numeroşilor oficiali care au călătorit aici şi au descoperit această splendidă zonă rurală înverzită şi posibilităţile pe care Lough Erne le oferă în domeniul pescuitului. în sfârşit, se părea că toate lucrurile se calmaseră.

Foştii prim – miniştri John Major şi Tony Blair, arhitecţii din tabăra britanică ai acordului de pace, au venit la Stroke City chiar înaintea referendumului Brexit din iunie 2016 pentru a scoate în evidenţă importanţa avută de UE pentru pace şi reconciliere. Derry şi o parte din Londonderry i-au ascultat – circumscripţia orăşenească (numită diplomatic Foyle) a votat 78% pentru rămânerea în Uniunea Europeană, fiind depăşită doar de unele părţi ale centrului Londrei şi de celălalt teritoriu de graniţă al Regatului Unit, Gibraltar.

De la referendum, deasupra Stroke City a apărut un nor. Poate oare să supravieţuiască ambiguitatea atent construită a oraşului? Istoria recentă a Derry este explorată în popularul serial de comedie *Derry Girls* (2018), a cărui acţiune se desfăşoară între 1993 şi 1998, zile de frică şi de speranţă, pe măsură ce procesul de pace înregistra progrese şovăitoare, în ultimă instanţă triumfătoare. Ca orice dramă de epocă, *Derry Girls oferă* plăceri nostalgice, dar este o operă plină de nuanţe cu un avertisment implicit – *chiar* vrem să ne întoarcem la asta? Există curente subterane întunecate în Derry; oraşul este un centru al republicanismului disident, aici fiind locul în care reporterul Lyra McKee a fost ucisă în timpul tulburărilor din aprilie 2019. Londonderry, la rândul lui, are probleme cu alienarea, sărăcia şi apatia în rândul tinerilor protestanţi din clasa muncitoare. Ca în anii 1920, ameninţarea unei frontiere dure este resimţită deosebit de intens în oraşul de lângă Foyle, indiferent de comunitate.

Graniţa irlandeză a devenit o frontieră între două uniuni din când în când divizate şi şubrede. UE a fost un soi de mecanism ascuns din aranjamentele complexe care au făcut ca graniţa invizibilă să funcţioneze în Irlanda, aşa cum a funcţionat pe continentul european. Spre exemplu, într-un final, a eliminat taxele de roaming pentru datele şi apelurile de telefonie mobilă în iunie 2017, după ce redusese tarifele vreme de un deceniu înainte de acest moment. Este posibil ca asupra persoanelor care trăiesc în interiorul unei ţări, foarte departe de graniţă, taxele de roaming să nu aibă prea mult efect. Dar pentru rezidenţii din zona de frontieră este o chestiune mult mai serioasă. Chiar şi fără să treci propriu-zis graniţa, telefoanele se blochează frecvent pe semnalul unui releu din cealaltă parte, mai ales dacă — cum e cazul graniţei irlandeze şi al multor altora – peisajul este rural şi accidentat. Telefonul tău o să intre în Polonia în timp ce tu, fizic, te găseşti încă în Frankfurt pe Oder, în Germania,

ceea ce acum reprezintă o simplă ciudăţenie, însă mi s-a mai întâmplat să mă plimb prin pădurile poloneze şi să mi se ureze „bun venit” în Rusia de către Vodafone, ceea ce poate fi atât costisitor, cât şi ameninţător. Brexit a însemnat reapariţia tarifelor de roaming la graniţa irlandeză, cu toate complicaţiile şi cheltuielile pe care le implică.

În ciuda eforturilor lui Major şi Blair, referendumul din Regatul Unit în privinţa „controlului frontierelor” s-a desfăşurat fără a se lua prea mult în considerare ce se va întâmpla la graniţa terestră propriu-zisă a ţării. Au fost aduse argumente cu privire la trecerea frontierelor de către oameni, dar s-a dovedit că adevăratele consecinţe au fost mai degrabă legate de bunuri. în conformitate cu CTA şi cu Acordul de la Belfast, graniţa avea să fie menţinută deschisă pentru ca oamenii să o poată traversa liber, dar după 2016 s-a pus problema alegerii între o frontieră vamală în Irlanda, o frontieră vamală în Marea Irlandei sau – iar această opţiune a fost scoasă în mare grabă din calcul de Theresa May în 2016 – ca în Regatul Unit să rămână în vigoare acordurile europene. Graniţa în sine şi-a dezvoltat o identitate pe Twitter (@BorderIrish) în timpul anilor Brexit 2018—2020, născând comentarii pe un ton ironic din partea celor 100 000 de urmăritori. în cele din urmă, Boris Johnson a admis existenţa controalelor între Irlanda de Nord şi Marea Britanic. Marginile tăioase ale triplei dileme ridicate de frontiera Brexit au putut fi oarecum pilite de facilităţi pentru comercianţii autorizaţi, de inspecţii efectuate în afara frontierelor, de etichetarea şi clasificarea bunurilor, dar problema esenţială n-a putut fi ocolită.

Există un singur produs pentru care graniţa nu pare să ridice o problemă comercială – modestele chipsuri de cartofi. în anii 1950, chipsurile erau plictisitoare, sarea şi uleiul fiind principalele
arome disponibile. Un antreprenor din Dublin, Joe „Spud” („cartof”) Murphy (credeţi-mă, e adevărat – aş fi inventat nume mai puţin stereotipe), a avut geniala idee de a produce chipsuri aromatizate şi astfel a început în Republică, în 1954, producţia savuroaselor delicii care se numesc chipsurile Tayto. Murphy a vândut drepturile din Regatul Unit ale mărcii Tayto lui Thomas Hutchinson, un om de afaceri din Irlanda de Nord, care a început producţia într-un castel (cum am spus, aş fi depus mai multe eforturi dacă aş fi inventat lucrurile astea), iar primul Northern Tayto a fost ambalat în 1956. Fiecare are pe pachet propriul Mr. Tayto, uşor diferit. Poate că-i doar în mintea mea, însă pot mi-l închipui pe cel sudic ca fiind genialul Joe Murphy, iar pe cel nordic ca fiind onorabilul Tom Hutchinson.

Nu există prea multe credinţe care să unească întreaga populaţie a Irlandei de Nord, însă Northern Tayto este una dintre ele. Se poate porni o întreagă dezbatere nonsectară între Nord şi Sud despre care Tayto este mai bun. Identitatea nordică este aţâţată prin excursiile şcolare la fabrica de la castelul Tandragee, din comitatul Armagh. Existenţa unei versiuni sudice rivale şi neînţelegerea din Marea Britanie în privinţa importanţei Tayto îl transformă într- un simbol al provinciei; este un fenomen care se manifestă în întreaga Irlandă, dar în care varianta nordică este recunoscută graţie unui aranjament juridic complex. Savantul Ciaran Martin a sugerat în glumă că ar trebui să existe o
statuie a lui Mr. Tayto din nord în faţa clădirii parlamentului de la Stormont, şi nu e cea mai rea idee care a existat vreodată.

N-ar trebui să poţi vinde Tayto în cealaltă parte a graniţei. Este o încălcare a acordului de licenţiere dintre cele două firme, deşi preferinţa accentuată a clienţilor pentru propria versiune de Tayto rezolvă mare parte din problemă. Dar oamenii circulă şi există zvonuri despre locuri în zonele de frontieră în care poţi face rost de tipul „greşit” de Tayto. Nu spun mai multe, pentru că n-aş vrea să provoc nimănui de necazuri.

Frontiera irlandeză ilustrează mai multe adevăruri generale legate de graniţele europene. Combinaţia ei de absurditate şi de tragedie îşi va găsi numeroase ecouri. Acelaşi lucru se va întâmpla şi cu complexul impact psihologic şi social asupra celor care trăiesc la graniţă şi în preajma ei. Frontiera separă literalmente Fermanagh de Monaghan, dar este şi o caracteristică unind cele două comitate, deoarece acestea trebuie să facă faţă neajunsurilor şi anomaliilor ei.

Faptul că o graniţă este dură sau relaxată este produsul deciziilor autorităţilor din ambele părţi. Odată ce o frontieră este trasată, oricât de neglijent, apărarea ei (sau uneori ambiţia de a o muta) devine un simbol al suveranităţii naţionale. Paradoxul este că această atitudine face gestionarea graniţei mult mai dificilă, aşa cum a văzut Irlanda pe pielea ei în anii 1920 şi, într-o formă diferită, în perioada de după „BrexituF Regatului Unit. în nenumărate ţări
din Europa, interesele oamenilor din zonele frontalière legate de libertatea de mişcare şi de comerţ se opun priorităţilor guvernelor naţionale. Graniţele relaxate, cum sunt frontierele Schengen de liberă circulaţie din Europa continentală şi complexa frontieră deschisă post-Brexit din Irlanda, reconciliază aceste limite ale suveranităţii naţionale cu aspectele practice ale vieţii la graniţă – munca, mersul la cumpărături şi relaţiile sociale dincolo de aceste linii artificiale. Dar graniţa relaxată, fixă în spaţiu, însă permeabilă, este un proiect mult mai ambiţios decât o simplificare a vieţii pentru oamenii de la frontieră. Face parte dintr- o filosofie a cooperării internaţionale care s-a dezvoltat de-a lungul uneia dintre faliile cu cea mai violentă istorie din Europa, frontiera Rinului, dintre Franţa şi Germania.

2

Veghea de pe Rin

(Franţa/Germania)

Gare de l’Est este gara mea preferată din Paris. Se află la mică distanţă pe jos de Gare du Nord, staţia terminus nebunesc de complexă, aglomerată şi oarecum sordidă în care sosesc trenurile Eurostar de la Londra, dar are o atmosferă extrem de diferită. Razele soarelui se strecoară prin tavanul de sticlă, iar aerul pare răcoros şi proaspăt şi până şi prăvăliile par un pic mai sofisticate. Este un exemplu încântător de arhitectură pariziană, elegantă şi cât se poate de potrivită pentru scopul ei. Din 2007, este punctul terminus pentru serviciul feroviar TGV-Est, cel mai rapid din Europa, care te poate duce în Luxemburg în două ore şi în Stuttgart în puţin peste trei ore.

Dacă aruncăm însă o privire prin gară, vom găsi amintiri amare ale unor capitole întunecate ale istoriei şi ale rănilor adânci pe care le provoacă graniţele şi revizuirile acestora. îmi amintesc că a fost considerat un pic stânjenitor ca primele trenuri directe din Franţa în Marea Britanic să sosească în gara din Londra care poartă numele bătăliei de la Waterloo. Cu toate acestea, la Paris, trenurile din Germania sfârşesc în Place du 11 Novembre 1918, care dă în Rue du 8 Mai 1945. În interiorul gării există câteva plăci bine îngrijite care comemorează prizonierii de război şi luptătorii din Rezistenţă care au fost deportaţi de aici, precum şi transporturile spre Auschwitz care au plecat din depoul de la Bobigny, aflat la mică distanţă

pe calea ferată. Pe acoperişul aripii estice se află un monument auster dedicat bătăliei de la Verdun din 1916, ridicat în 1931 – staţia de *métro* este numită şi ea după Verdun.

Cu toate acestea, există un monument care nu a început ca o amintire a războiului, ci a căpătat
această semnificaţie la câteva decenii după ce marea gară a fost inaugurată în 1849 drept *embarcadère de Strasbourg* (debarcaderul din Strasbourg). încununând bolta centrală, găsim o statuie reprezentând oraşul Strasbourg în chip de regină, ţinând în mână o cheie (a Rinului? A destinului Franţei?). Dar în 1871 călătoria din Paris către ceea ce era de acum oraşul german Strassburg a devenit mai degrabă internaţională decât internă. O parte din preţul pentru pierderea suferită de Franţa în Războiul Franco- Prusac a fost transferul provinciei Alsacia, cuprinzând Strasbourgul, şi bucăţi din Lorena, din jurul râului Moselle. Statuia oraşului Strasbourg a ajuns să fie un simbol dureros al amputării unei „provincii pierdute", amintindu-le parizienilor de un moment umilitor pentru Franţa şi de o situaţie de criză a frontierelor ei naţionale. Franţa a suferit o lovitură psihologică, al cărei impact a fost deosebit de puternic, dat fiind că Alsacia era o provincie distinctă din punct de vedere cultural, iar părţi din Lorena nu fuseseră nici ele teritoriu franţuzesc vreme îndelungată în istorie. Provinciile pierdute, şterse de pe numeroase hărţi ale Franţei după 1871, erau „pays perdu", iar eventuala lor recuperare a fost un vis comun pentru aproape toţi locuitorii ţării:
La Croix de Lorraine est brisée, mais ce n'est pas pour toujours, (Crucea Lorenei e frântă, dar nu pentru totdeauna.)
În Franţa, revanşismul – dorinţa de a recupera teritoriile pierdute – n-a fost doar o revendicare a extremei dreapta. Pierderea Alsaciei şi a zonei Moselle din Lorena a fost o manifestare fizică a umilinţei pe care Franţa o suferise în faţa puterii în ascensiune a Germaniei. Formarea unui uriaş imperiu colonial, aşa cum a făcut a Treia Republică Franceză, n-a umplut golul. Anexarea germană a Alsaciei şi Lorenei (inclusiv Strassburgul) a durat până în 1918, dar amărăciunea şi dezbinarea din Franţa s-au prelungit aproape până în zilele noastre, iar amprenta graniţelor din 1871 este încă prezentă în legislaţie, administraţie şi cultură.

De fapt, dacă vom căuta toponime cu aspect stereotipic german, Alsacia ar putea fi un teren mai bun de vânătoare decât orice alt loc din Germania – Pfaffenhoffen, Hilsenheim şi Oberhausbergen se găsesc toate în Franţa. Cred că am fost nedumerit de lucrul ăsta chiar înainte să călătoresc prin Alsacia în acea zi din 1984, în drum spre prima mea frontieră terestră internaţională. Ştiam că oamenii de acolo erau francezi din punctul de vedere al apartenenţei naţionale şi că vorbeau franceza, dar vorbeau totodată un dialect care era apropiat de germană. Ştiam că o mare parte din berea franceză provine din jurul oraşului Strasbourg – Kronenbourg, de pildă —, dar şi că germanii de pe cealaltă parte a liniei de demarcaţie produceau vin alb şi brânzeturi puternic mirositoare. Ştiam că suveranitatea regiunii se schimbase în mod
repetat de-a lungul istoriei şi mai înţelegeam şi că procesul încetase şi că liniile de pe hartă nu aveau să se deplaseze iarăşi. Poate că ideea de „ naţiune" şi de apartenenţă la o naţiune este un pic mai complicată decât am fost lăsaţi să credem.

în 1871, francezii şi germanii aveau idei diferite despre ceea ce constituia o naţiune; pentru germani, cultura Alsaciei o facea parte din naţiunea germană, unificată de curând sub coroana familiei Hohenzollern, în vreme ce, pentru francezi, istoria şi cultura ei politică civică faceau ca regiunea să aparţină naţiunii /or. Chiar dacă Germania putea să revendice Alsacia pe baza faptului că oamenii de acolo erau germani din punct de vedere cultural şi aparţineau unui stat naţional german, lucrul acesta nu era valabil pentru cea mai mare parte a zonei din Lorena care fusese anexată. Raţiunea în acest caz fusese una strategică, chiar dacă prin intermediul unei versiuni circulare de logică militară – Germania avea nevoie de fortăreaţa din Metz pentru a se apăra de Franţa, care avea să fie permanent alienată din cauza anexării. Pe deasupra, zăcămintele de cărbune şi de fier din Lorena erau demne de atenţie, chiar dacă în 1871 industria era în începuturile ei.
Tratatul de la Frankfurt a fost inovator în modul în care i – a tratat pe locuitorii teritoriului transferat. Când teritoriile au fost mutate în urma Congresului de la Viena din 1815, după înfrângerea finală a Franţei lui Napoleon, nu prea s – a ţinut cont de interesele şi de sentimentele naţionale ale populaţiei care locuia pe acele meleaguri. în 1871 însă, a trebuit să fie recunoscut faptul că existau unii oameni din regiune care percepeau lucrul ăsta drept un afront la adresa identităţii lor. în loc să dobândească automat naţionalitatea germană, cetăţenii din Alsacia-Moselle au avut în schimb opţiunea de a-şi păstra naţionalitatea franceză. Maj oritatea celor care au făcut – o erau dej a rezidenţi în restul Franţei sau în coloniile franceze, dar 160 878 de oameni care trăiau în ceea ce era acum Germania au trecut prin procesul birocratic necesar pentru a rămâne francezi.[9] în jur de 50 000 s-au exilat din Alsacia-Moselle. Printre aceştia s-a numărat şi un evreu francez patriot din Mulhouse, Raphael Dreyfus, împreună cu fiul său, Alfred. Câţiva ani mai târziu, Alfred s-a înrolat în armată, însă a fost victima prejudecăţilor fiind evreu şi cetăţean de la frontieră şi a fost acuzat pe nedrept că ar fi spionat în favoarea Germaniei. La trecerea dintre secole, scandalul care a rezultat a polarizat Franţa.

Graniţa franco-germană din Lorena şi Vosgi a fost una relaxată în aproape toată existenţa sa. Oamenii au putut să o traverseze neîngrădiţi. Pe lângă vechile relaţii care uneau Lorena, existau legături noi cu oamenii care se mutaseră în cealaltă parte, mai ales în Nancy. Evenimentele patriotice din Franţa, precum festivităţile de 14 iulie, au fost amplificate de cei care veneau de dincolo de noua graniţă. Atât Nancy, cât şi Belfort au avut de câştigat de pe urma afluenţei
de exilaţi de pe teritoriul german şi a relocării unora dintre cele mai patriotice întreprinderi industriale. Nancy a devenit capitala de necontestat a estului Franţei şi oraşul care a avut parte de favoruri oficiale şi de susţinerea publicului. S-a transformat într-un oraş intelectual şi artistic, iar în atelierele artiştilor lui s-a născut o variantă distinctă de Art Nouveau, cu o contribuţie însemnată a exilaţilor din Alsacia.

Această frontieră tensionată a fost, cum scria istoricul Benoit Vaillot, un prototip al controlului modern al frontierei. După standardele zilelor noastre, regulile nu erau stricte, dar nivelul supravegherii oficiale a călătorilor a fost perceput pe atunci drept o încălcare a drepturilor de circulaţie ale omului, îndeosebi în 1888-1890, când germanii au impus obligativitatea paşaportului şi a vizei. Asemenea celorlalte graniţe de la finele secolului al XIX-lea şi începutul celui următor, hotarul franco-german a prezentat interes pentru turiştii de frontieră. Au fost publicate cărţi poştale cu funcţionarii şi cu punctele vamale, dar şi cu ciudăţenii create de linia de frontieră. De exemplu, doi fraţi în uniformă militară – unul

francez, altul german, amândoi afişând nişte mustăţi splendide – au fost înfăţişaţi întâlnindu-se la postul de frontieră de lângă Metz.
De asemenea, frontiera a atras turismul şi suvenirurile legate de război; ghidul meu Baedeker din 1903, *Rhine,* cuprinde o hartă detaliată a câmpului bătăliei din 1870 de la Gravelotte şi instrucţiuni despre cum poţi ajunge acolo. Zona era împânzită cu mici monumente de război, mai cu seamă germane, ridicate de regimentele lor în apropierea locului unde căzuseră acei soldaţi. Această epocă s-a încheiat abrupt în iulie 1914; în momentul în care a fost clar că Europa se îndrepta către război, graniţa a fost brusc închisă.

Teritoriile anexate n-au rămas pe loc în perioada germană. Oamenii se deplasează în interiorul ţărilor mari, îndeosebi când acestea se industrializează. în estul Imperiului German, naţionaliştii erau frământaţi de erodarea prezenţei germane din ţinuturile poloneze, dar aceeaşi deplasare, de data asta spre vest, germanizase regiunile căpătate de la Franţa. Dezvoltarea industriei grele din nordul Lorenei, în zona adiacentă Luxemburgului, a atras muncitori industriali din întreaga Germanie şi în 1914 aşezări precum Diedenhofen (acum Thionville) aveau majorităţi germane consistente.

Doi fraţi stând la frontiera franco-germană

Anii germani în Elsass-Lothringen – cum era cunoscută acum provincia — au reprezentat un exemplu al fenomenului pe care Norman Angell, în romanul său din 1909, *The Great Illusion,* l-a preluat pentru a ilustra zădărnicia cuceririlor teritoriale şi, prin urmare, a războiului. Germania dobândise o provincie, dar căpătase şi o populaţie reticentă, care era în permanenţă sensibilă fată de orice afront adus intereselor şi identităţii sale, cum s-a întâmplat în cazul afacerii Saverne, din 1913, un scandal aprig care a început când un ofiţer prusac s-a purtat cu bădărănie cu localnicii din orăşelul Zabern (Saverne), din apropierea graniţei cu Franţa. De asemenea, Germania şi-a făcut un duşman din Franţa, ale cărei resentimente au trebuit să fie luate ulterior în considerare în toată diplomaţia şi planificarea militară a Germaniei. în cazul în care s-ar fi întors vreodată roata, despăgubirile solicitate prin Tratatul de la Frankfurt încurajau riposte pe măsură.

în 1914, când a izbucnit războiul, emoţiile Franţei au fost exprimate prin planul direct de atac – armata franceză avea să lanseze un asalt frontal asupra graniţei din Lorena şi Vosgi, izgonindu-i pe germani. Atacul a fost în mare parte ratat, iar nevoia disperată de a ţine piept atacului german din nord însemna că nu putea fi purtat mai departe. Francezii au capturat pentru scurtă vreme Muhlhausen (Mulhouse), dar l-au pierdut iarăşi, iar ofensiva lor din Alsacia n-a dus la cucerirea decât a câtorva văi slab populate. Cu toate acestea, germanii au fost descumpăniţi de primirea de care au avut parte trupele franceze acolo unde şi-au făcut apariţia şi au impus un control militar şi mai strict asupra provinciei de graniţă. Dând dovadă de prudenţă, înaltul comandament a redirecţionat unităţile din Alsacia-Lorena pentru a nu fi nevoite să se lupte cu fraţii lor francezi, trimiţându-le în principal pe frontul de est. Pe măsură ce războiul a luat proporţii, s-au aventurat şi mai mult în Rusia imperială, până la Vilnius şi dincolo de el. în cea mai mare parte a războiului, frontul domestic de la sud de Verdun a fost o zonă liniştită.

Izbucnirea războiului a contribuit la tendinţa deja existentă a ambelor tabere de a privi Alsacia-Lorena ca pe o luptă pentru custodia copilului. Arta naţionalistă franceză zugrăvea cele două provincii ca pe nişte fetiţe inocente, smulse de la sânul mamei lor. Germanii îşi vedeau rolul ca protectori şi îndrumători ai celor două micuţe. Naţionalismul infantiliza şi sentimentaliza provinciile.

Acordul de armistiţiu din noiembrie 1918 stipula că Alsacia-Lorena va fi transferată controlului francez în 15 zile, împreună cu toate teritoriile ocupate. Spre deosebire de orice alte zone de graniţă nou-apărute ale noii Europe, localnicilor nu li s-a oferit nici un plebiscit pentru a stabili în ce ţară şi-ar dori să se afle. După ce câştigase războiul cu un preţ atât de ridicat, Franţa nu avea cum să se mulţumească cu mai puţin decât totalitatea provinciilor pierdute, iar riscul unui plebiscit consta în faptul că unele regiuni se germanizaseră îndeajuns de mult din 1871 ca să poată produce o majoritate progermană. Preşedintele Poincare, privind de la balconul Primăriei din Strasbourg cu prilejul vizitei din decembrie 1918 şi văzând o mulţime imensă care îl aclama, susţinea că această primire era suficientă pentru a-i oferi o

împuternicire: „Votul a fost exprimat”.

Armata franceză a ocupat oraşul Metz pe 19 noiembrie şi Strasbourgul pe 22 noiembrie, fiind întâmpinată cu frenezie pe străzi. Tricolorul francez era pretutindeni – adesea, populaţia frontalieră păstrează mai multe steaguri în pod, pe care să le folosească în astfel de ocazii. Dar bucuria era autentică. Pe lângă sentimentul naţional, existau şi alte motive de sărbătorit. Dintr-o lovitură, Alsacia-Moselle scăpase de război, foamete şi dictatură militară, iar poporul ei, din cetăţeni ai unei puteri înfrânte, trecuse de partea taberei învingătoare.

Reîntoarcerea la Franţa a Alsaciei-Moselle a fost o schimbare de natură istorică; primul caz în care un teritoriu „ avansat” industrial a trecut din mâinile unei naţiuni cu un stat de drept şi un sistem social bine dezvoltat în cele ale alteia. Neasumându-şi nici un risc, noile autorităţi franceze au distrus numeroase poduri de cale ferată germane de pe Rin.

La fel ca în cazul anexării de către Germania din 1871, a existat o lungă perioadă de acomodare după retrocedarea către Franţa a Alsaciei-Moselle. S-au lansat acuzaţii publice între cetăţenii din teritoriu, de multe ori duşmănoase şi ipocrite, şi s-a manifestat o atitudine oficială răzbunătoare faţă de germanii de pe cealaltă parte a Rinului care se stabiliseră în provincie. Autorităţile franceze au supravegheat un proces de clasificare a populaţiei în funcţie de caracteristici naţionale şi de originea familială. Au existat patru categorii, de la A la D, decise de comitete de selecţie dominate de militari, iar 120 000 dintre cei mai slab clasaţi, „Reichsdeutsche”, au fost alungaţi în Germania. Alţi aproximativ 90 000 s-au simţit îndeajuns de nepoftiţi ca să plece, arătându-li-se mai multă sau mai puţină reticenţă, dar fără să fie siliţi să o facă din punct de vedere legal. A fost un regim mult mai sever decât cel impus de germani în 1871.

Privind retrospectiv, trierea populaţiei din Alsacia-Lorena pare un precedent înfiorător pentru discriminarea organizată, birocratică şi pentru purificarea etnică din teritoriile cucerite. A fost unul dintre primele asemenea experimente care s-au desfăşurat în Europa în afara Balcanilor, deşi puterile coloniale clasificaseră şi strămutaseră frecvent populaţii. Autorităţile naziste din regiunile poloneze încorporate direct în Reich în 1939 aveau să folosească propriul sistem de clasificare cu patru categorii. Totuşi deosebirile sunt importante, ca şi asemănările. Programul de clasificare din Franţa era lipsit de pseudoştiinţa rasială care stătea la baza programului nazist din Polonia, criteriile erau mult mai puţin aleatorii şi severe, iar consecinţele unei evaluări insuficiente erau mai blânde. Cetăţenii Reichsdeutsche din 1919 au fost expulzaţi într-o manieră destul de organizată într-un stat cu care se puteau identifica, spre deosebire de polonezii din 1939, care erau reduşi la un statut de sclavi sau erau trimişi în groaznicul regim colonial al Guvernământului General al lui Hans Frank.

Reintegrarea provinciilor pierdute în Franţa a fost o afacere complexă, în care un rol a fost jucat şi de viitorul arhitect al unităţii europene, Robert Schuman. Pe harta Franţei există şi în zilele noastre o urmă ştearsă a perioadei germane. Harta de dinainte de 1871 a subdiviziunilor Franţei nu a fost restaurată în 1918.— Principala piedică pentru reintegrare după 1918 a fost relaţia dintre Biserică şi stat. Statul francez devenise cu totul laic în 1905, însă Alsacia-Lorena germană continuase să se
supună regulilor din 1870. În vreme ce statul francez se delimita acum complet de chestiunile religioase, cu excepţia proprietăţii legale a clădirilor bisericeşti, principalele religii şi confesiuni erau recunoscute oficial în Alsacia- Lorena. Asta însemna că finanţarea publică se îndrepta spre biserici şi că existau în continuare şcoli religioase în provinciile realipite.

Guvernul francez a fost dispus să îşi relaxeze principiile anticléricale în interesul concilierii provinciilor recăpătate şi a acceptat ca acestea să- şi păstreze vechile reguli, iar cele trei departamente estice, Haut-Rhin, Bas-Rhin şi Moselle, sunt tratate diferit şi în prezent. Provinciile şi-au păstrat şi legislaţia germană favorabilă legată de asigurările sociale şi de pensii – pentru o perioadă de tranziţie nespecificată, dar lungă. Nici măcar în iunie 1940, când armata germană s-a întors, efortul de armonizare a Alsaciei-Moselle cu standardele şi legile franceze nu fusese finalizat.

în pofida întregii atenţii acordate particularităţilor Alsaciei-Moselle, au continuat să existe resentimente pe parcursul perioadei interbelice, legate îndeosebi de limbă şi de educaţie. Provincia nu avusese parte de centralizarea şi asimilarea franceză, iar dialectul alsacian avea un statut mai însemnat decât celelalte variante regionale franceze. Deportarea muncitorilor-cheie germani produsese un deficit de competenţă în industrie, iar înlocuitorii acestora, care călătoriseră spre est de la Paris, aveau nevoie de ghiduri de conversaţie pentru a vorbi cu localnicii, deşi se presupunea că toţi ar fi fost francezi.

Pentru mulţi francezi, ideea sentimentală a celor doi copii pierduţi era mult mai atrăgătoare decât realitatea acestor provincii complicate, amestecate din punct de vedere cultural, în care nu tot ceea ce era german era perceput ca fiind rău. Pentru mulţi dintre alsacieni, Franţa era resimţită drept o ţară înfumurată şi dominatoare, iar o mişcare pentru mai multă autonomie regională a luat avânt în anii 1920 şi 1930. Ambele tabere au descoperit că năzuinţa naţionalistă ţinea mai mult de o imagine idealizată, încremenită în 1870, decât de realitatea contemporană.

Când Franţa a fost cucerită în 1940, setea germană de teritorii nu s-a oprit la Alsacia-Lorena. După armistiţiu, Franţa a fost împărţită în mai multe bucăţi, cu grade diferite de control german. Germania nu a anexat în mod direct Alsacia-Lorena sau Luxemburgul după înfrângerea Franţei. O parte din motivul acestei reţineri a fost acela de a face armistiţiul mai uşor de înghiţit de către francezi. De asemenea, naziştii sperau să încheie războiul din vest în scurtă vreme cu un tratat de pace cuprinzător, în care să fie aduse în discuţie toate problemele teritoriale. între timp, aceste regiuni au fost puse sub administraţie civilă germană, rămânând în afara Reichului – spre deosebire de Polonia, unde suprafeţe întinse au fost revendicate ca teritoriu german integral în 1939. în paralel, organizaţia partidului nazist s – a extins peste
noile zone de graniţă ocupate şi a început clasificarea rasială; în Noua Ordine, ierarhia rasială era mai importantă decât frontierele naţionale legale. Cei mai ambiţioşi şi mai ideologizaţi nazişti sperau într-o fragmentare permanentă a Franţei de dincolo de zona germanizată în state mai mici care să nu pună sub semnul întrebării dominaţia germană a Europei.[10]

Anexarea de facto a fost o tranziţie mult mai abruptă decât schimbările din 1871 şi 1918. Autorităţile naziste au tratat cultura locală cu dispreţ, impunând legea cu privire la ceea ce înseamnă cultură germană corespunzătoare şi ceea ce era „Welsch” — adică bizarele obiceiuri ale celţilor din vest. De-a lungul celui de-al Doilea Reich supravieţuise o mentalitate politică franceză, însă cel de-al Treilea Reich avea să încerce să o nimicească.

în 1942, bărbaţii din regiunile aflate sub administraţie civilă germană, precum Alsacia-

Lorena şi Luxemburg, au fost recrutaţi în Wehrmacht. Era profund inconfortabil pentru majoritatea lor să lupte în uniformă germană şi uneori au fost convinşi doar prin măsuri coercitive împotriva familiilor lor, devenind cunoscuţi drept *malgre-nous* (în ciuda noastră), în pofida riscurilor, până la 40 000 dintre cei înrolaţi au dezertat, unii dintre ei alăturându-se Rezistenţei. Dar au mai existat şi câteva mii de voluntari şi de entuziaşti care intraseră în Waffen-SS. Deşi cea mai mare parte dintre *malgre-nous* au servit în Est, unii dintre ei au fost trimişi în vest, inclusiv ca parte din Divizia SS Das Reich, care a comis masacrul de la Oradour-sur-Glane, din Limousin, în Franţa apuseană, în care 642 de oameni au fost ucişi şi doar şase au scăpat cu viaţă. 13 au fost găsiţi vinovaţi de crimă de către un tribunal militar în 1953, dar, după reacţia publică scandalizată din Alsacia, Adunarea Naţională a legiferat o amnistie pentru *malgres-nous,* ceea ce a stârnit o altă rundă de proteste ale locuitorilor din Limousin. Amploarea colaboraţionismului de bunăvoie şi a implicării în crimele de război a fost un subiect prea fierbinte în Franţa postbelică pentru a fi analizat direct, iar povestea a devenit aproape tabu.

Monumentele comemorative ale războiului din Alsacia-Moselle sunt diferite de cele din restul Franţei. Sunt discrete în ceea ce priveşte tabăra pentru care soldatul a căzut la datorie; maj oritatea victimelor din 1914-1918 vor fi servit în forţele armate germane, iar Franţa postbelică nu le-a cerut vecinilor şi familiilor lor să îi renege sau să uite de existenţa lor. Lista de nume din 1939-1945 reflectă chinuitoare loialităţi împărţite şi dileme imposibile, mult prea complexe ca să poată fi surprinse într-o inscripţie în piatră. Monumentele pun accentul pe deplângerea pierderilor de vieţi omeneşti, nicidecum pe idealurile patriotice sau pe celebrarea victoriei. în Schirmeck, aproape de Strasbourg, victimele aparţin mai degrabă satului, decât unei ţări. Victimele războaielor coloniale din Indochina şi Algeria
sunt adăugate în partea de jos a monumentului, obiecte de amintire ambivalenţă din cu totul alte motive. în zonele de frontieră este imposibil să-ţi păstrezi prea multă vreme iluziile despre război.

Monumentul de război de la Schirmeck, mai 2019

Altarul lui Robert Schuman

Dacă străbaţi provincia către est în pas vioi, pornind de la câmpul de bătălie din 1870 de la Gravelotte, vei da peste satul Scy-Chazelles, la marginea zonei urbane a oraşului Metz. Acolo există o mică biserică fortificată sătească, devenită un altar al ideii europene. Drapelul european este la loc de cinste, iar steagurile naţionale ale statelor membre UE sunt înălţate pe peretele vestic al bisericii. Combinaţia dintre simbolismul religios şi cel supranaţional formează ceva care pare ivit din coşmarurile unui suporter al Brexitului. Chiar şi britanic proeuropean convins cum sunt, m-a făcut să tresar când am întâlnit-o prima dată. Dar, dacă înţelegem cum de poate exista un asemenea loc, putem să pricepem o mulţime de lucruri despre Europa şi despre graniţele ei.

Scy-Chazelles este locul final de odihnă al lui Robert Schuman, un om a cărui viaţă este o poveste de frontieră – venit pe lume în 1886 dintr-o mamă din Luxemburg şi un tată care era cetăţean german, dar născut francez. Chiar şi numele lui era în parte francez, în parte german, ca al multor oameni de pe aceste tărâmuri de mijloc. Schuman a murit ca un francez european în 1963, respingând diviziunile binare care creaseră Gravelotte, Verdun şi Oradour. în 2021, Biserica Catolică 1 – a declarat pe acest întemeietor al Uniunii Europene „venerabil”, al doilea dintre cei patru paşi între mireanul de rând şi un sfânt.

Schuman a întruchipat melanjul frontalier între un cosmopolit sofisticat şi un burghez provincial. Făcea naveta de la Scy-Chazelles la Paris — o călătorie considerabil mai anevoioasă în vremea lui decât în epoca TGV-Est – şi nu s-a simţit niciodată pe deplin mulţumit departe de conacul său şi de biserica din sătucul pe care îl considera acasă. Schuman era teribil de dedicat credinţei şi ideilor sale politice, pe care le privea ca pe nişte aspecte ale aceleiaşi chemări – un creştin-democrat încă dinainte ca această titulatură să existe oficial. Drumul sanctificării sale semilaice de la Scy-Chazelles continuă la muzeul din casa sa, unde încăperea în care a
redactat discursul Declaraţiei Schuman din mai 1950 despre viitoarea unificare a Europei este conservată ca un altar. Textul proiectului stă pe masă, ca şi cum ar fi făcut câteva rectificări de ultim moment înainte să se suie în trenul spre Paris.

Primele mişcări în direcţia unităţii europene au reflectat preocupările lui Schuman şi zona de frontieră a Rinului. Subiectul Declaraţiei a fost cooperarea în domeniul cărbunelui şi al oţelului, în interesul raţiunii economice şi al destrămării complexelor militaro-industriale naţionale care dezbinaseră regiunile puternic industrializate Saar, Lorena şi sudul Luxemburgului. Dar prima iniţiativă europeană a lui Schuman a avut o natură juridică, sub forma Consiliului Europei, care în 1949, cu o importantă implicare britanică, a stabilit standardele europene privitoare la drepturile omului şi la dreptul internaţional.

Aceste două iniţiative au marcat hotărârea liderilor postbelici din Europa de a depăşi competiţia distructivă pentru resurse industriale şi invidia teritorială care duseseră la dezastru în 1870, 1914 şi 1939. Ciclul ar fi putut începe din nou, însă, mulţumită lui Schuman şi colegilor lui, nu s-a întâmplat aşa. Europa n-a fost doar o colaborare tehnocrată, ci un proiect geografic ambiţios care – au dovedit-o 70 de ani de istorie – a transformat un colţ al globului care până atunci fusese violent într-un tărâm al păcii şi al prosperităţii.

Ideea unităţii europene nu a fost inventată pe biroul lui Schuman din nimic. Nu a existat aproape nici o clipă în istoria continentului în care statele neîngrădite, cu totul independente, să fi reprezentat normalitatea, iar momentele care s – au apropiat cel mai mult de această situaţie fuseseră coşmarul tuturor. Schuman se lupta cu aceleaşi probleme ca şi ceilalţi dinaintea lui şi alţii de – atunci încoace. Cum putem reconcilia statele-naţiune cu interdependenţa pe care o produc economia modernă şi tendinţa oamenilor de a alege să treacă peste graniţe? Cum poate să coexiste suveranitatea naţională cu un comportament respectuos al ţărilor una faţă de cealaltă şi faţă de propriile minorităţi? Cum poate fi reglementată competiţia naţională în aşa fel încât să nu devină violentă? Renania lui Schuman şi perspectiva occidentală europeană au format UE. în Europa divizată a Războiului Rece a fost simplu să uităm că au existat şi alţii care meditaseră de ceva vreme la lucrurile acestea – de la celebrarea ambiguă a naţionalismului de către prusacul Gottfried Herder la inventarea limbii esperanto în oraşul de frontieră Bialystok de către evreul polonez Ludwik Zamenhof, la adjutantul slovac al austriacului Franz Ferdinand care a născocit o cale de a transforma Imperiul Habsburgic într-o federaţie de popoare, ideea unei Europe care să fie mai mult decât nişte state naţionale în competiţie a avut multă forţă intelectuală şi politică.

Zona de frontieră Saar

Localitatea principală din Saar, Saarbrücken, arată ca un oraş vest-german tipic. Majoritatea clădirilor din centru au fost ridicate în anii 1950 şi 1960; centrul comercial este o fâşie de stradă pietonală principală care duce de la gară la piaţa Sankt Johann. O autostradă de beton însoţeşte malul sudic al râului Saar, trecând pe sub vechiul castel şi clădirea parlamentului din Saarland. în oraş există foarte puţine indicatoare bilingve – în mod normal, un indiciu al statutului de zonă de frontieră. Este o aşezare transfrontalieră, în sensul că are suburbii precum Forbach în partea franceză, iar tramvaiele ajung până în orăşelul francez Sarreguemines; există o populaţie care face naveta dintr-o regiune a Franţei care de altminteri este lipsită de un oraş mare. Durează o oră şi 50 de minute ca să ajungi cu un tren direct la Paris – o călătorie mai scurtă decât până la Frankfurt, ca să nu mai vorbim de Berlin. Iată un semn al acelui vag aer de ambiguitate al locului – un oraş german, dar unul care resimte atracţia gravitaţională a Franţei. Mai grosolan sau mai delicat, Franţa a încercat să facă curte regiunii Saarland, dar Saarul, neînduplecat, a rămas credincios Germaniei, în ciuda acestor eforturi.

Reanexarea Alsaciei-Moselle a inversat pierderile franceze din 1871, dar ambiţiile franceze au mers mai departe de atât în timpul şi după Primul Război Mondial, fiindcă 1871 n-a fost prima pierdere teritorială care i-a înveninat pe naţionaliştii francezi. Disputa pleca tocmai de la Congresul de la Viena din 1815, când graniţele
convenite în 1814 ale Franţei fuseseră decupate după o serie de evenimente nefericite care au culminat cu Waterloo. Dorind să vadă Franţa monarhistă reprimită în societatea internaţională respectabilă, tratatele fuseseră iniţial generoase cu inamicul înfrânt şi îi oferiseră unele bucăţi din ceea ce acum este Germania, în jurul localităţilor Saarlouis, Saarbrücken şi Landau.

în 1919, aliaţii britanici ai Franţei nu au fost dornici să vadă în Waterloo prima manifestare a agresiunii teutone, dar în alte chestiuni, Aliaţii au fost dispuşi să admită că Franţa avea dreptate, în timpul Imperiului German, în Saar, lângă Lorena, se formase o zonă industrială care devenise parte din Germania în 1871. Cărbunele din Saar şi fierul din Lorena au creat o a treia regiune puternic industrializată germană, la concurenţă cu bazinul Ruhr şi Silezia Superioară. Oamenii veneau din întreaga Germanie în Saar şi în Lorena, care constituiau efectiv o entitate economică unică. Lorena se întorcea în Franţa, astfel că părăsirea regiunii Saar din Germania ar fi împărţit zona cu o barieră vamală. Franţa fusese dependentă de importurile de cărbune înaintea războiului, ceea ce o facea vulnerabilă în faţa Germaniei, iar industria domestică franceză a cărbunelui din nord-est fusese făcută ferfeniţă în timpul ocupaţiei germane. Ar fi fost un grav dezavantaj economic ca industria oţelului din Lorena să fie lăsată să fie dependentă de alte importuri din regiunea Saar. în aceste circumstanţe, britanicii şi americanii au fost pregătiţi să consimtă că,
deşi Franţa nu putea să anexeze Saar şi Luxemburg, ar fi putut fi făcute nişte aranjamente speciale pentru o perioadă provizorie. Nou-definita regiune Saar a devenit un protectorat al Ligii Naţiunilor, separată de Germania. Minele, deţinute de stat sub Germania, aveau să devină proprietatea Franţei. Protectoratul urma să fie supus votului după 15 ani, pentru a se decide dacă va continua sau dacă populaţia dorea să se alăture Franţei sau Germaniei.

Identitatea germană a regiunii Saar s-a dovedit încăpăţânat de indiferentă la calculele economice şi la influenţa Aliaţilor. Populaţia protectoratului aştepta cu nerăbdare să se alăture iarăşi Germaniei. Când naziştii au preluat puterea în 1933, activităţile germane din Saar au fost „ coordonate „ la fel ca în Reich. Antinaziştii erau liberi în Saar, însă au existat episoade de hărţuieli naziste şi mesaje sinistre de aducere- aminte că, atunci când se va vota în 1935, bocancul va dărâma uşile celor care se împotriviseră noii Germanii. Chiar şi aşa, surprinzător de puţini evrei şi socialişti au părăsit Saarul în 1933-1935.[11] Deşi socialiştii doreau ca plebiscitul să fie amânat până când Germania devenea iarăşi democratică, s-au confruntat cu un dureros conflict de loialitate pe care majoritatea antinaziştilor germani din Saarland l-au rezolvat prin „are sau n-are dreptate, tot ţara mea este”. După cum scria istoricul britanic Margaret Lambert (1906— 1995), „steagurile îşi dau frâu liber în Saar, iar la
cea mai mică provocare, oraşele sunt împânzite” cu o gamă pestriţă de decoraţiuni germane, de la zvastici la drapelul alb-albastru al Bavariei şi la steagul roşu al socialismului?[2]

Plebiscitul din ianuarie 1935 din Saar a fost unul dintre cele mai sumbre exerciţii

democratice care pot fi imaginate. Electoratul a putut alege liber între a se alătura Germaniei, a se alătura Franţei sau a păstra lucrurile aşa cum erau. Sentimentul naţional a făcut ca ultimele două opţiuni să fie acceptabile doar pentru o mică minoritate, iar faptul că ştiau că se vor alătura Germaniei naziste a inhibat exprimarea părerilor contrarii. De formă, mişcarea nazistă a promis moderaţie, deşi adevăratul chip al guvernării ei era vădit chiar dincolo de graniţă, unde începând cu august 1933 se organizau mari mitinguri naţionaliste. La o prezenţă la vot de 98%, 91% au votat pentru Germania, 9% pentru Liga Naţiunilor şi 0,4% pentru Franţa. A fost prima victorie a lui Hitler în demersul său de a revizui graniţele Germaniei stabilite la Versailles.

Aceleaşi probleme economice şi strategice pentru Franţa care au condus la protectoratul interbelic Saar au continuat să existe după 1945, iar Aliaţii au optat pentru o soluţie asemănătoare. Un Saarland ceva mai mare avea să fie detaşat iarăşi de Germania, ca să ajute la redresarea economică a Franţei şi ca să răpească o parte din puterea industriei grele germane. De această dată urma să fie condus ca un protectorat francez, însă din 1947 în 1957 a fost un stat
semiindependent, cu propriile timbre poştale şi cu echipe sportive „naţionale”. Dându-şi însă seama că Saarul nu era dispus să devină francez şi înţelegând interdependenţa industriei grele dincolo de graniţele Franţei, Germaniei, regiunii Saar, Luxemburgului şi Belgiei, factorii politici de decizie din Franţa au optat pentru soluţii pe termen lung.

Şi acest Saarland separat a avut o întâlnire cu destinul în cursul unui plebiscit, de această dată în octombrie 1955. Votul a fost asupra propunerii ca regiunea Saar să devină prima bucată de teritoriu european suveran, parlamentul ei funcţionând sub conducerea unui comisar numit de Uniunea Europei Occidentale, iar economia ei făcând parte dintr-o uniune vamală cu Franţa. Spre deosebire de mandatul ligii, opţiunea europeană prezenta un argument pozitiv, acela că regiunea Saar avea să devină un lider în procesul mai amplu de integrare europeană. Oferta a fost susţinută de 32% dintre votanţi la o prezenţă la vot de 97%, unul dintre cele mai mari procente obţinute vreodată pentru o propunere radicală şi explicit postnaţionalistă – dar în continuare mai puţin de jumătate din numărul oponenţilor ei, ale căror voturi semnalau aproape toate că doreau să facă parte din Germania Federală. Transferul s-a produs în 1957. Dar până atunci chestiunile care conduseseră la problema Saar fuseseră rezolvate la un nivel mai înalt, cu Comunitatea Europeană a Cărbunelui şi Oţelului (CECO) în funcţiune din 1952 şi cu mult mai ambiţiosul Tratat de la
Roma, instituind Comunitatea Economică Europeană semnată de şase naţiuni, inclusiv Franţa şi Germania Federală, în 1957. Totuşi a fost nevoie de Acordul Schengen din 1985 şi de piaţa unică din 1992 înainte ca graniţele formale să fie ridicate.

Schengen

Germanii au un cuvânt compus pentru asta: *Dreiländereck;* „colţ cu trei ţări”. O graniţă în trei puncte are un caracter şi mai limitativ decât una obişnuită, deşi, din punct de vedere topologic, acestea sunt mai simple, fiind un punct, nu o linie; oamenii le marchează în mod ceremonial cu obeliscuri şi cu steaguri în locul talmeş-balmeşului funcţional care înconjoară adesea trecerile de frontieră. Călătoriile mele m- au purtat la graniţe în trei puncte precum cel mai înalt „munte” din Ţările de Jos, un parc cu sculpturi dintr-un câmp de lângă Dunăre şi un monument controversat care a fost târât câţiva metri la sud de gardul lui Viktor Orbán, dar puţine dintre aceste puncte sunt la fel de vestite precum cel din sud-estul îndepărtat al Luxemburgului.

Când Moselle curge spre nord şi uşor spre est, spre Koblenz şi către Rin, printr-un peisaj înverzit cu dealuri şi podgorii, malul drept al râului întâlneşte graniţa dintre Franţa şi Germania la o mare poartă de ecluză dintre satul francez Apach şi orăşelul german Perl. Dreiländereck se află în mijlocul Mosellei (Mosel pentru germani, d'Musel pentru luxemburghezi), căci celălalt mal al râului este în Luxemburg; când cobori pe partea stângă, treci în ducat. Vârful luxemburghez al triunghiului este un sătuc al cărui nume este cunoscut în întreaga lume, fiindcă am ajuns în Schengen.

Semn rutier lângă podul peste Musel din Schengen, august 2018

În 1957, Saarul a fost ultima modificare teritorială semnificativă din Europa Occidentală, dar

graniţele s-au preschimbat în Europa de Vest în anii 1980 şi 1990. Nu s-au deplasat pe hartă, dar au devenit treptat din ce în ce mai puţin semnificative. Sentimentul de graniţă ca barieră a început să dispară. Mai întâi banii, apoi bunurile, după care oamenii au putut să circule între ţări fără impedimente.

în 1984, la câteva săptămâni după ce am traversat acel pod la Kehl, alte minţi mai puţin naive îşi îndreptau atenţia către chestiunea frontierelor Europei. Preşedintele Mitterrand şi cancelarul Kohl stăteau de vorbă la un pahar de
băutură după o reuniune europeană la nivel înalt, iar în conversaţia lor a apărut podul peste Rin; au concluzionat că ar fi o idee bună dacă acel punct de trecere peste graniţă ar fi deschis, iar oamenii s-ar putea deplasa între Strasbourg şi Kehl fără formalităţi oficiale. Propunerea ipotetică a lui Kohl şi Mitterrand a căpătat consistenţă şi, în iunie 1985, cinci lideri europeni s-au întâlnit la Schengen. La vremea respectivă, lucrul ăsta n-a fost remarcat pe scară largă, dar era începutul a ceva istoric şi radical. înăuntrul Europei, lumea „frontierelor dure” – zone ale nimănui cu arcade luminoase, macadam şi ambuteiaje, funcţionari ţâfnoşi cu şepci cu cozoroc şi ştampile pentru paşapoarte – era pe cale de dispariţie, deşi era dificil de desluşit lucrul ăsta, având în vedere că una dintre cele mai dure graniţe dintre toate continua să treacă prin mijlocul ţării lui Kohl şi, sub forma unei benzi urâte şi letale de beton, prin cel mai mare oraş al ei.

După 1995, Schengenul a oferit o veche libertate de mişcare – de care, dacă erai suficient de bogat pentru a călători, te bucurai în Europa imperiilor de dinainte de 1914 – unui număr din ce în ce mai mare de oameni. în prezent, zona Schengen include 400 de milioane de oameni – a doua cea mai mare zonă de liberă circulaţie din lume după India. Schengenul creează condiţiile pentru o reţea din ce în ce mai densă de conexiuni în regiunile transfrontalière – oameni care fac cumpărături, muncesc şi leagă relaţii fără să aibă nevoie de permisiunea oficială
de a călători în următorul sat sau oraş aflat după o linie artificială.

Libertatea oferită de Schengen nu-i lipsită de aspecte mai dure. Frontierele nu s-au dizolvat în totalitate. Tratatul îngăduie ţărilor să reinstituie controalele la graniţă dacă au unul dintre o gamă mai largă de motive admise. Franţa şi-a exercitat acest drept, invocând lupta împotriva terorismului; Suedia a impus controale, iar politicile poliţiei de frontieră de la hotarele cu Polonia şi Cehia depăşesc uneori limitele de toleranţă prevăzute în tratat. Epidemia de covid din 2020-2021 a făcut ca graniţele să se închidă iarăşi temporar, iar din 2022 ţările dezbat care este cea mai bună cale de a acţiona în cazul eventualilor călători din Rusia. La marginea Spaţiului Schengen, îndeosebi în Marea Mediterană, în largul Greciei şi al Italiei şi în enclavele spaniole Ceuta şi Melilla din Africa de Nord, graniţele sunt acum mai stricte ca niciodată. Frontex, agenţia europeană pentru frontierele externe, nu este câtuşi de puţin îngăduitoare cu migraţia din afara zonei.

Schengen este susţinut de o extindere a aplicării legii. Controalele vamale şi la frontieră nu s-au restrâns niciodată la ceea ce se petrece la linia de pe hartă, ci au avut legătură şi cu experienţele cotidiene în care o persoană are nevoie de acte de identitate şi de o dovadă a statutului ei autorizat. Odată cu înregistrarea populaţiei şi cu tehnologia de supraveghere, există o frontieră pretutindeni. împreună cu Schengen a apărut un nou tip de poliţie transfrontalieră, cu propriul limbaj poliţienesc, „schengleza”, dar şi puteri noi pentru ca poliţia să poată acţiona dincolo de frontiere.

Schengenul a creat un arhipelag de clădiri oficiale redundante pe întregul continent, pentru unele dintre ele găsindu-se diverse utilizări. Vechile birouri vamale sunt hoteluri sau locuinţe, vechile puncte de control de pe şosele sunt transformate uneori în moduri pline de imaginaţie. Pe drumul de la Aachen, din Germania, către Eupen, din regiunea vorbitoare de germană din Belgia, unul dintre ele a devenit o florărie care se adresează mai cu seamă navetiştilor belgieni care muncesc în Germania. Pe vechea şosea paralelă cu autostrada dinspre Austria şi Slovacia înspre Ungaria există un punct de control de frontieră abandonat în mijlocul lanurilor de porumb – devenit inutil, căci ultimele două ţări s-au alăturat Spaţiului Schengen în 2007. întotdeauna îmi face plăcere să dau peste aceste clădiri; inima mi se însufleţeşte când văd cum se descompun aceste impedimente autoritariste ale libertăţii de mişcare şi ale vecinilor care se vizitează reciproc, pe măsură ce o altă iarnă europeană îşi face mendrele cu structura lor de beton.

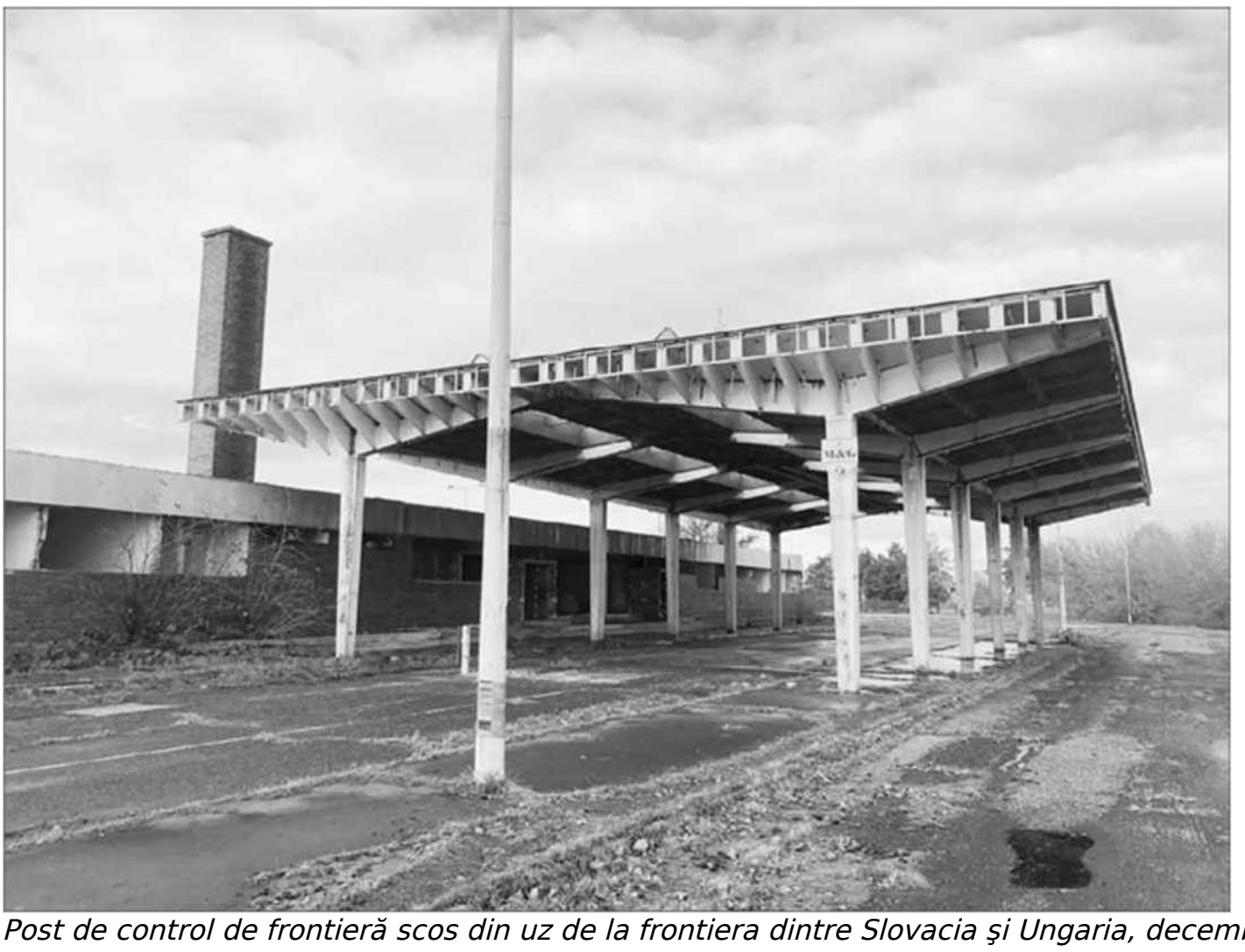

Post de control de frontieră scos din uz de la frontiera dintre Slovacia şi Ungaria, decembrie 2018

Europa Spaţiului Schengen, a pieţei unice şi a Uniunii supranaţionale a însemnat sfârşitul lungului război pentru Alsacia-Lorena şi Saarland. Aşa cum au sperat Robert Schuman şi contemporanii săi, frontiera Rinului a devenit un exemplu de primă mână al reconcilierii şi al interdependenţei paşnice şi cooperante. De-a lungul acestei graniţe brăzdate de lupte, războiul a devenit de neconceput. La un nivel mai profund, sentimentele care au condus la război au dispărut; vechile idei ale destinului german al Alsaciei sau ale frontierei franceze care ar avea legătură cu oraşul Mainz nu sunt decât nişte ciudăţenii istorice fără nici o rezonantă contemporană. Aceasta este deosebirea dintre Rin şi alte graniţe din Europa, inclusiv cele din Irlanda şi Polonia – chiar dacă şi acolo un război ***f ,***
între state este de negândit, ideea că frontiera se
află în locul greşit continuă să stârnească patimi. Dar bagajul istoric al Rinului ca falie între lumea franceză şi cea germană înseamnă că va rămâne o zonă de frontieră vizibilă pentru un viitor nedefinit. Lucrul ăsta este mai puţin adevărat pentru mult mai vechile graniţe relaxate dintre Belgia, Ţările de Jos şi Luxemburg, unde istoria şi simplele nevoi practice au creat relaţii extraordinar de strânse dincolo de aceste linii imaginare.

3

UNIŢI DE GRANIŢE

(Ţările de Jos/Belgia)

Casă în Loveren, Baarle-Nassau şi Baarle- Hertog, ianuarie 2023

Frontierele internaţionale separă ţările pe hartă, dar, în locurile prin care sunt trasate, acestea sunt locale. Uneori sunt chiar de uz casnic. Pe Chaamseweg, în oraşul Baarle, la graniţa dintre Belgia şi Ţările de Jos, există un mic bloc de locuinţe, iar în 1995 cele două ţări s-au apucat în sfârsit să traseze în detaliu linia de hotar. înainte ca topografii să înceapă munca, se crezuse că acea casă cu numărul 10 era în Belgia, dar, potrivit unor vechi documente de proprietate asupra terenului, clădirea era de fapt în Ţările de Jos. Lucrul ăsta nu i-a convenit deloc locatarului, o doamnă în vârstă de 84 de ani, care a insistat că fusese dintotdeauna belgiancă şi că n-avea de gând, împotriva voinţei ei, să devină din senin neerlandeză în acea etapă a vieţii sale.

Situaţia a părut imposibilă, până când cineva a avut o idee genială. Uşa doamnei se afla cu un pas în Ţările de Jos, iar holul ei se întindea în ambele ţări, deoarece lângă uşă existau ferestre. De ce să nu schimbe usa şi ferestrele între ele şi să o trimită înapoi în Belgia, unde îi era locul? După câteva lucrări de construcţie, toată lumea a fost fericită.

10 Chaamseweg Baarle-Hertog, ianuarie 2023, după ce uşa şi ferestrele au fost schimbate între ele

S-ar putea ca acea clădire de pe Chaamseweg să nu fie nici măcar cea mai bizară situaţie de graniţă din Baarle. Există câteva case în cazul cărora linia frontierei trece chiar prin faţa uşii de la intrare. Probabil că cel mai straniu caz este o
clădire de pe Desiree Geeraertstraat, unde, pentru a respecta reglementările de planificare din partea neerlandeză, două dintre apartamente
se află în Ţările de Jos, iar unul, din cauza dispunerii uşilor apartamentelor, este în Belgia. Rezultatul este echivalentul internaţional al unei „proprietăţi suspendate”, în care o bucată din Belgia este prinsă într-un sandvici vertical între două apartamente neerlandeze. Există două uşi care dau spre stradă, una neerlandeză şi una belgiană, conducând spre acelaşi hol de intrare. Este o soluţie foarte neerlandeză, o găselniţă pragmatică care nu este chiar ilegală, cu toate că ţi-ar fi greu să o consideri în totalitate *conform* legii.

La prima vedere, Baarle nu pare neapărat ciudat. Centrul lui cu clădiri din cărămidă roşie, magazine mici şi suburbiile mărginite de garduri vii seamănă cât se poate de mult cu cele ale altor orăşele din regiune. Oameni obişnuiţi îşi văd de viaţa lor în confortabila prosperitate nord- europeană. Dar, dacă aruncăm o privire mai atentă, vom vedea pe trotuare linii din cruci de vopsea albă care marchează hotarul dintre cele două aşezări contopite Baarle-Nassau şi Baarle- Hertog şi, prin urmare, frontiera internaţională dintre Ţările de Jos şi Belgia. Examinând în continuare, va deveni limpede că există mult mai multe cruci decât ar fi existat dacă graniţa ar fi traversat oraşul în linie dreaptă. De fapt, Baarle se află un pic mai la nord de frontiera principală dintre cele două ţări, iar belgianul Baarle-Hertog este o bucată de pământ cu formă neregulată înconjurată de Ţările de Jos. Nici măcar nu este o bucată unică; oraşul belgian este format din 21 de mici enclave împrăştiate, care nu sunt unite
laolaltă, şi cuprinde şapte „contraenclave” de » » **1 1 A * J 1 T> 1**

• ******

teritoriu neerlandez înconjurat de belgia.----------

Aceste graniţe de-a dreptul ameţitoare au fost stabilite în urmă cu peste 800 de ani, în 1198, când Godfried, seniorul de Breda, a cedat câteva parcele din pământurile sale ducelui Hendrik din Brabant în schimbul protecţiei acestuia. La multă vreme după aceea, Breda se află în Ţările de Jos şi, în consecinţă, la fel se întâmplă şi cu cea mai mare parte din Baarle, în vreme ce teritoriile ducelui, inclusiv un număr din enclavele din Baarle, au sfârşit în Belgia. Percepţia referitoare la locul exact în care se află graniţele s-a schimbat de-a lungul veacurilor şi, pe măsură ce oraşul s-a mărit, planul lui stradal n-a mai corespuns cu hotarele zonelor neregulate de câmpuri şi de căsuţe care fuseseră delimitate în 1198. Tratatele internaţionale succesive au ocolit întrebarea legată de locul în care, la nivel de centimetri, se termina Baarle-Hertog şi începea Baarle-Nassau, până când guvernul neerlandez şi cel belgian au decis în anii 1990 să aducă certitudinea în oraş. Topografii au consultat hărţi vechi şi au făcut măsurători, apoi au restabilit graniţa pe traseul ei legal. Ciudatul statut al oraşului Baarle nu se datorează atât de mult creării originare a enclavelor din 1198; complexele tranzacţii feudale de terenuri nu erau neobişnuite, iar întreaga regiune care este acum Germania şi unele zone învecinate a fost secole la rând un amalgam de stătuleţe şi de enclave. Chestia bizară legată de Baarle este că, spre deosebire de aproape orice alt caz de enclavă, hotarele n-au fost niciodată explicate raţional în vremurile de tulburări internaţionale. Regiunea din jurul Baarle a fost frecvent un câmp de bătălie în îndelungatele războaie dintre Spania habsburgică şi provinciile separatiste din Ţările de Jos, până la Pacea de la Miinster (parte din Tratatele Westfalice) din 1648, în care Baarle- Nassau a devenit parte din Provinciile Unite ale Ţărilor de Jos, iar Baarle-Hertog a fost inclus în Ţările de Jos Spaniole (sudice). între 1648 şi 1945 au existat cel puţin 15 alte ocazii în care s-a încercat sau s-a luat în considerare o clarificare raţională a graniţei, dar Baarle fie a rămas divizat, fie a revenit la această stare ca parte a unei resetări mai ample a frontierelor internaţionale.

Poate că cea mai bună ocazie de a îndrepta graniţa a fost în anii 1830, când Belgia a

devenit independentă de efemera Uniune a Ţărilor de Jos, care cuprinsese ceea ce înseamnă acum Ţările de Jos, Luxemburg şi aproape întreaga Belgie. Dar Tratatul de la Londra, întocmit în 1831 şi ratificat într-un final de Ţările de Jos în 1839, care a tranşat chestiunea, a reprezentat o trasare pripită a unor graniţe şi, după un deceniu de dispute, nimeni n-a mai avut chef să redeseneze nişte frontiere istorice.

Când Belgia şi Ţările de Jos au convenit detaliile legate de graniţă în Tratatul de la Maastricht din 1843, problema Baarle a fost lăsată deoparte, considerându-se că este prea complicată. Topografii au cartografia! frontiera de la coastă până la obeliscul numărul 214 de la
vest de Baarle, au sărit vreo 50 de kilometri, apoi au început din nou cu indicatorul numărul 215 şi au înaintat spre est, promiţând că vor reveni la un moment dat la partea de mijloc. De-abia în 1974 a fost cartografiată linia principală a frontierei şi tocmai în 1995 au fost complet definite toate exclavele, utilizându-se hărţi cadastrale (ridicări topografice). Fiecare dintre ele are un număr de cod, aşa că este posibil, de pildă, să călătoreşti din H8 la N7, ca şi cum ai fi un cal într-un joc de şah mai altfel.

Localnicii din Baarle sunt mândri că i-au zăpăcit pe topografi. în mijlocul oraşului se găseşte un monument sub forma unui mare obelisc de graniţă care poartă pe o parte o stemă şi „1198”, iar pe cealaltă parte „214.215”. Cele trei numere au devenit o componentă a identităţii lui Baarle; statutul aparent haotic al oraşului are o vechime de secole, iar enclavele sale sunt o interpolare complexă în ceea ce ar fi trebuit să fie un proces ordonat şi metodic de creare a unor state naţionale cu frontiere logice.

Există câteva indicii vizuale discrete despre ţara în care te afli, căci este uşor să uiţi lucrul ăsta. Sistemul de numerotare a caselor este foarte complicat, iar clădirile din oraş au plăcuţe pe uşă în unul dintre cele două stiluri naţionale. în momentul în care scriu aceste rânduri există o singură plăcuţă de uşă „greşită”, iar locuitorii din Baarle, cum ar fi Willem van Gool, activistul civic care mi-a arătat împrejurimile, îl vor provoca pe vizitator să o găsească.

Oamenii din ambele părţi ale oraşului sunt iritaţi de guvernele naţionale şi regionale, care par de multe ori să nu priceapă sau nici măcar să nu cunoască circumstanţele locale speciale. Aceasta este o poveste la ordinea zilei pentru locurile aflate la margine de ţară, îndeosebi acolo unde graniţele nu prea au cine ştie ce sens. Baarle-Nassau înţelege Baarle-Hertog mult mai bine decât înţeleg Amsterdamul sau Bruxellesul oricare dintre aceste locuri. în 1997, guvernul neerlandez a propus reorganizarea administraţiei locale şi contopirea Baarle-Nassau cu cinci alte municipalităţi; temându-se că vor deveni o minoritate în cadrul municipalităţii, locuitorii oraşului de frontieră au organizat un referendum intern şi au format un partid politic care a câştigat lejer alegerile locale. „*Baarle moet Baarle blijven”* – „Lăsaţi Baarle să rămână Baarle”, a fost sloganul. Când o delegaţie a guvernului regional a venit să viziteze Baarle, activiştii i-au încurajat pe oameni să îşi afişeze steagurile naţionale pentru a oferi o impresie vizuală despre complexitatea Baarle şi au pus în scenă un simulacru de inspecţie vamală pentru autocarul vizitatorilor. Planul de fuziune a consiliilor locale a fost abandonat.

în schimb, Baarle-Nassau a început un parteneriat transfrontalier cu Baarle-Hertog, un organism municipal comun cunoscut sub acronimul neerlandez „GOB". în 2010, noua clădire a primăriei din Baarle-Hertog a fost deplasată uşor din locul ei iniţial, astfel încât graniţa să treacă prin sala de şedinţe; membrii
consiliului trebuie să se asigure că nu sunt aşezaţi în partea neerlandeză când votează în privinţa unor chestiuni exclusiv belgiene. Un număr din ce în ce mai mare de servicii sunt administrate în comun, lucru înlesnit de Tratatul Benelux şi de actualizările acestuia şi, mai recent, de Acordul BGTS din 2014, care a creat reguli speciale pentru Baarle şi pentru unele regiuni portuare care permit servicii publice internaţionale. Brigada de pompieri a fost primul serviciu public care a trecut graniţa; incendiile nu recunosc frontierele internaţionale şi era evident că s-ar face economii dacă ar exista o singură unitate de pompieri pentru oraş. Pentru că Nassau este de două ori mai mare decât Hertog (7 000 de locuitori faţă de 3 000 în sectoarele belgiene), avea resursele necesare pentru a plăti pompieri profesionişti, în vreme ce partea belgiană se baza mai mult pe voluntari; au existat iniţial deosebiri culturale, dar erau acelaşi tip de diferenţe care ar fi apărut la fuzionarea a două companii private. Pe de altă parte, biblioteca – găzduită într-o clădire transfrontalieră – este practic belgiană, deoarece în felul acesta beneficiază de personal şi de o finanţare superioară. Localnicii din Baarle se descurcă cu iscusinţă în acest sistem şi în situaţia lor unică pentru a obţine tot ce este mai bun din ambele lumi; este un contrast faţă de neglijarea care îi este adesea destinată unui orăşel de graniţă.

Baarle reprezintă un post neobişnuit pentru ofiţerii de poliţie. Există o secţie de poliţie comună care ţine de primăria din Baarle-Hertog şi este normal ca ofiţerii să patruleze în perechi, un neerlandez şi un belgian, deoarece nu au dreptul de a efectua arestări când se află în afara teritoriului lor. Supravegherea ordinii în Baarle ar fi o farsă dacă oamenii ar putea să treacă peste o linie de cruci de pe stradă şi i-ar sfida pe poliţişti să îi extrădeze înapoi. Există competenţe de urmărire poliţienească în cadrul sistemului Schengen, dar acestea presupun completarea unui număr mare de formulare, iar Baarle are o metodă proprie. „Suntem nişte poliţişti normali şi practici. Este un oraş mic şi toată lumea din comunitate se cunoaşte cu toată lumea”, mi-a spus ofiţerul Ad van Boxei când am trecut pe acolo. Nimeni nu forţează limitele detaliilor tehnice, nici măcar în instanţe. Modul în care funcţionează este un mister pentru poliţiştii din alte părţi – cum zice Ad, „discuţi cu cei din Amsterdam despre asta şi cred că-i vreun basm”.

Există unele reguli care sunt pur şi simplu prea complicate pentru a fi impuse în Baarle. Una ţine de parcare — în Belgia, trebuie să parchezi cu faţa spre direcţia traficului, dar în Ţările de Jos nu există nici o regulă; Baarle – Hertog profită de această libertate neerlandeză, deoarece este foarte posibil ca automobiliştii să n-aibă habar în ce ţară este locul lor de parcare sau chiar să parcheze încălecând graniţa. Cu toate acestea, există anumite reguli care pot fi respectate; Belgia îşi stinge luminile stradale la primele ore ale dimineţii, în vreme ce în Ţările
de Jos acestea sunt reduse. Prin cine ştie instalaţii electrice încâlcite, Baarle se conformează.

Cele mai urâte vremuri pentru un oraş de frontieră, mai ales pentru unul atât de complicat ca Baarle, sunt cele în care există o criză naţională, iar guvernul central simte nevoia să acţioneze rapid. Chichiţele care alcătuiesc viaţa la frontieră sunt soluţionate în cel mai bun caz mai târziu, iar în cel mai rău caz sunt ignorate cu totul. De pildă, implementarea unei interdicţii în privinţa transferului peste graniţă a produselor agricole sau alimentare este practic imposibilă în Baarle. O delegaţie a guvernului central a venit pentru a vedea de ce se

lamentează localnicii din Baarle-Nassau când, ca măsură de precauţie sanitară, a fost interzis transportul produselor din carne, înţelegând cu adevărat despre ce era vorba de-abia la ora prânzului. Participanţii la şedinţă au cerut sandviciuri şi chifle cu cârnaţi, care au fost aduse de la brutăria de peste stradă, iar vizitatorilor li s-a spus că fuseseră părtaşi la o încălcare a interdicţiei, întrucât brutăria se afla în Belgia.

în martie 2020, când a început carantina pentru cei cu covid, autorităţile naţionale din cele două ţări nu au stat prea mult să se gândească ce se va întâmpla în micuţul Baarle, unde graniţele erau imposibil de închis. în general, restricţiile din Belgia au fost mai dure decât cele din Ţările de Jos. în magazinul de haine Zeeman, care încalecă frontiera, partea belgiană a magazinului a fost închisă, articolele
expuse acolo nefiind scoase la vânzare, în vreme ce peste graniţă, în Ţările de Jos, afacerea a mers mai departe. Autorităţile locale din Baarle au decis să respecte cea mai restrictivă combinaţie de reguli de carantină şi de purtare a măştilor din fiecare parte. N-a existat nici o forţă coercitivă pentru asta, nici o cale de a impune o amendă pentru cineva care respecta legea neerlandeză pe străzi şi în casele din Baarle-Nassau, dacă insista, însă majoritatea oamenilor s-au supus de bunăvoie. Pe măsură ce carantina a fost ridicată, s-au produs unele tensiuni între neerlandezii libertarieni şi precauţii belgieni în privinţa purtării măştilor, însă Baarle a trecut cu bine peste pandemie.

Există câteva prilejuri în care naţionalitatea dezbină Baarle. Belgia este o societate mai religioasă decât Ţările de Jos, iar festivalurile şi marşurile catolice sunt privite drept „ale noastre” în Baarle-Hertog; vecinii lor din Nassau sunt mai degrabă nişte amici şi nişte musafiri decât nişte păstrători ai tradiţiei. Când Ţările de Jos joacă cu Belgia la fotbal, localnicii îşi susţin echipa naţională la fel de pătimaşi ca oricine altcineva – chiar dacă, poate, cu mai puţin arţag la adresa celeilalte tabere decât majoritatea compatrioţilor lor. Pe plan local, unele sporturi precum fotbalul sau tenisul au cluburi diferite în fiecare ţară, dar nu este un lucru neobişnuit ca vreun localnic să se alăture clubului celeilalte naţiuni dacă prietenii lui sunt deja acolo sau dacă acel club se află în partea potrivită a oraşului. în Baarle există două sisteme şcolare, însă părinţii pot alege să-şi trimită copiii peste graniţă. Fluxul principal este dinspre Ţările de Jos spre Belgia, căci copiii încep aici şcoala mai repede, iar serviciile de îngrijire neerlandeze sunt mai costisitoare; totodată, unii părinţi preferă stilul educaţional mai strict din partea belgiană. Având în vedere că oamenii se întâlnesc şi se amestecă atât de mult, nu-i surprinzător că există o mulţime de oameni în ambele tabere – în mod special în Nassau – care posedă ambele paşapoarte. Naţionalitatea există în Baarle, dar nu modelează totul în jurul ei.

Un semn al gestionării atente a poziţiei sale ciudate de către Baarle este faptul că nu există nimic din obişnuita îngrămădeală din zonele de graniţă din magazinele de ţigări şi băutură promovate cu reclame din belşug, nu există sex shopuri, găsim un număr normal de benzinării şi, chiar dacă insolit, pare un orăşel înfloritor. Pentru că există atât de multe puncte de trecere a frontierei într-o zonă dens populată, iar Baarle se găseşte departe de principalele rute comerciale, contrabanda organizată n-are nici o noimă aici – de ce să nu conduci pur şi simplu o dubă pe autostradă de la Anvers până la Rotterdam? Treci graniţa o singură dată, nicidecum de zeci de ori, şi ai parte de mai mult anonimat decât într-un oraş mic, în care şoferii se opresc şi pălăvrăgesc cu prietenii cu care se întâlnesc pe stradă şi în care toată lumea cunoaşte pe toată lumea.

Abordarea relaxată a problemei canabisului în Ţările de Jos a provocat fricţiuni la graniţa cu Belgia, poliţia şi guvernul de aici fiind iritaţi de faptul că cetăţenii lor pot să cumpere iarbă din cafenelele neerlandeze şi să o aducă peste o frontieră deschisă şi imposibil de ţinut sub control. Deşi autorităţile neerlandeze au revenit asupra unora dintre măsurile tolerante privitoare la canabis în întreaga ţară, au existat măsuri speciale în sud, în vecinătatea graniţei cu Belgia. Prima a fost nepopulara Weed Pass, care le impunea cafenelelor să se înregistreze ca cluburi de membri, introdusă în 2012 şi abrogată în 2013, deoarece oamenilor nu le plăcea să se găsească într-un registru oficial de fumători de iarbă, iar comerţul stradal ilegal revenise. Sistemul actual neerlandez spune că în oraşele care optează pentru asta – inclusiv în cele mai multe aşezări de lângă graniţă –, cumpărătorii trebuie să dovedească faptul că au reşedinţa în Ţările de Jos. în Baarle-Nassau n-a existat niciodată o cafenea care să vândă canabis, parte din compromisul care face locul să funcţioneze, însă nici în Baarle-Hertog n-a existat vreo aplicare punitivă a legii belgiene privind drogurile. Dimpotrivă, problemele sunt mai mari în celălalt sens. în 2009, Belgia a redus vârsta la care oamenii pot să cumpere vin sau bere la 16 ani, în timp ce în Ţările de Jos a rămas 18. Există un sistem neoficial în funcţiune, prin care magazinele de bere belgiene trebuie să facă verificări riguroase ale documentelor de identitate neerlandeze, dar, în practică, nimeni
nu poate să facă mare lucru, căci tinerii neerlandezi pot de regulă să găsească un amic belgian care să le cumpere bere. Este o poveste cunoscută în zonele de graniţă din întreaga lume.

Biroul turistic transnaţional din primăria Baarle-Nassau promovează oraşul ca pe o destinaţie pentru curioşi. Accentul este pus pe frontierele propriu-zise ca atracţie turistică, nicidecum pe posibilităţile pe care le creează graniţele. „Buiten în Binnenland” este sloganul lui – greu de tradus, dar „Acasă peste hotare” este pe-aproape. El redă atmosfera de intimitate exotică din Baarle, deopotrivă provincială şi cosmopolită. Baarle s-a autoproclamat Capitală Mondială a Enclavelor. în funcţie de definiţia precisă a fiecăruia, numărul total variază, însă Baarle socoteşte că există 64 de enclave internaţionale pe deplin atestate, dintre care 30 se află în vecinătatea sa. Baarle a atras atenţia mondială în 2015, când India şi Bangladesh-ul au implementat un schimb de enclave în şi mai complexa regiune Cooch Behar – 111 parcele de teritoriu indian au revenit Bangladesh-ului, iar 51 s-au îndreptat în cealaltă direcţie. Baarle recunoaşte alte patru enclave în Europa — Llivia (o insulă de teritoriu spaniol din cadrul Franţei), Campione d' Italia, Biisingen am Hochrhein şi Jungholz. Eu aş mai recunoaşte câteva, dar ei sunt experţii. Implementează un paşaport al enclavelor, le enumeră pe toate şi le permit pasionaţilor hotărâţi să le bifeze – şi, poate, în cele mai populare dintre ele, cum ar fi Baarle şi
Campione, să capete o ştampilă oficială de la biroul turistic.

Distracţia din Baarle constă în absurditatea graniţelor. La un moment dat, indiferent de intenţiile nobile ale vizitatorului, acesta va observa o linie deosebit de ciudată cu marcaje de frontieră şi nu va avea cum să reziste tentaţiei de a face câţiva paşi înainte şi înapoi între Belgia şi Ţările de Jos, răscrăcănându-se peste linia de demarcaţie cu un picior în fiecare parte. Am ţopăit vesel un minut pe o stradă numită Loveren, în cea mai mică dintre exclavele

belgiene, sub privirea tolerantă şi amuzată a lui Willem. E plăcut să ai libertatea de a fi frivol, să joci şotronul peste o linie care ar trebui să fie serioasă, importantă şi tratată cu respect. Baarle este îngăduitor cu această plăcere vinovată.

în cea de-a doua zi în Baarle ai nevoie de o doză mai puternică de bizarerie de graniţă ca să simţi aceeaşi senzaţie de lipsă de familiaritate; magazinul Zeeman, cu hotarul în mijlocul lui, uşa care a fost mutată pentru ca proprietarul să devină belgian în mod oficial, strada suburbană cu trei teritorii naţionale separate care este marcată de cruci ubicue pe trotuar şi de opritoare metalice pe şosea. Treci graniţa atât de des, încât este imposibil să ţii socoteala. Pentru un pasionat al graniţelor, Baarle este ca şi cum ai înfuleca o cutie întreagă de ciocolată dintr-odată. Te obişnuieşti cu ea, poate chiar te saturi. Nu mai este mare scofală să treci dintr-o ţară într- alta. îţi dai seama că oamenii din Baarle se împart în două categorii – cei care nu sunt decât
vag conştienţi de ţara în care se află şi oameni ca Willem, care au în minte o hartă a tablei de şah a enclavelor şi posedă un simţ instinctiv al locului în care se află în orice clipă, chiar dacă separaţia naţională nu este deloc importantă. Dacă aş locui în Baarle, ştiu că m-aş găsi în a doua categorie, căci micile diferenţe, chiar şi între localităţile „normale”, îmi atrag mereu atenţia.

Şi atunci te izbeşte cealaltă bucurie furnizată de Baarle. îţi dai seama că este o satiră, o metaforă pentru toate liniile imaginare care ne despart. Este unul dintre acele cazuri marginale care dezvăluie un adevăr general. Celelalte frontiere naţionale sunt aproape la fel de absurde; suntem doar puţin mai independenţi unii faţă de alţii ca Baarle-Nassau şi Baarle-Hertog. În Baarle, la nivel municipal, utilizarea comună a sistemului de eliminare a deşeurilor şi a unei unităţi de pompieri are logică, iar aceste servicii funcţionează spre nedumerirea autorităţilor naţionale din Amsterdam sau din Bruxelles. Aşadar să fie chiar cu neputinţă ca guvernele mai mari să ajungă la nişte acorduri rezonabile pentru reglementarea comerţului, a forţei de muncă, a drepturilor omului şi a problemelor de mediu şi să aibă încredere că fiecare dintre ele acţionează cu bună-credinţă? Viaţa în Baarle ar fi complet imposibilă dacă oamenii ar hotărî să fie încrâncenaţi în privinţa suveranităţii naţionale şi a literei legii, dar acelaşi lucru este valabil şi pentru Europa, după cum pesemne că descoperim.

Adevărul mai profund despre Baarle este că, deşi e distractiv să-l vizitezi, prima impresie că este un orăşel oarecare nu este complet greşită. Pare prosper în mod uniform, fără nici una dintre diferenţele de venituri şi de calitate a domeniului public care sunt evidente în cazul multor frontiere. Lucrul ăsta – să creezi o aşezare obişnuită, locuibilă, într-un spaţiu în care graniţele sunt ridicole şi unde oamenii ar fi simplu de dezbinat – este cu adevărat o realizare. Activitatea transfrontalieră este uneori lentă şi frustrantă, căci necesită un consens nu doar între cele două părţi, ci uneori între o gamă largă de opinii politice din fiecare tabără. Proiectele majore precum şoseaua de centură durează mai mult decât ar trebui, însă aceasta nu este o problemă caracteristică doar oraşelor complexe de frontieră. Lucrurile tind să fie făcute mai încet şi cu costuri mai ridicate decât ar trebui, dar până la urmă sunt duse la bun sfârşit. Baarle demonstrează că opoziţia dintre libertăţile cosmopolitane precum libertatea de mişcare, multilingvismul şi virtuţile înrădăcinate la nivel local ale burghezului provincial este profund falsă.

Fără îndoială, Baarle este un loc favorabil pentru a testa abordarea prin cooperare a frontierelor. Nu există nici o barieră lingvistică, ţările au sisteme juridice similare, sunt membre fondatoare ale Uniunii Europene şi au împărtăşit un nivel profund de cooperare începând cu Tratatul Benelux din 1958, care a înlăturat barierele şi a coordonat politicile economice cu
multă vreme înainte ca UE să pătrundă în aceste domenii. De multă vreme deja, graniţa de la Baarle a fost una dintre cele mai relaxate din lume.

Cu toate acestea, relaţiile dintre Belgia şi Ţările de Jos nu sunt liniştite ca urmare a cine ştie cărei legi a naturii. Au fost spinoase vreme îndelungată, iar armonia din prezent este rezultatul unor traume împărtăşite şi al multor eforturi depuse de liderii politici la nivel naţional şi local. în anii 1830, Belgia a purtat un război de independenţă pentru a se separa de Uniunea Ţărilor de Jos, iar consecinţa a fost o situaţie încurcată, cu graniţe care n-au fost pe placul nici unei tabere şi cu accesul maritim în portul belgian Anvers depinzând de râul Schelde, care avea teritorii neerlandeze pe ambele maluri. Belgienii i-au suspectat dintotdeauna pe neerlandezi că încearcă să sugrume Anversul pentru interesele comerciale ale puternicului Rotterdam.

Primul Război Mondial a băgat şi mai multă zâzanie între cele două ţări. Germania a invadat Belgia în vara lui 1914, dar a decis să îşi revizuiască planul de atac, Planul Schlieffen, pentru a evita să încalce neutralitatea Olandei. Aproape întreaga Belgie a fost ocupată, însă Ţările de Jos au rămas neutre, continuând comerţul între porturile lor şi centrul industrial german din jurul regiunii Ruhr şi a Rinului.

Neutralitatea neerlandeză a însemnat că Baarle-Hertog belgian a fost scutit de ocupaţia germană şi a rămas – împreună cu extremitatea
nord-vestică a Belgiei care se învecinează cu Dunkerque – pe toată durata războiului un teritoriu belgian liber. Oficiul poştal al oraşului a gestionat un număr mare de scrisori şi de pachete clandestine în ambele direcţii. Armata neerlandeză, neliniştită de orice lucru care ar fi putut fi considerat o încălcare a neutralităţii, a restricţionat regiunea Baarle. Dar cumva componentele pentru un releu radio au ajuns în Baarle-Hertog, iar oamenii au început să transmită mesaje ale Rezistenţei belgiene.

Ocupaţia germană din 1914-1918 a Belgiei a fost dură. Bărbaţii au fost recrutaţi să lucreze în uzinele din Germania pentru a da o mână de ajutor la efortul de război şi, deloc surprinzător, în jur de un milion de oameni au profitat de ocazie ca să fugă în Ţările de Jos, dincolo de lunga graniţă întortocheată. Unii dintre ei, îndeosebi aceia din armata învinsă, s-au suit de îndată pe ambarcaţiunile din porturile neerlandeze către Marea Britanic şi au putut apoi să reintre în luptă pe frontul de vest. De asemenea, contrabanda a fost de nestăpânit de-a lungul graniţei. Răspunsul din 1915 al armatei germane a fost să instaleze garduri de sârmă electrificată pentru a izola Belgia de Ţările de Jos. Era o tehnologie relativ nouă; primul experiment de succes de transmitere a electricităţii pe distanţe lungi se petrecuse de- abia în 1882, iar prima utilizare a gardurilor electrice în vreme de război avusese loc pe frontul dintre Rusia şi Japonia, la Port Arthur, în 1905.

„Sârma Morţii” *(Dodendraad),* aşa cum a fost cunoscută fortificaţia de la graniţa belgiană, era o barieră în doi paşi, cu o linie de apărare interioară din sârmă ghimpată şi cu o linie exterioară constând din secţiunea electrificată. Existau posturi de gardă şi staţii de comutare

în barăci de lemn la fiecare patru-cinci kilometri de-a lungul liniei şi pe câteva şosele unde soldaţii păzeau trecerile tradiţionale de frontieră. Instalaţia era grosolană, însă extrem de rezistentă, funcţionând la 2 000 de volţi. Multora dintre oamenii din zona rurală prin care trecea, mai ales bătrânilor care trăiseră fără electricitate, aceste fire metalice bâzâitoare trebuie să li se fi părut infernale. Rezistenţa belgiană a conceput un cadru de lemn care putea fi fixat de-a lungul gardului şi lărgit pentru a-i permite unei persoane să se strecoare, dar era un demers primejdios. Bilanţul deceselor din cauza gardului se ridică la 37 doar în secţiunea Baarle. în zona de provincie din preajma oraşului Baarle pot fi vizitate câteva secţiuni reconstruite. Este o frântură din coşmarul de la începutul secolului XX european. Gardurile restrictive şi micuţele barăci îngrijite, cu panourile lor cu instrucţiuni scrise negru pe alb în limba germană, arată ca nişte avertismente vizuale ignorate în privinţa viitoarelor orori ale lagărelor de concentrare şi ale zidului ce avea să treacă prin Berlin.

Când războiul s-a încheiat, electricitatea a fost întreruptă, iar gardul a fost imediat demontat. Fermierii mai dezgroapă uneori fragmente din gard, mai ales bucăţi curbate de ceramică de la
elementele de izolare de pe lungimea lui. Oamenii au dorit să îngroape frontiera letală cât mai iute cu putinţă, însă amărăciunea anilor de război a dăinuit. Belgienii le-au purtat pică neerlandezilor pentru neutralitatea lor, uitând pentru o vreme că Ţările de Jos adăpostiseră numeroşi refugiaţi.

Belgia s-a prezentat la Conferinţa de Pace de la Paris din 1919 cu solicitări ambiţioase de anexări drept compensaţie pentru pierderile suferite în timpul războiului şi pentru a face ţara mai uşor de apărat. Cele mai ambiţioase revendicări ajungeau până la Rin, la Köln, şi cuprindeau atât Luxemburgul, cât şi teritorii germane. Dar Belgia avea ambiţii şi împotriva Olandei, a cărei neutralitate din război fusese percepută de mulţi din Belgia ca fiind mai degrabă o dovadă de solidaritate cu Germania. Aliaţii şi-au pierdut răbdarea în faţa cererilor belgiene şi au decis să nu modifice deloc graniţa neerlandeză – nici măcar pentru a clarifica situaţia enclavelor din Baarle –, transferând doar o mică regiune din jurul localităţii Eupen de la Germania către Belgia.

Relaţiile dintre Belgia şi Ţările de Jos au rămas proaste în perioada interbelică – o preluare eşuată a unor terenuri în detrimentul unui vecin creează o atmosferă glacială. Dar în 1940 Germania a invadat şi a ocupat ambele ţări. Cea mai mare parte a Belgiei a fost eliberată în septembrie 1944, însă Ţările de Jos au suferit o iarnă mohorâtă şi înfometată sub control nazist în 1944-1945. Experienţa a încurajat
conducerile celor două ţări, dar şi pe cea a Luxemburgului, să găsească un numitor comun şi să lase în urmă trecutul plin de gâlceavă, iar guvernele în exil au căzut de acord să îşi coreleze ratele de schimb pentru monedele lor în 1943 şi să introducă o uniune tarifară în 1944. De la aceste începuturi, statele postbelice s-au apropiat, ajungându-se la tratatul de uniune economică Benelux, semnat în 1958. Pe lângă beneficiile economice, ţările au considerat totodată că vor putea fi mai puternice împreună şi mai capabile să îşi apere interesele împotriva statelor mai mari. Situaţia din Baarle a devenit mai gestionabilă, chiar dacă, negreşit, lucrul ăsta n-a fost o prioritate pe agendă.

Ţările Benelux sunt o entitate deosebit de strânsă a Europei, cu graniţe aproape invizibile încă dinaintea tratatului Schengen. Economiile lor sunt legate una de cealaltă, iar de cea a Germaniei, prin geografie; graniţa comercială deschisă cu vecinul lor de peste Rin a alimentat dezvoltarea oraşelor Rotterdam şi Anvers deopotrivă, primul şi al doilea port din Europa, aflate pe al zecelea şi al paisprezecelea loc la nivel mondial. Ţările de Jos şi Belgia, mai ales Flandra, unde se vorbeşte neerlandeza, sunt legate sentimental, dar şi prin aspectele practice, dar este acel soi de apropiere care se manifestă adesea printr-o rivalitate frăţească. Clişeul neerlandezilor despre belgieni este că sunt proşti; clişeul belgienilor despre neerlandezi este că sunt bădărani şi zgârciţi. Dar este limpede că neerlandezii generalizează în privinţa Belgiei, în
vreme ce belgienii tind să nu facă lucrul ăsta, deoarece graniţa reală trece prin mijlocul ţării lor.

Bariera limbii

Belgia este o versiune mai mare a casei din Baarle în care frontiera trece prin uşa de la intrare. Graniţa lingvistică belgiană – neerlandeză în nord, franceză în sud – este probabil cea mai serioasă frontieră internă din Europa. Lucrul asta este limpede chiar şi pentru vizitatorul obişnuit care se aventurează în afara Bruxellesului. Dacă eşti într-un tren prin Belgia, limba în care se fac anunţurile se schimbă când trenul traversează graniţa lingvistică. De pildă, la dus ţi se va spune la începutul călătoriei că mergi de la Leuven la Luik, dar te vei întoarce de la Liège cu trenul care se îndreaptă spre Louvain.

Graniţa lingvistică se întinde într-o linie relativ dreaptă de-a lungul ţării, de la est la vest. Fiindcă lucrurile sunt mereu complicate în Belgia, există câteva exclave la fiecare capăt al ţării – una francofonă la graniţa cu Franţa, lângă Ypres (Ieper), şi una vorbitoare de neerlandeză la Voeren (Les Fourons), la frontiera cu Ţările de Jos. în plus, există unele porţiuni în care o comunitate este minoritate protej ată. Zona metropolitană Bruxelles este bilingvă din raţiuni oficiale, dar majoritar francofonă; are propriul parlament. în est, în jurul localităţii Eupen, există o regiune în care germana este limba majoritară. Avem parlamente separate pentru comunităţile de limbă franceză şi germană şi pentru regiunea Valonia, în vreme ce comunitatea de limbă flamandă şi regiunea Flandrei sunt consolidate într-un singur parlament. Belgia înglobează complexitate din belşug pe o suprafaţă mică. în ultimele decenii, puterea a fost transferată către entităţile regionale, lăsând guvernul central să fie mai degrabă o companie de tip holding, decât o autoritate conducătoare; lucrul ăsta a fost cel care a dat posibilitatea Belgiei să meargă mai departe, chiar dacă mai bine de un an, între 2018 şi 2020, a avut un guvern interimar.

Frontiera lingvistică a fost fixată o dată pentru totdeauna în 1962. Chiar dacă unele sate şi-au modificat compoziţia în anii de dinainte ca graniţa de limbă să fie într-un final stabilită, Bruxellesul fiind un caz special, amplasarea liniei a fost constantă o perioadă foarte lungă. Prin baterea metaforică în cuie a hotarului, de parcă ar fi fost o frontieră naţională, s-a intenţionat evitarea diferendelor teritoriale sterile, iar lucrul ăsta, în esenţă, a funcţionat. Certurile fără rost se poartă în schimb în privinţa altor chestiuni intercomunitare belgiene, dar frontiera nu se va muta nici măcar dacă vor apărea schimbări demografice. Când există neînţelegeri, ele tind să se învârtă în jurul municipalităţilor „de serviciu” – regiuni care fac parte dintr-o comunitate, însă au o minoritate recunoscută din altă comunitate. Se presupune că serviciile guvernamentale trebuie furnizate în limba minorităţii, însă există întotdeauna

dispute cu privire la faptul că acestea sunt oferite într-o măsură corespunzătoare sau nu. Asemenea altor oraşe mari, Bruxellesul a crescut, iar suburbiile sale se revarsă dincolo de zona administrativă a localităţii, dar lucrul ăsta a provocat fricţiuni transfrontalière, întrucât oraşul este înconjurat de un teritoriu flamand şi mulţi dintre noii locuitori din suburbii vorbesc franceză sau o a treia limbă. Din punctul de vedere al flamanzilor, graniţa fixă înseamnă că, dacă alegi să locuieşti între hotarele Flandrei, accepţi că neerlandeza va fi limba statului şi a vieţii cotidiene din afara căminului tău.

Uniunea Europeană şi NATO aduc numeroşi oameni la Bruxelles care vorbesc fluent engleza, dar au dificultăţi în franceză sau neerlandeză; cu toate că engleza este larg răspândită în mediul profesional chiar şi în afara marilor instituţii internaţionale, oamenii trebuie să comunice cu autorităţile în una dintre cele două limbi belgiene tradiţionale. În Flandra, numeroşi oameni cunosc extrem de bine limba engleză; deşi este apreciată orice tentativă de a schimba amabilităţi în neerlandeză, interacţiunile cu vizitatorii trec rapid la limba engleză. Hegemonia istorică locală a francezei este antipatizată mai mult decât rolul global în creştere al englezei, iar oamenii tolerează într-o mai mare măsură pe cineva care se aruncă direct în engleză, decât dacă ar vorbi franceză.

Belgia este mai degrabă un cămin împărţit decât o familie. Oamenii au structuri în comun precum cetăţenia, tradiţia religioasă, monarhia,
un trecut colonial compromiţător şi metropola internaţională a Bruxelles-ului, dar au propriile regiuni bine definite. Nu toate încăperile din casă sunt împărţite. Nici o tabără nu doreşte cu adevărat să renunţe la împărţirea locuinţei, în pofida deosebirilor dintre ele. Belgia este o casă agreabilă într-un cartier drăguţ, iar tentativa de a clarifica cum poate fi divizat Bruxellesul, menţinându-l în timpul ăsta funcţional, ar da tuturor bătăi de cap. Mai bine să duci nişte vieţi paralele în această casă împărţită. Să poţi să stabileşti după cum ţi-e voia care sunt părţile tale din casă, să te simţi confortabil în zonele comune şi, la nevoie, să repari acoperişul împreună cu ceilalţi nu este deloc o afacere proastă. O graniţă relaxată, după cum o să îţi spună locuitorii din Baarle, este mult mai bună decât una dură şi, ocazional, mai bună decât lipsa oricărui fel de graniţă.

4

Elveţia şi vecinii ei

(Italia, Franţa, Germania, Austria)

Când te sui la bordul vasului de agrement care traversează lacul de la Lugano la Campione d'Italia, treci pe lângă un anunţ al autorităţii
vamale italiene care le aminteşte oamenilor să declare sumele de bani care depăşesc 10 000 de curo când ajung pe celălalt mal. Nu cred că a încălcat cineva regula în ziua în care am călătorit eu – ploua şi pe vas nu erau prea mulţi oameni. Este neobişnuit în zilele noastre să călătoreşti
9 ***9***
având la tine atât de mulţi bani gheaţă, dar Lugano/Campione este unul dintre locurile din Europa în care există cele mai multe şanse ca lucrul acesta să se întâmple. Poţi să simţi mirosul banilor murdari, în ciuda aerului curat al Alpilor. Pe măsură ce te apropii de Campione, bagi de seamă o clădire mătăhăloasă şi disproporţionată, un coif cu aspect cibernetic din cărămidă galbenă care domină priveliştea asupra satului. Este cazinoul din Campione d'Italia, o mică enclavă italiană înăuntrul Elveţiei.

9

Vedere asupra enclavei Campione d'Italia, august 2020

Campione se află în Italia, dar este direct accesibil doar cu barca – sau elicopterul – din restul Italiei şi chiar şi atunci traversezi apele sau spaţiul aerian elveţian. Dar autorităţile elveţiene
±9 ***9*** ***9*** ***9***
au fost reticente în a interzice traficul, astfel că enclava Campione a devenit un paradis al activităţilor semilicite şi ilicite de graniţă. Este o enclavă libertină, în vreme ce colega sa Baarle este una conservatoare. în 1917, guvernul italian a pus bazele unui cazino deţinut de stat, al cărui sens era, cel puţin în parte, să adune informaţii atât de la aliati, cât şi de la inamici. A fost botezat „Campione d'Italia" în cursul unei manifestaţii fasciste în anii 1930 (localnicii se arătaseră interesaţi să se alăture Elveţiei în 1919), iar denumirea naţionalistă a prins. în timpul perioadei de avânt economic postbelic, a existat un flux constant de oameni care au căutat să se sustragă controalelor fiscale italiene sau să spele bani murdari prin Campione, iar satul de pe malul lacului a devenit cunoscut pentru o nouă generaţie de personaje dubioase. Lui Ho ward Marks (194 5-2016), comerciantul internaţional de canabis, i-a fost deosebit de drag acest loc şi atmosfera lui picantă. Restaurantul său preferat, La Taverna, se găsea în sat („infractorii sunt foarte exigenţi"):

În 1973, la prima mea vizită, un chelner îmbrăcat impecabil m-a condus la o masă în aer liber acoperită cu sticlă, cu tacâmuri şi porţelanuri sclipitoare. Un taxi londonez a oprit în faţa

restaurantului. Un neamţ chipeş la vreo 50 de ani, purtând ochelari, a intrat însoţit de un rastafarian cu veşminte ţipătoare, un afacerist plin de bani cu accent de Londra, o sosie a Sophiei Loren şi o frumuseţe teutonică blondă. Am folosit telefonul public. Era elveţian. Afară, un poliţist italian îmbrăcat din cap până în picioare în uniformă stătea în automobilul său, care avea numere de înmatriculare elveţiene?[3]

Marks a avut numeroase identităţi în cariera sa infracţională, dar cea pe care a fost nevoit să o abandoneze îngropându – şi un paşaport în Campione, Mr. Nice, a oferit titlul autobiografiei sale?[4]

Cazinoul a fost reconstruit în 2007 la deranjantele dimensiuni actuale, chiar la timp pentru criza financiară globală. A fost afectat de scandaluri şi a avut dificultăţi în a-şi plăti datoriile, declarându – şi falimentul în 2018. Colapsul a dus la căderea consiliului municipal, care deţinea cazinoul, şi a majorităţii serviciilor administraţiei locale din Campione. Când l-am vizitat în august 2020, era un loc discret, o umbră a tenebroasei sale măreţii de odinioară. De asemenea, Campione era mai vădit italian decât fusese în vremurile lui Marks, căci guvernul italian hotărâse să îl readucă în spaţiul vamal al Italiei de la 1 ianuarie 2020, într-un soi de Brexit în miniatură.

Frontierele naţionale actuale ale Elveţiei sunt cele care au fost hotărâte la Congresul de la Viena din 1815, deşi chiar şi pe atunci a fost discutabil dacă o confederaţie de cantoane în mare parte independente se puteau califica drept o singură ţară. Constituţia sa datează din 1848 şi poate fi considerată, în pofida aerului de vechime venerabilă al structurilor elveţiene, fundamentul statului modern. Elveţia a fost unul dintre puţinele succese permanente ale revoluţiilor europene din 1848, primăvara naţiunilor, dar, paradoxal, este o formulă improbabilă pentru o naţiune închegată. Ţara are patru limbi, trei dintre ele împărţite cu statele naţionale învecinate, şi diviziuni interne între catolici şi protestanţi şi între industrie şi agricultură. Excepţia elveţiană transformă ţara într-un model seducător pentru alţii. Fondatorii Cehoslovaciei au discutat despre crearea unei Elveţii central-europene şi aproape orice plan de pace pentru Bosnia din anii 1990 a presupus „cantoane” desenate pe hartă, sugerând vag o confederaţie armonioasă. Din câte se pare, modelul elveţian este mai degrabă un exemplu decât un şablon care poate fi reprodus. Sistemele unice ale Elveţiei – confederaţie, neutralitate internaţională, armată cetăţenească şi democraţie directă – fac întreaga afacere să fie stabilă, deşi s- a clătinat mai mult şi a existat de mai puţin timp decât te-ar face Orson Welles şi Graham Greene să crezi.

Ştii ce-a zis tipul ăla — în Italia, sub familia Borgia, timp de 30 de ani, au avut războaie, teroare, crimă şi vărsare de sânge, dar i-au dat pe Michelangelo, Leonardo da Vinci şi Renaşterea. în Elveţia au avut dragoste frăţească, 500 de ani de democraţie şi de pace — şi ce-au produs? Ceasul cu cuc.[15]

Elveţia are nişte graniţe foarte ciudate, pe măsura celorlalte particularităţi ale sale. Au fost finalizate în vremurile prenaţionaliste, iar neutralitatea le-a bătut în cuie, aşa că bizareriile moştenite de statul modern au fost conservate. Există două enclave recunoscute de autorităţile din Baarle – Campione d" Italia şi Büsingen am Hochrhein. Büsingen este o bucăţică din Germania adiacentă oraşului elveţian Schaffhausen; satul a făcut parte din teritoriul vamal elveţian din 1967 şi rămâne aşa, în ciuda retragerii celor din Campione. Oamenii de-acolo au adrese poştale şi numere de telefonie fixă atât germane, cât şi elveţiene. Deşi, tehnic vorbind, nu este o exclavă, oraşul Konstanz este situat într-un buzunar de teritoriu german aflat dincolo de Rin faţă de părţile învecinate ale Germaniei; a fost o porţiune îndeajuns de mică de teritoriu pentru ca Aliaţii din al Doilea Război Mondial să nu îndrăznească s-o atace, de teamă că bombele vor pica din greşeală în partea elveţiană a frontierei.

Oraşele Geneva şi Basel generează fenomene de graniţă care te lasă cu gura căscată. Tramvaiele din Basel sunt şi mai cosmopolite decât cele din Strasbourg, aventurându-se în trei ţări diferite. Există chiar şi un pod pe care tramvaiele care circulă se află pe teritoriul francez, dar autobuzele care trec pe sub el se găsesc în „Zona 13”, o bucată aparte de hartă, indiferent că o priveşti din punctul de vedere al transportului public sau al legislaţiei internaţionale. Drumul inferior este o rută specială aflată sub jurisdicţie vamală elveţiană de la Basel la EuroAeroportul din Mulhouse-Basel- Freiburg, situat pe pământ francez. A fost oferit, în mod dubios, de ministrul britanic Chris Philp drept exemplu despre cât de fluidă poate fi o trecere de frontieră dintre un stat UE şi un vecin non-UE. Philp n-a părut să fie stânjenit când i s- a arătat că, din punct de vedere vamal, drumul nu este câtuşi de puţin o graniţă, iar autostrada învecinată are un punct vamal de control care este frecvent aglomerat.

Triunghiul din Basel nu poate funcţiona decât dacă populaţia respectă legea într-o manieră excepţională şi chiar şi atunci autorităţile trebuie să facă faţă într-o oarecare măsură contrabandei. De multe ori, oamenii merg în Germania pentru a-şi face cumpărăturile la supermarket, pentru că acolo este mai ieftin; taxele vamale pot fi plătite, tehnic vorbind, la întoarcere, iar lucrul ăsta se aplică uneori când automobilele sunt oprite. Acelaşi lucru este valabil în cazul transportului public.

Geneva posedă caracteristici de graniţă şi mai deosebite. Trecutul ei ca sediu pentru organizaţiile internaţionale şi neutralitatea Elveţiei au ajutat-o la candidatura pentru explorarea paşnică a limitelor extreme ale ştiinţei atomice. Propunerea de înfiinţare a CERN la Meyrin, o suburbie a Genevei nu departe de graniţa franceză, a fost acceptată prin referendum în 1953, iar primul accelerator, sincrociclotronul, a fost pornit în 1957. în primele două decenii, CERN s-a aflat în întregime pe teritoriul elveţian, dar, pe măsură ce particulele studiate au devenit mai mici, acceleratorul şi situl s-au extins. Super Proton Synchrotronul, pornit în 1976, a fost primul accelerator care a trecut frontiera, căci nu era suficient loc în Elveţia. SPS avea o circumferinţă de şapte kilometri, uriaş când a fost construit, însă mărunt în comparaţie cu cei 27 de kilometri ai Marelui Accelerator de Hadroni, care a intrat în funcţiune în 2008. în timpul unei rotaţii din LHC, un proton va traversa graniţa franco – elveţiană de 20 000 de ori pe secundă.

Nu există nici o frontieră vizibilă în interiorul complexului CERN; găsim un punct vamal pe şoseaua care trece pe lângă sit, dar graniţa pare să se termine la gardul CERN. CERN este o particulă rară care există într-un unghi înclinat faţă de spaţiul naţional normal. Gardul său de securitate este mai puternic decât frontiera naţională. în interiorul CERN, pisica lui Schrôdinger este deopotrivă elveţiană şi franceză până când cineva o adoptă. Fizica particulelor este prin natura sa o disciplină a limitelor, descompunând obiecte aparent solide în părţi din ce în ce mai fragmentate, preschimbând materia şi energia între stări, astfel că

este destul de nimerit ca aceste frontiere ale ştiinţei să fie împinse într-un loc care încalecă hotarul pământesc dintre Elveţia şi Franţa.

Geneva şi Basel sunt lideri în privinţa navetei transfrontalière către locul de muncă. Fără a pune la socoteală angajaţii internaţionali ai CERN sau ai Crucii Roşii, 35% din forţa de muncă a Genevei vine de peste graniţă, din Franţa, iar 30 000 traversează în cealaltă direcţie, în franceză, sunt cunoscuţi sub denumirea
elegantă de „frontaliers". Munca transfrontalieră poate să devină un hăţiş birocratic, iar aici, ca şi în regiunea din jurul Luxemburgului, UE a încercat să simplifice lucrurile. Autorităţile locale sunt şi ele dornice să uşureze sarcinile, iar treaba asta presupune acorduri complexe între Geneva şi municipalităţile franceze. O parte din impozitele locale pe salarii este trimisă peste graniţă, iar elveţienii au finanţat construcţia unei noi căi ferate pentru navetişti în interiorul Franţei. Economia locală este complicată de diferenţele colosale în privinţa salariilor şi a taxelor de o parte şi de cealaltă a graniţei internaţionale, precum şi de creşterea numărului celor care muncesc la domiciliu. Cât de corect este ca doi oameni care stau la mese alăturate în aceeaşi cafenea din Ferney-Voltaire, în Franţa, să primească salarii disproporţionate pentru că unul dintre ei are biroul – pe care îl vizitează rareori – în Elveţia, nu în Franţa?

Neutralitatea a fost o parte a formulei pentru Elveţia în 1815 deoarece s-a considerat că ţara riscă să se scindeze din cauza chestiunilor naţionaliste în cazul în care ar fi existat un alt război european de amploare. N-ar fi putut exista nici un consens în Elveţia pentru a intra în război în tabăra Franţei, dar nici pentru o luptă împotriva Franţei n-ar fi putut fi ajuns la nici un fel de acord. Soluţia a constat în neutralitatea garantată.

Elveţia a adoptat strategia ariciului pentru a se ţine departe de Primul Război Mondial — să fie
atât de bine apărată, încât costurile invadării să eclipseze beneficiile strategice pentru oricare dintre beligeranţi. Apărarea elveţiană s – a concentrat asupra Porrentruy, la colţul dintre Franţa, Germania şi Elveţia, pentru a descuraja ideea cuiva de a o lua pe scurtătură în orice direcţie între germanul Mühlhausen (Mulhouse) şi francezul Besançon. înaintea războiului, punctul Dreiländereck de pe râul Largue fusese un obiect de curiozitate paşnică, dar acum a devenit Kilometrul 0, punctul final al tranşeelor de pe frontul de vest.[16] A fost un loc suprarealist, cele două curcubeie noroioase ale suferinţelor paralele ajungând brusc la capăt. Frontul din regiune a fost unul dintre cele mai silenţioase câmpuri de bătălie din Primul Război Mondial. După primele focuri de armă trase în vest pe 2 august, când patrulele franceze şi germane au dat bâjbâind una peste alta, un asalt iniţial francez a fost respins în august 1914 şi au existat foarte puţine mişcări de trupe până când forţele germane au fost obligate să-şi facă bagajele şi să se replieze peste Rin după Armistiţiul din noiembrie 1918. S – au înregistrat câteva incidente de graniţă aici şi pe frontiera elveţiano- italiană după 1915, majoritatea implicând tentative de survolare a teritoriului elveţian sau erori comise în vâltoarea luptelor.

în al Doilea Război Mondial au existat mai multe ameninţări la adresa neutralităţii elveţiene, îndeosebi la finele lui 1940, când Europa se afla în mare parte sub controlul Axei, iar Germania nazistă şi aliaţii ei înconjuraseră
Elveţia. Elveţia a fost nevoită să apeleze la concesii pentru a supravieţui, iar compromisurile respective – asemenea celor făcute de Suedia – au reprezentat un subiect dificil decenii la rând după 1945. în fazele finale ale războiului, rolul de bancher neutru şi de loc de întâlnire pentru spioni şi pentru canalele neoficiale de comunicaţie s – a dovedit unul convenabil, iar Elveţia a ieşit din război pregătită pentru miracolul economic care a făcut-o enclava prosperă de astăzi.

în timpul Războiului Rece, această fortăreaţă a capitalismului a fost protejată de geografie. Dar neutralitatea a îngreunat în acelaşi timp unele aspecte ale vieţii. Aderarea la tratate pe termen lung necesită o ratificare prin referendum, iar lucrul ăsta – după cum ştim – poate fi problematic. Elveţia a aderat la Organizaţia Naţiunilor Unite de-abia în 2002, în ciuda istoriei sale îndelungate de ţară-gazdă pentru entităţi internaţionale precum predecesoarea ONU, Liga Naţiunilor. Elveţia a respins aderarea la Spaţiul Economic European (partea exterioară a uniunii economice a UE) în 1992 şi la UE, în sine, în 2001, dar a aprobat tratatul Schengen în 2005. în 2020, un alt referendum a încercat să revoce libera circulaţie, dar a fost respins cu o largă majoritate, elveţienii dându-şi seama de beneficiile pentru cei 320 000 de frontalieri care le făceau economia să funcţioneze.

Acordurile Elveţiei cu UE sunt complexe şi birocratice, iar natura împovărătoare a regulamentelor au făcut ca UE să nu fie dispusă să acorde Regatului Unit nimic cât de cât similar în urma Brexitului. Ar fi mai puţine bătăi de cap pentru Elveţia să adere la UE, mai ales pentru că toţi vecinii săi, cu excepţia Liechtensteinului, sunt membri şi n-ar fi părtinitori din punctul ăsta de vedere, dar angajamentul faţă de neutralitate este unul profund. în lumea modernă, în care conceptele dreptului internaţional şi ale drepturilor omului sunt în prim-plan, neutralitatea poate să pară mai puţin relevantă decât în vremurile ciorovăielilor naţionaliste sau ale confruntărilor ideologice. Pentru criticii ei, este aproape ca şi cum ai vinde arme ambelor tabere, păstrându-ţi un aer înfumurat de autoritate morală, şi continuă să existe dezbateri despre cât de bine a izbutit Elveţia să-şi combine rolul istoric de bastion al libertăţii şi al drepturilor omului cu neutralitatea în faţa agresiunii naziste de la 1940.

Când Austria a devenit parte a Marelui Reich german în martie 1938, frontiera elveţiană de la Vorarlberg s-a transformat într-un colac de salvare pentru populaţia evreiască, azvârlită într- o clipă într-o lume de coşmar a legilor rasiale şi a violenţelor stradale. Deloc surprinzător, mulţi evrei au dorit să plece numaidecât şi s-au îndreptat spre vest pentru protecţie, la fel cum au facut-o şi austriecii şi germanii antinazişti care-şi căutaseră refugiul în Austria. Printre aceştia s-a numărat şi scriitorul Cari Zuckmayer, autor al scenariului pentru filmul din 1930 al lui Marlene Dietrich, *îngerul albastru,* care relata în
memoriile sale despre înfricoşătoarea călătorie cu trenul până la graniţă:
A fost un drum de trei ore [de la Innsbruck până la frontieră] în toiul nopţii şi, cu cât ne apropiam de graniţă, cu atât mai bizară, mai febrilă şi mai frenetică devenea atmosfera din tren. Patrulele se tot împingeau pe culoarele aglomerate, intrând în compartimente, verificând indivizi, voind să afle nume, destinaţii şi sume de bani pe care pasagerii le aveau la ei.[17]
Trenul s-a oprit la Feldkirch, în Vorarlberg, chiar la graniţa cu Elveţia, la primele ore ale dimineţii, pentru o altă inspecţie intimidantă. Oamenii au fost înghiontiţi şi bagajele scotocite de bărbaţi în uniforme SS şi SA, nicidecum de gărzile obişnuite de la frontieră, a căror loialitate faţă de naziști era pusă sub semnul întrebării. Zuckmayer însuşi a scăpat de ce era mai rău datorită atitudinii sale încrezătoare şi pentru că unora dintre naziști le plăceau în

secret piesele lui interzise. Mai târziu, se gândea că pusese în scenă morala uneia dintre lucrările sale, *Căpitanul din Köpenick,* o relatare satirică a unei întâmplări reale în care un escroc şi-a făcut apariţia la o baracă militară prusacă pretinzând că ar fi ofiţer, oamenii supunându-i-se fără rezerve. Dar doar după ce toţi oamenii din tren fuseseră supuşi unor inspecţii umilitoare şi după confiscarea tuturor bunurilor care valorau mai
mult de zece mărci – să fii prins făcând contrabandă însemna să dispari în arestul nazist şi să nu te mai întorci poate niciodată – a putut trenul să plece din Feldkirch:
Când trenul a trecut graniţa, cerul era verde sticlos, lipsit de nori. Zăpada veşnică sclipea sub soarele dimineţii. Funcţionarii vamali elveţieni au intrat în vagon şi ne-au dat bineţe, mormăind amical. Se terminase. Eram într-un tren care nu se îndrepta spre Dachau.[18]
Adevărata familie Von Trapp a fugit din Austria într-o manieră asemănătoare, cu un tren spre Italia, împreună cu instrumentele lor muzicale, mergând pentru a cânta în America; Zuckmayer s-a întâlnit la Londra cu Alexander Korda. Din punct de vedere tehnic, nu erau refugiaţi. *Sunetul muzicii* – versiunea cinematografică a *The Story of the Trapp Family Singers* –, în care familia Von Trapp fuge peste munţi în Elveţia, este imprecis atât istoric, cât şi geografic; pornind din Salzburg, ar fi fost un drum foarte lung spre orice loc în care ar fi fost în siguranţă.

în etapele iniţiale, naziştii au fost mulţumiţi să-i vadă pe refugiaţi şi pe opozanţi plecând, cu condiţia să fie deposedaţi de orice fel de bunuri pe care le-ar fi putut găsi autorităţile. Zuckmayer îşi aminteşte limpede panica scăldată în sudoare a unui bărbat care încercase să poarte bancnote prinse pe trup, înainte – într- un mod înţelept, după cum s-a dovedit – să se piardă cu firea şi să azvârle banii pe fereastră, undeva în Tirol. Gărzile naziste de pe partea austriacă erau mai interesate să-i percheziţioneze în căutarea unor obiecte de preţ ascunse decât să
îi reţină; mai degrabă autorităţile elveţiene, îngrijorate de perspectiva sosirii a mii de refugiaţi fără nici un sfanţ, au fost un obstacol în calea intrării oamenilor. Pe măsură ce primăvara s – a transformat în vară, numărul celor care fugeau a crescut constant, iar eficienţa cu care Biroul Central pentru Emigraţia Evreiască a lui Adolf Eichmann îi priva de bunurile lor a sporit. Autorităţile federale elveţiene au răspuns încurajându-i pe nazişti să gestioneze situaţia şi să oprească revărsarea de oameni de la graniţă. Una dintre metodele adoptate ca urmare a acestor discuţii a fost supratipărirea în octombrie 1938 a literei „J” *(Jude)* pe paşapoartele germano – evreieşti.

Când controalele au început să se înăsprească, oamenii şi-au dat seama că graniţa de la Hohenems, un pic mai la nord de Feldkirch, avea o caracteristică anormală, aproape magică. Frontiera istorică dintre Elveţia şi Austria mergea de-a lungul Rinului superior, în amonte de lacul Boden. Dar râul arcuit şi puţin adânc era pe alocuri nepotrivit pentru ambarcaţiunile moderne, iar la începutul secolului XX au fost săpate mai multe porţiuni pentru a-i îmbunătăţi navigabilitatea. Una dintre acestea, inaugurată în 1923, înlocuia lungul cot din jurul aşezării elveţiene Diepoldsau cu un canal drept şi mai scurt, creând o insulă în formă de semilună între noul şi vechiul râu. Chiar dacă râurile pot să pară nişte graniţe solide, ele sunt problematice, deoarece se deplasează, atât natural, cât şi ca urmare a intervenţiei umane, iar oamenii de pe
ambele maluri le pot folosi şi pot intra în conflict din cauza lor. După 1923, frontiera de la Hohenems mergea de-a lungul vechiului curs al Rinului, un braţ de apă liniştit, deloc adânc, străjuit de copaci. Chiar şi copiii mai mari puteau să răzbească prin el, iar contrabandiştii mărunţi din partea locului stabiliseră rute de trecere cu piciorul peste vechiul Rin.

Fără îndoială, după standardele austriece de la vremea respectivă, Hohenems nu pare să fi fost un orăşel extrem de antisemit. Avea un istoric şi o comunitate evreiască proprie însemnată, chiar dacă în 1939 aproape toţi membrii ei plecaseră. Pentru locuitorii oraşului, mai ales pentru tineri, să-i ajute pe evrei să treacă în Elveţia nu era decât o continuare a modului de viaţă la limita legii de la frontieră – ţigarete ieri, familii astăzi. Cunoşteau deja rutele peste râul puţin adânc, locurile în care copacii blocau vederea dinspre barăcile de la punctul vamal, orele (8 ale serii) când se facea schimbul de gardă, iar ofiţerii erau neatenţi, dar îşi perfecţionau cunoştinţele cu fiecare ocazie. Era o modalitate de a câştiga nişte bani de buzunar, făcând în acelaşi timp un pic de bine. Se pare că, odată ajunşi în Hohenems, nu le-a fost dificil refugiaţilor să găsească oameni care să-i ajute de bunăvoie; în general, era cunoscut faptul că hanul Habsburg era locul în care poţi merge ca să găseşti o legătură. Asemenea traversări neoficiale au funcţionat, deoarece atitudinea generală a autorităţilor elveţiene a fost că, deşi încercau să ţină graniţa sub control, considerau că deportarea oamenilor
ar fi fost inumană. De îndată ce refugiaţii călcau cu tălpile lor ude pe celălalt mal al vechiului curs al Rinului, erau scăpaţi.

Celălalt aspect magic legat de frontiera Hohenems – Diepoldsau a fost prezenţa unor oficiali elveţieni cu un curaj şi cu o conştiinţă excepţională; eroi discreţi şi puternici, ale căror poveşti continuă să fie puţin cunoscute. A existat o reţea clandestină de evadare în zonă condusă de Paul Grüninger, şeful poliţiei din cantonul Sankt Gallen, care se ocupa de posturile de frontieră din regiune. Erau implicaţi şi alţi ofiţeri, precum Ernst Kamm, care administra tabăra de primire a refugiaţilor din Diepoldsau, sau grănicerul Eigenmann. Motivaţia lor a fost simplul bun-simţ, deşi decenii mai târziu ofiţeri precum Kamm continuau să fie frământaţi de faptul că încălcaseră cu neobrăzare regulile, chiar dacă aveau conştiinţa împăcată.[19] Antedatau ştampilele de sosire, astfel încât oamenii să poată fi luaţi în evidenţă ca şi cum ar fi sosit înainte de înăsprirea regulilor de frontieră din martie 1938 şi produceau şi recunoşteau documente precum permisele mexicane false de călătorie, care n-ar fi trecut nici măcar de o inspecţie superficială. Kamm prelucra statisticile şi îi integra pe nou- veniţi în tabăra de la Diepoldsau ca şi cum ar fi fost acolo de luni întregi.

în următoarele luni, ofiţerii şi-au dus şi mai departe rolul clandestin. Pe măsură ce treceau dincolo din ce în ce mai mulţi oameni, încercau să îşi aducă şi familiile după ei. De asemenea, refugiaţii doreau să evite ca naziştii să le confişte bunurile la plecare. Soluţia era uneori ca ofiţerii elveţieni să treacă în Austria ca să ia oamenii şi să transporte lucrurile de preţ. Griininger şi colegii săi, cu riscuri mari, au transportat personal bani peste graniţă, iar la un moment dat Ernst Kamm s-a întors în Elveţia cu un ceas de aur ascuns în fund. Iar ofiţerii n-au avut nimic de câştigat de pe urma muncii lor – dădeau mai departe toate bunurile de valoare şi le cumpărau haine călduroase refugiaţilor din propriul buzunar. Griininger a salvat în jur de 3 600 de oameni.

Situaţia n-a putut să dureze la nesfârşit, iar Griininger a fost dat în vileag şi concediat rapid

în martie 1939. A fost privat de pensie şi a trăit în anonimat şi, într- o oarecare măsură, în dizgraţia vecinilor săi pentru tot restul vieţii, murind în 1972. A spus întotdeauna, cât se poate de simplu, că nu regretă nimic şi că ar face din nou acelaşi lucru. A fost recunoscut ca fiind unul dintre Drepţii între Popoare în 1971[20], dar de- abia în 1995 i-a fost anulată condamnarea pentru abuz în serviciu, iar familia sa a primit despăgubiri pentru anularea pensiei. în 2012, podul peste Alter Rhein de la Diepoldsau a fost redenumit şi dedicat lui Paul Griininger.

Chiar dacă reţeaua Griininger a fost excepţională, au existat şi alte cazuri în care poliţia elveţiană de frontieră a adoptat o atitudine liberală faţă de refugiaţi. Frontiera din Basel a fost şi ea mai permeabilă decât ar fi „trebuit" să fie, deşi au existat mai puţine breşe de exploatat decât de – a lungul frontierei austriece. Rolul guvernului federal elveţian a fost mai puţin eroic. Şeful general al poliţiei, Heinrich Rothmund, a pledat în mod constant pentru restricţionarea numărului de refugiaţi care treceau graniţa şi a colaborat cu omologii săi germani pentru atingerea acestui obiectiv. în august 1942, graniţa a fost complet închisă pentru refugiaţii „rasiali" (dar nu şi pentru cei „politici"), chiar dacă pe atunci era deja limpede că trimiterea înapoi a oamenilor era o condamnare la moarte. Ancheta oficială a constatat că în jur de 25 000 de oameni au fost refuzaţi între 1940 şi 1945, deşi ar putea fi o supraestimare.[21]

După o lungă perioadă de tăcere şi uitare, politica elveţiană în privinţa refugiaţilor a făcut obiectul unei anchete independente oficiale în anii 1990 şi 2000. Chiar şi la vremea respectivă a fost o dispută în Elveţia legată de justeţea acestei politici – unii elveţieni au fost de părere că fusese o trădare a tradiţiei naţionale a democraţiei şi a acordării de azil pentru disidenţi. Unii, asemenea lui Rothmund, aveau prejudecăţi legate de evrei. Alţii erau profund conştienţi de poziţia precară în care se găsea Elveţia, îndeosebi după căderea Franţei, din iunie 1940, când ţara lor fusese încercuită. Existase o limită până la care se puteau împotrivi naziştilor fără să se ajungă la represalii. Iar Elveţia nu mai putea servi nici drept zonă de tranzit – probabil că refugiaţii care ajungeau în ţară nu mergeau mai departe şi rămâneau în Elveţia pentru o perioadă
nedeterminată, sporind riscurile unei reacţii contrare în interior. Costurile pentru elveţieni de a lăsa oamenii să intre în ţară au crescut, pe măsură ce consecinţele îngrozitoare ale refuzului de a face acest lucru s-au amplificat vertiginos după 1941. Claritatea morală a lui Grüninger din 1938, rapida lui înţelegere – chiar înainte de *Kristallnacht* – a direcţiei malefice în care se îndrepta Marea Germanie, este aşadar cu atât mai importantă ca serviciu adus umanităţii.

Chiar dacă îl celebrăm pe Grüninger, trebuie să recunoaştem că în zilele noastre ar fi cel puţin concediat, probabil întemniţat, dacă ar falsifica documente şi şi-ar folosi funcţia pentru a salva oameni de la moarte trecându-i ilegal peste graniţă în Regatul Unit sau în SUA — ori în Schengen. Pesemne că este nevoie de 50 de ani pentru a recunoaşte acele situaţii în care cineva are dreptul de a încălca legea pentru o cauză dreaptă. Cu toate că putem privi oameni precum Rothmund cu un dezgust rafinat, atitudinile şi politicile lui nu erau extrem de diferite de cele ale multor oameni care se găseau în locuri mai sigure la acea vreme. Politicienii americani şi canadieni care, în 1939, i-au trimis înapoi în Europa pe cei aproximativ 900 de refugiaţi evrei de pe vasul MS *St, Louis* nu sunt deloc în măsură să facă vreun comentariu. întotdeauna şi pretutindeni vor exista mai mulţi Rothmunzi decât Grüningeri.

Britanicii nu au o percepţie solidă a rolului poliţiştilor de frontieră, în parte din cauza numărului relativ mic de britanici care au avut
vreo legătură cu graniţa terestră a Regatului Unit din Irlanda înainte ca ea să devină invizibilă şi a contactelor de rutină pe care majoritatea britanicilor le au cu oficialii care se ocupă de problemele vamale şi de imigrare din porturi şi aeroporturi. Nu pricepem importanţa locurilor în care statul britanic se ciocneşte cu alte state. Este o prej udecată a maj orităţii care şterge experienţa minorităţilor care resimt partea tăioasă a ,,controlului frontierelor" – irlandezii de pe ambele părţi ale graniţei şi numeroşii oameni al căror statut este nereglementat sau nestandardizat în vreun fel sau altul şi care simt un fior de spaimă când dau peste o autoritate potenţial arbitrară. Majorităţile tind să vrea ca grănicerii să ţină barierele ridicate, minorităţile doresc ca aceştia să interpreteze restricţiile într-o manieră omenoasă. Chiar şi eu, englezul nativ, alb şi privilegiat, m – am simţit alarmat şi neajutorat când am fost tras deoparte de Divizia Specială de la Heathrow la un moment dat, întors dintr-o destinaţie mai exotică, şi am fost încuiat într-o cămăruţă împreună cu nişte ghanezi dezorientaţi şi cu nişte irakieni stoici. Ofiţerii de poliţie au fost cât se poate de afabili şi de înţelegători, dar am experimentat o mică perioadă în care timpul meu şi demnitatea mea n-au contat, în care m-am aflat într-o zonă incertă a aeroportului, captiv în perimetrul poliţiei de frontieră. Pentru majoritatea oamenilor însă, întâlnirea umilitoare se petrece de regulă departe de graniţă, în corespondenţa şi în interviurile cu angajaţi îndărătnici ai
Ministerului de Interne sau cu un oficial consular nepăsător.

O nouă generaţie de europeni continentali creşte fără să aibă prea multă experienţă legată de grăniceri, graţie marii zone acoperite de Acordul Schengen. Dar la marginile Spaţiului Schengen şi în trecutul recent, poliţistul de frontieră este o figură simbolică importantă. El sau ea ajută la definirea naţiunii înseşi, cum se întâmplă în Finlanda sau în Cehoslovacia, îndeosebi împotriva unor vecini mai mari. Aspectul eroic al ideii de poliţist de frontieră este acela de a împiedica ameninţările externe să pătrundă în corpul naţional. în societăţile în care s-a considerat că ar exista „duşmani printre noi", cum ar fi Cehoslovacia din timpul Războiului Rece, ideea de bază a ocrotirii naţiunii de ameninţări poate fi întoarsă spre interior, transformând grănicerul într-un soi de temnicer. Poate că este semnificativ faptul că, în tranziţia din primăvara lui 1938, noile autorităţi naziste n-au avut încredere în poliţiştii de frontieră austrieci – moştenire a unui stat mai uman –, dându-le frâu liber forţelor SS şi SA, cărora le făcea plăcere să îi hărţuiască pe refugiaţi şi să le confişte bunurile când aceştia încercau să plece.

Oamenii de la frontieră – indiferent dacă prin acţiunile lor susţin sau subminează linia de demarcaţie – sunt sensibili faţă de modurile în care statele devin opresive. Ei sunt canarii din mină. Gruninger, din postul său de observaţie de la graniţă, a putut să vadă venind Holocaustul, în vreme ce în Cehoslovacia un grănicer pe nume
Josef Hasil a observat Cortina de Fier transformându-se chiar sub ochii săi în realitate şi a acţionat. Postul de frontieră poate fi un bastion împotriva tiraniei, dar şi un loc în care oamenii sunt ţinuţi sub control.

Europa Occidentală are unele dintre cele mai complicate graniţe din lume, având parte de anomalii din belşug, din Irlanda în Elveţia şi până la crucile de pe trotuarele din Baarle. Frontierele naţionale au fost disputate, prin diplomaţie şi prin violenţă, secole întregi, variind

între linii vagi pe hartă şi bariere fortificate protejate de forţe ucigaşe. Starea actuală a graniţelor paşnice şi permeabile există nu pentru că Europa Occidentală este cumva mai avansată decât alte locuri, ci pentru că a suferit atât de mult în trecut. Franţa şi Germania au fost victime şi agresoare în războaie peste graniţe, experimentând sentimentele şi acţiunile violente care se ivesc din combinaţia dintre naţionalism şi existenta unor zone de frontieră
> J i
amestecate şi controversate. Au fost epuizate o mulţime de alte opţiuni înainte ca soluţia lui Robert Schuman, de a lăsa graniţele inalterabile, dar din ce în ce mai penetrabile, să se consolideze. Ispita frontierelor deschise – cel puţin la această scară regională, negociată – este atât de mare, încât ţări precum Norvegia, Elveţia şi Regatul Unit vor să participe într-o oarecare măsură la sistemele care fac graniţele terestre invizibile, chiar dacă se împotrivesc statutului de membru cu drepturi depline al Uniunii Europene.

Uniunea Europeană este definită prin frontierele ei relaxate interne, dar şi prin dura graniţă externă. Frontex, agenţia UE pentru controlul frontierelor externe, încearcă să calmeze anxietăţile populaţiei din zona Schengen prin abordarea riguroasă a activităţii sale. Este o demonstraţie indirectă a existenţei acelui organism de multe ori contestat, europeanul *demos.* Paradoxul, pe care îl vom întâlni la frontiere precum cea a Ungariei cu Serbia, este că acest control extern strict coexistă cu o ambiţie de a extinde Uniunea în alte ţări din Europa (şi prin urmare de a transforma frontierele externe dure într-unele interne relaxate).

Suveranitatea naţională are un preţ. O frontieră dură reduce comerţul şi limitează opţiunile oamenilor. Disputele frontalière au reprezentat dovezi de futilitate chiar şi în lumea epocii industriale. Cu atât mai zadarnică este ambiţia teritorială într-o lume în care serviciile, tehnologia şi creativitatea sunt aproape imposibil de îngrădit între graniţe naţionale. Compromisurile sunt mai evidente ca oricând în cazul unor state mai mici, precum Luxemburg sau Irlanda; apartenenţa la o uniune politică şi economică le conferă o doză de influenţă asupra unui set comun de reguli şi un plus de forţă în relaţiile cu puterile externe. Pentru multe dintre statele mai mici din Europa Centrală şi de Est, prinse de-a lungul istoriei în focul încrucişat al imperiilor, a părut o chestiune de supravieţuire naţională să devină parte a unei asemenea
entităţi. Ideea că independenţa naţională însenina o anumită măsură de interdependenţă a făcut parte din moştenirea idealistă a mişcării disidente, însă a servit şi obiectivelor pragmatice
ale securităţii şi dezvoltării economice.

A Austro-Ungaria
B Rusia
C Germania
Pierderi ale Poloniei în favoarea URSSîn 1939-1945

Câştiguri ale Poloniei în detrimentul Germaniei în 1945
Oraşul Liber Danzig
(parte din Polonia în 1945)
De la Germania la Rusia în 1945
PARTEA A DOUA
Nordul
5
IMPERII NESĂŢIOASE
(Lituania, Rusia, Polonia)

Carte poştală cu postul de graniţă dintre Germania şi Rusia de la Nimmersatt, înainte de 1914

Nimmersatt, numit acum Nemirseta, nu este nici măcar un sat, dar pentru un secol a fost celebru ca fiind cea mai îndepărtată graniţă a Prusiei şi, prin urmare, a Germaniei, într-un luminiş dintr-o pădure, ofiţerii îmbrăcaţi în uniforme impecabile ai imperiilor germane şi ruse stăteau faţă în faţă de o parte şi de cealaltă a unei bariere de lemn ridicate pe un drum de ţară. Fascinaţi de posturile de frontieră, călătorii veacului al XIX-lea puteau să le trimită amicilor lor cărţi poştale cu această mică scenă despre puterea statală şi limitele ei. Nimmersatt era pomenit într-o poezie a copiilor germani: „Nimmersatt, Nimmersatt, Wo das Reich eine Ende hat” (unde imperiul îşi are sfârşitul). Dar numele în sine ridică întrebări.

Nimmersatt înseamnă „nesăţios” – copiii germani aud acum cuvântul ca o descriere pentru traducerea cărţii *Omida foarte flămândă,* „Die kleine Raupe Nimmersatt”. Ce soi de graniţă poate sătura şi pacifica un imperiu sau un stat-naţiune? De două ori în secolul XX, frontierele germane au trecut mult dincolo de Nimmersatt. Dar apoi Uniunea Sovietică a ripostat, împingându-şi frontiera statală peste Nimmersatt şi peste vechiul oraş prusac Königsberg, iar influenţa politică departe spre apus, aproape până la localitatea germană vestică Lübeck. Statele vor fi mereu hrăpăreţe? Poate dacă ne uităm acum la Nemirseta, între graniţele micuţei şi paşnicei republici a Lituaniei şi ale Uniunii Europene, putem spera că există un leac pentru foamea letală de pământ.

Germania se află acum departe de Nemirseta şi a renunţat la orice ambiţie de a înfuleca mai
mult teritoriu – renunţând la orice pretenţie asupra unor locuri care au fost în mod legitim germane veacuri la rând. Rusia este încă aproape. Cea mai mare ţară din lume este lacomă după mai mult; în sud, în Ucraina, forţele ei brutalizează o altă parte din fostul său imperiu. Ţările baltice şi chiar şi Finlanda se tem pentru propria securitate.

încleştarea dintre Rusia şi comunitatea europeană se materializează prin ideile despre frontiere. începând din 1945, vestul Europei şi cea mai mare parte a Europei Centrale au clădit o comunitate politică în jurul ideii că graniţele din această comunitate sunt fixe, dar pe cale să se destrame. Modificarea graniţelor prin forţă este tabuul suprem. Dar pentru Rusia lucrurile stau pe dos: graniţele sunt rezultatul temporar al echilibrului de putere şi trebuie rescrise când echilibrul se schimbă – atâta vreme cât există, în locurile prin care trec puterea militară, paranoia şi represiunea vor fi din abundenţă.

Aşa cum lumea franceză se ciocneşte cu cea germană de – a lungul Rinului, nord – estul Europei este un punct de intersecţie al culturilor şi imperiilor. Suedia, Germania, Polonia şi Rusia au rivalizat pentru putere şi influenţă de-a lungul secolelor, naţionalităţile mai puţin numeroase din regiune făcând faţă după cum le- a stat în puteri. Războiul Rece a creat o linie între nordul social-democrat scandinav şi estul sovietic, Finlanda fiind poziţionată stingher la limită. în vreme ce frontierele din vestul Europei au fost puţin modificate în 1945, cele din est au
fost schimbate radical. Uniunea Sovietică a lui Stalin a înghiţit ţările baltice şi a acaparat bucăţi din Polonia, Germania şi Finlanda, iar Polonia a fost mutată spre vest, anexând o fâşie cuprinzătoare din estul Germaniei.

Punctul Dreiländereck (colţul a trei naţiuni) dintre Polonia, Rusia şi Lituania, într-o pădure aflată la nordul orăşelului polonez Suwalki, este succesorul Nimmersatt. Este unul dintre cele mai tensionate puncte de graniţă din Europa. Frontiera ruso-lituaniană de aici este o anomalie poate unică; este aceeaşi linie ca în 1914, însă Rusia a schimbat partea. în 1914, Prusia Orientală se afla în Germania, iar Imperiul Rus stăpânea Lituania; în 2023, Lituania este independentă, însă Rusia a ocupat ceea ce obişnuia să fie partea germană a graniţei.

Obelisc de la punctul triplei graniţe dintre Polonia, Lituania şi Rusia, mai 2022

Lângă acest obelisc de marmură roz se întâlnesc două tipuri cu totul diferite de frontieră. Cea dintre Polonia şi Lituania este marcată de o crestătură pe monument şi de nişte plăci de marmură pe sol. Nu există controale, deoarece ambele ţări sunt membre ale parteneriatului Schengen şi există liberă circulaţie peste linia de demarcaţie. Principala diferenţă este că în Lituania este cu o oră mai târziu decât în Polonia. Este un loc potrivit pentru o drumeţie transfrontalieră peste dealuri blânde, lacuri liniştite şi păduri adânci; cum se întâmplă şi cu alte zone de frontieră, lipsa activităţii omeneşti a transformat-o într-un sanctuar pentru natură. Sunt mlaştini care răsună de cântecele păsărilor şi de orăcăielile broaştelor şi undeva în străfundurile pădurii găsim lupi – înjur de 30% dintre lupii din Polonia sunt navetişti transfrontalier!.

Nu poţi trece legal în Rusia pe o lungime de 30 de kilometri de la obelisc în ambele direcţii. Pe partea lituaniană este aproape imposibil fizic, căci graniţa propriu-zisă se află în spatele unor rânduri de garduri şi de sârmă ghimpată; pe partea poloneză, la momentul vizitei mele din mai 2022, exista o fâşie care străbătea pădurea acoperită de turnuri de pază şi de camere de supraveghere; drumurile forestiere şi şoselele părăsite se îndreptau fără convingere către linia de frontieră. Polonezii au ridicat o barieră de sârmă ghimpată în 2022-2023. La obelisc, gardurile împiedică tentativa de a păşi chiar şi pentru o clipă pe teritoriul rusesc. Este posibil fizic să te caţări peste gard, dar nu-i recomandat. Eşti urmărit – categoric dinspre partea poloneză şi, cu siguranţă, şi de către ruşi. Grănicerii polonezi te amendează cu 500 de zloţi (vreo 92 de lire) pentru acest privilegiu. Am fost ispitit – este cât se poate de omenesc să te simţi un pic mai cutezător şi mai sfidător la o graniţă –, dar mai mult decât banii respectivi, m-a ţinut în frâu sentimentul că i-aş fi dezamăgit pe politicoşii poliţişti de frontieră polonezi cu care discutasem mai devreme în acea zi. Nu văd prea multe paşapoarte britanice în jurul lacului Wizajny şi cred că nu doar bariera lingvistică a făcut ca prezenţa mea acolo să li se pară cel puţin stranie. Dar le-am făgăduit că n-am nici o intenţie de a încerca să intru în Rusia, iar ei mi-au zâmbit, aşa că aveam de gând să-mi ţin promisiunea.

De asemenea, este ilegal să arunci chestii în Rusia, iar aici mi-a fost ceva mai greu – se întâmpla în mai 2022, iar Rusia îşi desfăşură josnicul război adânc înăuntrul graniţelor Ucrainei. Ba chiar aveam la mine o coajă de banană şi un cotor de măr. Dar, o dată în plus, am rezistat. Mi-am amintit ce-mi spusese un grănicer finlandez, şi anume că frontierele sunt spaţii împărţite şi că, chiar şi când ţările sunt ostile, aşa cum se întâmplă cu Polonia şi Rusia, există un respect reciproc între poliţiştii de frontieră şi un interes comun în a evita „ incidentele „. Mai este interzis şi să faci poze cu partea rusească a graniţei, dar aceasta a fost o fărădelege pe care mi-am permis-o.

Ţinutul paşnic polonezo-lituanian aflat la est şi la sud din acest loc este cunoscut de cei care întocmesc planuri militare drept Coridorul Suwalki. El separă regiunea Kaliningrad, o mică enclavă vestică a Rusiei, de Belarus, partenerul Rusiei în ,,Uniunea Statală", legând Polonia cu Lituania, colega ei din NATO – şi, aşadar, cu celelalte două state baltice, Letonia şi Estonia.

O parte din motivul pentru care Suwalki este vulnerabil militar constă în faptul că e o văgăună rurală cu – chiar şi acum, în ciuda infrastructurii poloneze care se îmbunătăţeşte pe zi ce trece – legături slabe către vest. Dar asta-i o parte din farmecul lui. Este un ţinut al produselor lactate, renumit pentru brânzeturile şi tipurile sale de unt; departe de pustietatea fâşiei de graniţă propriu-zise, te plimbi printre vaci bine îngrijite şi contemplative. Făcând asta, am simţit obscenitatea ideii că era un „coridor" care putea fi cotropit cu violenţă. Suwalki în sine este un târg molcom. Are un acord de parteneriat cu oraşul ucrainean Ternopil, care (sub denumirea de Tarnopol) a făcut şi el parte din Polonia interbelică, iar steagul galben-albastru ucrainean era pretutindeni în oraş. Refugiaţii ucraineni păreau să se afle în fiecare autocar şi în fiecare tren. Mi s-a părut o repunere nedorită în scenă a Europei anilor 1930, când state nelegiuite au folosit frontierele pentru a spori tensiunile şi pentru a porni apoi invazii criminale.

Regiunea Suwalki a fost teritoriu de graniţă veacuri întregi; o competiţie în patru între Imperiul German şi cel rus şi mai modestele
ambiţii recente ale Poloniei şi Lituaniei. Suwalki, asemenea grosului Poloniei, a făcut parte din Imperiul Rus în 1914. Clădirile din centrul oraşului sunt în mare parte nişte case scunde în stil neoclasic rusesc, ca nişte torturi de nuntă în nuanţe pastelate, lucru care se datorează rolului jucat de oraş în secolul al XIX-lea, de centru administrativ pentru soldaţii şi oficialii care se chinuiau să-i silească pe polonezii, evreii şi lituanienii din regiune să lase impresia că s-ar

supune imperiului ţarist. Oraşul este construit din aceleaşi cărămizi plate şi gălbui pe care le întâlnim la Kiev sau Kars; pe una sau două clădiri de la marginea centrului vechi al localităţii se pot vedea în zidărie inscripţii cu litere chirilice. Dar, dacă ne îndreptăm doar un pic către vest, într-o zonă rurală aparent similară cu lacuri şi păduri, clădirile sunt mai înalte, mai ascuţite, în stil gotic, ridicate din cărămizi roşii, un indiciu că localităţi precum Goldap s-au găsit cândva în Prusia Orientală, la marginea răsăriteană a Germaniei.

Cu toată frumuseţea lacurilor şi a pădurilor, aşezările din Prusia Orientală poloneză sunt de multe ori cam mohorâte şi izolate, o încurajare să-ţi încalţi bocancii de drumeţie şi să te afunzi în natură, dacă te afli acolo în perioada potrivită a anului. O privelişte tipică va cuprinde nişte clădiri prusace din cărămidă roşie bine restaurate, inclusiv biserica principală şi primăria, dar şi o porţiune din zidul oraşului, cu o poartă de intrare încastrată în el. Sunt şanse să dai peste un soi de castel, fie un edificiu teutonic
cu turnuleţe, fie un conac impunător ocupat odinioară de aristocraţia prusacă. Vor exista şi clădiri mai modeste şi mai vechi, dar o mare parte din centru este reconstruită cu versiuni simple din beton, lipsite de decoraţiuni, ale unor forme arhitecturale poloneze sau prusace. în zona mai veche a oraşului există spaţii deschise, cu verdeaţă între clădiri, cicatrici ale distrugerilor provocate de armata sovietică în provincie în 1944-1945. Dacă priveşti mai atent, probabil că vei zări urme de incendii şi găuri de gloanţe. Cea mai mare parte a oraşului va fi formată din blocuri scunde de locuinţe din beton. S-ar putea ca şi în zona rurală să existe stranii aduceri aminte ale „vremurilor germane „ – monumente degradate din piatră, şine bătrâne de cale ferată dispărând printre lacuri, case domneşti din cărămidă roşie care se năruie şi vestigii militare – mai presus de toate, Bârlogul Lupului, complexul aflat în ruină al lui Hitler de lângă Kştrzyn, buncăre ameninţătoare din beton care se înalţă în pădure ca un oraş mayaş dispărut.

Germanii au capturat Suwalki de la Rusia în 1915; după ce, la rândul lor, au fost înfrânţi în 1918, Suwalki a fost revendicat şi disputat de Polonia şi Lituania. Lupta, un aspect secundar al conflictului mai amplu între cele două ţări legat de controlul asupra oraşului Vilnius (Wilno), mi-era necunoscută înainte să vizitez locurile. Ignoranţa mea a fost un exemplu al neînţelegerii comune conform căreia graniţele de după 1919 ale Europei au fost concepute de tehnocraţii şi de
diplomaţii de la Conferinţa de Pace de la Paris („Versailles”), deşi multe dintre ele au fost de fapt stabilite la faţa locului în mici războaie aprige între statele succesoare, care s-au întins până la jumătatea anilor 1920? Perioada petrecută de Suwalki în Polonia independentă a fost întreruptă în septembrie 1939, când regiunea a fost ocupată de Uniunea Sovietică şi, după câteva zile, a fost cedată Germaniei naziste, care, de-a dreptul ridicol, a încorporat-o în Reich sub denumirea de „Sudauen”. în 1945 a fost retrocedată Poloniei.

Vechile graniţe sunt scrise pe pământ sau pe clădiri, ba chiar în psihologia oamenilor. Dacă aruncăm o privire asupra multor hărţi moderne sau demografice ale Poloniei, liniile fantomatice ale frontierelor de dinainte de 1939 sau 1914 sunt în continuare vizibile. De fiecare dată când se desfăşoară alegeri în Polonia, oamenii scot în evidenţă diferenţa dintre voturile liberale din teritoriile ex-germane din vest şi voturile conservatoare din estul ex-rusesc şi ex-austriac. Continuitatea se manifestă în pofida anilor de tiranie nazistă, purificare etnică, recolonizare şi conformism comunist. Istoria complexă a Poloniei a transformat-o într-un palimpsest de graniţe; vechile frontiere europene sunt rescrise, dar aproape niciodată nu sunt şterse în întregime.

Schimbarea frontierelor a reprezentat un dezastru pentru Polonia şi pentru vecinii ei: deplasarea liniilor pe hartă a însemnat că o ţară a fost împărţită, recreată, transformată într-o victimă a multiplelor acte de genocid şi imperialism, apoi reamplasată dintr-un loc în altul de cinicele mari puteri. Comunitatea internaţională spune „ Niciodată din nou'[1] genocidului, fără să vorbească mereu serios. Juridic vorbind, lucrul ăsta ar mai trebui să însemne şi că graniţele nu se vor schimba „Niciodată din nou” prin intermediul forţei. Putem să scăpăm de ideea că graniţele sunt nişte linii trasate de cele mai multe ori prin violenţă şi prin nevoia de cucerire, manifestări ale lipsei de încredere şi ale excluziunii? Nimmersatt şi Suwalki pot fi oare locuri în care asemenea ambiţii sunt abandonate, iar oamenii învaţă iarăşi să trăiască unii alături de ceilalţi, descoperind ceea ce au în comun şi ceea ce îi face să fie interesant de diferiţi?

6

IEŞIRI, URMĂRIT DE UN

? [7]

URS

(Finlanda, Estonia, Rusia)

Aşteptam în beznă şi în frig la marginea Rusiei. Era februarie 2019, iar eu, o creatură căreia îi merge de minune la temperaturi scăzute, purtam
o jachetă groasă, bocanci, mănuşi şi o căciulă rusească de blană, în timp ce stăteam pe peronul friguros din faţa marii săli a gării din Vîborg, la capătul unei vizite scurte la unul dintre cele mai vestice avanposturi ale Rusiei. Clădirea m-a impresionat şi mi-am scos iPhone-ul ca să fotografiez bolta centrală. „Fără poze, vă rog”, mi-a spus un oficial încruntat, aşa că am lăsat telefonul în jos. Primisem deja ştampila de ieşire din Rusia de la un funcţionar de graniţă care mi- a cercetat conştiincios paşaportul şi mi-a permis să trec prin vamă, dar nu voiam să risc să fiu chemat înapoi. Condiţiile de obţinere a vizei spuneau că trebuia să părăsesc Rusia până la miezul nopţii. Pierdusem trenul dinainte din cauza unei neînţelegeri şi aceasta era ultima şansă.

ŢŢ IIIIJ **1*** * ******** *

Un tren alb-albastru aerodinamic---------- şi-a făcut apariţia în depărtare, încetinind pe măsură ce se apropia de peroanele cu arcade luminate şi, în cele din urmă, oprindu-se. După o jumătate de oră a stat din nou în loc, la o haltă înzăpezită dintr-un depou de cale ferată din Vainikkala, Finlanda, pentru ca grănicerii şi vameşii finlandezi să se poată urca în tren şi să-şi facă verificările.

Toate frontierele dure au o energie potenţială încorporată în ele; sunt hotare care împiedică lucrurile să se întâmple. Le asigură liniştea oamenilor care trăiesc la mare distanţă de ele şi care doresc să-şi păstreze oraşele şi satele aşa cum sunt, dar cu preţul reprimării pornirilor naturale ale altora – tinerii şi locuitorii de la
frontieră, de pildă – de a se deplasa acolo unde poftesc şi de a nu se simţi prinşi în capcană. Graniţa ruso – finlandeză este un exemplu deosebit de radical al unei linii care separă două tipuri foarte diferite de ţări: un stat bogat, democratic, egalitarist, pe o parte, şi o cleptocraţie violentă, la câţiva metri în partea cealaltă a gardului. în ceea ce priveşte rezultatele concrete

– speranţa de viaţă, educaţia, sănătatea, veniturile ş.a.m.d. prăpastia dintre Finlanda şi Rusia este enormă. Este şi o frontieră culturală între lumea ortodoxă răsăriteană şi lumea protestantă nord-europeană, între alfabetul chirilic şi cel latin, între o ţară mare şi aproape nesfârşită şi una care ştie că este mică şi, mai presus de toate, între un tip de societate în care încrederea este scăzută şi altul în care este ridicată. Am fost interesat să aflu modul în care cele două ţări de pe o parte şi cealaltă a acestei linii au izbutit să izoleze această graniţă de înaltă tensiune din care sar scântei.

Frontiera dintre Rusia şi Finlanda se întinde pe 1 340 de kilometri din cel mai nordic punct al ei, mult dincolo de Cercul Arctic, până la capătul ei sudic din Golful Finlandei, puţin peste jumătatea distanţei dintre Helsinki şi Sankt-Petersburg. Cea mai mare parte a lungimii ei este o serie arbitrară de linii drepte şi de zigzaguri printr-un peisaj primitiv, cu păduri întunecoase şi ameninţătoare. Graniţa fizică propriu-zisă este o fâşie subţire de pământ despădurit, o linie literală în zăpadă printre copaci. Se furişează nebuneşte printre lacuri şi peste ele, croindu-şi drumul peste peninsule şi elemente naturale. Poţi să-ţi închipui clipa în care Stalin, stând la Moscova în faţa unei hărţi, a trasat o linie peste această sălbăticie îndepărtată cu o mâzgăleală din pix. Este o graniţă cu un trecut sumbru, despre care puţini oameni din afara Finlandei ştiu prea multe, dar care dezvăluie o mulţime de lucruri despre ceea ce înseamnă frontierele naţionale în Europa Centrală şi de Est.

Asemenea majorităţii frontierelor dure, graniţa Finlanda-Rusia poate fi traversată legal printr-un număr limitat de puncte – în acest caz, opt permanente şi două temporare pe şosele, plus trecerea pe calea ferată prin care am pătruns eu în Finlanda (inversând ultima bucată din periplul lui Lenin din 1917 prin Europa, din exilul din Elveţia către ceea ce era pe atunci Petrograd). Grosul traficului trece prin cele trei posturi de control sudice, în care graniţa se retează spre sud-vest pentru a muşca din Finlanda istorică. Aici se află drumurile care trec între partea sudică populată a Finlandei şi Sankt – Petersburg, trecerile mai mici din nord existând mai degrabă pentru confortul localnicilor, decât pentru călătoriile pe distanţe lungi.

Cam trei sferturi dintre cele aproximativ nouă milioane de treceri anuale ale graniţei de la finele anilor 2010 au implicat cetăţeni ruşi care veneau în Finlanda, în mare parte din aceleaşi motive pe care le au oamenii care traversează orice altă frontieră. Ruşii merg la cumpărături în Finlanda pentru a achiziţiona electrocasnice şi, desigur, produse de larg consum, având convingerea că articolele disponibile în Finlanda au o calitate superioară variantelor lor ruseşti, chiar dacă au aceeaşi marcă. Ideea a apărut atât din cauza articolelor contrafăcute, cât şi a convingerii că multinaţionalele plasează pe piaţa rusească produse inferioare, în vreme ce liniile de producţie pentru Europa nordică şi Occidentală funcţionează la standarde mai ridicate.

Pentru finlandezii care mergeau în cealaltă direcţie, principalele atracţii erau unele dintre cele obişnuite care îi ispitesc pe oamenii din societăţile mai înstărite, cu taxe ridicate, în ţările mai sărace – alcoolul, tutunul şi combustibilul mai ieftin. Alcoolul joacă un rol aparte în cultura finlandeză, iar teama de alcoolism a autorităţilor face oferta să fie limitată, impozitele să fie mari şi majoritatea vânzărilor să se facă prin intermediul monopolului oficial. Restricţiile cu pricina nu sunt valabile în nordul Rusiei, îndeosebi la capătul nordic al graniţei, localnicii din ambele părţi au vize cu intrări multiple care le permit să facă naveta înainte şi înapoi pentru a cumpăra produse din cealaltă ţară.

Frontiera atrage şi activităţi infracţionale internaţionale mai grave. Există un serial poliţist finlandez de televiziune, *Bordertown,* a cărui acţiune se petrece în Lappeenranta, despre ciocnirea culturală dintre un poliţist din Helsinki şi localnici, precum şi despre umbra tenebroasă a Sankt-Petersburgului, o metropolă şi mai mare, aflată la doar câteva ore distanţă de graniţă. Unul dintre episoade, „Libelule”, vorbeşte despre drogurile recreaţionale toxice care sunt traficate de la Sankt-Petersburg în orăşelele de provincie din Finlanda, iar povestea se bazează pe întâmplări reale din regiune. Sunt mai multe şanse ca drogurile să fie toxice sau contrafăcute, iar bandele implicate în comercializarea lor să fie mai violente şi mai criminale decât cele care se întâlnesc în Vest. Unii părinţi din Finlanda îşi sfătuiesc chiar copiii ca, dacă doresc să încerce să se drogheze, să o facă la Londra sau la Amsterdam, nicidecum în Finlanda, deoarece riscurile sunt mult mai scăzute.

în fiecare an există câteva incidente în care oamenii trec graniţa ilegal, departe de punctele autorizate. Sălbăticia ţinuturilor din nord şi lipsa şoselelor fac traversările neautorizate să fie dificile şi primejdioase. Numeroase asemenea incidente sunt ghinioane pe care le păţesc pescarii care se abat în partea greşită a vreunui lac de graniţă. Altele tind să implice mai degrabă stupiditatea decât reaua-voinţă, adesea din partea turiştilor străini care se rătăcesc peste frontieră când practică sporturi în aer liber în Finlanda rurală. Uneori, astfel de lucruri se petrec neintenţionat, dar graniţa exercită o atracţie misterioasă asupra imaginaţiei care îi împinge practic pe oameni să încerce să pătrundă în Rusia doar de dragul de a face lucrul ăsta, ispitiţi ca moliile de o flacără de bornele vărgate de graniţă ale ruşilor. Opt dintre cele 40 de cazuri din 2017 s-au petrecut într-o singură săptămână din iunie, când un grup de britanici şi unul de germani au fost cuprinse de vitejie la graniţă. Britanicii, înflăcăraţi de succesul pe care-l avuseseră la finalizarea unei probe de orientare, s-au aventurat echipaţi cu un rucsac plin cu cutii de bere ca să tragă o duşcă în Rusia. Au fost ridicaţi la întoarcere de paza de frontieră finlandeză şi au fost acuzaţi de trecere ilegală a graniţei, o infracţiune care de regulă presupune o amendă. Ar fi putut fi mai rău. Dacă ar fi fost săltaţi în partea rusească, ar fi provocat un incident internaţional şi ar fi suferit o detenţie în condiţii dezagreabile.

Numărul redus de treceri ilegale indică şi faptul că poliţia de frontieră se pricepe să oprească oamenii. Există un sistem sofisticat care, pe partea finlandeză, începe de la trei kilometri depărtare de graniţă. Intrarea în zona de frontieră necesită un permis din partea poliţiei, care, la rândul lui, presupune completarea unor formulare şi un motiv convingător. Grănicerii sunt familiarizaţi cu localnicii şi cu vizitatorii frecvenţi ai fâşiei de frontieră. Cea mai populară bucată de graniţă din sud are camere video din belşug, care detectează mişcarea şi adună probe, există monitorizare aeriană cu aparate de zbor şi cu drone, iar grănicerii patrulează. în timpul iernii, gonesc de-a lungul liniei de frontieră cu snowmobile, iar poliţia de frontieră utilizează în jur de 200 de câini, care îi ajută să detecteze activităţile ilegale. Distribuţia camerelor de luat vederi şi rotaţia patrulelor sunt modificate frecvent, pentru a împiedica apariţia unor puncte nevralgice. începând din 2023, finlandezii au început să construiască un gard din sârmă de oţel de-a lungul celor 200 de kilometri sudici ai liniei de demarcaţie. Există şi o zonă securizată în partea rusă, mai

profundă pe cea mai mare parte a lungimii ei decât pe partea finlandeză, ruşii având propriul sistem de control şi de patrulare.

O parte din gestionarea unei asemenea frontiere de înaltă tensiune, cu semnificaţie politică, a constat în crearea unui sistem care să elimine dramatismul posibilelor probleme înainte ca acestea să escaladeze. Există un sistem de raportare în care incidentele sunt înregistrate şi transmise mai departe delegaţiilor locale de graniţă în care sunt reprezentaţi grănicerii finlandezi şi cei ruşi. Când sunt descoperite dovezi ale unei treceri ilegale, precum dâre de paşi în zăpadă sau urme de miros, se face o investigaţie comună. La nivel local, există o cooperare zilnică. De pildă, dacă un ren rătăceşte peste graniţă, finlandezii şi ruşii se anunţă reciproc, iar până la finalul zilei renul este recapturat de proprietarul lui sub supravegherea grănicerilor. Acest sistem continuă să funcţioneze chiar şi când relaţiile dintre cele două guverne sunt proaste. La vizita pe care am făcut-o în 2019 părea să existe un sentiment de respect şi de curtoazie reciprocă între poliţiştii de frontieră finlandezi şi cei ruşi, chiar dacă statul rus era privit cu suspiciune.

Linie de control

Frontiera finlandeză din februarie 2019, deşi indiscutabil friguroasă, era mult mai caldă decât climatul de la graniţa dintre Rusia şi Estonia din octombrie 2022. Invazia pe scară largă a Ucrainei din februarie 2022 dusese la sancţiuni UE împotriva Rusiei, inclusiv la retragerea vizelor pe termen scurt şi la o scădere dramatică a traficului. Relaţiile dintre Estonia şi Rusia erau oricum reci, iar lucrul ăsta se reflecta în relaţiile de zi cu zi dintre grănicerii din cele două părţi, care erau foarte distante. în anii 2000 existaseră seminare comune – care începeau, când Rusia era gazdă, cu o vodcă la ora 10 dimineaţa –, dar acestea dispăruseră. înainte de covid se ţinuseră şedinţe de coordonare, dar după ridicarea restricţiilor sanitare şedinţele respective nu mai fuseseră reluate. în 2022, când am vizitat zona de frontieră de la linia de control din sud-est, ofiţerii şi angajaţi! ruşi şi estoni nu se mai salutau unii pe alţii, deşi estonii erau permanent conştienţi că sunt supravegheaţi din cealaltă parte. Poliţiştii estoni îşi exprimau deschis suspiciunea că cei de pe partea rusă a graniţei erau complici în unele dintre activităţile infracţionale şi de contrabandă care se petreceau în preajma frontierei – că FSB îngăduia organizaţiilor criminale să îşi vadă de treburile lor dacă furnizau informaţii.

Spre surprinderea mea, vizitarea liniei de control cu calmii şi indiferenţii grăniceri estoni în 2022 a fost unul dintre cele mai emoţionale momente ale călătoriei mele. Exista ceva visceral de înspăimântător în privinţa liniei de demarcaţie lipsite de garduri de protecţie dintre Estonia şi Rusia. Un stat imens, condus de un regim nemilos, care nu respecta acest hotar imaginar, se găsea acolo, întinzându-se până în nordul Pacificului. Estonia, cu populaţia ei de 1,4 milioane de oameni şi cu societatea ei liberală, mi se părea foarte mică şi foarte vulnerabilă. M-am simţit bucuros că se ridica un gard. Raţional vorbind, ştiu că o bucată de sârmă ghimpată n-are cum să oprească armata unei puteri agresive, dar am priceput consolarea emoţională adusă de o barieră fizică într-un mod pe care nu-l mai simţisem până atunci.
Cea mai mare parte a activităţilor de la graniţa dintre Estonia şi Rusia se desfăşoară în oraşul Narva, la capătul nord-estic al Estoniei, mai aproape de Sankt-Petersburg decât de Tallinn, capitala ţării. Podul peste râul Narva este unul dintre locurile cu cel mai clar aspect de graniţă în care am fost – o porţiune care se întinde între două castele, Narva în partea estonă şi Ivangorod în Rusia —, dar, în realitate, nu se află pe o frontieră internaţională de foarte multă vreme. Ambele maluri ale râului se găseau în Estonia, aşa cum exista ea în 1920, însă după ce RSS Estonă a fost reînfiinţată în cadrul URSS în 1945, malul estic a fost transferat Rusiei şi a devenit oraşul numit Ivangorod. Lucrul ăsta n-a prea contat până în 1991, când râul s-a transformat într-o frontieră internaţională, după care, în 2004, a devenit parte din graniţa externă

înainte al Doilea Război Mondial, Narva era majoritar estoniană, dar după o bătălie sovieto-germană din 1944 în care a fost distrusă, a fost repopulată cu oameni din alte părţi ale URSS, în principal din Rusia. După 1991, Narva a devenit un oraş eston, majoritatea populaţiei fiind, ca limbă şi etnie, rusă; în primii ani tulburi de după 1990 s-au făcut speculaţii în privinţa unui mic stat separatist controlat de ruşi, asemenea celui înfiinţat în Transnistria în 1992, fără ca acest lucru să se concretizeze. în 1998, o iniţiativă a locuitorilor din Ivangorod de a se alătura Estoniei a eşuat şi ea.

Oamenii din Narva au unul din trei tipuri de paşapoarte. Paşapoartele estoniene (şi prin urmare UE) sunt disponibile pentru cei care îşi pot identifica strămoşii în Estonia de dinainte de 1940, pentru persoanele născute din 1992 încoace şi pentru cei care pot trece un examen de cetăţenie care implică cunoaşterea limbii estone. Există paşapoarte străine, în principal ruseşti. A treia categorie este un „paşaport gri" – un document pentru noncetăţenii rezidenţi care, din cine ştie ce motiv, nu trec examenul de cetăţenie pentru a căpăta un paşaport estonian integral şi, practic, rămân apatrizi. Posesorii de paşapoarte gri deţin acte de identitate estoniene şi se bucură de majoritatea drepturilor civile, inclusiv cel de vot la alegerile locale, dar nu şi naţionale, însă documentul nu le conferă drepturi de cetăţean european, cum ar fi libertatea de circulaţie.

Am purtat o discuţie interesantă cu un tip din Narva căruia o să îi zic Serghei. Avea vreo 30 de
ani şi, ca aproape toţi ceilalţi de acolo, era „rus”. Dar mi-a mărturisit că nu se simte rus; mi-a spus doar că „părinţii mei au o descendenţă rusească” şi, dacă ar fi fost silit să aleagă, ar fi un eston de origine rusă. Se simţea loial Estoniei, muncind într-unul dintre serviciile publice ale ţării, dar şi Europei; de-abia aştepta să viziteze Londra în curând. Problema limbii se estompa, deoarece Estonia, cu conştiinţa lumii de dincolo de graniţele ei pe care o are un stat mic, este extrem de pricepută în a-i educa pe oameni în diverse limbi străine. Aproape toată lumea sub 35 de ani este competentă în estonă şi engleză, dar şi, de multe ori, în rusă şi germană. Chiar dacă există vârstnici cu paşapoarte ruseşti sau gri care trăiesc într-o bulă rusă şi sunt vulnerabili în faţa propagandei Kremlinului, tinerii cu origini ruseşti sunt adeseori ca Serghei, recunoscători că s-au născut în partea estonă a liniei de demarcaţie, cu drepturile omului, cu standardul de viaţă şi cu libertatea de călătorie pe care le aduce lucrul ăsta.

Aşadar este posibil să locuieşti în Narva şi să fii optimist în privinţa viitorului, dar Narva are problemele ei şi le avea dinainte să devină mai degrabă un drum înfundat decât un pod al Sankt-Peter sburgului către UE. Populaţia oraşului s-a redus cu o treime din 1991 – chiar dacă este încă al treilea oraş al Estoniei, după Tallinn şi oraşul universitar Tartu. A fost, la fel ca unele aşezări aflate de-a lungul graniţei răsăritene a Germaniei, un oraş textil şi manufacturier care a rezistat cu greu tranziţiei
economice. Una dintre singurele părţi din Narva care nu a fost distrusă în 1944 a fost uriaşa

fabrică de materiale textile din Kreenholm, situată pe o insulă de pe partea estonă a graniţei fluviale internaţionale, dar aproape literalmente la un pas distanţă de o insulă rusească mai mare, înainte să devină oraş de frontieră, Narva a fost un oraş industrial. Kreenholm a mers mai departe o vreme, ca întreprindere deţinută de stat în URSS, şi după ce a fost privatizată, dar a pierdut mii de locuri de muncă şi şi-a declarat falimentul în 2010. Uzinele sunt părăsite, folosite uneori ca fundal industrial sinistru pentru concerte, dar nimeni nu pare să aibă habar ce se poate face cu ele. Populaţia clădirilor de locuinţe muncitoreşti din cărămidă roşie din veacul al XIX-lea se subţiază, căci muncitorii pensionaţi pier sau se mută. Este genul de privelişte care a dat naştere unor politici populiste pline de ură în ţările occidentale, dar – mai ales având în vedere dimensiunea rusească – politica din Narva ar fi putut fi mult mai rea decât este.

Cu chiu, cu vai, Narva rămâne parte a unei zone urbane unice, cu sectoare atât în UE, cât şi în Rusia. Chiar şi în condiţiile unor relaţii internaţionale îngheţate, guvernele Estoniei şi Rusiei au recunoscut că Narva şi Ivangorod sunt strâns unite prin legături economice şi familiale; anterior lui 1991, oamenii se stabiliseră pe ambele maluri ale râului fără să ţină prea mult cont de subdiviziunea sovietică în care locuiau. Aproape toată lumea avea un motiv uman valid
pentru a trece frecvent graniţa – un locuitor din Narva cu părinţi în Ivangorod, un cetăţean din Ivangorod cu slujba la uzinele de la Kreenholm –, iar autorităţile au fost pregătite să lase lucrurile să rămână la fel pentru persoanele cu toate cele trei tipuri de paşapoarte.

Pe lângă podul principal dintre castele, exista şi o pasarelă mai discretă care lega o piaţă din suburbiile Narvei cu casele ei din şindrilă de lemn – peisajele Estoniei aduc aminte într-o manieră stranie de New England – şi zona veche a Ivangorodului. Aceasta era deschisă pentru traficul local, dar am avut privilegiul de a mă putea plimba până la jumătatea ei, în partea estoniană. Este un tub pătrat, cu vedere spre Kreenholm şi spre râu. Era un loc folosit zilnic de localnicii din Ivangorod şi Narva, însă pentru mine a fost ca o gaură secretă de vierme dintr-o realitate în alta. Trecerea Narva-2 s-a închis în noiembrie 2022, la o lună după ce am vizitat-o. Lucrările rutiere din partea rusească a trecerii principale, anunţate în decembrie 2022, au închis pasajul pentru vehicule, astfel că podul principal, unul deja liniştit, a devenit exclusiv pietonal.

Gaură de vierme spre Rusia: punctul de trecere a frontierei Narva-2, octombrie 2022

După ce a rămas un spaţiu ambiguu vreme de 30 de ani, războiul Rusiei a silit Narva să aleagă o tabără. în special în primele luni ale războiului, a fost un loc în care ucrainenii puteau să ajungă dintr-o parte a frontului în cealaltă, prin Rusia, Estonia, Polonia şi apoi înapoi în Ucraina. Grănicerii din Estonia au avut de luat decizii dificile în privinţa oamenilor care aveau documente din aşa-zisele Republici Populare Doneţk şi Luhansk — chiar dacă erau ilegale, erau nevoiţi să aibă în vedere faptul că numeroşi oameni fuseseră forţaţi să le adopte. Echilibrul dintre omenie şi securitate a fost inconfortabil, iar ofiţerii au simtit că a fost un test decisiv pentru abilităţile lor profesionale. Pe măsură ce Rusia s-a mobilizat, iar războiul a continuat, fluxul de persoane a încetinit – autorităţile ruse îi opreau pe oameni înainte să ajungă la Ivangorod. în mod semnificativ, o reacţie comună în rândul
vorbitorilor de rusă din Narva faţă de invazia rusească din 2022 a Ucrainei a fost să obţină cetăţenia estonă, fie din loialitate faţă de Europa, fie ca să-şi protejeze propriile drepturi în Estonia. Considerentele pragmatice şi ideile mai cuprinzătoare despre ceea ce constituie valorile civilizaţiei şi guvernarea care se pricepe cel mai bine să le garanteze au determinat identitatea naţională în zonele de frontieră, de la Alsacia anilor 1870 şi Silezia din anii 1920 până la Narva zilelor noastre.

7

Ţinutul CHIHLIMBARULUI

(Germania, Rusia, Polonia)

în urmă cu 50 de milioane de ani, ţinuturile de lângă apele pe care acum le numim Marea Baltică erau acoperite cu păduri tăcute de copaci înalţi. Arborii erau de un soi nevăzut vreodată de vreun om, dar erau strămoşii pinilor care cresc astăzi în solul nisipos. Când scoarţa lor era deteriorată – de vietăţi sau de fulgere –, copacii îşi vindecau rănile sângerând. Răşina lor era dură, rezistentă la biodegradare, întărindu-se
treptat de-a lungul a sute de milioane de ani într- o substanţă care se asemuia cu o piatră galbenă. Coastele marine s-au deplasat, iar o bucată din pădurea fosilizată a fost târâtă sub

mare. O parte din ea a fost adusă pe maluri când vremea furtunoasă răscolea fundul puţin adânc al mării, iar la un moment dat, după mai bine de 99% din istoria acestei răşini, un om s-a plimbat pe o plajă umedă cu sclipiri aurii şi a dat peste o piatră lucioasă care i s-a părut splendidă. Oamenii au început să creadă în puterea ei spirituală tămăduitoare. La mii de ani distanţă de acel moment, strămoşii lor au descoperit că merită să facă troc cu aceste pietre cu bogatul imperiu de la Marea Mediterană, aşa că a apărut Drumul Chihlimbarului, care le purta acolo peste marea răspântie de pe Dunăre, de la Carnuntum.

Răşina veche de milioane de ani a devenit o chestiune diplomatică şi un subiect al revendicărilor naţionaliste[2] între entităţi care nu însemnaseră nimic până în clipa descoperirii chihlimbarului. Chihlimbarul a ajuns să simbolizeze malurile nordice, iar munca delicată de a-l modela în scop decorativ s-a transformat într-un meşteşug calificat în oraşul Danzig (Gdansk). Era monopol de stat, recoltarea neautorizată fiind uneori pedepsită cu moartea. Diplomaţii şi călătorii polonezi ofereau articole din chihlimbar drept daruri şi, ca un ecou al periplului său roman, a jucat un rol în marele schimb cultural dintre Polonia şi Italia Renascentistă. în 1716, diplomaţia
chihlimbarului a luat o turnură nouă, odată cu darul reprezentat de nepreţuita Cameră de Chihlimbar din partea regelui prusac Friedrich Wilhelm I către Petru cel Mare al Rusiei. Camera de Chihlimbar a cimentat o alianţă militară între Prusia şi Rusia împotriva Suediei, o prefigurare ameninţătoare a consecinţelor brutale ale amiciţiei germano-ruse pentru ţinuturile dintre ele. Vreme de peste două veacuri, camera a fost exponatul de seamă al Palatului Ecaterina, chiar la marginea Sankt- Petersburgului. Chihlimbarul se găsea greu, iar meşteşugul implicat de modelarea acestuia în casetele bogat împodobite ale încăperii reprezenta o culme a iscusinţei şi a dedicaţiei.

în 1941, avangarda invaziei germane a ajuns în suburbiile Leningradului (cum era cunoscut Sankt-Petersburgul la acea vreme) şi a capturat Palatul Ecaterina. Naziştii aveau nişte idei bizare despre estetica chihlimbarului, asociindu-i proveniența nordică şi culoarea aurie cu lanurile de grâne germane şi cu părul blond al unei fecioare ariene.[3] Germanii au smuls casetele de pe pereţii Camerei de Chihlimbar, le – au împachetat şi le-au dus în capitala germană a chihlimbarului, oraşul Königsberg, din Prusia Orientală. La un moment dat, la finele războiului, Camera de Chihlimbar s-a făcut nevăzută. Dar acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu Königsbergul, căci provincia Prusia Orientală a dispărut de pe hartă în timpul sângeroasei ei distrugeri de la jumătatea anilor 1940.

Pare să fie scris în destinul Prusiei Orientale să fie o exclavă sau, poate, o „incluziune”, o creatură prinsă în chihlimbar. Secole întregi, zona a aparţinut Germaniei, dar nu a fost *în* Germania; acum, o parte din ea este în Rusia, dar nu *a* Rusiei. Regiunea Kaliningrad – nordul Prusiei Orientale –, privită dinăuntrul gardului, este o enclavă claustrofobă, o mică republică baltică. Este un pic mai mare decât Irlanda de Nord sau Connecticut, dar, spre deosebire de acele locuri, este înconjurată de o frontieră dură, cu verificări de vize şi cu controale vamale. Din punctul de vedere al Moscovei, ar putea să fie la fel de bine o insulă în largul mării – la 450 de kilometri distanţă de cel mai apropiat punct al Rusiei propriu-zise, cam la aceeaşi depărtare la care se află Shetland de Norvegia. Deşi cultural este rusească, a dezvoltat o variantă aparte a identităţii respective şi este mai deschisă faţă de ţările învecinate decât restul Rusiei. Oamenii din oblast se referă la partea principală a ţării ca la „Marea Rusie” sau chiar „Rusia”, spre deosebire de insula lor. Este un ecou al trecutului locului, aşa cum sunt numeroase lucruri: germanii care se aflau acolo în urmă cu un secol spuneau că iau un tren „către Reich” sau „către Germania”, ca şi cum ar fi plecat peste hotare.

Pentru a ajunge la Kaliningrad din Marea Rusie, trebuie să zbori direct sau să – ţi pui documentele în ordine pentru a trece pe şosea sau pe calea ferată prin Lituania, prin Belarus ori prin Letonia. în Rusia există două tipuri de
paşapoarte, unul „intern” – practic un soi de act de identitate iar celălalt tip este destinat călătoriilor în străinătate, iar Kaliningradul este singurul loc în care chiar şi bătrânii au al doilea tip de paşaport, deoarece preferă să meargă cu trenul în Marea Rusie. Mulţi oameni nici măcar nu-şi bat capul să viziteze Marea Rusie — în jur de 40% dintre locuitori n-au fost niciodată acolo şi numeroşi tineri preferă să viziteze ţările învecinate, îndeosebi Polonia. Natura mărginită şi finită a Kaliningradului le oferă locuitorilor săi o perspectivă neobişnuită despre ceea ce înseamnă să trăieşti într-o ţară mică. Aceşti ruşi, de pildă, sunt obligaţi să ia în seamă părerile Lituaniei. Legăturile de transport şi cablurile electrice trec prin această ţară şi există etnici ruşi din Lituania care s-au mutat la Kaliningrad după destrămarea Uniunii Sovietice, dar care rămân înregistraţi oficial în Lituania şi, prin urmare, au dreptul de a circula în Spaţiul Schengen.

înainte de Kaliningrad a fost Königsberg. Provincia germană a Prusiei Orientale şi capitala acesteia au fost întemeiate de Cavalerii Teutoni, care purtau un război tribal şi o cruciadă religioasă în nord-estul Europei în secolul al XIILlea. Băştinaşii din zonă, prusacii originari, erau un trib baltic care a dispărut din paginile istoriei în timpul Cruciadelor Nordice – au fost, asemenea multor popoare prinse în astfel de episoade, ucişi, izgoniţi sau absorbiţi şi este dificil, de la această distanţă, să stabilim proporţia celor care au avut parte de aceste trei destine. Prădătorii cavaleri creştini ai Ordinului Teuton al Fraţilor de Sabie s-au oprit, fără tragere de inimă, doar când au întâmpinat opoziţie din partea Poloniei, a cărei uniune dinastică cu Lituania până atunci păgână creştinase această ultimă redută. Polonezii i-au învins pe Cavaleri la Grunwald (Tannenberg) în 1410 şi au tot ciupit din teritoriile acestora în următorul secol.

Prusia Orientală n-a fost niciodată o parte constitutivă a Sfântului Imperiu Roman, care a fost veacuri la rând cel mai apropiat lucru de o definiţie politică a Germaniei. A fost stăpânită de Cavalerii Teutoni până în 1525, când Albrecht, Marele Maestru al Ordinului, a transformat Prusia Orientală într-un ducat laic cu o Biserică Luterană recunoscută, oferind protestantismului un fundament solid în Europa. „Prusia Ducală” a fost înfiinţată cu permisiunea Poloniei, iar cârmuitorii ei au fost loiali Poloniei până în 1657; exista deja o „Prusie Regală” care se afla sub controlul mai direct al polonezilor şi care se încolăcea şi era prinsă în jurul Prusiei Ducale ca un fel de yin şi yang. Ca urmare unei politici dinastice de o complexitate zăpăcitoare, Prusia Ducală a fost alipită în 1618 de Brandenburg (regiunea din jurul Berlinului) sub o singură familie domnitoare, Hohenzollern, a cărei titulatură provenea dintr-un ţinut chiar şi mai mărunt şi mai izolat al Germaniei. Tărâmul combinat era cu o parte în interiorul Sfântului Imperiu Roman şi cu alta în afara lui, o breşă care a fost exploatată când conducătorul lui
(Friedrich al Ill-lea) şi-a extins titlul, fiind încoronat drept „rege *în* Prusia” la Königsberg, A d

******** A A j * • •
în 1701.----------Aşa a început ascensiunea Prusiei
şi, în cele din urmă, unificarea Germaniei. După prima împărţire a Poloniei, din 1772, regatul Prusiei a preluat controlul asupra teritoriului care separa Prusia Orientală de Brandenburg şi Pomerania. Cea din urmă a devenit „Prusia Occidentală”, chiar dacă se afla în mijlocul regatului.

Oraşul regilor, oraşul lui Kant

După ce a fost întemeiată de teologi care mânuiau sabia, Prusia Orientală a continuat să fie un loc cu însemnătate deopotrivă militară şi intelectuală. Oraşele sale au fost fondate în jurul fortăreţelor, printre acestea şi capitala Königsberg, situată pe râul Pregel, aproape de locul în care acesta se varsă în laguna de la Marea Baltică.

Deşi, pe un palier, un oraş cu totul german, Königsbergul a avut dintotdeauna identităţi pentru celelalte popoare, lucru reflectat uneori prin faptul că posedă mai multe denumiri istorice, care sunt folosite toate în prezent. Pentru polonezi, faţă de regatul cărora oraşul şi provincia au fost supuse oficial între 1525 şi 1657, este Królewiec (numele a înlocuit recent rusescul Kaliningrad pe indicatoarele rutiere). Pentru lituanieni este Karaliaucius, care, asemenea denumirilor germane şi poloneze, se referă la statutul său regal (regele în onoarea căruia este numit, Ottokar al Boemiei, era „ceh”,
astfel că, mai întâi de toate, s-ar putea spune că este Krâlovec). Fiind o aşezare fervent protestantă, Konigsbergul a fost deschis faţă de slujbele religioase în limbile minorităţilor oraşului şi a fost un loc de refugiu pentru disidenţii religioşi din Polonia şi Lituania. De asemenea, a fost cel mai apropiat mare oraş pentru regiunile rurale ale Prusiei Orientale, unde existaseră dintotdeauna vorbitori de poloneză, şi pentru vestul Lituaniei.

De-a lungul malurilor şi cheiurilor s-a dezvoltat un peisaj urban dens, cu clădiri înalte, iar oraşul s-a revărsat peste braţele râului. Konigsbergul a devenit un oraş al comerţului şi al cercetărilor academice. Insula platâ Kneiphof, în centrul vechi al oraşului, a găzduit o catedrală (datând din 1333) şi o ilustră universitate, îngrămădite pe un mal îngust al râului. în 1736, matematicianul Leonhard Euler, rătăcind în tihnă prin oraş, s-a întrebat dacă ar fi fost cu putinţă să faci o plimbare care să traverseze doar o singură dată fiecare dintre cele şapte poduri ridicate peste braţele râului Pregel. Răspunsul a fost „Nu”, însă pentru a afla motivul a trebuit să creeze ramura matematicii numită topologie. Gânditorii din Königsberg au elaborat idei care îşi găsesc ecouri de-a lungul epocilor: ce putem pretinde că ar fi universal şi ce anume sunt naţiunile şi naţionalismul?

Kant, sfântul laic al Königsbergului intelectual, a fost o celebritate venerată în timpul vieţii (1724-1804); plimbările sale prin aglomeratul oraş vechi atrăgeau curioşii.
A părăsit rareori oraşul – o călătorie de 140 de kilometri până în oraşul Goldap din Prusia Orientală e comemorată printr-un monument care este încă în picioare – şi a fost nespus de loial şi de mândru de Königsberg. Filosofía sa se bazează pe principii universale, dar rămâne în mod ineluctabil opera unui intelectual german, iar cât a trăit a fost un cosmopolit mândru, dincolo de devotamentul faţă de oraşul său natal. Kant a simţit că n-are nevoie să călătorească pentru a descoperi lumea, deoarece lumea întreagă venea la Königsberg:
Un oraş mare precum Konigsbergul de pe râul Pregel, centru al unui regat, în care se află instituţiile locale ale guvernării, care are o universitate (pentru cultura ştiinţelor) şi care are aşezarea corectă pentru comerţul maritim — un oraş care, prin râurile sale, are avantajul negoţului atât cu interiorul ţării, cât şi cu ţările învecinate care, au limbi şi obiceiuri diferite, poate fi considerat un loc potrivit pentru lărgirea cunoştinţelor despre fiinţele umane şi despre lume, asemenea cunoştinţe putând fi dobândite chiar şi fără a călători.[4]
Este o reamintire a faptului că viaţa academică, comerţul şi călătoriile făceau parte din viaţa urbană a secolului al XVIII-lea la fel ca în secolul XXI. Viaţa şi gândirea lui Kant sunt un melanj foarte frontalier al universalului şi cosmopolitului cu localul şi provincialul. Retrospectiv, a existat un moment oportun în 1758—1762, când oraşul a făcut pentru scurt
timp parte din Imperul Rus, iar Kant a devenit supus rus. în acele vremuri, adesea, o schimbare a suveranităţii nu prea avea importanţă şi nu exista nici o contradicţie între cultura germană a Kónigsbergului şi stăpânirea rusească. în ţinuturile aflate de-a lungul Mării Baltice care se găseau deja sub coroana rusă trăiau o mulţime de negustori şi de moşieri aristocraţi germani, aşa că n-a existat foarte mult disconfort la preluarea Kónigsbergului. Dar când ruşii s-au întors în 1945, au venit ca să distrugă, nicidecum ca să înglobeze acea cultură germană.

Unul dintre studenţii atraşi de Konigsbergul iluminist a fost Johann Gottfried Herder (1744-1803), care provenea din micul oraş Mohrungen, din Prusia Orientală. Filosofía lui Herder a încercat să facă ceva destul de neobişnuit: să creeze un argument universal pentru setul de sentimente pe care-l numim naţionalism. Aşa cum Karl Marx ar fi fost îngrozit de o mulţime dintre oamenii şi ideile care au acţionat sub numele de marxism în secolul XX, Herder ar fi fost tulburat de felul în care au evoluat ideile naţionaliste după moartea sa. Argumentul lui Herder în favoarea naţionalismului este unul dintre cele mai atrăgătoare enunţuri ale ideologiei. Are marele merite de a fi universal, prin faptul că nu este legat de calităţile unui grup naţional în detrimentul altuia şi nici măcar – spre deosebire de naţionalismele locale specifice – de caracteristicile concrete care ar diferenţia o naţiune de vecinii săi.

Nu – s foarte mulţi oameni care -l citesc pe Herder în zilele noastre[5], iar în limba engleză sunt foarte puţini. Scrierile sale se fac numeroase digresiuni chiar şi după standardele unui *Tristram Shandy* de secol al XVIII-lea — la un moment dat, în timpul unei discuţii despre iritabilitate, îl invită pe cititor să „observe broasca în timpul copulaţiei”, de exemplu.[6] Herder se contrazice singur, uneori în decurs de câteva pagini. Dar este greu să-l antipatizezi. Era mândru de identitatea lui germană, familiarizat cu civilizaţia franceză, dar părea să iubească mai presus de toate culturile slave. Conform standardelor contemporane, era un progresist, detesta sclavia şi se împotrivea colonialismului european de peste mări, dar şi imperiilor dinastice de pe continent. Colonialismul – chiar şi când pretindea că ar fi înfăptuit spre binele popoarelor colonizate — avea toate şansele să meargă prost, deoarece colonizatorii n-aveau cum să ştie mai bine decât cei colonizaţi ce este bine pentru aceştia. „Trandafirii pentru cununa libertăţii trebuie să fie culeşi chiar de mâinile poporului şi să crească fericiţi din propriile nevoi, din propria dorinţă şi iubire.”[7]

Herder era de părere că fiecare naţiune este potrivită pentru teritoriul ei şi, chiar dacă pe termen lung naţiunile au prosperat şi au intrat în declin, fiecare are dreptul de a exista şi fiecare merită acelaşi respect. Herder privea naţiunile ca pe nişte adunări de oameni care, prin virtutea limbii lor comune, pe lângă tradiţiile primite şi aşezarea geografică, împart moduri de gândire,

valori şi interese. Guvernul propriei naţiuni era aşadar forma de stat care avea cele mai mici şanse să devină tiranică şi să îi silească pe oameni să acţioneze împotriva propriei naturi. „Un imperiu constând dintr-o singură naţiune este o familie, un cămin bine rânduit: se sprijină pe el însuşi, căci este întemeiat pe natură, şi se ridică şi coboară numai cu timpul.”[8]

La vremea când scria Herder, în cea mai mare parte a Europei naţiunea şi statul nu se suprapuneau. Oamenii gândeau în termeni de cultură germană şi italiană, dar, din perspectivă politică, Germania şi Italia nu erau decât nişte expresii geografice, deoarece amândouă erau împărţite într-un mozaic de state mărunte. Dimpotrivă, marile imperii cârmuite de la Viena, Sankt-Petersburg şi Constantinopol cuprindeau toate numeroase culturi şi limbi. Teritoriile îşi schimbau stăpânul tot timpul, fără să se ţină cont de popoarele care trăiau în ele. Oriunde te-ai fi îndreptat, cultura elitei conducătoare era radical diferită de cea a oamenilor în general, nu doar în privinţa aspectelor pe care le asociem acum cu clasa socială, educaţia şi averea. Vorbeau o limbă diferită de cea a oamenilor de rând. Frédéric cel Mare prefera să vorbească franceza, considerând limba germană o combinaţie *„demi-barbare”* de dialecte regionale. Ba chiar cei din clasa conducătoare poloneză s- au autoconvins că ar fi de fapt sarmaţi, o etnie şi o cultură distinctă. Naţionalismul lui Herder nu era neapărat ceea ce numim astăzi democraţie, însă presupunea ideea unui *demos* naţional
(poporul într-un context politic) şi a unui guvern care era, în virtutea faptului că provenea din aceleaşi cutume de gândire şi de pe aceleaşi pământuri ca *demos,* pe aceeaşi lungime de undă cu cea mai mare fericire a poporului. Naţionalismul a fost o provocare pentru puterea măruntă a prinţilor. Semnificaţia iniţială a expresiei *Deutschland über alles,* atunci când a scris-o von Fallersleben în 1841, era că loialitatea faţă de Germania ar trebui să fie mai presus de cea faţă de principatele fragmentate în care erau împărţite pământurile germane. Naţionalismul a fost, fireşte, o provocare şi pentru marile imperii.

Problema naţionalismului eliberator a fost că nici potrivirea dintre naţiuni şi teritorii nu era deosebit de bună şi că avea probabil să se înrăutăţească pe măsură ce naţionalismul acapara imaginaţia intelectuală în secolul al XIX-lea. Dacă geografia nu era extrem de fermă în această privinţă – Canalul Mânecii, Alpii şi Pirineii funcţionau toate ca bariere –, nu existau hotare solide între oameni. în Occident exista o zonă înceţoşată şi mobilă în care se contopeau culturile franceză şi germană. Spre est, limba şi cultura puteau să difere de la sat la sat. O naţiune nu se oprea acolo unde începea alta. Un maghiar, un sas şi un român puteau să privească toţi acelaşi peisaj transilvănean şi să simtă aceleaşi emoţii intense de mândrie şi apartenenţă. Dar cui aparţinea sentimentul patriotic care avea să fie reflectat între frontierele unui stat-naţiune? Cine să decidă şi cum?

însăşi viaţa lui Herder ilustrează această problemă. Micul târg din Prusia Orientală în care s-a născut Herder în 1744 era cunoscut pe atunci – şi pentru următoarele două secole – drept Mohrungen. Chiar dacă din punct de vedere cultural era german, în localitate exista o minoritate poloneză. în 1945 a devenit oraşul polonez Mor^g. Herder a mers la universitate la Königsberg, a studiat sub îndrumarea lui Kant, apoi a lucrat la Riga, care pe atunci era în Imperiul Rus, însă era un oraş în care se vorbea majoritar germană şi era dominat de aristocraţi şi de neguţători germani. A călătorit în Franţa şi în 1770—1771 a purtat conversaţii îndelungi cu Goethe în împrejurimile agreabile ale oraşului Strasbourg, care facea parte din Franţa de un secol, dar îşi păstrase un peisaj stradal şi un dialect în mare parte german. Aşadar şi-a petrecut majoritatea primilor 27 de ani de viaţă în locuri care, din varii motive, nu puteau fi asociate cu uşurinţă cu un statut national unic. Prin urmare, este ciudat faptul că nu pare să fi reflectat asupra problemei fundamentale pe care o ridicau pentru filosofia lui umană naţionalistă zonele mixte de frontieră şi oraşele cosmopolite.

Cum observa filosoful naţionalismului Ernest Gellner (192 5-1995), mentorul lui Herder, Kant, anticipase hiba sa fatală: „Părtinirea, tendinţa de a face o excepţie în numele cuiva sau în cazul propriei persoane, este *slăbiciunea* centrală din care decurg toate celelalte şi infectează sentimentul naţional cum o fac oricare altele”.[9] Naţionalismul meu este o manifestare a
unei culturi elevate, cu drepturi asupra oricărui sat în care unul dintre ai mei şi-a culcat capul; naţionalismul tău este bădărănesc, atavic şi provincial. în lipsa unui principiu general sau a unei legi care să-l reglementeze, conflictul dintre naţionalisme devine ireconciliabil şi agresiv în zonele de frontieră.

Există la Herder o idee care sugerează că sunt moduri corecte şi moduri greşite în care pot fi conduse statele multinaţionale. Herder s-a opus deciziei lui losif al II-lea de a declara germana limbă oficială pe tot cuprinsul Imperiului Austriac. Era în favoarea limbilor şi a legilor diferite în regiuni diferite, dar n-a mers până într-acolo încât să susţină că imperiul ar trebui divizat în state naţionale. Pesemne că, în viziunea lui Herder, exista loc până la urmă pentru structuri multinaţionale dacă acestea le dădeau oamenilor posibilitatea să-şi ducă traiul în linişte, după cum doresc, când statele-naţiune i-ar împiedica să facă lucrul acesta. Primele sale principii ar fi trebuit să excludă oprimarea minorităţilor într-un stat-naţiune, ca să nu mai vorbim despre izgonirea acestora din casele lor prin purificare etnică. Naţionalismul a ajuns să includă aceste lucruri în secolul şi jumătate care a urmat după moartea lui Herder, iar rănile sunt şi astăzi vizibile în ţinuturile sale natale.

Götterdämmerung

De-a lungul veacului al XIX-lea, pe măsură ce Germania a devenit mai unită din punct de vedere economic şi politic, de la uniunea vamală
Zollverein din 1834 la apogeul ei, proclamarea Imperiului German din 1871, Prusia Orientală a fost înglobată într-un puternic stat naţional german. Aşadar Prusia Orientală a fost legată oficial de Germania vreme de doar 100 şi ceva de ani. A fost însă un secol important, în care au fost construite căi ferate, în care industria şi educaţia au prins rădăcini şi în care s-au făurit identităţile naţionale. Majoritatea covârşitoare a cetăţenilor Prusiei Orientale au aclamat încorporarea în Reichul lui Bismarck, dar, paradoxal, lucrul acesta a accelerat declinul relativ şi izolarea provinciei.

Centrul de greutate al Germaniei se deplasa constant spre vest, către portul Hamburg şi zonele industriale din zona Rinului şi a Ruhrului. Königsbergul se afla la mare depărtare la est de Berlin (peste 500 de kilometri), ca să nu mai vorbim de Köln (mai bine de 1 000 de kilometri). Navele mai mari nu puteau pătrunde prea mult pe râul Pregel pentru a ajunge în oraş, un nou port de mare adâncime fiind amenajat la Pillau, pe ţărmul dinspre exterior. Prusia Orientală rurală era tipul de loc care exporta oameni în secolul al XIX-lea, când munca a trecut de la pământ la fabrici.

Semnele amurgului au apărut în toamna lui 1914, când ruşii au invadat Prusia Orientală,

ajungând până la Insterburg (acum Cerniahovsk) şi la Lacurile Mazuriene. Iniţial, apărătorii germani s-au speriat şi s-au gândit să părăsească Königsbergul, în ciuda impresionantelor lui fortificaţii, înainte ca Paul
von Hindenburg să revină asupra deciziei de retragere şi să ia frâiele situaţiei în mâini. Planurile celor două enorme armate ruseşti care bâjbâiau prin Prusia Orientală au fost dejucate, ruşii fiind înfrânţi, iar ocupaţia oraşului Insterburg a luat sfârşit după două săptămâni, cu pagube minime. Hindenburg a fost ridicat la rangul de erou naţional, cu efecte nefaste asupra politicii Germaniei de după război.

Când Polonia a fost reîntemeiată, în 1918, Prusia Orientală a fost nevoită să devină din nou o parte separată a spaţiului german de dincolo de ea, un ţinut adormit cu mari conace şi cu păduri neumblate. Prusia Orientală avea ambiguităţile ei, îndeosebi în regiunea Warmia, din jurul oraşului Allenstein (Olsztyn), unde numeroşi oameni vorbeau în continuare dialecte poloneze. Aliaţii au insistat să organizeze un plebiscit popular, dar rezultatul din 1920 a fost o victorie uriaşa pentru cauza germana.----------În deceniile
anterioare, oamenii fuseseră asimilaţi rapid în Germania, un proces care a culminat cu naziştii care au obţinut majorităţi largi în alegerile democratice din Warmia; fuseseră expliciţi în privinţa faptului că localnicii din Warmia erau exceptaţi de la politicile lor rasiale. Chiar şi aşa, naziştii au intensificat asimilarea culturală, creând în 1938 o comisie pentru redenumirea aşezărilor din Prusia Orientală care aveau nume insuficient de germanice şi interzicând utilizarea limbii poloneze în 1939.

Tradiţiile militare şi aristocratice ale Prusiei Orientale erau din ce în ce mai ponosite şi mai demodate. Clasa conducătoare ereditară a junkerilor întâmpina dificultăţi în a-şi acoperi cheltuielile. Devenea deja un spaţiu al nostalgiilor şi al visurilor provinciale, cum ar fi cele ale lui Hermann Göring, care a preluat un mare domeniu de vânătoare la Rominten, în estul provinciei, nu departe de obeliscul actual, unde converg Rusia, Polonia şi Lituania. Regimul a ridicat monumente uriaşe în cinstea lui Hindenburg şi s-a străduit să retrezească spiritul Cavalerilor Teutoni, plecând în cruciade şi comiţând masacre pentru cauza lor în est.

Sfârşitul secolelor de viaţă germană din Prusia Orientală a început în vara lui 1944. La finele lui august, Königsbergul s-a aflat în raza bombardamentelor RAF şi a fost ţinta raidurilor necruţătoare care au făcut parte din aceeaşi campanie care a distrus Hamburgul în 1943 şi Dresda în 1945. Moartea se apropia cu iuţeală şi dinspre răsărit. înaintarea sovietică în Prusia Orientală a fost îngrozitoare prin violenţa ei. A fost prima bucată din Germania propriu-zisă în care a pus piciorul Armata Roşie, iar acea armată fusese brutalizată de ororile naziste săvârşite vreme de trei ani asupra Uniunii Sovietice – şi de metodele inumane şi criminale cu care era condusă Armata Roşie însăşi. Când această forţă răzbunătoare s-a năpustit asupra Reichului, a dat peste o lume izolată de iadul pe pământ care fusese instaurat chiar la est de grădinile îngrijite, de cabanele aristocratice de vânătoare şi de câmpurile atent cultivate ale Prusiei Orientale. Soldaţii sovietici, chiar dacă
nu fuseseră aţâţaţi spre ură şi violenţă, n-au putut să priceapă de ce germanii veniseră să le incendieze satele sărace şi să le omoare rubedeniile, când ar fi fost atât de confortabil să stea la casele lor.

Prima incursiune din octombrie 1944 a fost respinsă de germani după câteva zile, dar a lăsat în urmă o mulţime de dovezi ale atrocităţilor brutale în sate precum Nemmersdorf. Autorităţile naziste au profitat de aceste dovezi şi au dat publicităţii — exagerându-le inutil – detaliile: femei şi copii torturaţi până la moarte, existând un caz în care o persoană fusese crucificată pe poarta unui hambar. Intenţia era de a întări rezistenţa forţelor germane care se apărau în est şi a poporului german în general, zugrăvindu-i pe ruşi ca pe o hoardă de bestii. Efectul real a fost acela de a îngrozi populaţia Prusiei Orientale şi apoi, la rândul ei, pe cea a Germaniei de Est, iar civilii au început să fugă din regiunile apropiate de linia frontului. Panica a ajuns în oraşul Königsberg, iar în momentul în care Armata Roşie reocupa Prusia Orientală, evacuarea se producea pe scară largă. Oamenii au luat drumul mării, încercând traversări primejdioase pe jos ale lagunei îngheţate sau îngrămădindu-se pe nave care porneau spre vest, cum era *Wilhelm Gustloff,* care a fost torpilată pe 30 ianuarie 1945, pierzându-se aproape 10 000 de vieţi.

Königsbergul era împrejmuit de fortăreţe, plătite în mare parte din despăgubirile de război pe care Germania le obţinuse de la Franţa prin
tratatul de pace din 1871. Asemenea majorităţii investiţiilor în forturi de pe atunci, sistemele defensive s-au dovedit inutile în război. Asediul şi capturarea oraşului au durat trei zile, iar pe 9 aprilie 1945 comandantul german Otto von Lasch s-a predat sovieticilor. Oraşul se afla deja mult în spatele liniilor frontului, căci Armata Roşie ajunsese la râul Oder, la doar 90 de kilometri de Berlin. Capitularea oraşului a fost definitivă. Stalin revendicase nordul Prusiei Orientale, inclusiv Konigsbergul, pentru URSS, cu jumătatea sudică alocată Poloniei. Cetăţenii şi refugiaţii germani au fost ucişi sau izgoniţi, existând doar câteva excepţii.

Oraşul lui Kalinin

URSS dorea Konigsbergul în primul rând pentru că putea fi utilizat ca port la Marea Baltică pe perioada întregului an. Puterea navală a Rusiei fusese dintotdeauna fragmentată, cu acces liber la Pacific, dar cu treceri complicate către porturile sale de la Marea Neagră, Marea Arctică şi Marea Baltică. Kronstadt şi Leningrad (Sankt-Petersburg), la celălalt capăt al Mării Baltice, erau mai departe de inima strategică a Europei şi îngheţau pe timpul iernii. Portul exterior al Kaliningradului, Pillau (Baltiysk), nu avea această problemă, iar stăpânirea Prusiei Orientale înlesnea proiectarea puterii sovietice asupra Europei – şi, desigur, apărarea Leningradului şi a teritoriului rusesc de atacuri dinspre vest. Un avanpost militar în vest avea să fie şi un util memento ameninţător pentru
Polonia că, deşi fusese vulnerabilă în fata Germaniei din mai multe părţi înainte de 1939, fratele ei sovietic învecinat avea să se afle şi la nord, şi la est.

Un alt motiv pentru înşfacarea Konigsbergului a fost unul mai simplu; dorinţa celui mai mare leu din haită de a smulge doar pentru el o bucată din leşul unui duşman feroce. Se vorbeşte despre „violarea” graniţelor prin invazie, dar invazia Prusiei Orientale a fost însoţită şi de violuri trupeşti – sexuale şi crime obişnuite – la o scară teribilă.

După ororile invaziei şi după următoarele luni, situaţia din oraş s-a calmat. Ofiţerii şi administratorii sovietici au inspectat conacele şi vilele de la Amalienau, o suburbie din capătul vestic, atrăgătoare şi afectată doar parţial, alegându – şi casele în timp ce gestionau tranziţia – expulzarea germanilor rămaşi şi sosirea coloniştilor din restul Uniunii Sovietice.

în iulie 1946, oraşul a primit oficial un nume sovietic nou – Kaliningrad, după recent decedatul preşedinte al URSS, Mihail Kalinin (1875—1946). Kalinin era departe de a fi un

nimeni, aşa cum se pretinde uneori în Occident. Era o personalitate importantă a istoriei sovietice, iar cariera lui este o bună ilustrare a progresului şi degenerării revoluţiei din Rusia. Spre deosebire de mulţi dintre liderii comunişti, era cu adevărat un muncitor, nicidecum un intelectual. Ceea ce a fost cu adevărat remarcabil în viaţa lui Kalinin a fost că a murit de moarte bună la vârsta de 70 de ani, supravieţuind
epurărilor care i-au secerat pe numeroşi vechi bolşevici contemporani de-ai săi. Când guvernul sovietic a căutat variante de înlocuire pentru toponimele germane pentru întregul sector al Prusiei Orientale, nu prea mai rămăseseră nici un fel de nume alternative ruseşti. Stalin a putut să-şi omagieze aghiotantul dispărut şi să imprime totodată o identitate sovietică acestui oraş inamic.

Ştergerea din memorie a vechiului Königsberg pentru ceea ce simboliza, pe lângă chestiunea incomodă că ducea lipsă de orice fel de trecut rusesc, a făcut parte din planul proiectanţilor sovietici ai noului Kaliningrad, dar acesta nu era întregul plan. Cum spunea arhitectul sovietic M.R. Naumov în 1949:
Centrul oraşului, aşa cum era construit de germani, era dezorganizat, barbar – lucru caracteristic oraşelor capitaliste. Erau o mulţime de străzi înguste, pe care tramvaiele se chinuiau să treacă. Pe locurile clădirilor vor fi ridicate alei, bulevarde înverzite şi parcuri.[10]
Planul de reproiectare a unui oraş vechi şi înghesuit la o densitate mai redusă, cu străzi mai largi şi mai drepte, cu clădiri moderne şi mai mult spaţiu verde, nu era într-un dezacord total cu ceea ce se întâmpla în oraşele occidentale ale Europei. în aceeaşi perioadă, alte porturi grav afectate de bombardamente precum Kiel şi Plymouth au fost regândite radical într-un stil asemănător. Aspectul ambiţios al noului Kaliningrad nu ţinea atât de mult de arhitectură sau de planificarea urbană, ci de un Kaliningrad ca loc în care să se poată zămisli un nou tip de civilizaţie, un oraş pe deplin sovietic ridicat pe o *tabula rasa,* un spaţiu în care oamenii să o poată lua şi ei de la zero. Nu existau biserici sau parohii ortodoxe, iar autorităţile s-au putut făli cu faptul că noul Kaliningrad era un oraş complet ateu.

Datorită poziţiei sale strategice, Kaliningradul a fost extrem de bine supravegheat de autorităţile sovietice. A fost un „oraş închis”, ceea ce înseamnă că aveai nevoie de permise speciale pentru a-l vizita. Graniţa cu Polonia a fost închisă. Rămăşiţele „Berlinka”, autostrada din epoca nazistă care intenţiona să lege Berlinul de Königsberg şi care fusese construită doar parţial, au devenit o întindere sinistră şi pustie de beton prin pădurile din nordul Poloniei şi din apropierea oraşului Kaliningrad. Militarii au format o parte substanţială din populaţia şi economia Kaliningradului, impregnând întreaga provincie cu mentalitatea unei societăţi conduse la ordin. Regiunea a fost repopulată de un amestec de cetăţeni veniţi de bunăvoie sau recrutaţi din întreaga Uniune Sovietică, transformându-se într-un microcosmos şi un creuzet al diversităţii care exista în URSS. încă există comunităţi a căror „casă” a devenit independentă, mai ales din Lituania şi Belarus, dar şi din Asia Centrală şi de pe tot cuprinsul Rusiei. Popoarele au fost pulverizate şi recombinate în laboratorul care a fost Kaliningradul, iar rezultatul a fost mai degrabă
unul sovietic decât rus. A fost un oraş al URSS ca superputere, un centru militar care se profila ameninţător spre vest şi o bază pentru unele sectoare ştiinţifice şi tehnice avansate. Kaliningradul este în continuare mândru de cei trei cosmonauţi ai săi.

Mătăhălosul castel din Königsberg, în mare parte o ruină, se profila încă peste centrul oraşului în anii 1960, iar întrebarea legată de ce anume se poate face cu el a stârnit ceea ce, după standardele sovietice, a fost o intensă dezbatere publică. 50 de intelectuali – scriitori, arhitecţi, jurnalişti – au scris Comitetului Central, susţinând că structura trebuie conservată ca monument istoric. Autorităţile au respins cererea, îndemnând: „Să smulgem din rădăcini cuibul imperialismului german!” în aprilie 1968, încărcăturile cu explozibil au început să zdruncine ceea ce rămăsese din clădire, aceasta fiind rasă de pe faţa pământului.

Construcţia care a apărut în locul ei a fost la fel de emblematică pentru Uniunea Sovietică cum fusese castelul Königsberg pentru Germania imperială. Este un bloc masiv de beton cu design brutalist lipsit de compromisuri, un aranjament asimetric cu două turnuri în formă de plăci legate prin pasarele la etajele superioare. Clădirea, poreclită „Monstrul”, a fost catalogată deseori drept cea mai urâtă construcţie din lume. Autorităţile au fost conştiente că ea conferea oraşului lor o imagine tristă şi sinistră, aşa că a avut parte de o renovare, cu o armătură albastră care îi acoperă structura pătată de beton,
proiectând o anumită grandoare de pe creasta ei solitară şi depopulată care străjuieşte ceea ce obişnuia să fie oraşul vechi. Denumirea ei propriu-zisă este Dom Sovetov (Casa Sovietelor) şi a fost concepută pentru a fi, cât se poate de potrivit, un autoritar cartier general pentru organizaţiile regionale ale Partidului Comunist.

Dom Sovetov, Kaliningrad, ianuarie 2019

Povestea standard este că a fost abandonată înainte să poată fi ocupată, deoarece nu era sigură din punct de vedere structural. Beciurile castelului se află încă acolo, la mai multe niveluri de adâncime şi în mare parte inundate, iar greutatea masivului de beton al Dom Sovetov care apasă pe aceste catacombe de cărămidă l-au făcut prea riscant şi prea instabil pentru ca partidul să se mute în el. Prin urmare, moştenirea germană dată uitării într-o manieră voită şi nepăsătoare subminează tentativa bombastică a sovieticilor de a o nimici, îmi aduce aminte de catedrala din Ciudad de
México, care se fărâmă pentru că a fost construită pe ruinele instabile ale principalului templu aztec. Este o bună poveste istorică, o alegorie freudiană despre aspectele reprimate care subminează încercarea minţii conştiente de a salva aparenţele.

Totuşi s-ar putea ca povestea metaforică să nu fie pe de-a-ntregul adevărată. Clădirea este încă acolo şi pare, cel puţin la prima vedere, să fie fiabilă. Urâţenia ei extraordinară are legătură atât cu aspectul mat, neterminat, cât şi cu designul. Mi s-a povestit o altă versiune despre crearea ei. Ea spune că inginerii constructori şi arhitecţii şi-au dat seama încă de la începutul proiectului că greutatea avea să prezinte un risc, iar planurile au fost ajustate pentru a-i reduce înălţimea şi gabaritul. Era pe cale să fie ocupată în 1991, în clădire fiind instalate ascensoare funcţionale, iar pereţii tapetaţi, când Uniunea Sovietică s-a destrămat, iar Kaliningradul a suferit un colaps economic. Potrivit acestor spuse, problemele structurale n-au avut legătură câtuşi de puţin cu clădirea, ci cu sistemul sovietic şi cu succesorii acestuia.

Pentru sovietici şi ruşi au existat şi alte chestiuni reprimate asociate cu castelul fantomatic de sub Dom Sovetov. Acesta a fost locul atestat în care a fost văzută ultima oară Camera de Chihlimbar. Dispariţia Camerei de Chihlimbar a ajuns să facă parte din politica Războiului Rece.[11] Pentru sovietici a fost utilizată ca exemplu de manual al rapacităţii naziştilor, o modalitate facilă de a le stârni
germanilor sentimentele de vinovăţie şi de a distrage atenţia de la furturile extraordinare de obiecte de artă înfăptuite de sovietici din Germania. Zidurile goale din Palatul Ecaterina erau un reproş neîncetat, o preîntâmpinare a oricăror văicăreli germane în privinţa anexării oraşului distrus Königsberg. Ideea că acea cameră se afla în continuare undeva în Germania sau poate ascunsă, nedescoperită, printre colinele tainice ale Sileziei Inferioare menţinea o rană deschisă, slujea unui scop util. O altă teorie, cum că s-ar fi scufundat odată cu *Wilhelm Gustloff,* era mai puţin atrăgătoare. întreaga saga a fost aproape sigur o poveste de propagandă. Primele anchete sovietice din 1945-1946 au aflat că acea cameră nu părăsise probabil niciodată Königsbergul şi că este posibil să fi fost distrusă când trupele sovietice incendiaseră castelul sau, poate, în timpul raidurilor RAF din vara precedentă. Este cât se poate de posibil ca acele casete să se găsească într-unul dintre tunelurile prost cartografiate de sub Dom Sovetov. Cu toate acestea, există în continuare destul de multe piese din puzzle care nu se prea potrivesc – cum ar fi faptul că o parte din Cameră, şterpelită de soldaţii germani, şi-a făcut apariţia în Bremen în 1997 – ca să lase loc de îndoială.

Guvernul sovietic a decis în 1979 că va înlocui camera cu una nouă, dar progresele au fost lente în primul deceniu şi au încetat cu totul la începutul anilor 1990. Cu toate acestea, Camera de Chihlimbar a fost creată la comandă pentru
un gest de reconciliere, iar compania germană din domeniul energiei Ruhrgas a luat iniţiativa în 1999 şi a finanţat reconstrucţia ei, reînnoind darul lui Friedrich Wilhelm pentru cârmuitorii Rusiei. Rezervele de chihlimbar erau la apogeu, căci companiile ruseşti extrăgeau substanţa de pe ţărmul Mării Baltice, iar tehnologia prelucrării chihlimbarului făcuse progrese importante din epoca în care era o substanţă notorie pentru fragilitatea ei şi dificultatea cu care putea fi prelucrată. Noua Cameră de Chihlimbar a fost pregătită să fie inaugurată de Vladimir Putin şi Gerhard Schröder la Sankt-Petersburg în 2003, când lideri mondiali au venit în vizită cu ocazia tricentenarului oraşului construit pe un teritoriu cucerit de la Suedia. Camera a fost înfăţişată ca un simbol al păcii şi reconcilierii, dar chiar şi atunci au existat conotaţii tulburătoare – mai ales pentru Polonia sau Lituania, ţările chihlimbarului plasate între Germania şi Rusia.

Kantgrad

Kaliningradul nu a făcut deloc bine faţă finalului Uniunii Sovietice. Deşi se afla în Federaţia Rusă, identitatea exclavei se baza pe faptul că era mai degrabă sovietică decât rusă, un punct de reper care a dispărut brusc. Odată ce Lituania şi Belarus au devenit independente, a fost ruptă geografic de restul Rusiei, o revigorare a statutului ei istoric sub Prusia şi Germania. Ca regiune militarizată, Kaliningradul a suferit de pe urma şubrezirii forţelor armate sovietice din anii 1990, pierzând bani şi populaţie, care nu au
fost înlocuite prin surse noi şi legitime de dezvoltare. în schimb, ceea ce s-a întâmplat a fost un colaps social. Vizitatori din anii 1990, precum jurnalistele Anne Applebaum şi Catherine Scott-Clark, descriu un oraş prăbuşit, de coşmar – un mediu degradat, în care nimic n- avea noimă şi numeroşi oameni erau nişte suflete pierdute. Amplasarea vestică a enclavei şi statutul ei de anomalie geografică au facut-o atrăgătoare pentru crima organizată, iar la j umătatea anilor 1990 contrabanda de toate felurile – mai cu seamă cu automobile şi droguri – a fost o industrie în plină înflorire. Disperarea, dezrădăcinarea şi necazurile economice au nimicit oraşul.

Cunoştinţele locuitorilor din Kaliningrad despre istoria oraşului erau sumare. Applebaum a descoperit că singurul memento recunoscut public legat de trecutul presovietic al oraşului era buncărul în care se predase von Lasch. Localitatea nu avea un nume potrivit, o expresie a dezrădăcinării şi a artificialităţii sale. Aşa cum se întâmplă şi în alte zone de frontieră repopulate, istoriile locale, familiale, naţionale şi oficiale nu erau pe aceeaşi lungime de undă unele cu celelalte şi contribuiau la senzaţia de viaţă trăită într-un loc distopic, alienat. în vreme ce Leningradul putea să poarte o dezbatere publică şi să voteze dacă doreşte să redevină Sankt-Petersburg, în Kaliningrad nu exista nimic la care să se întoarcă. Au fost sugerate nişte alternative în anii 1990 – revenirea la numele din 1945-1946, Kionigsberg (KeHiircöepr), sau redenumirea oraşului după o celebritate locală care să producă mai puţine controverse, transformându-se în Kantgrad (Kant a rămas o personalitate respectabilă în epoca sovietică, într-o oarecare măsură pentru că Marx îi era dator şi îl făcuse să fie acceptabil din punct de vedere ideologic). în toiul colapsului de la începutul anilor 1990 au existat chiar şi zvonuri – niciodată confirmate – că provincia ar putea fi revândută Germaniei; statutul ei post- 1945 nu fusese niciodată ratificat printr-un tratat de pace cuprinzător. Ceea ce s-ar fi întâmplat cu localnicii într-o asemenea eventualitate n-a fost nicicând limpezit, deşi, pesemne, ar fi avut de ales între a deveni cetăţeni germani sau a se muta în Marea Rusie.

Ajungând acolo în 2019, întârziasem cu 20 de ani pentru a trăi perioada *Diamond Dogs* a

Kaliningradului. Să luăm catedrala, de pildă: când Anne Applebaum a vizitat-o, ea şi cei care o însoţeau se aflau „pe o insulă înconjurată de canale poluate; în spatele nostru se înălţa ruina catedralei, fără acoperiş, fără podele, fără geamuri, despuiată ca nişte coaste ale unei bestii uriaşe”.[12] Catedrala a fost prima mare clădire din Königsbergul german care a fost restaurată. în 1981, spre finele perioadei sovietice, atitudinea faţă de manifestările istorice şi religioase a început să se îndulcească şi s-au pornit lucrări de stabilizare a vestigiilor în vederea restaurării lor ulterioare. După destrămarea URSS, germanii, inclusiv supravieţuitorii strămutaţi din Königsberg, au început să viziteze oraşul şi au
rămas cu sufletul sfâşiat după ce au văzut ce se petrecuse. S-au deschis buzunare adânci pentru a finanţa salvarea catedralei devastate, care a fost reconstruită între 1994 şi 2005. Tehnic vorbind, este sală de concerte şi monument istoric. Există o expoziţie care detaliază distrugerea din 1944- 1945 şi renaşterea ei, cu câteva fragmente din acoperişul spulberat, printre care se numără un urs de piatră, al cărui cap poate fi atins ca să-ţi aducă noroc. Mândria şi bucuria catedralei constă în orga ei[13], o fiară grandioasă, cu 90 de registre şi cu 6 301 tuburi, a cărei inaugurare din 2008 a consemnat reîntoarcerea tradiţiei muzicii bisericeşti de orgă din Königsberg după distrugerea predecesoarei ei în 1944. Se ţin zilnic concerte, în care orga arată ce poate, de la pasaje surprinzător de subtile şi delicate la cele de forţă, captivante, pătrunzătoare. Momentul meu preferat din acest loc cumplit de distrus, dar restaurat, a fost să ascult Toccata lui Boellmann din *Suite gothique,* a cărei melodie sinistră, interpretată la orga din Kaliningrad, a sunat de parcă ar fi putut să invoce anticii zei lovecraftieni.

în Kaliningrad a început să-şi facă apariţia un stil arhitectural bizar, iar exemple ale lui se pot vedea şi pe partea poloneză a graniţei. Unii l-ar putea numi neoprusac; este o versiune simplificată a clădirilor gotice şi hanseatice din cărămidă roşie care pot fi întâlnite de lungul ţărmului sudic al Mării Baltice. Primele experimente s – au produs pe *uliţa* Lenina la finele anilor 1980, dar este stilul preferat în
zonele de patrimoniu ale oraşului precum Satul Pescarilor, de-a lungul braţelor râului Pregolia, vizavi de capătul estic al catedralei.

Satul este o fâşie subţire pe malul râului, cu un drum larg şi neprimitor în spatele lui şi apoi cu o privelişte peste o insulă plată către noul stadion de fotbal. într-o oarecare măsură, este agreabil, fără să fie însă vreo mare scofală. Pare neterminat şi este greu să nu te gândeşti că-i o fărâmă dintr-un plan mai amplu care n-a fost construit. Iarăşi, arhitectura ca metaforă – o tentativă superficială de a conferi Rusiei un aspect occidental. Un obiectiv interesant din apropierea satului care a fost restaurat este sinagoga, inaugurată în 2019, dar nefinisată. Este clădită conform planurilor sinagogii originale din Königsberg, care a fost construită în 1896 şi a fost prima clădire mare a oraşului care a căzut pradă barbariei când naziştii din partea locului au incendiat-o cu ocazia *Kristallnacht,* în noiembrie 1938.

Lucrurile nemţeşti sunt considerate dezirabile în Königsberg/Kaliningrad; să ai o casă germană într-un cartier vechi precum Amalienau sau Verhneie este un semn de bogăţie şi bun-gust. Un lanţ local de minimarketuri se numeşte „Kant” (nici măcar „Kam?”). Graţie unei chichiţe în regulile vamale şi de impozitare, oamenii preferă să conducă automobile occidentale second-hand – adesea germane –, nu modele ruseşti. Din nefericire însă, reţeaua de tramvaie moştenită de la germani s-a redus la o singură linie zdrăngănitoare din suburbiile vestice către centrul oraşului şi zona de patrimoniu.

Există nenumărate moduri mărunte prin care Kaliningradul îşi revendică moştenirea prusacă sau poate că o identitate prusacă îşi recuperează treptat oraşul. Dieta este un exemplu. Ruşii din Kaliningrad mănâncă Königsberger Klopse, consistentele chiftele adorate de germanii din Prusia Orientală. S-a produs o renaştere a marţipanului de Königsberg. A fost un exemplu de cosmopolitism-provincialism kantian, o industrie fondată de imigranţii italieni care a devenit o tradiţie a locului până când oraşul lui Kant a fost distrus în 1945, iar acum este trezită iarăşi la viaţă. Există un mic muzeu în Poarta Brandenburg prusacă, ridicată din cărămidă roşie, cu o machetă a catedralei restaurate fabricată din marţipan. Urmele trecutului german au fost neglijate decenii la rând, dar după 1991 o minoritate curajoasă de anticari ruşi excentrici şi încăpăţânaţi au conservat cu grijă toate vestigiile pe care le-au putut găsi; de pildă, în Mamonovo există un muzeu al cărămizilor din epoca germană a Prusiei Orientale.

Ruşii din Königsberg beau ceai de cătină, o fiertură acră şi cleioasă din nişte boabe portocalii strălucitoare, care, asemenea alimentelor din orice colţ al lumii cu gusturi cu care ajungi să te obişnuieşti, are reputaţia de a fi benefic pentru sănătate. Cătina este o plantă robustă şi noduroasă care creşte de-a lungul ţărmurilor nisipoase şi ale cărei rădăcini stabilizează dunele de nisip. Promovarea ei a făcut parte din
proiectul prusacilor de a conserva peisajul sălbatic al cordonului litoral al Curlandei, iar robuştii locuitori ai zonelor rurale ale Prusiei Orientale îşi căutau substanţele nutritive în boabele produse de cătină. Acum, ruşii fac acelaşi lucru şi nu este singura tradiţie locală – urbană sau rurală – care a fost redescoperită sau reinventată din „epoca germană”.[14]

Fereastra pentru schimbarea numelui oficial al oraşului s – a închis pentru viitorul apropiat. O modificare oficială a denumirii oraşului ar însemna o procedură birocratică costisitoare; cheltuielile şi bătăile de cap pentru a obţine ştampile oficiale noi şi pentru ca toţi cetăţenii să fie reînregistraţi la diversele birouri nu trebuie subestimate în Rusia. De asemenea, Moscova s- ar uita chiorâş la orice distanţare aparentă a oraşului de identitatea lui rusească. Rusia recentralizându-se sub regimul lui Putin, nu mai există modalităţi locale eficiente pentru a decide lucrul ăsta. Singura posibilitate rămasă pentru o denumire reconciliatoare ţine de aeroport; ar putea să existe un Aeroport Internaţional Immanuel Kant, cu „cerul înstelat deasupra mea” ca parte din campania lui de promovare. Dar perspectiva oficială de acum este mai apropiată de habarniştii naţionalişti care se lamentează din cauza acestui „trădător” numit Kant, care a scris ,, cărţi ciudate”, şi care vandalizează siturile memoriale existente.[15]

Indiferent de deciziile oficiale, numele neoficial al oraşului este pe alocuri din ce în ce mai neclar. Dacă locuitorii din Sankt-Petersburg
au un nume neprotocolar pentru oraşul lor („Piter”), nu este surprinzător că oamenii din Kaliningrad îşi doresc unul pentru localitatea şi pentru identitatea lor. Şi n-ar trebui să ne surprindă nici faptul că o să-l găsească în istoria locală autentică a regiunii şi, prin urmare, implică variaţiuni ale Kenur şi aluzii la tradiţiile Prusiei Orientale. Compania regională de autobuze este Kenig-Auto, principalul distribuitor de automobile este Königsberg şi tot aşa. Dacă discuţi despre Königsberg, oamenii vor şti la ce te referi şi vor fi mai puţini cei care se vor simţi ofensaţi decât dacă ai tot vorbi despre „Bromberg” sau „Posen” când te afli în Polonia. Poţi să cumperi fără jenă suveniruri din Königsberg care te-ar face să fii tratat cu

suspiciune în Germania drept naţionalist. Din raţiuni oficiale, oamenii trebuie să pretindă uneori că este un oraş rusesc normal, dar când statul îi obligă, cerându-i de pildă unui ghid turistic să scoată în evidenţă „istoria rusă” pentru vizitatorii oficiali, răspunsul este în bătaie de joc.

Bunăstarea economică a oraşului a oscilat în funcţie de fluxul şi de refluxul relaţiilor dintre Europa şi Rusia. A existat mult optimism la începutul anilor 2000 şi se părea că ar fi putut să devină o fereastră îndreptată spre Vest a noii Rusii. Cum spunea Vladimir Putin în 1999, avea să fie „regiunea-pilot din cadrul cooperării euro- ruse”.[16] în 1996 a fost adoptat prin decret statutul radical de Zonă Economică Specială scutită de taxe, deoarece altfel ar fi fost imposibil să atragă investiţii în acest colţ izolat, militarizat şi mai degrabă înfricoşător al estului Europei, încă din 1998, în regiune începuseră să apară unele industrii, inclusiv producţia de automobile prin BMW şi Kia. Avantajele fiscale au fost reduse în 2006 şi de atunci economia locală s-a orientat mai mult către industriile extractive şi de tip *rentier,* cum sunt cele care au legătură cu pământul, jocurile de noroc şi chihlimbarul.

Atacul Rusiei asupra Ucrainei din 2022 a pus capăt în mare parte visurilor favorabile de „fereastră către Vest” pentru Kaliningrad; veşnicul echilibru al regiunii între comerţ şi idei, pe de o parte, şi putere militară, pe de altă parte, s-a înclinat către cea din urmă. Este o bază pentru marina militară şi probabil şi pentru unele dintre armele nucleare ale Rusiei. Este greu să ştim ce gândesc locuitorii permanenţi ai Kaliningradului, cu identitatea lor europeană şi cu accesul lor la mass-media occidentală. Pentru moment, Kaliningradul reprezintă o muscă imperială primitivă, însetată de sânge, prinsă în chihlimbarul cleios al Uniunii Europene. Dar mi-este greu să-mi pierd speranţa că în viitor acolo se va ivi un spaţiu autonom cu mai multe denumiri, ruso-germano-polonezo-lituanian, dar, mai presus de toate, european.

8

De la STETT1N, la Marea Baltică *(Germania, Polonia)*

De la Stettin, la Marea Baltică, până la Trieste, la Marea Adriatică, o Cortină de Fier s-a lăsat peste continent}[17]

Winston Churchill, 5 martie 1946

Stettin nu se află chiar la Marea Baltică. El se găseşte la 60 de kilometri în interiorul ţării, pe malurile râului Oder, la sud de o mare lagună, separata de mare pnntr-o sene de insule. Ca să ajungi la Marea Baltică, trebuie să navighezi pe unul dintre canale între lagună şi marea propriu-zisă. Graniţa germano-poloneză, un hotar necunoscut şi extrem de disputat în momentul în care vorbea Churchill, atinge marea într-un port mic şi o staţiune balneară care fusese de curând redenumită Swinoujscie din Swinemunde. Dar Churchill ştia ce anume avea efect când se adresa publicului, iar numele „Stettin” suna bine când îl pronunţai; această parte din celebrul său discurs de la Fulton, Missouri, şi-ar fi pierdut o parte din impact dacă ar fi început cu Winston încercând să mormăie ,, Swinemunde”. Mulţumită lui Churchill, numele german al oraşului Szczecin continuă să fie cunoscut pe scară largă în lumea anglofonă, în vreme ce Breslau şi Danzig se şterg din memorie.

Churchill deplângea Cortina de Fier în întregul ei, dar avea obiecţii speciale faţă de noua frontieră dintre Germania şi Polonia. Discursul lui Churchill de la Fulton continua:

Guvernul polonez, controlat de ruşi, a fost încurajat să facă incursiuni importante şi nedrepte în Germania, iar în acest moment se desfăşoară expulzări în masă ale germanilor la o scară cumplită şi de neînchipuit.[18]

Polonia suferise groaznic în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Hitler îşi dezlănţuise maşinăria de război asupra Poloniei în septembrie 1939, invadând-o din Prusia Orientală, dinspre nord, şi din Silezia, dinspre

sud. împreună cu Stalin, împărţiseră Polonia între ei. în timpul ocupaţiei, naziştii au încercat să integreze vestul ţării în Germania prin purificare etnică, în vreme ce rămăşiţa numită „Generalgouvernement” a fost administrată ca o colonie de sclavi. Naziştii au ucis trei milioane de polonezi şi 3,3 milioane de evrei. Când ţara a reapărut după 1945, noile frontiere au micşorat- o şi au mutat-o radical către vest. Din una dintre cele mai multiculturale societăţi ale Europei, Polonia a devenit aproape monoculturală, iar schimbările de graniţă şi purificările etnice au eliminat aproape toate populaţiile ei ucrainene, germane şi bieloruse. Imperiul nazist a fost înfrânt, însă URSS şi-a păstrat cea mai mare parte a câştigurilor de pe urma Pactului
Molotov-Ribbentrop, din 1939. Polonia a fost compensată cu teritorii germane din vest.

Tratatul de la Versailles făcuse o treabă bună în respectarea graniţelor istorice şi în separarea regiunilor cu majoritate germană şi majoritate poloneză, dar n-au mai existat asemenea amabilităţi la reuniunea de la Potsdam, din 1945. în 1945, frontiera polonezo-germană s-a mutat în ceea ce fusese în mod indubitabil teritoriu german vreme de peste 200 de ani din punctul de vedere al suveranităţii şi chiar mai mult din punct de vedere cultural. Pierderile suferite în est de Polonia în faţa Uniunii Sovietice au fost compensate prin confiscarea unei regiuni mai mici, geografic vorbind, dar mai dezvoltate – tot ce se găsea la est de linia râurilor Oder şi Neisse, plus o zonă din jurul oraşului Szczecin, la vest de Oder, la care se adăuga jumătatea sudică a Prusiei Orientale. Oder, lat şi cu poduri puţine, este un fluviu european important. Omologul său germano- polonez de graniţă, Neisse, nu-i deloc aşa: se varsă în Oder între Guben şi Frankfurt şi înainte de schimbarea bruscă a statutului său n-a fost nicidecum vreun hotar despărţitor. Este un râu mic, cu mai multe oraşe care înainte de 1945 se întindeau pe ambele lui maluri, neexistând nici o diferenţă lingvistică sau culturală semnificativă între cele două părţi. într-un loc, la Bad Muskau, grădinile unui conac boieresc se întind în continuare peste Neisse. Ideea că ar putea fi potrivit ca frontieră internaţională a fost în totalitate a lui Stalin.

Populaţia germană din ţinuturile de la est de Oder-Neisse a fost izgonită în etape după 1945, dezrădăcinându-se în jur de opt milioane de oameni, majoritatea lor sfârşind în Germania Federală; a fost o purificare etnică radicală care n-ar fi putut fi tolerată decât în circumstanţele brutale ale anilor 1940. Churchill a pierdut alegerile din 1945 în toiul acestor evenimente şi declara ulterior că el n-ar fi aprobat acest lucru. Puterile occidentale au considerat că expulzarea unui număr atât de mare de germani era de neconceput şi probabil imposibilă logistic. „Ar fi mare păcat să îndopăm gâscă poloneză cu atât de multă mâncare nemţească încât să moară de indigestie”, cugeta Churchill la lalta, subliniind politica britanică de împotrivire faţă de împingerea Poloniei prea mult înspre vest, aşa cum făcuse Lloyd George la Versailles.

Regiunile „recuperate” au fost colonizate de polonezi, unii dintre aceştia fiind ei înşişi

alungaţi din estul acum sovietic; comunităţile erau mutate la pachet, iar fostele identităţi poloneze ale unor aşezări răsăritene au primit o nouă viaţă în noile oraşe poloneze din vest. Exilaţilor din est li s-au alăturat oameni din Polonia Centrală, mulţi dintre aceştia văzându-şi vieţile anterioare distruse în timpul războiului.

Linia Oder-Neisse s-a născut în sânge. Deşi o parte din cicatrice nu s-a vindecat, a devenit o frontieră paşnică, de comun acord, în care două state cooperează şi pe care oamenii o pot trece neîngrădiţi. Germania a ajuns să-şi accepte pierderile şi să le pună în contextul răului pe care nazismul l-a adus Poloniei şi restului Europei de Est. O Polonie mai încrezătoare a început să recunoască trecutul german a unei mari părţi din teritoriul ei. în vreme ce mă apropii de acest hotar conştient de ceea ce obişnuia el să reprezinte, el are o semnificaţie diferită pentru mulţi tineri care au pedalat de-a lungul Oder-Neisse Radweg (rută pentru ciclism), de la piscurile romantice din sud, din apropiere de Zittau, la întâlnirea cu Marea Baltică de la Szczecin sau Swinoujscie. Sunt mulţi tineri germani care nu ştiu sau cărora nu le pasă că această zonă a fost vreodată în interiorul Germaniei, presupunând că acele zone întunecoase de la est de graniţele moderne ale ţării au avut vreo legătură cu efemerul imperiu nazist.

Există încă traume îngropate de-a lungul liniei de demarcaţie, vestigii pe jumătate uitate ale unui trecut din care reverberează orori şi violenţă, dar şi senzaţia unei mari puteri aflate la est. Vei auzi glasuri care reflectă resentimentele faţă de centru, care se formează mereu la marginile teritoriului naţional; oamenii aflaţi de- a lungul hotarului nu iubesc din cale-afară autorităţile din Berlin sau din îndepărtata Varşovie. Dar există şi motive de optimism, că trecutul poate fi depăşit, că fantomele pot fi lăsate să se odihnească şi că sârma ghimpată poate fi pusă la pământ.

Aleea din scânduri de la graniţa germano – poloneză de la Ahlbeck/Swinoujscie, septembrie 2018

O linie în nisip:
Swinoujscie/Swinemünde, Pomerania

Dacă te-ai uitat vreodată cu curiozitate la o hartă a Europei, s-ar putea să fi dat peste anomalia care este oraşul Swinoujscie. Se află în Polonia, dar înainte ca un tunel să fie inaugurat în 2023 nu era conectat cu nici un alt loc din această ţară, formând o enclavă la capătul insulei Usedom (Uznam), aproape în întregime germană. în cea mai mare parte a vieţii sale, oraşul a fost cunoscut sub numele lui german, Swinemünde; numele polonez Swinoujscie are aceeaşi semnificaţie: „gura râului Swina”.

Swinoujscie nu are cine ştie ce trecut ca zonă de frontieră înainte de 1945, cu toate că apartenenţa lui naţională a fost mai fluidă decât te-ai putea aştepta. Suedia n-a fost evacuată din
ultimele ei posesiuni din Pomerania decât în 1815, dar gura de vărsare a râului a revenit Prusiei în 1720, iar oraşul a fost întemeiat în 1748. Micuţa aşezare domina una dintre gurile importante de vărsare ale Oderului în Marea Baltică şi avea un port natural grozav, care a fost îmbunătăţit de sârguincioşii prusaci cu un mare canal şi cu două diguri uriaşe, care se prelungesc în Marea Baltică. De asemenea, Swinemunde a fost un oraş militar important, cu mai multe fortăreţe zdravene din cărămidă roşie care păzesc din ambele părţi gura de vărsare a râului Swine. în 1945, germanul Swinemunde a ajuns la final după aproape 200 de ani, localnicii săi fiind expulzaţi înspre vest, în direcţia oraşului Kiel.

Anii cu sârmă ghimpată ai Războiului Rece au continuat la Swinoujscie (şi în învecinatul Ahlbeck german) după 1990, ca frontieră externă a UE care trecea acum prin capătul insulei Usedom, până ce Polonia i s-a alăturat în 2004. A mai durat trei ani, dar, după ce în decembrie 2007 a intrat în vigoare aderarea Poloniei la Spaţiul Schengen, s-a renunţat la controalele la frontieră şi, în sfârşit, a existat o liberă circulaţie a oamenilor între cele două părţi ale insulei.

Ahlbeck este acum unul dintre cele mai vesele puncte de trecere a frontierei din Europa, dacă nu din lume. Graniţa germano-poloneză întâlneşte Marea Baltică pe o plajă largă şi nisipoasă care, într-o zi însorită, arată frumos şi îngrijit. Linia precisă dintre ţări se pierde când te apropii de ţărm, dar oamenii, adesea însoţiţi de
câinii care se bucură de vântul care le flutură blana, se plimbă înainte şi înapoi peste hotar fără să bage de seamă lucrul ăsta. Cu stângăcie, am marcat pe nisip cu pantoful şi cu degetul cea mai relaxată graniţă din lume, ca să-i pot face o fotografie, dar ştiam că mareea va sosi curând şi va şterge linia.

Deşi graniţa este invizibilă pe plajă (cu excepţia cazului în care a trasat-o un englez în

trecere), chiar în spatele dunelor se află un mic monument care marchează nu atât frontiera în sine, cât posibilitatea existenţei unei graniţe paşnice şi deschise între Germania şi Polonia, după sute de ani de conflicte care au culminat cu numeroasele orori ale secolului XX. Monumentul de frontieră este o structură simetrică de oţel care evocă mai degrabă un pod decât o barieră, fiind o atracţie turistică minoră. Oamenii care se plimbă sau merg cu bicicleta printre pini de-a lungul „Promenadei Europa” se opresc un pic ca să facă poze, se bucură de plăcerea tipică zonelor de frontieră de a ţopăi dintr-o ţară în alta sau utilizează toaleta ecologică cu apă de ploaie şi lumină solară, destul de rău mirositoare, aflată la câţiva metri în Germania. Cum te uiţi spre nord de la monument – aşa cum ai tendinţa să faci —, există o alee din scânduri care se întinde literalmente de-a lungul liniei de frontieră, între cele mai nordice obeliscuri mici şi dungate care marchează graniţa dintre Germania şi Polonia; o frontieră deschisă unui viitor al cooperării. Privind spre sud, găseşti o amintire a ceea ce era graniţa în trecut – o fâşie golaşă şi neospitalieră de pământ care străbate o pădure şi rămăşiţele gardurilor care obişnuiau să ţină oamenii în ţarc în fiecare parte.

Swinoujscie este unul dintre oraşele poloneze de graniţă cele mai prietenoase cu germanii; nu pare să existe prea mare stingherealã faţă de hoardele de vizitatori germani, în mare parte vârstnici, care vin în est pentru locantele cu peşte afumat ieftin şi gustos şi pentru alte plăceri de litoral. Există şi un trenuleţ care leagă locul doar cu Germania. Găseşti panouri în centrul oraşului care prezintă peisajul stradal din epoca germană şi oferă denumirile germane pentru străzi, dar şi un restaurant – „Prochownia a.d. 1853” – într-o fostă uzină de praf de puşcă de lângă fortul vestic, oferind feluri de mâncare poloneze şi prusace sub însemnul Pickelhaube, în urma aderării Poloniei la UE, restricţiile asupra achiziţionării proprietăţilor în Polonia vestică de către germani au fost ridicate, iar majoritatea automobilelor parcate lângă unele dintre noile blocuri de locuinţe de lângă coastă au numere de înmatriculare germane.

Stettin la graniţă

Stettin a fost principalul port pentru Berlin, infrastructura lui fiind îndreptată spre sud şi spre vest. Unul dintre primele canale mari din Europa, Finow, a fost săpat în 1605 pentru a lega râul Havel (şi aşadar Berlinul) de Oderul mai larg. încă din 1800, viitorul preşedinte american John Quincy Adams, aflat în vizită, a admirat
canalele Oder-Spree şi Oder-Vistula, dar a deplâns barierele comerciale care obstrucţionau progresul:

Folosul lor în înlesnirea legăturilor dintre diferitele părţi ale Germaniei şi, mai presus de toate, cu Polonia ar fi şi mai mare decât este dacă n-ar fi împiedicat de acea invidie reciprocă îngrădind trecerile dintre ţinuturile suveranilor vecini şi rivali?[9]

Pe măsură ce Europa s-a industrializat, iar statele germane s-au reunit şi au căzut barierele comerciale, coridorul Berlin-Stettin a devenit din ce în ce mai important. Canalul de mare adâncime Oder-Havel a fost săpat în 1908, cu o mare ecluză la Niederfinow pentru ridicarea şi coborârea navelor între Valea Oderului şi platoul mai înalt dinspre vest. Unul dintre primele tronsoane lungi de autostradă care s-a inaugurat a fost drumul către Stettin, în 1936.

Stettin, de la originile lui de oraş-castel din care era guvernată Pomerania, a evoluat într-un prozaic oraş industrial şi portuar; ghidul meu Baedeker din 1897 consemnează că „aşezarea nu prezintă mare interes pentru călător”. în 1945, când oraşul, grav avariat, a fost cucerit, a părut pentru o vreme că Stettin va rămâne în Germania – la primărie a fost instalată o administraţie comunistă germană în vara lui 1945 — sau poate o exclavă sovietică, ca în cazul Königsbergului. Dar avea să se transforme în oraşul polonez nord-vestic Szczecin.

Noul oraş se găsea la marginea îndepărtată a Poloniei. Statutul său polonez a părut provizoriu şi instabil vreme de câţiva ani după război; precaute, autorităţile n-au acordat mare prioritate refacerii oraşului, iar materialele de construcţie care au putut fi recuperate dintre dărâmături au fost transportate de multe ori în est pentru a contribui la reconstrucţia centrului vechi al Varşoviei. Mai târziu, Szczecinul a devenit portul naval al Poloniei, însă se afla într- o situaţie precară pe harta comercială şi industrială, peste graniţă faţă de Germania de Est şi dincolo de valea foarte largă a Oderului inferior faţă de restul Poloniei.

Ceea ce a rămas în zilele noastre din vechiul Stettin german nu este lipsit de atractivitate; vestigiile oraşului istoric de pe râu sunt restaurate încet, iar oraşul nou din secolul al XIX-lea rămâne un ansamblu elegant de bulevarde largi, care se răsfiră din ceea ce era cândva Kaiser-Wilhelm-Platz, iar acum este Plac Grunwaldzki. Acest contrast între o zonă portuară deteriorată şi împrăştiată şi centrul oraşului care a fost relocalizat după război a fost unul dintre cele câteva detalii care mi-au adus aminte de oraşul meu natal, Southampton, lucru de care mi-am dat seama când mă aflam în Szczecin.

Szczecinul posedă o energie urbană, ceva ce lipseşte cu desăvârşire în câmpiile plate din nordul Brandenburgului şi din Pomerania germană de la vest – faptul că partea poloneză este mai plină de viaţă şi mai atractivă este o
trăsătură comună de-a lungul Oderului inferior. Cum s-a întâmplat în perioada de după 1800, ridicarea barierelor comerciale restabileşte importanţa oraşului Szczecin. Canalele care îl leagă de Berlin au fost reconstruite, cu o ecluză nouă la Niederfinow, iar linia de cale ferată are parte de o modernizare care era aşteptată de multă vreme. Chiar şi astăzi este la distanţă de o zi de Berlin, iar hotarul dur dintre Polonia şi Germania se estompează. Tradiţia fabricării berii din epoca germană a fost reînsufleţită de polonezii întreprinzători. Regiunea din j urul Szczecinului din care vin navetişti se extinde dincolo de graniţa cu Germania, retrezind la viaţă unele sate cândva mohorâte şi decăzute, căci polonezii din clasa de mijloc repară vechile case din aşezări precum Tantow. Unele sate de frontieră sunt acum poloneze în proporţie de 20%, o amintire bizară a vremurilor în care regatul Piast ajungea un pic mai la vest de graniţa din prezent, în urmă cu aproape 1 000 de ani.

O mare parte din restul hinterlandului german al Stettinului pare însă un colţ neglijat al Europei. Oraşe precum Schwedt – unde au fost conectate conductele ruseşti şi unde era rafinat 90% din petrolul necesar Berlinului – par încremenite în forma în care erau în timpul Republicii Democrate Germane. Plimbându-te prin zonă, poţi vedea ruinele conacelor impunătoare care au fost construite de aristocraţii din Brandenburg sau de cei nou îmbogăţiţi care au apărut în perioada de avânt
economic a Germaniei secolului al XIX-lea. Scheletul din cărămidă roşie al palatului Hohenlandin, ridicat în 1861 şi distrus în 1945, este martor al schimbărilor produse de război şi de comunism şi acum zace pe moşia lui abandonată. Oile şi caprele pasc în ţarcurile lor din jurul magaziilor şi acareturilor sale, în timp ce vulturii de piatră de deasupra intrării principale a palatului se erodează lent. Peisajul postprusac începe de-aici şi se întinde spre est până aproape de Suwalki.

Polenmarkt!

Am făcut călătoria din Berlin spre nord-est în septembrie 2020, în compania lui Jon Worth, un berlinez de origine britanică. Am ajuns în satul Hohenwutzen pe drumuri lăturalnice, urmărind şi traversând canale şi braţe de râu care se îndreptau spre Stettin, înspre nord, Germania îngustându-se la rândul ei pe măsură ce ne înghesuiam către podul peste Oder spre Polonia. Dar când treci podul se produce o schimbare de la această privelişte pastorală semilocuită – din senin, şoseaua se lărgeşte, reclamele luminoase şi benzinăriile sunt pretutindeni, iar în partea stângă a drumului se profilează o fabrică de hârtie în ruină, prima clădire din Polonia. însă, aşa cum sugerează marele panou „Oder Center Berlin”, ruinele de cărămidă nu-s pustii; în halele restaurate, printre spaţiile distruse, se află unul dintre cele mai mari târguri din Europa – Polenmarkt (piaţa poloneză).

Piaţa este o miniatură a istoriei moderne a regiunii. Fabrica de hârtie a fost construită în ceea ce era pe atunci cătunul Niederwutzen, la finele anilor 1930, coşul ei înalt şi halele pătrate uriaşe ale fabricii înălţându-se impunător peste Oder şi luminând noaptea satele de pe malul celălalt. A adus 400 de locuri de muncă în zonă, dar istoria ei a fost scurtă: fabrica a fost avariată în timpul luptelor dintre Armata Roşie şi SS din vara lui 1945, iar după ce războiul s-a încheiat utilajele au fost transportate în Uniunea Sovietică. Modificările postbelice de frontieră au dat malul drept al Oderului Poloniei, fabrica fiind plasată în punctul cel mai vestic al ţării. Podurile către ceea ce era acum Germania nu au fost redeschise, nimeni în afara patrulelor de grăniceri nu se apropia de vechea fabrică, iar locul s-a degradat, fiind uitat.

Palatul Hohenlandin, octombrie 2021

În 1990, regiunea din partea germană a fost absorbită rapid în Republica Federală şi, prin urmare, în Uniunea Europeană, în vreme ce Polonia a trecut printr-o „terapie de şoc” economică pentru a se transforma într – o economie de piaţă. Combinaţia dintre puterea de cumpărare de pe partea germană şi producţia ieftină de pe partea poloneză a creat locuri în care fabricanţii polonezi puteau să vândă consumatorilor germani, iar tarabele de piaţă au apărut la vechea fabrică de hârtie la începutul anilor 1990. în timp, pe măsură ce diferenţa dintre nivelul preţurilor s-a mărit – îndeosebi pentru articolele puternic impozitate în Germania, cum ar fi ţigaretele –, iar cererea de benzină a crescut, căci din ce în ce mai mulţi est- germani îşi cumpărau automobile, Polenmarkt a ocupat din ce în ce mai mult acel spaţiu. Gama de articole s-a mărit, cu produse de băcănie şi electrocasnice angro comercializate consumatorilor germani la preţuri poloneze mai mici, deşi berlinezii mai înstăriţi le considerau mărfuri inferioare, „polnische Wirtschaft”. Cu toate acestea, localnicii mai săraci din suburbiile întinse ale Berlinului de Est au văzut în Polenmarkt un colac de salvare. Există în continuare trei autobuze dus-întors care fac zilnic naveta între Marzahn, o mare zonă rezidenţială rău-famată construită în anii 1970 ca parte a Berlinului de Est, şi piaţa din Hohenwutzen.

Hohenwutzen există într-o bulă aparte – din punct de vedere legal în Polonia, dar, în esenţă, o
bucată extrateritorială din Germania. Site-ul ei de internet posedă numele de domeniu german .de, limba pieţei este germana, iar valuta cu care se efectuează aproape toate tranzacţiile este euro, nu zlotul. Denumirile străzilor sunt germane, drumul principal chemându-se KuDamm, după principala zonă comercială a Berlinului Occidental. Frontiera defineşte locul, însă de îndată ce ajungi acolo îţi este cât se poate de simplu să uiţi că ai părăsit Germania – cu excepţia faptului că preţurile sunt mai mici şi că se vând lucruri care nu se găsesc în mod legal pe rafturile din Germania propriu-zisă.

„Lebensmittel – Zigaretten”, se făleau afişele, iar acolo erau cu siguranţă o mulţime de ţigări, cârnaţi şi alcool – şi pitici de grădină, din cine ştie ce motiv. Ţigările sunt ieftine ca braga în Polonia – cam jumătate din cât costă în Germania –, iar fumătorii consideră că merită să facă un ocol ca să se aprovizioneze la Hohenwutzen. Cantitatea maximă pe care vameşii germani o văd rezonabilă pentru uzul personal este de 800 de ţigări şi, ocazional, impun această limită la trecerea peste podul de la piaţă. Aşa cum se întâmplă cu multe zone de desfacere transfrontalière, există şi servicii cu utilizare intensivă a forţei de muncă – frizerii, saloane de bronzat şi saloane de manichiură se îngrămădesc în jurul clădirilor târgului.

Mai găseşti şi artificii, care se vând doar în perioade limitate în Germania; această parte a târgului a explodat spectaculos în noiembrie 2012, când s-a produs un incendiu grav. Vizual

însă, în 2020 predominante erau băuturile energizante. Numeroase magazine erau burduşite cu stive înalte şi colorate constituite din cutii de băuturi acidulate cu un conţinut ridicat de cofeină. Motivul este că Germania a reglementat băuturile energizante. Conţinutul maxim de cofeină acolo este de 320 de miligrame per litru, tăria aproximativă a celor mai cunoscute mărci, gen Red Bull. Pentru a face rost de ceva mai intens, petrecăreţii, împătimiţii fitnessului şi lucrătorii de noapte din Berlin trebuie să meargă la Hohenwutzen, unde regulile nu-s valabile. Aceste fortăreţe de cutii sunt ridicate din băuturi tari, comercializate cu denumiri apropiate de cele ale mărcilor mai cunoscute, dar nu identice – Pit Bull, Amper, Highlander –, cu un conţinut de cofeină care poate fi de cinci ori mai mare decât maximul german permis.

Când l-am vizitat împreună cu Jon într-o după- amiază din timpul săptămânii, Hohenwutzen era tăcut, arătând chiar mai mult decât de obicei ca un mall post apocaliptic. Aici, ca pretutindeni, coronavirusul îşi luase birul. Majoritatea prăvăliilor şi a tarabelor erau liniştite. În timpul primei faze acute a crizei coronavirusului, din martie până în iunie 2020, târgul a fost închis, deoarece raţiunea lui de a fi, frontiera, era blocată. La fel ca în alte localităţi de frontieră, în Hohenwutzen s-au desfasurat demonstraţii în timpul carantinei în favoarea redeschiderii podului. Interdicţiile nu au afectat doar stocurile de ţigări şi băuturi energizante ale berlinezilor, ci au îngreunat traiul oamenilor dintr-o zonă de graniţă interdependentă, în care munca, cumpărăturile şi viaţa de familie pot să implice traversarea frontierei de nenumărate ori.

Funcţiile târgului de frontieră continuă să sufere mutaţii. Piaţa unică europeană şi dezvoltarea economică rapidă a Poloniei au redus decalajul dintre preţuri şi dintre standardele de viaţă în cele două părţi şi au eliminat unele dintre avantajele târgului. Am depăşit apogeul propriu-zis al Polenmarkt, deosebirile în privinţa taxării şi a reglementării transfrontalière fiind cele care stimulează cea mai mare parte a cererii, nu nivelurile generale ale preţurilor. Deşi, în primii ani, Polonia a profitat de beneficiile neprevăzute ale reunificării germane, nu mai are sens să privim lucrurile dintr-o perspectivă naţională. în prezent, târgul creează slujbe şi venituri într-o zonă relativ săracă a Germaniei şi una relativ bogată a Poloniei, în detrimentul, mai cu seamă, Berlinului.

Nu sunt mulţi vizitatorii germani ai târgului care merg mai departe în Polonia. Dacă ar face-o, ar zări un monument pe un vârf de colină dedicat poveştilor istorice poloneze. Bătălia de la Cedynia a avut loc în 972, când obiectivele expansioniste ale margrafului saxon Odo I s-au ciocnit cu proiectul ducelui Mieszko I de a-şi consolida şi extinde statul polonez. Bătălia s-a încheiat cu o victorie poloneză, dar, în contextul secolelor de războaie şi de hărţuieli între politiile slave şi germane, aceasta a fost o încleştare lipsită de importanţă. S-ar putea chiar să nu se fi petrecut la acest cot al Oderului. Dar istoricii din Republica Populară de după 1945 primiseră ordin să găsească şi să celebreze orice istorie poloneză posibilă din ,,Teritoriile Recuperate” occidentale, iar Cedynia se potrivea la ţanc. Situl a fost consacrat ca monument comemorativ în 1959, iar în 1972 mileniul a fost marcat printr- un festival şi prin ridicarea unei acvile poloneze de 15 metri din beton, care priveşte cu asprime din vârful dealului înspre vest. Panourile informative sunt nişte capodopere ale omisiunii, perioada de 700 de ani în care Cedynia (Zehden) s-a aflat sub controlul germanilor şi al boemilor trecând neobservată.

Fantoma din Kustrin

(Sus) Strada principală din vechiul Küstrin, privind spre nord către poarta Berlinului, înainte de distrugerea oraşului, în 1945 (Jos) Fotografie realizată în octombrie 2018 în acelaşi loc

>
Am ajuns în oraşul de frontieră Küstrin în căutarea unui loc care nu mai există, cu excepţia ruinelor numite uneori „Pompeii de pe Oder”, în vreme ce Pompeii a fost şters de pe hartă de un dezastru natural, distrugerea Küstrinului a fost produsul deciziilor omeneşti. înainte de 1945 nu era un oraş deosebit de cunoscut şi nici important al Germaniei. Era un nod de cale ferată aflat la vreo oră de Berlin pe linia de tren care mergea spre est, către Danzig şi Königsberg, un loc în care călătorul putea să îşi remarce progresele făcute când calea ferată traversa fluviul Oder şi o insulă fortificată a acestuia de pe un viaduct lung, iar oraşul-fortăreaţă din cărămidă roşie de pe peninsula joasă din apropierea confluenţei Oder cu Warthe, pe măsură ce trenul încetinea, apărea în peisaj. 17 000 de oameni locuiau acolo în anii 1890, un număr care oglindea prezenţa militară din oraş, şi ceva mai mulţi în deceniile care au
urmat. Pitorescul Altstadt al oraşului Küstrin atrăgea câţiva turişti, dornici să vadă un oraş-fortăreaţă conservat, în condiţiile în care numeroase aşezări din Germania îşi dărâmaseră zidurile împrejmuitoare. însă la începutul lui 1945 a fost scena uneia dintre bătăliile finale ale celui de-al Doilea Război Mondial din Europa, în vreme ce Armata Roşie se apropia de Berlin, iar Küstrin a fost literalmente şters de pe faţa pământului.

Istoria oraşului Küstrin este notorie pentru un act de cruzime extremă petrecut în fortăreaţă în 1730. A fost un loc cumplit de surghiun şi de închisoare pentru prinţul moştenitor al Prusiei, care ulterior avea să devină Frédéric cel Mare, după ce planul său de a fugi de brutalul său tată, regele Friederich Wilhelm, a fost zădărnicit. Regele îşi agresase şi îşi chinuise multă vreme fiul, sperând să-i scoată din cap manierismele intelectuale şi estetice fandosite şi să-i lecuiască atracţia faţă de flăcăii tineri, isteţi şi chipeşi. Tovarăşul preferat al lui Frédéric era tânărul locotenent Hans Hermann von Katte. Frédéric îi destăinuise lui von Katte planul său de a fugi în Anglia şi, chiar dacă locotenentul l-a povăţuit să nu facă lucrul ăsta, i-a arătat o loialitate de neclintit. Regele i-a arestat şi i-a întemniţat pe amândoi, iar când Frédéric s-a trezit în zorii zilei de 6 noiembrie, se aştepta să fie executat. în schimb, a fost literalmente silit să fie martor la decapitarea iubitului său – promisiunile sale deznădăjduite de a renunţa la dreptul la tron dacă von Katte era cruţat n-au fost de nici un
folos. După execuţie, potrivit memoriilor surorii sale Wilhelmine, Frédéric a suferit simptomele clasice ale tulburării care acum este cunoscută drept stres posttraumatic, urmate de o depresie profundă. S-a prefăcut că s-ar supune poruncilor tatălui său, chiar până într-acolo încât să se căsătorească, dar a aşteptat să vină timpul potrivit. Odată ajuns la putere, a fost hotărât să-şi eclipseze tatăl în istorie şi să trăiască iarăşi ca un filosof, înconjurat de obiecte frumoase şi de bărbaţi frumoşi.

După 1740, când a preluat puterea, zelul lui Frédéric pentru modernizare şi reformă s-a îndreptat către asanarea mlaştinilor şi regularizarea năbădăiosului Oder, care lega noile lui teritorii din Silezia de teritoriul Brandenburgului. Ţ inuturile Oder ului erau destul de apropiate de frontiera poloneză în acele vremuri, deşi nu erau o zonă de frontieră în acest sens; erau totuşi un teritoriu de graniţă în sensul că Prusia era un stat care modela pământurile în funcţie de imaginea pe care şi-o dorea. începând din 1747, peisajul de la vest de Küstrin a fost tr ansfor mat dintr – un ţinut mocirlos în pământuri agricole de primă mână, în care guvernul prusac a atras colonişti. Pentru regiunea altfel nisipoasă şi umedă a Berlinului, a devenit o grădină de zarzavaturi. Pentru Frédéric, a fost „cucerirea unei provincii în vremuri de pace”, iar din punct de vedere al suprafeţei recuperate şi al succesului ulterior al colonizării ei, nu s-a înşelat.[20] Un alt lucru care îi stârnea entuziasmul, modestul cartof, a prins
rădăcini aici şi joacă un rol de cinste în bucătăria Brandenburgului până în zilele noastre.

în pofida transformării Oderlandului într-o provincie agrară îmblânzită, există un întuneric persistent în istoria ei, un spirit malefic al distrugerilor lipsite de noimă care par să dăinuie în solul ei. Prima întâlnire a masacrului cu această zonă a avut loc în vara lui 1758, în timpul Războiului de Şapte Ani, când armata prusacă s- a confruntat cu ruşii invadatori pe câmpurile de la nord şi est de fortăreaţă. După standardele secolului al XVIII-lea, Bătălia de la Zorndorf a fost excepţional de brutală – o zi de luptă s-a soldat cu 31 000 de morţi şi răniţi, atât prusacii, cât şi ruşii abordând conflictul cu o ferocitate ieşită din comun. Prusacii fuseseră întărâtaţi de ceea ce prădătorii ruşi făcuseră prin regiune: „Mocneam de furie din cauza distrugerii Kustrinului şi a suferinţelor bieţilor oameni de la ţară. Duşmanul prăduise şi distrusese totul, ba chiar dăduse buzna în biserici şi le jefui se.”[21]

Kustrin a suferit foarte puţin când a căzut în faţa primelor unităţi franceze care au sosit în 1806. Conform Tratatului de la Tilsit, din 1807, francezii şi aliaţii polonezi au ocupat fortăreaţa ca un soi de garanţie din partea Prusiei. Când Prusia a reluat războiul împotriva Franţei în 1813, Kustrin a fost una dintre cele câteva garnizoane franceze izolate de la est de Oder, iar fortăreaţa a fost asediată vreme de un an, timp în care suburbiile ei au fost distruse. Franţa avea mari pierderi pe celelalte fronturi, dar rămăsese loc pentru încă o acţiune inutilă de distrugere,
când trupele franceze s-au retras în martie 1814 şi au incendiat fortăreaţa. Asediul n-a fost deosebit de crâncen, dar dintre cei 4 000 de apărători francezi şi polonezi, doar 1 000 mai erau apţi de luptă la final, restul fiind spitalizaţi, morţi sau dezertaseră.

în primăvara lui 1914 s – au organizat comemorări centenare de pace, un monument de piatră fiind ridicat în memoria lui Wilhelm von Falkenhayn, un ofiţer care a fost ucis în scurta bătălie din 1806. Pacea din Kustrin a rezistat între 1914 şi 1918, chiar dacă întâmplarea face ca un alt von Falkenhayn (Erich) să fi fost şef al Statului-Major General în cea mai mare parte a primilor doi ani de război. Fortăreaţa n-a fost decât o haltă între Berlin şi punctele din est în care lupta armata germană. Frontiera s-a apropiat oarecum iarăşi în 1919, odată cu reîntemeierea Poloniei independente, cel mai vestic oraş al ei fiind Mişdzychod (fost Birnbaum), la nici 100 de kilometri depărtare de Kustrin. Dar, atât timp cât Germania nu s-a confruntat cu nici o ameninţare dinspre est, Kustrin a rămas o gară de cale ferată şi un oraş-garnizoană adormit.

Cea mai mare vărsare de sânge din istoria oraşului Kustrin a început când Armata Roşie a ajuns la malurile Oderului, în a doua jumătate a lui 1944. Suburbia Neustadt, de pe malul drept al râului Warthe, a fost cucerită, iar vechiul Kustrin a fost aproape înconjurat. Oraşul-fortăreaţă a îndurat un alt asediu, fiind bombardat şi transformat în moloz de tunurile ruseşti. În mod logic, cei 10 000 de apărători ar fi trebuit să se predea, dar localitatea împresurată fusese desemnată „Festung” – un oraş-fortăreaţă obligat să reziste până la ultimul om, conform politicii disperate de apărare, ca ultim efort, a lui Hitler. în cele din urmă, situaţia deznădăjduită i-a venit de hac ultimului comandat german al Kustrinului, Heinz

Reinefarth, care a condus o evadare a apărătorilor rămaşi, cărând tot ce s-a putut în direcţia liniilor principale germane la finele lui martie 1945. Au scăpat cu viaţă înjur de 1 000 de oameni.

Linia de demarcaţie Oder-Neisse dintre Germania şi Polonia, stabilită în 1945, trece prin mijlocul complexului distrus al fortăreţei Kustrin. Fostul centru al oraşului şi suburbiile de la est se aflau în Polonia, iar insula fluvială şi o mică suburbie de la vest rămăseseră în Germania. în locul unui oraş, există o mică nebuloasă de aşezări în jurul vechiului Kustrin, suburbii fără un centru. Cea mai mare parte din acestea se găseşte în Polonia, la est de râul Warta, şi poartă numele de Kostrzyn nad Odra şi care înainte de 1945 era suburbia Kustriner Neustadt a aşezării germane. A fost grav avariată şi mai există o mână de clădiri de dinainte de 1945 în centrul oraşului, dar în esenţă este o localitate nouă. Continuă să fie un nod de cale ferată, cu o gară în formă de foarfecă ce le stârneşte interesul împătimiţilor de arhitectură feroviară. Populaţia s-a refăcut treptat, deşi este mult mai mică decât era cea a Kustrinului dinainte de 1939 — există vreo 18 000 în Kostrzynul polonez, la care se adaugă nişte sute de oameni în germanul Kustrin-Kietz. Vechiul Kustrin este acum muzeu şi monument istoric, o relicvă fantomatică, năpădită de vegetaţie. Configuraţia stradală este intactă, însă străzile sunt pustii şi fără noimă; nu există nici o primărie în Plac Ratuszowy, iar bulevardul principal (Berlinska) n-are nici o clădire de-a lungul lui.

Rămăşiţele Kustrinului german formează practic un sătuc. Zonele de frontieră erau locuri fragile şi securizate, iar populaţia din regiune s-a redus şi mai mult; unele case care supravieţuiseră după 1945 au fost demolate. Autorităţile est-germane au decis că orice referire la Kustrin era o abatere ideologică periculoasă care sugera ambiţii revanşarde împotriva teritoriului polonez. A devenit „Kietz”, care poate să însemne pur şi simplu „cartier”. Această denumire nedefinită facea şi mai dureros de evident faptul că era parte din ceva care nu mai exista şi care nici măcar nu putea fi numit.

în iunie 1991, la puţină vreme după reunificarea germană, graniţa cu Polonia a fost deschisă pentru traficul local, prima oară după decenii întregi în care lucrul acesta fusese posibil, iar partea germană a organizat un vot cu privire la cel mai potrivit nume pentru sat. Cetăţenii de acolo au luat decizia judicioasă de a- i spune „Kustrin-Kietz”. Nu au existat obiecţii din partea vecinilor polonezi din Kostrzyn – primarul Wladyslaw Mysona a susţinut un discurs călduros la ceremonia oficială de
redenumire a vecinilor săi din 3 octombrie 1991, salutând posibilităţile de cooperare şi atrăgând atenţia asupra problemelor legate de neglijarea suferită de ambele maluri ale Oderului din partea autorităţilor din Berlinul de Est şi de la Varşovia.[22]

Linia de cale ferată a fost reconectată, la început doar ca serviciu special, în 1991, dar ulterior a devenit permanentă. Micuţa gară de la Küstrin-Kietz este cel mai îndepărtat loc în care poţi ajunge în interiorul Germaniei pe cândva măreaţa Ostbahn. Totuşi trenurile regionale din Berlin trec dincolo de Küstrin-Kietz şi deservesc Kostrzynul polonez. Fiind vorba despre o frontieră, trenul este numit uneori Zigaretten- Express din cauza traficului de contrabandă care se desfăşoară peste graniţă.

Slubfurt: cine a fost primul?

în vreme ce Kostrzyn există ca oraş polonez şi sat german separate de fortul în ruină, am vrut să văd o zonă urbană propriu-zisă care se întinde peste noua graniţă din punct de vedere istoric, aşa că am mers în oraşele contopite Frankfurt pe Oder şi Slubice. Când ţi se prezintă oraşul german Frankfurt pe Oder, începutul nu-i deloc promiţător, căci te îndeamnă la o comparaţie cu Frankfurt pe Main. Oricare ar fi părerea cuiva despre metropola financiară din vestul Germaniei, Frankfurtul estic tinde să iasă prost de pe urma comparaţiei. Este Frankfurtul cu un singur bloc-turn de birouri, nu un „Main hattan”; este Frankfurtul cu mai puţin de
60 000 de locuitori, număr care continuă să scadă, nicidecum de peste 600 000, aflat în creştere; este Frankfurtul care nu are aeroport, începând din 1945, a fost Frankfurtul care se află la o frontieră internaţională. Suburbia Dammvorstadt din est a devenit orăşelul ***y*** polonez Slubice când a fost impusă graniţa Oder-Neisse. Denumirea a fost o preluare a unui vechi nume al unei aşezări slave din regiune, Zliwitz, dar carta oraşului Frankfurt datează din 1253, din primii ani de stăpânire germană. Cum se întâmplă cu numeroase oraşe din zonă, se poate purta o polemică lipsită de noimă despre cine au fost primii, germanii sau polonezii.

Cine *a fost primul? Slubfurt, octombrie 2018.*

Sub stăpânirea germană, Frankfurtul a devenit un oraş comercial şi universitar. Universitatea ***y*** ***y*** oraşului a fost prima din Germania care a acceptat evrei, iar facultatea de medicină a instruit medici evrei încă din 1678, nu că universitatea ar fi primit prea multe cuvinte de laudă din partea lui John Quincy Adams în 1800, când a vizitat-o: „Numărul studenţilor este mai mic de 200, dintre care 150 sunt studenţi la drept, zece sau 15 la teologie şi doar doi sau trei la medicină. Biblioteca, muzeul şi grădina botanică, îmi spun profesorii, sunt toate atât de sărăcăcioase, încât le este ruşine cu ele/'[23] Pare să fie o părere neobişnuit de părtinitoare.

Universitatea din Frankfurt a fost închisă în 1811 — închiderea universităţilor era pe atunci, cum este şi astăzi, un obicei al liderilor autocraţi însă în Europa modernă a reînviat. Universitatea Europeană Viadrina a fost inaugurată în 1991, creată în mod deliberat ca o instituţie transfrontalieră care era o punte între Germania şi Polonia şi, desigur, între „Europa de Est" şi cea „de Vest", având în vedere că Germania de Est devenise parte a unei ţări unite din UE. Studiile făcute la Viadrina sunt, într-o manieră ineluctabilă şi intenţionată, o experienţă internaţională. „De aici începe Europa", anunţă universitatea pe pagina introductivă a site-ului ei de internet. Se dă peste cap să atragă studenţi internaţionali, iar viaţa de zi cu zi de la universitate presupune un du-te-vino între Frankfurt şi Slubice.

Universitatea a creat un mic cvartal tineresc în partea veche a Frankfurtului şi a contribuit la atmosfera vag cosmopolită a centrului oraşului
Slubice, care era considerat drept una dintre cele mai posomorâte aşezări ale Poloniei, dar care acum se pare că este cel mai vioi cartier din Slubfurt, prin barurile şi restaurantele sale. Partea veche a oraşului Slubice este reprezentată de un drum pe o curbă agreabilă cu case de la începutul secolului XX (şi imitaţii de calitate), iar oraşul şi-a folosit o parte din fondurile europene pentru a crea parcuri plăcute. Dar, chiar şi aici, istoria şi identitatea problematică a locului nu pot fi date cu totul uitării – ,,NO PAST ‘ ‘ (fără trecut), spune un aranj ament creativ al literelor de pe cinematograful dezafectat Kino Piast, pe lângă care treci în drum de pe podul din Frankfurt către Slubice.
Frankfurt, dacă nu şi Slubice, este un melanj tulburător de tineri şi de universitari germani (şi polonezi, şi europeni), cu o populaţie mai vârstnică pentru care sfârşitul RDG a fost un proces dureros. în 1945, când a fost impusă graniţa Oder-Neisse, lucrul acesta n-a făcut din Frankfurt un oraş internaţional; a fost o linie despărţitoare între două state comuniste care au pus la cale să facă din noul hotar o „frontieră a păcii”. Frankfurt, asemenea celorlalte aşezări aflate de-a lungul fluviului Oder şi al râului Neisse din Germania de Est, fusese un loc pentru industriile proletare privilegiate de RDG, în acest caz cea a semiconductorilor, dar, de la unificarea germană, aceasta a decăzut teribil. Populaţia a intrat într-un declin abrupt, pierzând aproape 30 000 de oameni din 1990, o treime dintre locuitorii săi.

Cinematograful „Kino Piast” din Slubice, octombrie 2021

încercând să scoată ceva pozitiv din poziţia de zonă de frontieră, Viadrina şi etosul transfrontalier au impus cosmopolitismul într-o aşezare profund provincială. S-ar putea să fie o strategie economică şi socială de supravieţuire eficientă. Politicile actuale par să ducă spre un oraş mai mic, dar poate mai fericit, care profită din plin de situaţia sa de zonă de graniţă.

Traiul într-un oraş care se micşorează oferă compensaţii, mai ales într-unul care face parte din Germania şi care are un geamăn polonez plin de viată chiar dincolo de molcomul Oder. Situaţia neobişnuită de a fi un oraş universitar

> > y

într-un declin accentuat a creat nişte fenomene stranii. Cazarea este aproape gratuită dacă ştii cum funcţionează sistemul şi dacă eşti pregătit să locuieşti într-un spaţiu oarecum inconfortabil. Reţeaua de transport public este excelentă pentru un loc de dimensiunile lui, are o viaţă

culturală şi intelectuală proprie şi, mai devreme sau mai târziu, va fi „descoperitLa doar o oră de Berlin, la două ore de agitatul şi energicul Poznan, Frankfurt nu va rămâne tot timpul la margine. Rutele comerciale se modifică, aşa cum au făcut-o şi când Frédéric a cucerit Silezia în 1741 şi când Stalin a cucerit Europa Centrală în 1945. Dar adaptarea este chinuitoare şi dezolantă, iar dacă naţionalismul şi pornirea de a ridica bariere vor prevala, ea nu va fi niciodată completă.

Schema cartierului Neuberesinchen din Frankfurtul est-german arată, într-o zi luminoasă de toamnă, ca o schiţă a lui Le Corbusier. Blocuri de apartamente cu margini drepte şi balcoane sunt împrăştiate din loc în loc într-un parc mare, în care frunzele copacilor se transformă în roşu şi auriu strălucitor. Tramvaiele se rostogolesc pe lângă parc, oferindu-le locuitorilor un acces excelent către centrul oraşului.

Doar la o privire mai atentă începe să iasă la iveală realitatea. Buruienile încep să crească pe drumurile care şerpuiesc prin cartier, iar blocurile nu dau nici un semn că ar fi ocupate. Există nişte bariere de oţel care îi ţin pe consumatorii de droguri departe de apartamentele pustii, în aşteptarea buldozerelor. O plimbare prin parc dezvăluie că locul a fost cândva dens populat – străzi care au indicatoare, dar care nu duc nicăieri şi care n-au clădiri de-a lungul lor, fundaţii de beton în locuri în care se ridicau odinioară blocuri de apartamente. Neuberesinchenul moare pentru ca Frankfurtul să poată supravieţui, mai mic şi poate mai fericit. Această utopie socialistă planificată este splendidă în acest anotimp, în acest stadiu al tranziţiei de la zonă rezidenţială la parc, dar e profund tristă, o versiune actualizată a oraşului-fantomă Küstrin. Răcoarea aerului dintr-o după- amiază de octombrie pare a fi adusă de vântul care suflă tocmai din Siberia.

Neisseblick

Poziţia Berlinului, departe în estul „Europei de Vest”, la mare distanţă de fabricile din Ruhr sau de capitalismul liberal din Frankfurt, a însemnat că oraşul a avut dintotdeauna ceva anormal, ceva dintr-o aşezare de graniţă fragilă şi scânteietoare, un oraş de imigranţi veniţi din întreaga Germanie şi de peste hotare, nicidecum unul care are legătură cu hinterlandul său din Brandenburg. Frontiera propriu-zisă dintre Germania şi Polonia, de la Frankfurt şi Hohenwutzen, a ajuns la o oră de mers cu automobilul din oraş în 1945.

Anii în care oraşul a fost divizat şi Berlinul Occidental capitalist era o insulă înconjurată de Germania de Est comunistă au fost cei în care Berlinul a fost cel mai izolat, dar oraşul pare în continuare într-o situaţie incertă. Este o enclavă urbană internaţionalistă de stânga liberală situată în mijlocul unei zone provinciale naţionalist-conservatoare, iar relaţiile dintre cele două sunt încordate. Când i-am spus unui amic din Berlin că urmează să călătoresc prin Brandenburgul şi Saxonia rurală, m-a sfătuit să fiu cu băgare de seamă cât timp mă aflu în regiunile rău-famate cu vo tanti majoritari ai AfD: ,,Ai grijă să nu fii negru sau gay, ţine capul aplecat şi n-o să păţeşti nimic”, mi-a zis el. Aşa că m – am îndreptat către oraşul în care se desfăşoară festivalul nazist de rock.

Mica localitate Ostritz are doza ei de ciudăţenie tipică zonelor de frontieră. Linia de cale ferată dintre Görlitz şi Zittau se împleteşte înainte şi înapoi de-a lungul râului Neisse, oraşul Ostritz găsindu-se pe malul stâng, însă gara, pe cel drept – lucru cu nimic remarcabil înainte de 1945, dar de atunci oraşul s-a aflat în Germania, iar gara, în Polonia. De la relaxarea controalelor la graniţă odată cu aderarea Poloniei la Spaţiul Schengen din 2007, micuţa gară poloneză de la Krzewina Zgorzelecka a fost deservită exclusiv de trenuri germane şi aproape

toţi pasagerii vin şi pleacă din gară pe pasarela care trece peste Neisse şi se întoarce în germanul Ostritz.

La pod întâlnim latura întunecată a acestei zone de frontieră. Indicatoarele îţi urează bun-venit în Germania şi Saxonia. Prima clădire pe care o vezi când traversezi înapoi în Germania este hotelul (acum defunct) Neisseblick. Este regretabil, nu neapărat din cauza limitărilor sale estetice (e un cub de beton lipsit de imaginaţie, dar inofensiv), cât pentru că a fost notoriu pentru atitudinea lui primitoare faţă de extrema dreaptă. în 2018, pe 20-22 aprilie, a găzduit festivalul „Schild und Schwert" („Scut şi
sabie") – adică un eveniment marcat de însemnul „SS" care a început de ziua de naştere a lui Adolf Hitler, repetându- se în 2019; mulţumită pandemiei de covid, festivalul SS din 2020 a fost anulat. într-o oarecare măsură, Neisseblick a fost ales de nevoie, deoarece puţine locuri din Germania sunt dispuse să accepte asemenea evenimente de prost-gust, dar fără îndoială că atractivitatea spaţiului a fost sporită de faptul că participanţii puteau să privească spre est, în Polonia, şi să viseze la cucerire şi la crime. Greu de crezut însă este faptul că locul de la frontieră a fost convenabil şi pentru un alt grup demografic care a participat la festival, şi anume fasciştii polonezi skinhead.

în timp ce Ostritz face parte din regiunea în care partidul de extremă dreapta AfD are parte de cel mai mare sprijin din întreaga Germanie, există foarte puţină susţinere directă pentru tipul de celebrare făţişă a celui de-al Treilea Reich care s-a petrecut cu ocazia Festivalului SS. Doar 11 persoane din oraş au votat pentru partidul fascist NPD la alegerile din 2017, în vreme ce mult mai mulţi – 28,8% – au votat pentru dreapta naţionalistă sub forma AfD. De-a lungul întregii frontiere estice, localităţile germane sunt focare de susţinere pentru AfD, dar pe partea poloneză forţele liberale sunt mai puternice în zona de frontieră decât în cea mai mare parte a Poloniei. Au existat două reacţii predominante faţă de festivalul de la Ostritz din partea localnicilor – una a fost opinia că naziştii erau caraghioşi şi trebuiau ignoraţi cât timp îşi ascultau muzica
stupidă şi îşi faceau tatuaje urâte, în vreme ce alta a fost de dezgust, stânjeneală şi de hotărâre în a li se împotrivi.

Ostritz a avut norocul de a fi gazda unei instituţii care era capabilă să fie nucleul acelei rezistenţe. Chiar la sud de oraş se află complexul baroc al mănăstirii St. Marienthal, cuibărită într- un cătun la malul râului, sub şoseaua principală care duce de la Ostritz la Zittau. Mănăstirea se întindea şi dincolo de Neisse, dar pământurile de pe partea poloneză au fost pierdute în 1945; în momentul de faţă, în comunitate se află zece surori care duc o viaţă ruptă de grijile laice, fie ele dictatura comunistă sau prezenţa pe străzi a unor nazişti necioplţi. Cea mai mare parte a complexului a ajuns să fie dezafectată şi s-a degradat în epoca Republicii Democrate Germane, însă, din anii 1990, surorile au închiriat o suprafaţă mare Centrului de Reuniuni Internaţionale *(Internationales Begegnungszentrum,* IBZ). IBZ, în sine, este o întreprindere tipic germană – veselă, dar serioasă şi cât se poate de conştiincioasă în privinţa preocupărilor sociale şi de mediu. Când am vizitat-o, veniseră şi două grupuri mult mai mari, unul de tineri şi altul de elevi; este o instituţie laică cu un ţel moral, impregnată de etică creştină. După cum îi sugerează numele, este vorba de dialogul şi de schimburile reciproce între oamenii din locuri diferite – antiviolenţă, antiextremism. Educaţia împotriva rasismului face parte din misiunea instituţiei; IBZ a produs pentru şcoli documentare realizate pe ascuns despre natura violentă a scenei muzicale a extremei drepte („Blut muss Fliessen").

Am venit să ne întâlnim cu dr. Michael Schlitt, directorul IBZ, şi am rămas vreo două nopţi la fundaţie, simţindu-ne ca şi cum am fi fost cazaţi în căminele de studenţi de la Oxford, dar cu un bufet nemţesc la micul-dejun mai bun decât orice avusesem parte în perioada studenţiei mele. Este un om implicat şi voios, un spirit pozitiv într-o regiune cu o atmosferă încărcată de negativism. Este un cetăţean prin adopţie al Luzaciei, venind din Vest în anii 1990 ca participant la un efort de ecologizare a mediului înconjurător şi rămânând de atunci aici. Una dintre pasiunile sale actuale este refacerea tradiţiei pomiculturii din Luzacia, iar strădaniile sale l-au purtat în Regatul Unit pentru a găsi seminţe ca să replanteze soiurile tradiţionale de măr în estul Germaniei. După ce am discutat un pic despre mediu, despre IBZ şi despre frontieră, Michael Schlitt s-a lăsat pe spate şi a zâmbit, de parcă ne-am fi învârtit în jurul cozii. „Vreţi să discutăm despre nazişti? „ în conversaţie, dr. Schlitt foloseşte mereu termenul „nazişti". Nu recurge la exprimările făţarnice de tip „naţionalişti rasişti" sau „extrema dreapta"; pune accent pe similitudinile dintre această manifestare şi mişcarea nazistă din perioada dinaintea explozivei sale creşteri de la începutul anilor 1930. Filosofia protestelor de la Ostritz este exprimată pe o pancartă afişată pe o clădire aflată vizavi de hotelul Neisseblick şi, în
conversaţie, de Michael Schlitt. Spre deosebire de perioada de dinainte de 1933:

Nu trebuie să aştepţi până când lupta pentru libertate este numită trădare. Trebuie să striveşti bulgărele de zăpadă când începe să se rostogolească: nimeni nu poate opri avalanşa.[24]

După părerea lui Schlitt, chestiunea periculoasă în privinţa Festivalului SS era faptul că el conecta aspecte ale subculturii naziste – muzică, tatuaje, bande, politicieni şi susţinători ai ideologiei naziste din Cehia şi Polonia. Există riscul unei sinteze, a întregului care devine mult mai primejdios decât suma părţilor sale. Conform analizei sale, evenimente de tipul SS reprezintă pepiniera pentru violenţe precum cele care au tulburat recent societatea germană, îndeosebi – în octombrie 2019, când am discutat – atacul petrecut de curând asupra unei sinagogi din Halle şi asasinarea din iunie 2019 a lui Walter Lubcke, şeful CDU al guvernului regional din Kassel (nordul landului Hessa) şi un susţinător fervent al politicilor Angelei Merkel în privinţa refugiaţilor. Autorizarea nestingherită a unui eveniment nazist n-ar face decât să încurajeze organizarea altora şi este periculos să le permiţi naziştilor să controleze străzile. Prima oară, în 2018, s-au desfăşurat două contrademonstraţii, una explicit politică, organizată de grupuri antifasciste precum Rock Gegen Rechts, iar alta a societăţii civile, organizată de autorităţile municipale, de IBZ şi de bisericile locale, dar şi de grupuri ale societăţii civile.[25] Au existat câteva aspecte delicate legate de coordonarea dintre cele două – unii localnici din Ostritz n-au fost încântaţi de ideea prezenţei în număr mare a activiştilor Antifa, ba chiar i-au învinovăţit pe aceştia în locul fasciştilor pentru ameninţările cu violenţa, însă pacea a avut câştig de cauză.[26] Friedensfestul local (festival al păcii) a fost în mod deliberat salubru, distractiv şi educativ, fiind politic doar în sensul foarte vag al celebrării păcii şi prieteniei. Şi a atras un număr de două ori mai mare de oameni decât participanţii la evenimentul nazist.

Protestele din vara lui 2019 au recurs la o formă nouă de rezistenţă. Poliţia a aplicat legea

şi a confiscat proviziile de alcool ale celor care se îndreptau către întrunirea nazistă, iar protestatarii au cumpărat toate rezervele de bere ale oraşului, pentru a-i împiedica pe fascişti să se îmbete. A fost o idee haioasă şi isteaţă care captivează imaginaţia, însă a fost riscantă pentru activiştii implicaţi, care au fost nevoiţi să se confrunte cu o mare gloată fascistă în faţa magazinelor şi au avut parte de violenţă – naziştii au spart parbrizul vehiculului IBZ care fugea din oraş cu încărcătura de bere.[27] IBZ, fiind o instituţie serioasă şi mai ales cumpătată în privinţa alcoolului, are în continuare o pivniţă plină de băutură antifascistă. Numărul celor care merg la festivalul nazist aproape că s-a înjumătăţit din 2018, un lucru care poate fi consemnat drept un succes în înăbuşirea reţelei naziste înainte să capete avânt. Există planuri pentru un festival alternativ de fiecare dată când
se petrece un eveniment fascist în Ostritz. Protestele au ajutat la schimbarea sau măcar la modificarea perspectivei asupra oraşului Ostritz. în loc ca prima reacţie şi primul rezultat al motoarelor de căutare să fie despre „Ostritz, oraşul în care îşi ţin naziştii festivalul”, este mai degrabă despre „Ostritz, oraşul în care s-a cumpărat toată berea ca să le strice naziştilor distracţia”.

Ostritz poate fi neobişnuit prin faptul că este un focar al protestelor antinaziste, dar din alte puncte de vedere este tipic pentru regiunea Luzacia (Lausitz) în care este situat. Luzacia este un concept greu de definit cu exactitate. Este o regiune neclară, situată la hotarele dintre Saxonia, Boemia, Brandenburg şi Silezia. Când l-am întrebat pe Michael Schlitt care ar putea fi trăsăturile distincte ale regiunii, a fost pus iniţial în încurcătură, dar apoi mi-a povestit despre relaţia dintre peisaj şi baza economică a zonei. Depozitele de lignit (cărbune brun) de suprafaţă au fost din ce în ce mai exploatate drept combustibil, exploatarea intensificându-se în secolul XX, când a început cu adevărat producţia de electricitate. Cărbunele brun era smuls din pământ şi transportat pe benzi pentru a fi ars în centrale electrice construite nu departe de zăcăminte. Industria a distrus satele şi pădurile aflate în calea exploatărilor miniere. Lângă Weisswasser, şoseaua principală face un cot enorm în jurul gropii, vechiul traseu al drumului fiind şters de pe faţa pământului. Exact acolo unde dispare vechiul drum există un turn de observaţie a priveliştii ştiinţifico-fantastice: maşinării gigantice care se târăsc prin cariere adânci, care se întind cât vezi cu ochii, turnurile de răcire ale centralei electrice Boxberg zărindu- se în depărtare.

Producţia de energie electrică a avut şi alte consecinţe previzibile asupra mediului înconjurător. în timpul RDG şi în anii 1990, zăpada era neagră pe câmpurile şi dealurile Luzaciei, iar aerul era sulfuros. Colţul dintre Germania de Est, Polonia şi Cehoslovacia a ajuns să fie cunoscut drept „das schwarze Dreieck" („triunghiul negru”) din cauza acestui dezastru ecologic, înrăutăţit de faptul că frontierele naţionale care îl traversau diluau sentimentul de responsabilitate pentru ceea ce se petrecea.

Reunificarea germană a adus o nouă abordare, în vreme ce politica din estul Germaniei este otrăvită de senzaţia că această zonă este neglijată şi dispreţuită, realitatea obiectivă este că Germania, ca întreg, a făcut eforturi colosale pentru a redresa starea dezastruoasă în care a fost lăsată această regiune de graniţă. De multe ori, infrastructura din est este nouă şi bună – a existat un program important de îmbunătăţire a drumurilor, care este încă în desfăşurare; moştenirea comunistă în domeniul serviciilor publice n-a fost rea şi a fost modernizată şi dezvoltată – de pildă, Ostritz se făleşte cu o nouă şi frumoasă sală de sport. Reţelele de apă şi de internet se numără printre cele mai bune din Germania. în spiritul entuziast al anilor 1990,
„triunghiul negru” ar fi trebuit să devină o regiune cu energie verde, iar Ostritz, un exemplu de oraş ecologic.[28]

într-o măsură surprinzătoare, proiectul a avut succes. O mare parte din regiune are acum un aspect curat şi înverzit, iar natura şi viaţa sălbatică sunt protejate. Numeroase gropi ale exploatărilor miniere au fost umplute cu apă, iar Luzacia este azi un tărâm al lacurilor şi pădurilor – şi al turbinelor eoliene şi al panourilor solare. Windsurfingul şi yachtingul atrag vizitatori, cum o fac şi unele utilaje din moştenirea industrială, precum monstruosul transportor F60 de la Lichterfeld, cu o lungime de peste 500 de metri, mai mare decât înălţimea Turnului Eiffel. Dar exploatările miniere deschise n-au dispărut în totalitate. Mina Weisswasser a fost redeschisă, după ce fusese închisă în 1999, însă cu mai multe condiţii de mediu şi un control al emisiilor de la centrala electrică de la Boxberg, iar mina Bogatynia, de pe partea poloneză, continuă să funcţioneze la capacitate maximă.

Problema acestui succes a fost că au dispărut în mare parte slujbele din minerit şi de la centrala electrică existente anterior, precum şi cele din industriile locale tradiţionale, precum pielăria şi textilele. Locurile de muncă din turism şi din domeniul energiei verzi nu au fost suficiente pentru a le înlocui. Şomajul din timpul tranziţiei a atins 40% în Ostritz. Ca mare parte din Germania de Est, cu excepţia celor trei mari oraşe (Berlin, Leipzig, Dresda), populaţia a
scăzut dramatic începând din 1990, într-un nou *Ostflucht.* Ostritz s-a redus de la peste 6 000 la aproximativ 2 200 de oameni. Şomajul a scăzut şi el, sub 10%, dar există o neconcordanţă între locurile de muncă calificate vacante existente şi oferta de forţă de muncă, în mare parte persoane vârstnice şi necalificate, care este disponibilă local; tranziţia psihologică între vechile industrii şi noua economie a fost mai dură decât se aşteptau reformatorii bine intenţionaţi. Libertatea a mai adus şi o creştere a infracţiunilor frontalière, de tipul furtului de metal şi al traficului de droguri, precum şi o senzaţie de nesiguranţă şi de lipsă de protecţie din partea autorităţilor. Insecuritatea şi alienarea care însoţesc depopularea se manifestă prin suspiciunea oamenilor că sunt traşi pe sfoară de guvernele lipsite de compasiune sau că le sunt „aduşi” pe cap imigranţi, dar şi sentimentul că viaţa postindustrială, după
promiţătorul an 1989, este o dezamăgire.

Ruinele mănăstirii de la Oybin, februarie 2011

Ostritz nu se află chiar în coltul în care Germania se întâlneşte cu Polonia şi cu Cehia. Există o anomalie geografică la capătul Liniei Oder-Neisse, cauzată de cursul râului Neisse din Luzacia până la graniţa cehă. Există o mică bucăţică suspendată de Polonie în jurul oraşului Bogatynia, o protuberanţă între oraşul german Zittau şi regiunea deluroasă cehească din jurul Frydlant (Friedland, unde Wallenstein, enigmaticul comandant din vremea Războiului de Treizeci de Ani, îşi avea principalul castel, părând însă nemulţumit de statutul său inferior din ierarhia complexă a Imperiului Habsburgic şi a Sfântului Imperiu Roman). Colţul sud-estic îndepărtat al Saxoniei, imediat la sud de Zittau, este un peisaj surprinzător de atrăgător. Am mers acolo în timpul unui val de frig extrem din februarie; dealurile stâncoase şi albul cristalin al crengilor copacilor mi-au tăiat răsuflarea. Există trenuri cu aburi care pleacă din Zittau spre Oybin şi Jonsdorf, pufăind prin ceea ce devine iute un peisaj romantic, cu coline înzăpezite, păduri adânci şi întunecoase, ba chiar şi o mănăstire în ruine cocoţată pe coama unui deal ciudat, cu o formă lunguiaţă, la Oybin.

Pare nimerit să găsim un peisaj din Caspar David Friedrich la capătul din amonte al Liniei Oder-Neisse, un loc care i-a aţâţat imaginaţia mai mult decât Greifswald, oraşul familiar, practic şi raţional din josul râului. Această parte a Europei este bizară şi splendidă. La vest de Zittauer Gebirge găsim Valea Elbei şi ,, Elveţia saxonă" de la sud de Dresda; înspre est se ridică dealurile întunecate şi apar legendele misterioase ale Sileziei.

Caspar David Friedrich, „Klosterfriedhof im Schnee" (1819)

9

Romantismul misterios al Sileziei Inferioare

(Polonia, Germania)

Zonele de frontieră sunt stranii. O graniţă dreaptă, care separă două locuri radical diferite de o parte şi de alta a unei linii artificiale, este o oglindă bizară, cu un trecut brutal. O graniţă neclară poate fi destabilizatoare într-o manieră mai subtilă; e posibil să nu fii sigur cărui loc aparţii, căci zona de frontieră îţi oferă opţiuni intermediare faţă de ceea ce, cu indolenţă, consideri a fi o distincţie binară. Regiunile în care graniţele s-au modificat posedă un alt strat de mister. Oamenii trăiesc printre reziduurile mereu prezente ale tribului dispărut care a ocupat clădirile şi pământurile înaintea lor, lovindu-se în mod constant de moştenirea lor fantomatică. Persoanele care au fost strămutate şi copiii lor trăiesc cu ideea unui cămin care

nu mai există. Realitatea vieţii la graniţă se întrepătrunde cu literatura de groază, cu imaginarea Celuilalt în partea opusă a hotarului.

Această regiune de graniţă germano-poloneză a Sileziei Inferioare cuprinde un munte pătat de sânge din cele mai vechi timpuri, oraşul Frankenstein, unde există o legendă despre o crimă în masă misterioasă care datează cu două
veacuri înainte ca tizul său fictional să-şi construiască monstrul, şi oraşul divizat Guben/Gubin, unde savanţii moderni folosesc tehnica plastinaţiei cadavrelor. Un preot din secolul al XVII-lea, numit Arnold Engel, scria că Silezia e un loc în care a înflorit „arta vrăjitoriei şi a răului". Naziştii au contribuit la peisajul Sileziei cu melanjul lor tulburător de tehnologie modernă şi mituri rasiale primitive. Pentru cei receptivi la stranietatea sa, graniţa Sileziei Inferioare este un tărâm romantic mitic, luminat de sclipirile unei ştiinţe denaturate.

Silezia Inferioară este acum colţul sud-vestic al Poloniei. Principalul ei oraş este Wroclaw (în anii germani se numea Breslau). Soarta lui în Polonia a fost una dintre cele mai controversate chestiuni între puterile aliate în anii 1943-1945, fiind însă soluţionată în condiţiile impuse de sovietici. Destinul Sileziei Inferioare a fost un produs secundar al presiunii exercitate asupra Poloniei dinspre est – dacă Uniunea Sovietică îşi păstra câştigurile de pe urma Pactului Molotov- Ribbentrop din 1939, atunci Polonia trebuia compensată, iar nota de plată era achitată de Germania înfrântă. Acest principiu a fost un numitor comun între Aliaţi, dar nu şi cât de departe avea să se meargă în privinţa lui. Nu a existat nici o dispută referitoare la pierderea Prusiei Orientale şi a Sileziei Superioare de către Germania şi la faptul că frontiera dintre Germania şi Polonia urma să fie redesenată înspre nord, unde o bucată mai mare din Pomerania intra în componenţa Poloniei.

Discuţiile dintre Aliaţi s-au concentrat asupra modului în care trebuia divizată Silezia. Exista un râu convenabil ca graniţă, numit Glatzer Neisse, care curgea dinspre dealurile de la graniţa dintre Silezia şi Boemia până la Oder, la vest de oraşul Oppeln (acum Opole). întreaga provincie industrială mixtă Silezia Superioară ar fi revenit Poloniei; cea mai mare parte din ea votase într-un referendum să rămână în Germania în 1921, în ciuda populaţiei ei majoritar poloneze, un semn că loialităţile naţionale sunt mult mai complicate decât vor admite de multe ori naţionaliştii. Aliaţii occidentali aveau de gând să lase Germania să păstreze cea mai mare parte a Sileziei Inferioare, iar politicienii polonezi din exil n-au ridicat prea multe pretenţii pentru a merge mai departe. La momentul Conferinţei de la Teheran, din decembrie 1943, se părea că aceasta – sau ceva asemănător – va fi frontiera finală.

Pe măsură ce încrederea lui Stalin a sporit, iar proiectul impunerii unui guvern promoscovit în Polonia postbelică a devenit mai realist, s-a ivit perspectiva împingerii graniţei mai spre vest. Insistenţa lui Stalin de a muta frontiera nu avea nici o legătură cu vreo dragoste pentru Polonia. Detesta ţara încă din 1920, când Polonia învingea Armata Roşie şi îi alunga pe sovietici în profunzimile a ceea ce sunt acum Belarus şi Ucraina. Coordonase masacrul de la Katyn a mii de ofiţeri din armata poloneză, luaţi prizonieri în 1940. Motivul aparentei bunăvoinţe a lui Stalin faţă de Polonia în vest – pe care Vladimir Puţin l-
a reamintit ameninţător în iulie 2023 — a fost faptul că graniţele post-1945 îi ofereau Rusiei, din punct de vedere geopolitic, cele mai sigure frontiere din istorie. Stalin a izbutit să extindă controlul efectiv al Rusiei mult mai departe înspre vest decât reuşise ţarul Alexandru în 1815. A fost o realizare geopolitică uimitoare.

în locul Glatzer Neisse, Lausitzer Neisse (Nysa Euzycka) a devenit segmentul sudic al Liniei Oder-Neisse – o solicitare pe care URSS a început să o facă în mod făţiş în numele Poloniei doar spre finele lui 1944. Aceasta facea ca frontiera poloneză să devină o linie relativ dreaptă şi, prin urmare, uşor de apărat, iar obţinerea Sileziei Inferioare însemna transferul unor teritorii industriale, miniere şi agricole preţioase, care aveau să compenseze oarecum Polonia pentru pierderile din ce în ce mai certe din est. Dar şi dezavantajele graniţei apusene erau evidente. Nivelul purificării etnice necesare era uriaş şi ar fi lăsat Polonia dependentă de Rusia sovietică pentru securitatea ei teritorială împotriva resentimentelor germane şi a reţinerilor occidentale. Silezia Inferioară a fost glazura care învelea pilula amară a acceptării subordonării Poloniei de către Rusia lui Stalin.

Un alt argument folosit, mai ales în timpul formării statului comunist postbelic polonez, a fost că aceste teritorii erau istoric poloneze şi că prezenţa germană fusese rezultatul colonizării şi, prin urmare, era ilegitimă. Este adevărat că acum Polonia este mai mare decât fusese în urmă
cu 1 000 de ani, deşi ideile despre ceea ce constituie o naţiune şi un stat sunt atât de diferite, încât cu greu pot fi comparate. în următoarele secole, majoritatea acestor fragmente fuseseră absorbite de statele germane sau boeme învecinate. Silezia şi Pomerania au devenit predominant germane, aşa cum au făcut-o şi unele locuri precum Danzig şi Prusia regală, care continuau să fie legate de coroana poloneză. Este greşit să interpretăm aceste deplasări ale populaţiei şi modificările frontierelor de stat dintr-o perspectivă naţionalistă modernă.

Marile puteri au fost cinice în privinţa argumentului „istoric polonez" când acesta a fost pus pe masă la Conferinţa de la lalta, din februarie 1945: Roosevelt a glumit, spunând că, dacă îl acceptau, atunci ce părere ar fi avut Churchill despre recuperarea celor 13 colonii ale Marii Britanii?[29] Anglia stăpânise Bordeaux în vremuri mai recente decât domnise statul polonez peste Hirschberg (Jelenia G6ra), dar – poate din fericire – de Gaulle nu se afla la lalta ca să fie tachinat de Churchill.

După Potsdam, recunoaşterea a fost în continuare condiţionată. Regiunea a fost „pusă sub administraţie civilă poloneză" în loc să fie definitiv sub suveranitate poloneză; decizia finală urma să fie lăsată în seama unui acord general de pace care avea să fie consimţit în viitor. Tratatul de la Paris din 1947 a stabilit graniţele ţărilor mai mici, însă marea problemă a Germaniei a rămas îngheţată – ocupaţia celor
patru puteri a continuat, iar cele două state germane şi-au făcut apariţia în 1949. Atitudinea lor faţă de Linia Oder-Neisse a fost radical diferită. Unul dintre primele lucruri pe care le-a făcut Republica Democrată Germană a fost să ratifice „frontiera de pace" cu Polonia prin Tratatul de la Zgorzelec, din 1950.

Dimpotrivă, Republica Federală a refuzat să o recunoască şi a considerat că graniţele legale ale Germaniei sunt cele din 1937. Ani la rând, televiziunea vest-germană a prezentat hărţile de prognoză meteorologică acoperind oraşe pierdute precum Breslau şi Königsberg. Tratatele Ostpolitik ale lui Willy Brandt cu URSS, din august 1970, şi cu Polonia, din decembrie 1970, au recunoscut realităţile frontierelor răsăritene ale Germaniei, iar Germania de Vest a renunţat la pretenţia că teritoriile pierdute ar fi recuperabile. în mod neaşteptat, diplomaţia lui Brandt a subminat fundamentul dominaţiei strategice a sovieticilor în Polonia. Odată cu

acordul şi apoi cu relaţiile de lucru stabilite între cele două state germane prin Tratatul de Bază din 1972, ideea unei viitoare agresiuni germane împotriva Poloniei a devenit extrem de improbabilă şi, prin urmare, nevoia ca puterea sovietică să garanteze frontierele poloneze a dispărut. Ultimele urme ale posibilităţii ca germanii să le refacă prin cine ştie ce înţelegeri au fost abandonate în tratatele care au reunificat Germania de Est cu cea de Vest, iar în 2007 graniţa a devenit una deschisă, în interiorul Spaţiului Schengen.
Părţi din Linia Oder-Neisse continuă să lase senzaţia că nu sunt vindecate – dărâmături de beton în mijlocul râului, în locul în care odinioară exista un pod, şosele care par să meargă undeva, dispărând într-un crâng sau pe malul unei ape, ba chiar sate şi suburbii părăsite ale căror ruine zac ascunse adânc într-o pădure. Graniţa a retezat şi a reorganizat legăturile care uneau localităţile; adeseori există aşezări lăsate ca nişte fundături inaccesibile, fără să fie iarăşi conectate aşa cum se cuvine la noile lor rute comerciale.

Vei vedea numeroase caracteristici de acest fel în regiunea din jurul oraşului de graniţă german Forst, din Lausitz. Forst nu-i o localitate transfrontalieră, dar lucrul ăsta este consecinţa faptului că suburbia estică Berge a fost distrusă de polonezi, în loc să fie repopulată. Era un ansamblu de locuinţe aflat chiar pe cealaltă parte a podului peste Neisse, în faţa centrului vechi al oraşului Forst – clădiri gotice germane de apartamente din anii 1920 care radiau din sensul giratoriu aflat la picioarele podului. Structurile au fost demolate, cu excepţia postamentului unui monument comemorativ şi a doi stâlpi înalţi de iluminat din beton de lângă ruinele podului. Ceea ce pe vremuri era un punct de trecere este acum o fundătură, un cotlon în care puţini oameni ajung dacă nu caută să fie singuri – de multe ori, judecând după spărturile din ruinele podului, genul de izolare care are cel mai bun efect când este însoţită de o pungă cu cutii de bere.

Pe ruinele unui pod de la graniță, Forst 2010

Când ne îndepărtăm de Zasieki, denumirea mai degrabă tehnică a caselor împrăştiate şi a spaţiilor pustii din partea poloneză a oraşului Forst, lucrurile devin şi mai nefireşti. Drumurile se deteriorează dramatic dacă nu urmăm soseaua ***9*** principală de la ,,Podul Uniunii Europeneaflat la nord de Forst. Următorul sătuc din amonte, Brozek, este începutul unui labirint de şosele secundare înguste şi de drumuri forestiere pietruite prin care am bâjbâit, într-un mare Mercedes închiriat, într-o după-amiază de toamnă din octombrie. Sistemul de navigaţie a devenit foarte confuz, sugerând viraje aleatorii şi ocoluri neobişnuite prin pădure. Dar acestea nu erau doar nişte drumuri sinistre prin pădure. Ne rătăceam din ce în ce mai mult într-un peisaj nazist bizar şi năpădit de vegetaţie. Din 1938 până în 1945, această regiune (pe atunci cunoscută drept Scheuno) a găzduit o fabrică de armament, dimensiunile ei fiind năucitoare. Forst-Scheuno se întindea pe kilometri întregi,
deasupra solului şi în subteran. Existau 394 de buncăre împrăştiate prin tot ţinutul, legate de 72 de kilometri de drumuri betonate. Mii de muncitori, iniţial germani, dar ulterior, în timpul războiului, de regulă oameni aduşi la muncă silnică – în jur de 25 000 au lucrat la fabrica Scheuno cel puţin o vreme – au produs explozibil pentru efortul de război. Cum Uniunea Sovietică a luat drept pradă de război majoritatea utilajelor de lucru în 1945, buncărele şi clădirile de beton au rămas în continuare răspândite prin pădure, degradându-se lent.

Anumite părţi din complex sunt folosite pentru partide de paintball, dar se spune că unele dintre zonele mai sălbatice sunt şi astăzi periculoase, din cauza resturilor de explozibil. în adâncul pădurii, când începe să se lase întunericul, Brozek continuă să fie un loc care-ţi dă fiori. în loc să încercăm să înaintăm, am întors automobilul greoi şi am bătut în retragere spre luminile reconfortante ale noii infrastructuri finanţate de UE.

Călătorind la sud şi la est de Forst, ajungi pe o autostradă lungă – succesoarea reconstruită a uneia dintre autostrăzile originale germane din anii 1930 – printr-o zonă cu păduri întunecate şi aride de pini şi molizi. La un moment dat, puţin mai departe de situl unde a avut loc faimoasa Mare Evadare de la Stalag Luft III, treci hotarul dintre voievodatele (regiunile) poloneze Lubusz (Brandenburgul de Est) şi Silezia Inferioară. Nu există mare lucru între frontiera germană şi Legnica, la 120 de kilometri
distanţă – aşezările sunt mici şi rare, terenurile agricole sunt puţine. Chiar şi înainte de 1945, acest ţinut era slab populat şi adormit. John Quincy Adams a trecut pe aici în 1800 şi era de părere că pământurile nisipoase şi sterpe cu pini erau „o abominaţie a pustietăţii”.[30] Chiar şi germanii exilaţi în 1950, suferind de dor de ţară, nu erau prea pătrunşi de dorul câmpurilor acoperite de iarbă neagră din Brandenburgul de Est:
Neumark şi Niederlausitz, pământul Brandenburgului despre care s-a cântat: „Pajişti, ape, nisip, acesta este Marklandul, iar lanul cel verde e bucuria lui”. Ceea ce s-a pierdut poate fi mereu mai luminos în amintire decât a fost în realitate, iar cei ce şi-au pierdut casele cred că

au fost izgoniţi din paradis.[31]
După ce au devenit parte a Poloniei, aceste pământuri au devenit un teritoriu de graniţă şi, exceptând fâşia de aşezări aflate de-a lungul râului Neisse, teritoriul a rămas aproape pustiu după alungarea puţinilor germani care-şi câştigaseră cu greu traiul de pe urma solului nisipos. Spaţiul a devenit într-o măsură şi mai mare un neant uitat. Dar, dacă mergem mai departe spre sud şi est, până când ajungem la Legnica, mult în interiorul Poloniei, peisajul se schimbă iarăşi. Autostrada e mărginită mai degrabă de câmpuri decât de păduri; ţinutul plat este roditor, nicidecum buruienos. în depărtarea înceţoşată se vede un şir de munţi care merg dinspre nord-vest spre sud-est, marcând o graniţă clară a regiunii – mult mai accentuată decât Neisse – şi un hotar despărţitor mult mai vechi între naţiuni diferite.
Zona deluroasă a avut dintotdeauna o atmosferă misterioasă, plină de melancolie. În 1800, pentru John Quincy Adams, munţii Karkonosze erau un loc al „întristării sublime". Găsim castele cu turnuri ascuţite precum Ksi^z (Fiirstenstein), ridicate pe piscuri înnegurate, staţiuni balneare de un calm suprarealist pe colinele mai joase şi, în văi, localităţi miniere şi muncitoreşti ca Walbrzych.

Graniţa cu Cehia, la sud-vest de Jelenia Gora, se găseşte printre păduri sălbatice şi munţi abrupţi, un alt soi de peisaj sinistru în care poţi să te rătăceşti şi să te zăpăceşti, indiferent cât de puternic şi de modern ţi- ar fi automobilul. Drumul de frontieră se răsuceşte şi şerpuieşte, câteva indicatoare marcând oficial punctul de trecere, dar în general zona este caracterizată de îngrămădeala obişnuită a parcărilor de camioane şi a magazinelor cu ţigări, pe lângă o platformă dezafectată de dinainte de Schengen, folosită atunci pentru controalele vamale.[32] Silezia Inferioară este o privelişte de tip *Twin Peaks* în stil central-european, care îşi aşteaptă propriul David Lynch. Hoinărind printre dealuri, am visat cu ochii deschişi la un roman în care un ofiţer pe nume Fassbinder, de la *Hauptkriminalamt* din Berlin, era trimis prin 1910 la Muntele Cerbului (Hirschberg, Jelenia Gora) pentru a investiga o crimă stranie.
Dichisitul nostru agent se lasă însă prins în viaţa oraşului – lumească şi supranaturală – şi ajunge, poate, să aprecieze gustul al naibii de bun al unor *Kaffee und Kuchen* care se strecuraseră peste graniţă din partea habsburgică a munţilor. Este genul de loc în care un individ poate să dispară, captiv între două lumi.

Aceste păduri şi munţi sunt pline de creaturi mitice. Munţii Riesengebirge au fost numiţi după un duh din partea locului care îşi schimba forma, zis Rübezahl (sau Rübenzahl), a cărui formă naturală era cea de umanoid cocoşat, cu coadă şi coarne. El li se înfăţişa adesea călătorilor pentru a-i călăuzi, iar instrucţiunile lui puteau fi bune sau, capricios fiind, putea să aleagă să te conducă într-o mlaştină sau în sălbăticie. Numele lui uşor peiorativ („cel care numără napi") nu trebuia rostit, iar muntenii îi ziceau în schimb „Stăpânul Gigantic" sau „Marele Zeu al Muntelui". Nu mai fusese zărit, i-au spus localnicii lui Adams în 1800, de mai bine de un veac, fiindcă peste casa lui fusese ridicată o capelă, dar denumirile populare pentru nenumărate trăsături naturale ale reliefului i se datorau. Adams a fost intrigat de Rübezahl şi şi- a întrebat ghizii despre această entitate. Unul dintre ei a susţinut că nu era decât o superstiţie boemă, în care locuitorii Sileziei nu crezuseră niciodată, dar Adams a bănuit – aproape sigur corect – că „un ghid boem m-ar fi asigurat că nu era decât o superstiţie sileziană, pe care conaţionalii săi o luaseră dintotdeauna peste picior".[33] Germanii, cehii şi polonezii numesc cu
toţii lanţul Munţii Gigantului, după marele şarlatan. Riibezahl a supravieţuit plecării germanilor din Silezia Inferioară. A căpătat un nume polonez, Liczyrzepa, iar legenda lui face parte din cultura pe care o împărtăşesc polonezii, cehii şi germanii din aceste ţinuturi.

Cel mai vestit munte din Silezia este Slşza, un pisc întunecat de granit, cu unghiuri obtuze, care se detaşează de tovarăşii săi. Unele dintre cele mai vechi artefacte din Polonia, precum unele monumente sculptate în piatră, au fost descoperite în jurul Slşzei, ceea ce indică faptul că era un loc cu semnificaţie religioasă pentru civilizaţia celtică ce a locuit în regiune în urmă, poate, cu 2 500 de ani. Acest munte avea ceva aparte care i-a izbit pe cei din tribul rătăcitor ca fiind special şi puternic, un soi de zeitate naturală. Este puţin probabil ca zeitatea asociată cu acest munte să fi fost pe deplin benignă. Habar n-avem de forma pe care o lua cultul de la Slşza, dar ştim că vechile credinţe celtice tindeau să fie însetate de sânge – războinicii celţi erau cunoscuţi pentru pasiunea lor pentru decapitări şi sacriticn omeneşti, ca parte din ritualurile lor.

Superstiţiile pline de cruzime şi jertfele de sânge au bântuit în mod repetat munţii Sileziei. Există o poveste care datează din 1582 despre un om care purta numele de Johannes Cuntius, a cărui reputaţie fusese dezgustătoare în timpul vieţii şi îngrozitoare după moarte. Se zicea că, în urma apariţiei unei pisici negre pe patul său de moarte, s-ar fi ridicat din mormânt şi i-ar fi
vânat pe cei vii, dar sătenii i-au dezgropat leşul, l-au ciopârţit şi l-au ars, pentru a pune capăt hoinărelilor din miez de noapte ale vampirului. Un secol mai târziu, vânătorul de vrăjitoare Arnold Engel scria că „mulţi morţi, care n-au pierit cu bună-credinţă, ci aveau legături cu diavolul, se ridică din mormintele lor" din dealurile din Silezia.[34]

în primele decenii ale secolului al XVII-lea, oraşele mai mici din regiune au fost adevărate cazane pentru arderea vrăjitoarelor. Se spunea că la Neisse (Nysa), călăul a construit „un cuptor imens în care, pe parcursul a nouă ani, a prăjit peste 1 000 de vrăjitoare, unele în vârstă de doar doi ani".[35] în 1606, oraşul Frankenstein din Silezia a fost scena unui proces scandalos, în care s-a pretins că un grup de opt gropari otrăviseră alţi concetăţeni cu o fiertură pe care o preparau din leşuri, ocupându – se şi cu alte activităţi dezgustătoare, precum necrofilia sau despicarea femeilor gravide pentru a le mânca fetuşii nenăscuţi. Se presupune că numărul deceselor a ajuns la 1 500.[36] Povestea pare prea lugubră şi prea neplauzibilă ca să ţină de realitate. Dar poate că există un mic sâmbure de adevăr, şi anume faptul că leacurile din cadavre făceau parte din medicina populară; cele mai bune se obţineau din leşuri sănătoase, aşa că persoana cu care băteai palma era călăul, iar groparii trebuiau să se mulţumească cu victimele ciumei. Dovezile că groparii îi jefuiau pe morţi erau destul de solide; de ce să nu – i învinovăţim şi pentru răspândirea ciumei? Versiuni trunchiate ale poveştii groparilor malefici din Frankenstein par să fi circulat zeci de ani mai târziu, graţie difuzării populare prin foi volante şi cântece; povestea este relatată de pildă în Danemarca, în 1673.[37]

Numele Frankenstein a căpătat un alt tip de conotaţii când Mary Shelley l-a folosit pentru savantul ei ficţional Victor Frankenstein în 1818. Localnicii din Z^bkowice Sl^skie (numele polonez pentru Frankenstein) sunt ferm convinşi că istoria sinistră a oraşului lor şi-a adus contribuţia la povestea Prometeului modern al lui Shelley, privind cu dispreţ pretenţiile

rivalilor, cum ar fi castelul Frankenstein de lângă
J 1 *J* 1 * * ######## *
Darmstadt, din vestul Cermamei.----------Cea mai veche clădire din oraş, casa unui neguţător german, este un muzeu cu o cameră a groazei – amuzantă, dar ieftină – la subsol şi cu o prezentare mai literară şi mai istorică a poveştii lui Frankenstein la etaj. Z^bkowice este o excepţie de la tendinţa generală ca toponimele germane să fie eliminate; există o prăvălie de îngheţată numită Frankenstein, de pildă, care îşi vinde marfa sub privirea blândă a monstrului întruchipat pe marele ecran de Boris Karloii.

Legenda lui Frankenstein aparţine unei tradiţii culturale cu influenţe germano-evreieşti, în care un savant creează ceva monstruos folosindu-se de ştiinţă şi de cunoştinţele sale, fiind damnat din cauza neputinţei de a pricepe forţele iraţionalului. Dătătorii de viaţă, de la părinţi la Dumnezeu, se confruntă inevitabil cu
nerecunoştinţa şi cu răzvrătirea celor care le primesc darul. Predecesorul lui Frankenstein, rabinul Loew din Praga, şi-a creat Golemul prin erudiţie şi evlavie, dar a descoperit că şi creaţia sa îi scăpa de sub control. Şi Gottfried Herder a creat un monstru, ideologia naţionalismului, pornind de la intenţii bune, doar ca să declanşeze un delir barbar şi distructiv.

Am fost un pic surprins când am aruncat o privire asupra unei hărţi vechi a regiunii şi am observat că acolo exista o aşezare numită Monsterberg, puţin mai la est de Frankenstein. Şi Monsterberg s-a ridicat la înălţimea numelui său. în ultimele decenii ale stăpânirii germane, un ucigaş în serie zis Karl Denke a trăit într-o casă izolată de la marginea oraşului, pândind vreo 30 de călători singuratici şi ducându-i acasă ca să-i măcelărească pentru carne. O parte o mânca el însuşi şi se spune că ar fi vândut câteva bucăţi în hala pieţei din Breslau – o clădire care îţi lasă impresia că te-ai găsi în burta unei balene uriaşe.

Frankenstein şi Miînsterberg (cum se scria Monsterberg în vremurile mai noi), asemenea restului Sileziei Inferioare, au trecut de la Germania la Polonia în 1945. Istoricii şi lingviştii polonezi au muncit mai mulţi ani pentru a produce denumiri poloneze pentru aşezările din „Teritoriile Recuperate”. Unele dintre ele, cum ar fi Breslau/Wroclaw, aveau deja nume poloneze destul de bine cunoscute (poloneza, ca engleza, tinde să posede propriile versiuni de denumiri de oraşe oriunde s-ar afla
acestea în lume, de la Londyn la Nowy Jork). Altele purtau versiuni germanizate ale numelor slave originale. Au existat însă câteva, precum Frankenstein, unde nu prea exista vreo îndrumare pentru lingviştii polonezi; denumirea oraşului derivă din faptul că fusese întemeiat de oameni din Franconia, o regiune din nordul Bavariei, care aduseseră cu ei o piatră despre care se spunea că le poartă noroc („n-a mers”, după cum mi-a spus caustic un locuitor modern din Frankenstein). Germanul Frankenstein a devenit polonezul Z^bkowice Sl^skie – rădăcina noului nume, „Zijb”, însemnând „dinte”, probabil de la legenda unui erou şi a pruncului său cu un singur dinte. Dar pare să fie o trimitere la colţul vampirului slav, care l-a înlocuit pe savantul nebun germanic.

Comori îngropate şi tuneluri naziste

Secolul XX, în loc să înlocuiască superstiţia cu raţiunea, a creat un nou strat al peisajului ocult al Sileziei Inferioare. Pe o colină de lângă Waldenburg (Walbrzych), autorităţile naziste au ridicat un monument pătrat în memoria germanilor din Silezia ucişi în Primul Război Mondial şi a conflictului din Silezia din anii 1920, dar şi pentru câţiva derbedei din SA care muriseră în nişte încăierări. Mausoleul, numit Totenberg, avea o flacără veşnică alimentată cu gaz din mine, aruncând o lumină misterioasă asupra oraşului. Flacăra s-a stins, dar Totenberg rămâne pe loc, devenind pe an ce trece mai terifiant – un spaţiu *unheimlich,* încărcat cu o energie negativă, un loc în care oamenii merg să se sinucidă.

Moştenirea nazistă se extinde pe sub pământ. Autorităţile comuniste poloneze care au preluat controlul asupra „Teritoriilor Recuperate” au dat peste mai multe dovezi recente care ţin de nefiresc şi de sete de sânge. Au descoperit buncăre de beton răspândite prin munţii Karkonosze, în preajma oraşelor Walbrzych şi Swidnica, şi obloane de fier în spatele cărora nişte tuneluri uriaşe, unele îndeajuns de mari cât să încapă în ele camioane şi trenuri, te poartă în bezna de sub dealuri. Acest labirint de tuneluri fusese săpat mai cu seamă de prizonierii din lagărul de concentrare local de la Gross-Rosen, în 1943-1944, însă inginerii nazişti şi soldaţii care coordonaseră operaţiunea îşi luaseră deja tălpăşiţa, iar documentele care explicau proiectul şi scopul acestuia fuseseră distruse. Sistemul de tuneluri este vast şi înspăimântător, dar probabil că nu-i decât o mică fărâmă din ceea ce se intenţionase. Mai există o bucată din el sub castelul Ksi^z, menită să fie buncărul de comandă pentru ministrul de externe şi pentru Führer. Prizonierii, ţinuţi într-un mic lagăr- satelit de prin pădurile moşiei aristocratice, încă săpau aici când Armata Roşie a traversat Oderul.

Lipsa informaţiilor certe despre proiectul subteran secret al naziştilor din Riesengebirge l- a făcut să fie un loc cu o mitologie modernă proprie: „proiectul nazist subteran secret” este o idee cât se poate de capabilă să producă mituri în epoca noastră, în Polonia şi Anglia deopotrivă.

Rafturile de istorie locală din librării sunt înţesate de cărţi cu coperţi lugubre şi care promit poveşti de groază şi despre comori îngropate. Se spune că prizonierii care au construit tunelurile au fost ucişi fie la vremea respectivă, fie când regiunea a trebuit abandonată în faţa înaintării sovietice din 1945, dar n-au fost găsite asemenea morminte. Şi n-a fost găsit nici jumătate din betonul despre care Albert Speer – arhitectul-şef al lui Hitler şi ministrul pentru armament şi producţia de război – spunea că s-a folosit pentru construcţia tunelurilor, ceea ce ar fi însemnat o parte substanţială din întreaga producţie a Germaniei. Cea mai probabilă explicaţie este că poveştile au fost exagerate, că cineva frauda Reichul muribund facturându-i bunuri care nu i-au fost livrate niciodată. Dar mai este posibil să existe şi alte secrete ce vor fi descoperite şi breşe prin care să fi dispărut: materialele industriale sau ştiinţifice lăsate acolo ar fi putut fi transportate în Uniunea Sovietică după 1945, situl rămas devenind o zonă militară sub Polonia comunistă. Mici părţi din el sunt acum deschise vizitatorilor.[38] Tunelurile încă n- au fost cartografiate în întregime.

Solul Sileziei Inferioare are şi alte secrete. Când germanii au fost izgoniţi, n-au putut să ia cu ei mai mult de o valiză şi nici un obiect de preţ. Numeroşi oameni au decis să-şi îngroape banii, bijuteriile, cele mai bune porţelanuri şi orice altceva putea fi cărat şi avea o valoare. în 1945 au tras speranţe că vor fi lăsaţi să se întoarcă după un tratat final de pace; nu prea părea cu putinţă ca Silezia Inferioară să fie pierdută de Germania pentru totdeauna. Aşadar, în întreaga regiune, noii locuitori polonezi au tot găsit comori îngropate şi secrete ascunse în spatele unor pereţi şi podele construite în pripă în nefamiliarele lor case noi. Aproape sigur, există în continuare unele casete cu aur şi giuvaiere pitite în şemineuri şi îngropate în păduri.

în Wroclaw mi s-a spus o poveste despre o comoară îngropată în pădurile din Silezia Inferioară. în ultimii ani, un german bătrân, însoţit de câţiva amici mai tineri, tunşi scurt, au trecut graniţa şi s-au dus să sape într- un loc ascuns privirii. S-au întors după câteva ore, dar bandele de crimă organizată din Wroclaw monitorizau acest tip de misiuni, iar automobilul german a fost reţinut de o gaşcă pe drumul de întoarcere către graniţă. Germanii au fost uşuraţi de două lăzi, dar bandiţii polonezi au fost dezamăgiţi să descopere că nu conţineau aur, ci o arhivă de documente SS care fuseseră ascunse de deţinătorul lor. Surzi în faţa muzei istoriei, membrii bandei au sfârşit vânzând documentele unui colecţionar privat din Elveţia.

Prin urmare, exista suficient adevăr în mitul comorii îngropate ca să pună stăpânire pe imaginaţia localnicilor din Silezia Inferioară poloneză, mai ales că mulţi dintre aceştia proveneau din sate mult mai puţin dezvoltate din est, pentru care fermele, casele şi drumurile îngrijite ale germanilor din Silezia erau semne ale unei bogăţii de neînchipuit. în mod firesc, lucrul ăsta i-a încurajat pe oameni să-şi imagineze
adevăruri mai măreţe în spatele secretelor casnice pe care le scoteau uneori la iveală.

Apar periodic speculaţii conform cărora aurul şi obiectele de artă jefuite de nazişti, poate chiar şi legendara Cameră de Chihlimbar, sunt ascunse undeva în labirintul întunecos din munţii Sileziei. Decenii întregi, împătimiţii au bătut munţii înarmaţi cu noi tehnologii, de curând cu radare care penetrează solul, în căutarea dovezilor unor comori dispărute. Până acum, nimic nu s-a demonstrat în mod categoric, iar unele dintre cele mai palpitante speculaţii au fost infirmate. Există totuşi o mulţime de comori care lipsesc şi un număr limitat de locuri misterioase în care acestea s-ar putea găsi. în 2015 a început un alt ciclu de investigaţii, concentrat asupra posibilităţii ca un întreg tren nazist plin de aur să fie ascuns în sistemul de tuneluri de sub castelul Ksicjz. Nimeni nu l-a găsit, însă poate că locuitorii Sileziei au dat de aur într-un alt fel. A existat o invazie de jurnalişti, scriitori şi căutători de comori, toţi pompând bani în economia locală, iar episodul a mărit vizibilitatea acestui cotlon din Europa Centrală şi i-a sporit reputaţia misterioasă.

Nimeni nu se odihneşte în pace

în lumea reală, morţii nu se ridică din morminte ca să le dea bătăi de cap celor vii, ci mai degrabă viii nu lasă morţii să se odihnească în pace. Moartea nu i-a scutit pe oameni să fie chemaţi la oaste în Europa Centrală şi Estică a secolului XX; cimitirele încă sunt câmpuri de bătălie militare şi culturale, iar cei vii se tem în continuare de prezenţa morţilor. Groparii au încă secretele lor. Regiunea e plină de cimitire neglijate, deliberat uitate.

De-a lungul Poloniei, Ucrainei şi Belarusului există sate fără nici un evreu, dar cu câte un cimitir evreiesc la marginea oraşului, cunoscut celor bătrâni – dacă îşi bat capul să o recunoască. Când am plecat din satul Krasiczyn, din estul Poloniei, înspre dealuri, în căutarea fortificaţiilor Liniei Molotov, am dat peste vestigiile unui asemenea cimitir care era marcat de garduri noi de lemn şi în care câteva pietre funerare încă în picioare aveau mici pietre de aducere-aminte deasupra lor, potrivit tradiţiei evreieşti. Un monument recent pomeneşte „Cimitirul Comunităţii Evreieşti din Krasiczyn până în 1941. Amintiţi-vă de FRAŢII VOŞTRI MAI VÂRSTNICI ÎNTRU CREDINŢĂ, ODIHNIŢI-VĂ ÎN PACE." Acesta a fost ridicat de parohia catolică din satul Krasiczyn, într-un gest relativ neobişnuit de respect şi de comemorare. în alte părţi, pe tot cuprinsul ţinutului îmbibat în sânge al graniţelor răsăritene, există locuri în care localnicii şi oamenii împrăştiaţi prin lume recuperează bătrânele pietre funerare evreieşti folosite ca dale de pavaj şi postamente pentru a le reda demnitatea cuvenită.

în celălalt capăt al Poloniei, la Brozek, aproape de Forst, există un alt cimitir, dar nimeni n-a făcut aici vreun gest de respect. Nu l-am descoperit decât când căutam altceva, şi anume o fabrică nazistă de armament. Dar ceea ce am găsit a fost locul de veci al unor oameni care pieriseră înainte ca nazismul să fie un termen cunoscut de toată lumea, persoane al căror cămin fusese un sat care existase de veacuri întregi sub numele de Scheuno, fără să se simtă parte din vreo confruntare rasială. Mormintele lor anonime, acoperite de muşchi, zac în pădure, pietrele funerare fiind distruse cu o furie răzbunătoare în anii 1940. Germanii erau decedaţi de multă vreme, dar continuau să reprezinte o ameninţare la adresa pretenţiilor naţionaliste poloneze în privinţa localităţii Brozek. Individualitatea lor, amintirea lor şi relaţia lor cu pământurile trebuiau distruse. Din nefericire, nimeni nu s – a întors să repare cimitirul şi să le redea demnitatea celor de sub marginile dreptunghiulare de piatră. Am putut desluşi situl vechii biserici şi al porţilor din vremurile germane, dar amprenta acestui loc de aducere aminte se estompa şi probabil că peste alţi 20 de ani nu va mai rămâne nimic din el.

Cimitir german părăsit, Brozek (Forst-Scheuno), octombrie 2019

începând din anii 1990, au existat proiecte de restaurare a locurilor neglijate asociate cu trecutul german. Acolo unde tinerii polonezi care s-au alăturat operaţiunilor de restaurare au putut găsi însemnele originale sau măcar fragmente din piatră şi porţelan, le-au repus la locul lor. în unele zone, preoţii interesaţi de istorie şi de reconciliere, asemenea celui din Krasiczyn, au încurajat restaurarea. Multe dintre fărâmele de însemne germane care au supravieţuit în comunităţile mai mici au legătură cu religia, cum ar fi pietre de mormânt sau altare la margine de drum, sporind poate aerul supranatural care este asociat cu trecutul german. Există chiar câteva exemple, de neconceput înainte de 1989 şi probabil şi o vreme după aceea, de germani expulzaţi în 1945 care s-au întors acasă după moarte. În 1992, Günter Grass a scris *Unkenrufe,* în care şi-a
imaginat şi a satirizat dorinţa celor care fuseseră copii înainte de 1945 de a se întoarce la Danzig sau la Wilno pentru a se odihni în pace în locurile de unde începuseră poveştile lor. Dar majoritatea germanilor al căror cămin a fost aici înainte de secolul XX zac ignoraţi şi uitaţi.

încă mă gândesc, de fiecare dată când merg în vestul Poloniei sau în Europa de Est, la vieţile oamenilor al căror trecut este acum pierdut, oameni care au pierit de două ori – iară ca nimeni să-şi amintească de ei sau să le îngrijească mormintele. Au existat oameni în acele cimitire evreieşti din locuri precum Krasiczyn ai căror nepoţi îi omagiau în 1935, recunoscători că viaţa lor evoluase şi se îmbunătăţise din vremea Europei pogromurilor şi a ghetourilor. Sub muşchiul din Brozek zac germani lipsiţi de vină, care au îngrijit câmpurile sau au predat în şcoli cu zeci de ani înainte ca vreun proiectant nazist să decidă să ridice acolo o fabrică de armament. Locurile în care graniţele s-au schimbat sunt sinistre, însă dincolo de aceasta sunt încărcate de sentimente melancolice de pierdere şi de absenţă, cu care oamenii se luptă de generaţii întregi.

Austria/Ungaria pre-1918 şi statele moderne
A Graniţa actuală a Ungariei B Slovacia
C Croaţia-Slavonia
D Banat şi Transilvania de Sud
Câştigurile teritoriale temporare ale Ungariei din 1938-1941 de la
1 Cehoslovacia
2 România
3 Iugoslavia
Jumătatea austriacă a Imperiului înainte de 1918

PART EA A TREIA

Centrul

10

INIMA EUROPEI

Nu pot să definesc Europa Centrală, dar o recunosc când o văd. M-am trezit adesea aşezat la o masă lângă un bar aflat într-o frumoasă piaţă de oraş, privind hotelul sau primăria de vizavi, în timp ce razele asfinţitului îi luminau faţada, zugrăvită în nuanţa caldă de galben imperial

habsburgic numită *Schönbrunner Gelb.* Ridic un pahar de bere – invariabil excelentă – pentru această regiune vagă în care mă simt fără nici o explicaţie acasă, în ciuda neputinţei lingvistice şi a rădăcinilor mele profund englezeşti. Poate că trec pe lângă biserici baroce şi teatre împodobite flamboaiant, văzând cum se lungesc umbrele caselor negustoreşti pe măsură ce soarele apune.

Neclaritatea mea în privinţa locului de unde începe şi în care se termină Europa Centrală este larg împărtăşită; probabil că există la fel de
multe definiţii ale Europei Centrale pe cât de mulţi oameni s-au gândit la acest subiect. Părintele conceptului, politicianul liberal german Friedrich Naumann (1860-1919), n-a avut nici o graniţă precisă în minte, dar a considerat că Germania şi Austro-Ungaria reprezintă esenţa sa. Alţii văd Europa Centrală ca fiind formată din ţările aflate între Germania şi Rusia care împărtăşesc anumite asemănări generale – în mare parte slave, nonortodoxe ca religie, cu tradiţii nonautocratice, cum ar fi statul de drept şi autoguvernarea cetăţenească, în ceea ce mă priveşte, limitele ei sunt similare, dar nu identice cu frontierele Imperiului Austro- Ungar, aşa cum exista în preajma anului 1900. Pentru majoritatea oamenilor care se simt atraşi de concept, Europa Centrală comportă conotaţii de pluralism, cultură elevată şi iniţiativă intelectuală – un spaţiu căruia nu-i plac soluţiile simpliste. Naumann era sentimental în privinţa diversităţii *Mitteleuropa,* închipuindu-şi într-un avânt al imaginaţiei că:
Totu-i plin de viaţă, ca o pădure măreaţă cu arbori înalţi şi arbuşti, cu plante veşnic verzi şi cu crânguri de pini şi mii de tufişuri mărunte şi flori. Este ca o mare în care se zbenguie tot soiul de peşti. Şi nicăieri nu sunt bătute în cuie hotare sau separaţii. Totul este în mişcare, înghiontindu-se şi împingându-se în dezordine, şoptind şi zbierând, implorând şi dojenind, rostind rugăciuni şi făcând socoteli.[1]
Acea viziune, organică şi pluralistă, este acum cât se poate de nostalgică. Europa Centrală a fost schimbată profund de traumele secolului XX. Pe tot cuprinsul ei, în 1918-1921 au apărut graniţe naţionale în locuri noi, fixând acele „hotare şi separaţii" prin acţiuni militare la faţa locului, prin deliberările conferinţelor de pace de la Paris şi, uneori, prin voturi populare locale. Noile state naţionale au fost mult mai puţin tolerante decât vechiul imperiu şi, pe deasupra, au fost divizate de disputele legate de frontiere. în Holocaust, naziştii au distrus una dintre temeliile Europei Centrale, populaţia ei evreiască.******** Nota de plată din 1945 a presupus expulzarea majorităţii germanilor care locuiseră în comunităţile împrăştiate prin regiune de secole. Două dintre forţele care funcţionau ca un adeziv pentru Europa Centrală au dispărut. Identitatea nostalgică central – europeană trebuie să admită faptul că absenţele – germanii şi evreii – sunt încă resimţite şi provoacă preocupări, ca nişte dinţi lipsă, al căror spaţiu gol este mai palpabil decât dinţii sănătoşi care rămân.

Anii 1940 au distrus pluralismul Europei Centrale, căci statele au fost refăcute prin violenţă şi purificare etnică într-un mod cât mai aproape cu putinţă de monoculturile naţionale. După ce a fost pentru scurtă vreme un imperiu german, cea mai mare parte a Europei Centrale a ajuns acum sub controlul politic al Moscovei. A devenit „Europa de Est". Autorităţile au insistat ca rusa să înlocuiască germana ca limbă
comună regională. Imaginea ei occidentală s-a schimbat dintr-un pluralism haotic într-o uniformitate monotonă şi cenuşie. Europa Războiului Rece a fost împărţită între Est şi Vest. Pentru numeroşi oameni din Occident existase dintotdeauna o graniţă în imaginaţie, un loc – de obicei un pic mai la est de locul din care provenea cineva – din care începea Orientul, iar standardele de civilizaţie dispăreau. Cortina de Fier a făcut graniţa – literalmente – de beton.

Milan Kundera, aflat în exil în Franţa, a scris o mărturie impresionantă în 1984 în care a reafirmat identitatea central-europeană pierdută. Eseul său *Tragedia Europei Centrale*[2] susţinea că regiunea a fost în esenţă o parte din Occidentul cultural şi politic. Stăpânirea sovietică a zonei după 1945 o silise să privească spre Est, retezând artificial legăturile cu Vestul, care hrăniseră civilizaţia central-europeană de veacuri întregi. Trasa o distincţie clară între Rusia şi inima Europei. Absolutismul rusesc a fost o imixtiune imperialistă străină. „Nimic nu- i poate fi mai străin Europei Centrale şi pasiunii sale pentru varietate decât Rusia: uniformă, standardizată, centralistă, hotărâtă să transforme fiecare naţiune a imperiului său (...) în unicul popor rus." Praga, Budapesta şi Varşovia fuseseră răpite din adevăratul lor cămin.

Problemele Europei Centrale în secolul XX au fost problemele Europei în formă concentrată. Cum era posibil să reconciliezi cerinţele naţionalismului legate de state suverane delimitate de graniţe ferme cu realitatea că
oamenii cu identităţi diferite trăiesc amestecaţi unii cu alţii şi că nu vor rămâne în acelaşi loc? Cum te poţi bucura de beneficiile comerţului liber şi ale economiilor de mari dimensiuni într- o lume a statelor-naţiune mărunte? Trebuie oare să existe frontiere şi, dacă există, cum poate fi temperată tendinţa lor de a ne diviza şi de a-i face pe oameni să fie mai săraci?

Tragedia, afirmă Kundera, a fost că Imperiul Habsburgic n-a evoluat într-un stat federal de popoare egale înainte să fie făcut fărâmiţe după războiul total din 1914-1918. Potrivit scriitorului evreu Joseph Roth,
cea mai intensă experienţă a vieţii mele a fost războiul şi sfârşitul patriei mele, singura pe care am avut-o vreodată: Dubla Monarhie a
Austro – Ungariei.[3]
Dubla Monarhie a condus nu doar Austria şi Ungaria din zilele noastre, ci şi Slovacia, Slovenia, Croaţia, Bosnia-Herţegovina, aproape toată Republica Cehă, părţi mari din România, Polonia, Ucraina şi Serbia şi părţi mai mici din Italia şi Muntenegru. O treime din cele 27 de ţări din UE îşi au rădăcinile în vechiul imperiu. Loialitatea nostalgică a lui Roth pentru patria care dispăruse în 1918 sugerează că această ţară ciudată (să fi fost două ţări? Sau 20?) a avut meritele ei, în pofida complexităţii şi absurdităţilor ei ocazionale. Ca evreu, s-a simţit instinctiv mai protejat sub un regim care admitea diferentele şi lăsa minorităţile să

trăiască, temându-se de consecinţele încercării
de implementare a ideii statului-naţional în Europa Centrală.

Afecţiunea mea pentru Europa Centrală este foarte legată de moştenirea Habsburgilor. Marile sale oraşe – Viena, Budapesta, Praga, L'viv – se numără printre cele mai atrăgătoare din Europa, iar înflorirea culturală şi arhitecturală din perioada 1870-1914 reprezintă o parte importantă a farmecului lor. De asemenea, imperiul a răspândit clădiri de teatru şi operă de- a lungul şi de-a latul teritoriului său şi în oraşe mai mici, de la Eger (Cheb), în vest, la Czernowitz (Chernivtsi/Cernăuţi), în est. Am vizitat o mulţime de muzee locale cât timp am călătorit pentru această carte, iar povestea în linii mari a aproape fiecărei localităţi din

Imperiul Habsburgic este aceeaşi. Deşi imperiul n-a standardizat limba sau religia, a cultivat totuşi o anumită formă urbană neobarocă, în culori pastelate. După cum mi-a explicat Nada, care m – a condus prin oraşul Vukovar din estul Croaţiei, „fiecare oraş din imperiu arată pe undeva la fel". Povestea universală nu-i una rea: biserici baroce din secolul al XVIII-lea timpuriu, ziduri fortificate dărâmate, şcoli noi, străzi pavate, bărbaţi înţelepţi cu bărbi stufoase, evrei emancipaţi, o gară grandioasă, iluminat electric, tramvaie, stil Art Nouveau, politică locală democratică barocă. Pentru o mulţime de oameni, viaţa s-a îmbunătăţit enorm, cu
repeziciune.

Dubla Monarhie nu prea semăna cu celelalte lucruri care-şi spuneau imperiu la vremea în care
Roth se năştea în Brodi, un orăşel de la marginea răsăriteană a ceea ce acum este Ucraina, în 1894. Nu aparţinea epocii sale, o creaţie prenaţionalistă care ţinea piept valului, dar poate şi un antidot împotriva stupidităţilor sângeroase care s-au înstăpânit odată ce a dispărut. Politica imperiului s-a axat din ce în ce mai mult pe gestionarea complexului amestec de naţionalităţi care trăiau între graniţele sale.

Dar care erau alternativele la Austria – Ungaria? Răspunsurile pe care oamenii le-au produs în perioada de crepuscul a imperiului şi felul în care au evoluat lucrurile după 1918 sunt pline de învăţăminte despre zonele de frontieră şi despre interdependenţă, despre modul în care se distribuie puterea între regiune, naţiune şi guvernul supranaţional şi despre limba pe care cineva ar trebui să o vorbească şi unde să o vorbească.

Soluţia radicală a destrămării imperiului n-a fost populară. Toată lumea bodogănea în privinţa modului în care funcţiona Austria – Ungaria, dar aceasta era sfera în care se facea politică, chiar şi politica naţionalistă care viza acapararea puterii şi a resurselor pentru un popor din cadrul imperiului. Politica internă a UE nu este deloc diferită. Simbolurile ce ţineau împreună Imperiul Habsburgic erau extrem de conservatoare; armata, birocraţia şi, mai presus de toate, personalitatea împăratului Franz losif (care a domnit între 1848 şi 1916), dedicat datoriei şi corectitudinii, rigid şi mustăcios. Existau izvoare surprinzătoare de loialitate faţă
de împărat în rândul tuturor naţionalităţilor şi claselor sociale. Nici unul dintre teritoriile coroanei (în afara câtorva regiuni integral germane care formau nucleul Austriei) nu reprezenta o singură naţionalitate, aşa că utilizarea unor graniţe preexistente n-ar fi făcut altceva decât să creeze mai multe state multinaţionale acolo unde înainte exista doar unul singur. Şi nu era posibilă nici retrasarea frontierelor, astfel încât să corespundă naţionalităţilor. Declinul Imperiului Otoman a fost o prevestire înfricoşătoare a ceea ce se putea întâmpla când îşi făceau apariţia statele-naţiune şi luptau pentru teritoriu. Pe măsură ce otomanii s-au retras, violenta şi teroarea s-au dezlănţuit
asupra musulmanilor şi a minorităţilor, iar zonele de graniţă încâlcite au fost descâlcite în statele naţionale rivale prin purificare etnică.

în Europa Centrală şi de Est, n-are nici o noimă să ne gândim la „Primul Război Mondial" ca la ceva care s-a încheiat în mod limpede pe 11 noiembrie 1918. Acele bătălii au fost o nouă fază a războiului între naţionalismele rivale şi forţele reacţionare, între liberalism şi comunism. Guvernele succesoare deţineau controlul în capitalele lor, dar frontierele nu fuseseră stabilite şi existau numeroase regiuni disputate între noile state şi puterile vecine – Italia, Serbia şi România.

Imperiul a creat un spaţiu uriaş în Europa Centrală, în care statul de drept, egalitatea civică, libertatea de mişcare şi comerţul liber au prevalat. La finele lui 1918 a fost clar că în zonă
vor apărea frontiere, dar nu se ştia pe unde vor trece sau cât de restrictive vor fi pentru oameni şi pentru comerţ şi nici cum vor fi tratate minorităţile dacă se vor trezi în partea greşită a unei graniţe noi. Deciziile luate în acele câteva luni în punctele de control militar din Europa Centrală şi în culisele Conferinţei de Pace de la Paris au modelat harta Europei pe care o avem astăzi şi au influenţat pentru mai bine de un veac cursul istoriei.

11
STATUL SUCCESOR
(Cehia, Slovacia, Germania, Austria)

Mi-este foarte dragă Republica Cehă, oamenii ei şi simţul lor al umorului. Adesea, o glumă cehească nu-i „amuzantă" în sens direct, ci este un strop de disperare faţă de starea lumii care, drept răsplată, stârneşte un zâmbet sarcastic. Să luăm, de pildă, o conversaţie pe care am purtat-o cu Un Ceh Eminent (o să îi zic în continuare UCE). Se căsătorise cu o americancă optimistă şi surâzătoare şi îi prezenta patria şi satul său natal. Au mers la o cârciumă din sat, iar femeia a încercat să intre în vorbă cu localnicii. L-a
întrebat pe un bărbat de la bar cu ce se ocupă, iar
acesta i-a răspuns „Muncesc", după care şi-a întors privirea şi a sorbit iarăşi din bere. Fără să se descurajeze, l-a întrebat ce îi place să facă: „Să beau". Nu s-a dat bătută şi l-a întrebat ce face în timpul liber când nu bea. „Mă duc în pădure să culeg ciuperci. „ „Ce drăguţ! „ „Ba deloc. E groaznic. Urăsc ciupercile şi urăsc pădurea." „Păi şi-atunci de ce te duci?" „Pentru că-i singurul loc în care acritura aia bătrână şi rea cu care m-am însurat nu vine după mine."

Cehoslovacia a fost singurul loc cu un proletariat semnificativ care a instaurat un guvern comunist din proprie iniţiativă, iar cultura literară cehă, începând cu Kafka („un intelectual ceh de modă veche – un evreu care
scria în germană", cum zice UCE), este obişnuită cu ideea de a trăi cât mai bine sub un regim absurd. După ce am ajuns să cunosc un pic ţara, am fost încântat să aflu că mai există oameni care, ca mine, sunt de părere că *Procesul* lui Kafka este de fapt o comedie.

Vechile hărţi ale Europei, chiar dacă încearcă să respecte cu fidelitate realităţile geografice, se vor lăsa uneori purtate de imaginaţie când descriu ţinuturile cunoscute acum drept Cehia, Republica Ceha.---------- Regiunea este
împodobită cu o ghirlandă din tei sau prezentată ca o dumbravă în centrul continentului. în numeroase tradiţii populare europene, teii sunt asociaţi simbolic cu vindecarea, protecţia şi fertilitatea; frunzele lor în formă de inimă poartă o altă asociere, cea a Pragăi şi a regiunii oraşului ca „inimă a Europei" – atât geografic, cât şi
spiritual. Viaţa din această dumbravă este strâns legată de enigmaticul ei oraş central, Praga, dar şi de frunzele care-i definesc graniţele. Boemia a fost adesea un loc ambiguu, la marginea vestică a ţinuturilor slave şi supusă influenţei Germaniei şi Austriei de-a lungul frontierelor

sale.

Poate că Cehia este un stat nou, însă graniţele ei fizice sunt unele dintre cele mai vechi şi mai stabile din Europa, chiar dacă au avut tendinţa de a marca entităţi mai vagi decât statele naţionale moderne. Cu excepţia câtorva ani răzleţi, din când în când (cel mai de curând între 1938 şi 1945), potcoava munţilor scunzi din jurul vestului ţării au fost o frontieră pe toate hărţile politice ale Europei încă din secolul al Vll-lea d.Hr. Cealaltă graniţă a pământurilor ceheşti din est este aproape la fel de clară. Merge de-a lungul capătului (din Moravia) Munţilor Beskizi şi apoi pe râul Morava – al cărui nume german, „March", evocă o frontieră. Şi aceasta este veche de secole, iar înainte de 1918 a fost frontiera dintre secţiunea maghiară şi cea austriacă a Imperiului Habsburgic.

Cehoslovacia a moştenit în 1918 dilemele existenţiale ale imperiului în privinţa naţionalităţii şi graniţelor, dar şi soarta lui ulterioară, divizându-se în părţile ei componente în 1993. Istoria ei din secolul XX, cu purificare etnică şi cu stăpânirea unor dictaturi impuse de la Berlin şi Moscova, a fost incomparabil mai brutală decât arţăgoasele decenii finale ale vechiului imperiu. Anii 1940, cel mai sângeros deceniu al Europei Centrale, au creat în ţinuturile ceheşti o monocultura. Tomás Masaryk (1850-1937) a întemeiat Cehoslovacia cu visul iluminist, dar imposibil al naţionalismului cu faţă umană, al statului- naţiune democratic care este casa mai multor naţiuni. Două generaţii mai târziu, în 1968, Alexander Dubcek a încercat „socialismul cu faţă umană" al blocului sovietic, doar ca să-şi vadă ţara ocupată de ţările din Pactul de la Varşovia – singura alianţă militară din istorie care şi-a invadat doar statele membre. Istoria pământurilor din inima Europei demonstrează că naţionalismul şi comunismul au mai multe lucruri în comun decât sunt dispuşi să recunoască partizanii celor două ideologii.

Cehii erau în mod clar un popor, dar crearea unei naţiuni cehe avea să fie dificilă. Majoritatea cehilor reformatori din 1914 crezuseră mai degrabă într-o versiune confederală a Imperiului Habsburgic decât într-un stat-naţiune şi aveau motive solide pentru asta. Problema esenţială era că existau mult mai mulţi germani şi ruşi decât orice altă naţionalitate, iar într-o competiţie a statelor naţionale ar fi fost prea puternici în comparaţie cu toţi ceilalţi din Europa Centrală, inclusiv cu cehii. Fără o alianţă economică, politică şi militară, statele-naţiune erau vulnerabile să fie vânate unul după altul de Germania şi Rusia. Economia concurenţială a statelor-naţiune nu funcţiona în cazul ţinuturilor cehe; industria se dezvoltase pe o piaţă de dimensiuni imperiale de 52 de milioane de
oameni, iar fără comerţ liber s-ar fi atrofiat la
• 11 ♦ . . 1 *A* *1* îţi îţi îţi îţi * * * *
nivelul unui stat de Iz milioane.----------

Următoarea problemă era că ar fi fost imposibil să trasezi nişte hotare clare de frontieră în jurul unui stat ceh sau al oricărui alt stat – populaţiile erau iremediabil amestecate. Boemia-Moravia era în acelaşi timp singurul cămin naţional ceh disponibil, dar şi un ţinut împărţit cu o populaţie germană care se aflase acolo de veacuri. Majoritatea germanilor din Boemia trăiseră în semicercul format de-a lungul graniţelor cu Germania şi în ceea ce avea să devină Austria, acolo desfaşurându-se o mulţime dintre activităţile miniere şi manufacturiere care creaseră avuţia regiunii. în lipsa zonei, un stat ceh ar fi fost sărac şi practic imposibil de apărat. Cu ea, ar fi avut o minoritate germană îndeajuns de consistentă ca să pună sub semnul întrebării pretenţia de a fi un stat-natiune. Deşi zona de frontieră era în mare parte locuită de germani, nu exista nici o cale rezonabilă de a separa cele două populaţii. Indiferent de hotarul care ar fi fost ales, ar fi rămas o groază de oameni în partea „greşită" a acestuia – cehi în zona industrială Briix (Most) şi germani în Brno (Briinn), ca să luăm doar două exemple săritoare în ochi.

Naţionaliştii cehi de la finele secolului al XIX- lea au aruncat o privire către teritoriul învecinat de peste graniţă, din jumătatea ungurească a imperiului, unde slovacii formau o majoritate locală în „Ungaria Superioară" – versanţii sudici ai Carpaţilor. Proiectul naţional a devenit
„cehoslovac", bazându-se pe trăsăturile lingvistice şi culturale comune ale cehilor şi slovacilor. Masaryk, ca fiu dintr-o căsnicie cehoslovacă, era înclinat să remarce caracteristicile comune dintre cele două tabere, chiar dacă el se identifica drept ceh. Ambele naţiuni erau slave, supuse Imperiului Habsburgic, şi se simţeau cetăţeni de categoria a doua în comparaţie cu germano-austriecii şi maghiarii din acel sistem politic. A fost rezonabil în 1918 ca ambele părţi să îşi unească forţele pentru a forma o ţară mai puternică, mai capabilă să acţioneze independent decât ar fi putut să reuşească oricare dintre ele pe cont propriu. Dar nu erau, cum pretindeau uneori oamenii în 1918, „un singur popor, separat de 1 000 de ani de istorie". Identitatea cehoslovacă n-a înlocuit niciodată vreuna dintre identităţile precedente, chiar dacă oamenii – îndeosebi slovacii – trăiesc chiar şi azi sentimentul unui spaţiu cultural bazat pe fostul stat.

Fiind un stat nou şi un proiect naţional nou, frontierele Cehoslovaciei au fost dezbătute şi puse sub semnul întrebării de la momentul apariţiei ideii până la stabilirea finală a graniţelor din 1920. Fără doar şi poate, Aliaţii au dat dovadă de favoritism în privinţa cehoslovacilor. Noua graniţă slovacă a traversat mai multe comitate maghiare cu vechime. Şi cehilor li s-a îngăduit să ciupească puţin din cealaltă parte a frontierei istorice, mai cu seamă pentru a prelua controlul asupra liniilor de cale ferată. Pe vastul domeniu de la Valtice (Feldsberg), pe vremuri
proprietate a familiei Liechtenstein, există un „conac de graniţă" care încalecă frontiera dintre provinciile istorice ale Moraviei şi Austriei Superioare. A încetat să se mai afle pe graniţă în 1920, când cehilor li s-a atribuit o bucăţică din Austria Superioară. în nord, Cehoslovacia a dobândit o suprafaţă mică din Germania la Hlucin (Hultschin), un spaţiu ieşit din comun, în care oamenii vorbeau un dialect ceh, dar se identificau drept prusaci şi votau pentru naţionaliştii germani.

Chiar şi socotind cehii şi slovacii la un loc, o treime dintre cetăţenii noi ţari aparţineau diverselor minorităţi – în principal germani, dar şi maghiari, ruteni-ucraineni, polonezi, romi şi evrei, chiar dacă unii evrei se identificau drept cehi după naţionalitate. Majoritatea vecinilor Cehoslovaciei s-au simţit nedreptăţiţi de locul în care tratatele de la Paris trasaseră liniile de graniţă şi au aspirat să redeseneze harta în dezavantajul noului stat. Pentru a rămâne intactă şi pentru a se dezvolta ca ţară, Cehoslovacia avea nevoie de securitate colectivă şi de sprijinul britanicilor şi al francezilor – ruşii nu erau în măsură să pună umărul ca să o ajute în perioada interbelică – pentru a-şi conserva integritatea teritorială. A existat un semnal de rău augur în 1925, când Acordul de la Locarno dintre Germania şi puterile occidentale a garantat

frontierele Germaniei din vest, dar au păstrat tăcerea în privinţa zonelor răsăritene. Chiar şi cei mai democraţi politicieni germani din Republica de la Weimar trăgeau nădejde că graniţele vor fi revizuite şi simţeau nevoia să aibă grijă de germanii care erau cetăţeni ai altor ţări. Polonia şi Ungaria aruncau şi ele priviri pline de poftă către teritoriul cehoslovac. în anii 1930, când a început epoca dezastruoasă a revizionismului frontalier, Cehoslovacia se confrunta cu pericole din toate direcţiile.

Elegia sudetă

„Sudetenland" n-a existat până prin 1930. Doar pentru o clipă, din punct de vedere al timpului istoric, s-a aflat în centrul Crizei de la München din 1938. A fost o doleanţă exploatată de Germania nazistă pentru a-şi extinde teritoriul şi pentru a spulbera statul rival al Cehoslovaciei.

„Regiunea Sudetă" a fost o definiţie circulară, în sensul că a fost folosită pentru a grupa acele locuri în care trăiau germanii din Boemia- Moravia – n-a existat nici un „Sudetenland" pe hărţile din 1937 care să se compare cu Alsacia – Lorena sau cu Prusia Occidentală. De pildă, în ghidul meu Baedeker din 1896, *Austria,* nu există nici o urmă a Regiunii Sudete distinctă preexistentă. Regiunea Sudetă era în preajma munţilor cu acelaşi nume, care se află în nord-estul ţinuturilor cehe din jurul oraşului Libérée (Reichenberg), iar un „sudet" era o persoană care provenea de acolo. Termenul „sudet", la fel ca şi cel de „cehoslovac", a fost o invenţie modernă pentru a-i asimila pe oameni într-un model de stat naţional care nu era deloc adecvat.

De-a lungul regiunilor de graniţă – Alsacia, Silezia, Regiunea Sudete – definiţiile brute ale naţionalităţii se izbesc de realităţile subtile ale oamenilor şi ale experienţelor de zi cu zi. De veacuri întregi, în Boemia-Moravia nu a existat o distincţie rigidă între ceh şi german. Familiile puteau să includă ambele naţii, nu doar ca rezultat al căsătoriilor germano-cehe, ci şi datorită situaţiilor în care un copil educat vorbea limba germană în oraş şi cehă cu părinţii săi. Masaryk, părintele-fondator al statului cehoslovac, avea o mamă cehoaică cu educaţie germană şi vorbea mai fluent germana decât ceha. Konrad Henlein, care a condus partidul – germanilor sudeţi care a susţinut revendicările naziste în anii 1930, avea un bunic ceh şi o mamă al cărei nume de familie era cât se poate de cehescul Dvofâcek.

Deosebirea dintre cehi şi germani, cum se întâmplă în multe zone de frontieră şi regiuni disputate, ţinea de clasă socială şi de contrastul dintre urban şi rural, dar şi de naţionalitate ca
i ' i *
atare.

Marea Criză de la începutul anilor 1930 a avut un efect dezastruos, deoarece a răvăşit economia industrială a nordului Boemiei. Ca să înrăutăţească lucrurile, fictivul miracol economic nazist de peste graniţă a exercitat o atracţie magnetică după 1933, iar propaganda nazistă s-a revărsat în regiunile germane ale Cehoslovaciei fără să aibă parte de prea multe impedimente. Partidele naziste interne şi partidele germane de extremă dreapta au fost interzise în Cehoslovacia în 1933, dar au fost înlocuite rapid de Sudetendeutsche Partei (SdP), condus de Konrad Henlein – despre care cărţile de istorie consemnează că era profesor de educaţie fizică. îmi imaginez că toată lumea care scrie o carte şi o bună parte dintre cititori îşi amintesc un detaliu din copilărie care face ca ideea unui profesor de sport care conduce o mişcare nazistă să pară adecvată.

Situaţia internaţională s-a înrăutăţit dramatic în martie 1938, când Germania lui Hitler a absorbit Austria. Ţinuturile cehești erau înconjurate din trei părţi de Germania Mare, având capul în gura leului, iar conducerea Regiunii Sudete şi sponsorii de la Berlin au intensificat tensiunea. în locul încercării de a descentraliza Cehoslovacia şi de a-i menţine integritatea a prins cheag, cu consecinţe dezastruoase, ideea retrasării graniţelor sale. Prim-ministrul britanic Neville Chamberlain l-a trimis în Cehoslovacia pentru a strânge informaţii şi pentru mediere pe maleabilul fost politician liberal lord Runciman (1870—1949)[4], care aplanase şi alte dispute în interesul statului britanic.[5]

Runciman îi simpatiza pe germani, iar fiul său făcea afaceri cu Germania în mod activ şi cunoştea câţiva lideri naziști. Misiunea lui Runciman a presupus călătorii mondene şi partide de vânătoare în castelele din Boemia, îmbinând afacerile cu plăcerea într-un mediu care era familiar elitei britanice. Când am vizitat nordul Boemiei, atras de istoria ei de zonă frontalieră, am descoperit că dormeam chiar în camera de sub biroul în care Runciman cercetase hărţi colorate în compania aristocraţilor din partea locului, în efortul de a afla unde se află mai exact Regiunea Sudetă şi cum ar trebui guvernată aceasta.

Am fost cazat în aripa vestică a castelului Hohenlohe-Langenburg, pe un deal din afara oraşului Jirkov (Görkau). Castelul – sub denumirea lui cehă de Zárnék Cerveny Hrádek (a fost dintotdeauna Casa Roşie, chiar dacă paleta lui cromatică nu se mai potriveşte cu numele) – este acum hotel. Una dintre plăcerile călătoriilor în zonele de frontieră din Europa Centrală este că există numeroase castele şi conace care au fost transformate în hoteluri accesibile şi confortabile, iar Casa Roşie mi s-a părut, aşa cum probabil i s-o fi părut şi lui Runciman – cine ştie? – un loc plăcut din care poate fi contemplată Regiunea Sudetă. Clădirea are vedere către frumoasele, dar părăginitele sale parcuri şi către un lac din care uneori peştii sar şi pleoscăie înapoi în apă atât de greoi şi de zgomotos, încât îi poţi auzi din cameră. într-o dimineaţă stăteam pe malul lacului şi citeam *Marşul lui Radetzky* al lui Joseph Roth, gândindu-mă că Hohenlohe-Langenburgii s-ar fi putut ivi cu uşurinţă dintre paginile romanului. Cei mai mulţi dintre stăpânii Casei Roşii fuseseră vânători pasionaţi, iar holurile erau înţesate cu coarnele sălbăticiunilor ucise, la fel ca în casele pe potriva acesteia din ţinuturile rar populate ale Prusiei Orientale sau ale Highlandului scoţian. Se poate desluşi aliniamentul arborilor exotici, sugerând
configuraţia parcului formalist din vremurile aristocraţiei germane. Găseşti grote năpădite de vegetaţie şi fântâni de multă vreme secate, unde odinioară se jucau copii privilegiaţi şi unde gentlemeni cu vestimentaţie elegantă, ca lordul Runciman, se plimbau şi discutau despre afaceri.

Zâmek Cerveny Hrâdek, Jirkov, iunie 2019

Runciman a acceptat toate cererile legate de autonomie ale sudeţilor, iar guvernul cehoslovac s-a lăsat cu greu convins să facă concesii, însă situaţia internaţională împiedica vreo soluţie de ultim moment. *The Times,* puternic influenţat de atitudinea împăciuitoare a lui Chamberlain, a susţinut revizuirea graniţelor – transferând Germaniei Regiunea Sudetă. Hitler şi-a sporit pretenţiile la mitingul anual al naziştilor de la Nürnberg de pe 12 septembrie, iar Henlein i s-a raliat; în Regiunea Sudetă au izbucnit răzmeriţe, iar guvernul a impus legea marţială.

Chamberlain a mers în două vizite cu avionul la Berchtesgaden şi la Bad Godesberg, făcând de fiecare dată mai multe concesii şi dând faimosul, scandalosul şi ignorantul său verdict conform căruia disputa din Regiunea Sudetă era ,,o ciorovăială dintr-o ţară îndepărtată între oameni despre care nu ştim nimic". Misiunea lui Runciman s – a transformat într – un paravan pentru capitulare, acesta trecându-şi numele pe un raport în care înlătura toate opţiunile pe care le explorase, aprobând transferul teritoriului către Germania. Runciman, care ,, s- a simţit destul de dărâmat şi de jalnic"[6], şi-a primit răsplata prin revenirea în Cabinet din octombrie 1938. A fost celebrat printr-un cântec de către naziştii sudeţi:

Wir brauchen keinen Weihnachtsmann,
wir naben unser Kunciman!----------

Dictatul de la München pentru cehoslovaci a fost semnat de Marea Britanic, Franţa, Germania şi Italia pe 30 septembrie 1938. Anexarea Regiunii Súdete a fost şocant de rapidă. în ziua următoare, pe 1 octombrie, Eger a fost ocupat de unităţile germane Freikorps. în următoarea săptămână, trupele germane s-au deplasat în patru zone din Regiunea Sudetă, în timp ce un consiliu internaţional se zbătea să delimiteze o a cincea zonă care avea să definească noua frontieră germană. în noiembrie, Regiunea Sudetă a fost oficial absorbită în Germania nazistă.

Detaliile acordului au fost cumva şi mai sordide. Armata cehoslovacă a primit instrucţiuni să lase toate echipamentele la faţa locului. Colinele de la graniţă sunt împânzite de buncărele construite de cehoslovaci în anii 1930, însă au căzut în faţa naziştilor fără nici un foc de armă. Naziştii aveau liste de opozanţi pe care trebuiau să îi ridice, căci Regiunea Sudetă jucase discret rolul singurului centru supravieţuitor al politicii germane antinaziste. Sindicaliştii, social-democraţii şi comuniştii care nu au fugit au fost prigoniţi, 20 000 dintre ei pierind în lagărele de concentrare. Raportul Runciman recomandase guvernului ceh să interzică „agitaţia" antigermană pe teritoriul ţării; mii de disidenţi au fost expulzaţi de la Praga peste noua frontieră.

Evreii s-au confruntat numaidecât cu discriminarea şi cu violenţa gloatelor. Naziştii au incendiat cele două sinagogi din Eger cu o săptămână înainte de acordul de la München, accentuând reputaţia de focar al naţionalismului german antisemit extrem pe care localitatea o avea deja.[7] Naziştii au încercat să îi expulzeze pe evreii din Regiunea Sudetă în Ceho-Slovacia (cum s-a numit statul după München), dincolo de noua graniţă, dar guvernul nu i-a acceptat; au fost plimbaţi de colo-colo, sfârşind în lagăre de la graniţa dintre Ungaria şi Slovacia. Ca oameni strămutaţi, fără un stat căruia să-i zică „acasă", au fost persoanele care au fost deportate cu cea mai mare uşurinţă la Auschwitz în 1942-1944 de către aliaţii lui Hitler, Slovacia şi Ungaria.

Frontiera dintre Regiunea Sudetă şi restul Boemiei-Moravia a rămas în vigoare după martie 1939, când ceea ce mai exista din statul cehoslovac s-a prăbuşit sub presiunea nazistă, fiind instaurat un protectorat în ţinuturile ceheşti ca un soi de colonie, în sensul că era administrat de indivizi numiţi de germani şi obligaţi să se conformeze politicilor germane, fără să facă parte, tehnic vorbind, din Reich. Protectoratul şi independenţa monitorizată a Slovaciei au fost concepute la vremea respectivă ca nişte exemple despre cum putea supravieţui sub tutela germană un tip de viaţă naţională.[8]

Peste trei ani, germanii din Regiunea Sudetă au descoperit că noua lor cetăţenie implica trimiterea tinerilor lor la moarte în zăpezile din Rusia.[9] Odată ce luna de miere s-a terminat, diferenţele culturale faţă de Germania propriu- zisă, care existaseră dintotdeauna, au început să iasă în evidenţă. La fel cum oamenii din Luxemburg şi din Alsacia au fost priviţi cu condescendenţă în Reichul nazist, aşa au păţit şi germanii sudeţi. Singurul membru din SdP căruia i s-a încredinţat un rol serios în Reich a fost rasistul extremist anticeh Karl Frank.******** Traseul de la a fi nişte fraţi de aceeaşi rasă apreciaţi la nişte provinciali

înapoiaţi cu accent caraghios, numai buni să fie carne de tun, a fost unul foarte scurt.

Experienţa războiului îi înăcrise pe exilaţii cehi şi, odată ce imperiul german a început să se retragă, ideile despre modul în care ţara trebuia remodelată după război au devenit din ce în ce
mai brutale şi mai radicale. Majoritatea politicienilor exilaţi au fost în favoarea unei promovări şi mai puternice a ideii naţionale cehoslovace, în detrimentul minorităţilor naţionale, îndeosebi a celei germane, care a fost privită într-o măsură ce în ce mai mare ca un element ostil care trebuia alungat.

în momentul în care Cehoslovacia a fost eliberată, politica din această societate modernă complexă fusese grosier simplificată în diviziuni binare de tipul ceh/german, patriot/colaboraţionist, muncitor/exploatator. Barbaria nazistă şi reacţia naţionalistă pe care a stârnit-o au pus capăt celor şase veacuri de pluralism din Boemia — un loc care şi-a oferit numele unei idei de liberalism cultural. Puţine sunt exemplele mai clare ale răului pe care naţionalismul, fascismul şi comunismul le-au provocat civilizaţiei europene în secolul XX decât regiunea plină de cicatrici a sudeţilor.

Sfârşitul Boemiei germane

Soluţia finală pentru problema germană, preşedintele Edvard Benes, 28 octombrie 1945 Cehoslovacia şi-a reluat existenţa după ce guvernul din exil s-a întors în mai 1945, iar acordurile de la München şi de la Viena au fost lovite de nulitate. Germanii sudeţi au fost culpabilizaţi colectiv pentru crimele regimului nazist şi au devenit mai degrabă nişte inamici decât cetăţeni ai statului restaurat. Cel mai grav incident din primele săptămâni de după război
s-a petrecut în urma unei explozii din Usti nad Labem (Aussig), pe 31 iulie 1945. Cehii panicaţi au presupus că era opera unei organizaţii naziste teroriste care-şi continua activitatea, mult-temuta reţea a grupării Vârcolacul. în realitate, Vârcolacul nu prea mai exista, dar chiar şi numele în sine era o evocare înspăimântătoare a unei terori secrete, inumane. Germanii au fost linşaţi şi azvârliţi în râu. Acest incident tulbure a încurajat guvernul cehoslovac, care deja intenţiona să expulzeze un mare procent din populaţia germanilor sudeţi, să treacă la o purificare completă, o „soluţie finală”, după numele nefericit ales pe care Benes l-a dat procesului. A fost limpede că germanii persecutaţi au plătit cu aceeaşi monedă pentru crimele naziste – au fost siliţi să poarte banderole cu litera „N” (de la „nemecky”, cuvântul ceh pentru „german”) şi au fost înfiinţate lagăre ale căror porţi au fost marcate cu traducerea în limba cehă a expresiei „Arbeit macht frei”.

Masacrul de la Usti a făcut parte din faza iniţială a expulzărilor „sălbatice”, în care cele mai rele elemente ale societăţii s-au aflat în fruntea violenţelor. Criminalii tăbărau asupra caselor germanilor, jefuiau ce găseau şi omorau locatarii dacă aceştia nu izbuteau să scape la timp. Teroarea i-a încurajat pe mulţi germani să fugă. Spre finele lui 1945, expulzările nu prea erau metoda „ordonată şi umană” menţionată de Aliaţi la Potsdam, dar erau mai puţin arbitrare şi mai puţin letale – şi mai eficiente. Majoritatea au fost alungaţi dincolo de graniţă, în zona ocupată
de sovietici care avea să devină Republica Democrată Germană, în vreme ce alţii s-au dus spre Bavaria şi Austria. Expulzarea a 3,5 milioane de oameni, aproape un sfert din populaţia statului, era în mare parte finalizată la sfârşitul lui 1946.[10]

Exproprierile etnice sunt, din păcate, o modalitate eficientă de formare a loialităţilor naţionaliste. Germania nazistă a fost o deschizătoare de drumuri în acest sens, confiscând proprietăţile evreieşti şi facându-i pe germani să fie complici, distribuind bunurile. Dar guvernele comunist-naţionaliste din Polonia şi Cehoslovacia au excelat la această tehnică. Oamenii se puteau baza pe ele pentru a le proteja noile proprietăţi de germanii care doreau să se întoarcă. Exploatarea urii, utilizând metodele naţional-socialismului, a fost o parte din motivul pentru care speranţele autentice de creare a unei societăţi naţionaliste şi socialiste bune au fost foarte repede înşelate.

Departe de a suprima naţionalismul, comunismul l-a exploatat. Generaţiile disidente din anii 1970 şi 1980 au fost antinaţionaliste. Preşedintele Vâclav Havel, cu preţul unei părţi din popularitate, a spus în martie 1993 că expulzările au fost ,,greşite din punct de vedere moral”. Disidenţii au reflectat serios şi cu înţelegere la moştenirea lor, îndeosebi după ce dimensiunile dezastrului social şi ecologic din zonele de frontieră au devenit clare. Filosoful disident Petr Pfihoda (1939-2014) era de părere că noii colonişti n-aveau „nici o legătură cu
munca, cu natura, cu peisajul, ca să nu mai vorbim despre monumentele locale din trecut „ şi că pierderea germanilor sudeţi a privat regiunea de „tradiţie, de ataşamentul faţă de *Heimat,* de relaţiile umane obişnuite şi de valorile morale şi culturale acumulate”.[11] Prin urmare, ţinutul nu era iubit şi era folosit mai degrabă pentru valoarea lui economică decât pentru ceva mai profund; maltratarea zonelor de frontieră a făcut parte din criza morală generală a comunismului.

Majoritatea opiniei publice nu este nici acum de partea disidenţilor. Locuitorii zonelor de frontieră continuă să aibă anxietăţi legate de pierderea singurei case pe care o au, iar oamenilor din interiorul ţării le este indiferentă soarta germanilor dispăruţi, oricât de pozitiv ar privi acum faptul că fac parte din Europa. Chiar recent, în 2013, zona de frontieră a jucat un rol în alegerile prezidenţiale dintre populistul Milos Zeman, zis de centru-stânga, şi Karel Schwarzenberg, politician de centru – dreapta. Schwarzenberg (1937—2023) facea parte din aristocraţia boemă, ba chiar din cea mai veche şi mai habsburgică parte a ei, bilingvă şi biculturală, austriaco-germană şi cehă. Trăise în exil în Austria din 1948 până în 1990, iar ideea că era practic un german a fost folosită împotriva lui în campania de succes a lui Zeman. Schwarzenberg însuşi era de părere că expulzările încălcaseră legislaţia privind drepturile omului şi a fost acuzat că „vorbeşte ca un german sudet” pentru gândurile sale. în continuare, este în vigoare o amnistie legală
pentru cehii care au comis crime împotriva germanilor în 1945-1946.[12]

Limbajul culpabilizării pentru consecinţele tragice este inadecvat. Acesta a fost un rezultat al utilizării naţionalismului ca principiu de bază pentru organizarea statelor. De îndată ce începem să vorbim despre statul-naţiune ca despre un soi de formă ideală de guvernare, condamnăm identităţile mixte, ambigue din zonele de graniţă ca fiind deficiente. „Soluţia” pentru „problemă” va fi întotdeauna asimilarea, expulzarea sau asasinarea.

Livada din pădure

încă poţi sesiza frontiera fostei Regiuni Sudete, chiar dacă nu este marcată nici pe hărţi, nici prin indicatoare. Peisajul regiunii este rarefiat, slab populat. O plimbare prin zona rurală poate să cuprindă descoperiri bizare ale unor sate şi ferme abandonate, care au rămas pustii decenii

întregi, redevenind păduri şi tufe. Ai putea să cutreieri crânguri de mesteceni şi pini şi să dai dintr-odată peste o parcelă pătrată cu meri, lăsată de izbelişte, vestigii cioturoase ale unei livezi pierdute, care aparţinuse unui ţăran germano- boem.[13]

Pur şi simplu, n-au existat îndeajuns de mulţi cehoslovaci fără proprietăţi care să repopuleze regiunile de graniţă după ce dispăruseră germanii – doar câteva zeci de mii. N-a fost nimic asemănător cu valul de milioane de polonezi strămutaţi, care aveau nevoie de un loc în care să trăiască şi care au fost găzduiţi în fostul
teritoriu german din vest. Populaţia din zona rurală de frontieră a rămas cu mult sub nivelurile din 1938. în vreme ce în oraşele industriale existaseră populaţii cehe minoritare semnificative, regiunile rurale fuseseră aproape în întregime germane, iar aici ruptura cu trecutul a fost totală.

Fâşia dinspre sud-vest şi vest care se învecina cu Austria şi cu Germania de Vest era în mare parte rurală, inclusiv pădurea deasă şi întunecată Sumava. Această secţiune a făcut parte din Cortina de Fier, iar în anii 1950 a devenit o regiune extrem de păzită şi de militarizată. Vecinătatea imediată a hotarului de frontieră a fost o zonă interzisă – populaţia fiind complet îndepărtată de acolo – şi întărită cu fortificaţii. Iniţial, zona a fost împânzită cu mine terestre, dar la începutul anilor 1960 acestea au fost înlocuite cu garduri electrice şi cu sârmă ghimpată. Exista o regiune controlată în cadrul graniţei propriu-zise, având o profunzime ce varia între trei şi 30 de kilometri, de unde oamenii „ostili” au fost evacuaţi în 1949 şi 1950. Au putut rămâne doar unii dintre localnicii cehi de dinainte de 1939. Populaţia din această zonă exterioară a fost supusă unor controale stricte, dar a fost totodată încurajată să coopereze cu grănicerii şi să raporteze persoanele pe care le bănuiau că încearcă să traverseze ilegal graniţa.

Securitatea frontierelor presupunea atât inventivitate, cât şi forţă brută. în jurul lui 1950 s-a desfăşurat o operaţiune sofisticată, care a implicat crearea unei fâşii de graniţă fictivă. Ideea era ca aceia care evadau să îşi poată croi drumul prin acea zonă, apoi să întâlnească un ofiţer „ american” prietenos pe partea cealaltă, care îi întâmpina cu whisky şi se interesa în privinţa oamenilor de legătură şi a amicilor lăsaţi în Cehoslovacia. Dar evadaţii erau în continuare pe teritoriul cehoslovac, iar ,,americanul” lucra pentru serviciul de informaţii; ei erau trimişi în sistemul penitenciar, iar prietenii lor erau arestaţi sau monitorizaţi.[14]

Autorităţile cehoslovace au cultivat o reputaţie fascinantă a grănicerilor. Au împrumutat din istorie şi din mituri, preluând iconografia unui ordin medieval care a existat pentru a păzi frontierele ţinuturilor cehe împotriva jefuitorilor germani. Grănicerii au devenit eroi de televiziune, de desene animate şi de literatură de consum în Cehoslovacia comunistă, luptându-se cu infractorii şi cu agenţii americani care subminau republica socialistă. Filmul din 1959 *Krâl Sumavy (Regele Sumavei,* cu distribuire limitată în limba engleză sub titlul *Smugglers of Death/Contrabandiştii morţii) se* concentrează asupra urmăririi liderului unei reţele care îi ajuta pe oameni să fugă în Austria. Filmul a avut un succes colosal la acea vreme, patru milioane de oameni vizionându-l la cinematograf.

Numeroşi cehi erau receptivi la imaginea eroică a grănicerului, într-o măsură mai mare decât maj oritatea statelor din blocul sovietic aflate de-a lungul Cortinei de Fier. Istoria şi geografia au dat rezonanţă ideii de apărare a ţinuturilor cehilor slavi împotriva germanilor din jur. Susţinerea era cea mai crescută în regiunea de frontieră propriu-zisă, unde se stabiliseră mulţi dintre poliţiştii de frontieră şi familiile acestora şi unde regimul comunist era asociat cu apărarea proprietăţii cehe asupra terenurilor de pe care fuseseră izgoniţi germanii sudeţi. Grănicerii îi protejau de aparenta ameninţare a germanilor alungaţi, care se întorceau să-şi recapete bunurile, sau a germanilor occidentali, care cereau modificarea graniţelor. Nu erau nişte îngrijorări cu totul fanteziste, căci lobbyul exilaţilor a reprezentat o forţă puternică în politica vest-germană în anii 1950 şi 1960. Nu e deloc comparabil cu repulsia pe care o simt germanii faţă de *Grenztruppen* din Germania de Est. Umbra psihologică a Cortinei de Fier a întunecat mai degrabă interiorul urban al ţării decât regiunile de graniţă în sine. A produs o senzaţie de claustrofobie şi de izolare care a marcat viaţa intelectuală şi cotidiană din Cehia. Deşi majoritatea oamenilor n-au văzut niciodată graniţa, circulau bancuri precum cel despre un tată şi copilul lui care văd sârma ghimpată şi turnurile de supraveghere. Copilul întreabă: „Cine trăieşte dincolo de ele?” Tatăl răspunde: „Noi”.

Particularitatea poveştii *Regelui Sumavei* este că-i bazată pe realitate şi pe faptul că unul dintre răufăcătorii din film a trăit îndeajuns de mult timp ca să îşi vadă ţara hotărând că, până la urmă, fusese un erou. Josef Hasil – ca Paul Griininger, un ofiţer de frontieră cu conştiinţă – a fost dezamăgit de ceea ce trebuia să facă în
calitate de grănicer după lovitura de stat comunistă din 1948 şi s-a apucat să-i ajute pe oameni să ajungă în Occident. Hasil a fost arestat şi întemniţat, făcând muncă silnică în minele din nordul Boemiei, înainte să evadeze în mai 1949 şi să treacă în Occident – unde a luat imediat legătura cu Corpul de Contrainformaţii al SUA şi a continuat să „plimbe” agenţi şi fugari în afara Cehoslovaciei prin pădurile din sudul Boemiei. Pe măsură ce bariera fizică de-a lungul frontierei a devenit mai redutabilă, această abordare n-a mai dat roade, iar autorităţile americane şi-au pierdut interesul faţă de Hasil. Acesta a emigrat la Chicago şi a dus o viaţă în mare parte anonimă, ca imigrant american din clasa muncitoare. A fost într-un sfârşit recunoscut în 2001, când a primit Medalia Cehă de Onoare din partea preşedintelui Havel, murind în noiembrie 2019.

Ciocanul boem

Mă aflam pe partea germană (saxonă) a dealului Krusnohofi (Erzgebirge), într-un orăşel cochet numit Annaberg-Buchholz. Am decis, oarecum aleatoriu, să iau trenul peste graniţă până la Medenec (fost Kupferberg), o mică localitate cehă din munţii dintre Annaberg şi oraşul industrial Chomutov. Voiam să trăiesc acel frison
al trecerii frontierei, mai ales una atât de controversată ca aceasta, şi să văd cu ochii mei peisajele pustii ale fostei Regiuni Sudete. Adormita cale ferată trece graniţa printr-o vale dintre satul german Bärenstein şi orăşelul ceh
Vejprty (fost Weipert; Bärenstein s-a numit dintotdeauna Bärenstein). Peisajul este foarte accidentat; trenul parcurge un traseu lent şi sinuos prin pădure. Când stăteam şi priveam pe geam, eram uneori inundat de frunzele secerate de tren, căzând din copacii de lângă calea ferată în vagon. „Frunzele de pe şine” – năpasta călătorilor cu trenul pe timpul toamnei în Marea Britanic – şi chiar şi „frunzele din tren” le sunt familiare companiilor de cale ferată din Germania şi din Cehia. Linia a fost cândva utilă pentru minerit, dar acum funcţionează doar în weckend, iar localnicii sunt depăşiţi numeric de excursionişti şi de biciclişti. Majoritatea însoţitorilor mei erau nişte germani supli, îmbrăcaţi în lycra, cu bicicletele lor.

în Cehia, ca şi în Marea Britanic şi în numeroase alte ţări, închiderea unei gări este un proces juridic dificil şi, prin urmare, acestea tind să rămână deschise. Linia care trece prin regiunea Krusnohofi are o mulţime de gări mici, multe dintre ele fiind izolate şi deservind doar câteva gospodării. Unele dintre satele mici dintre dealuri au chiar două gări, datând din vremurile în care aceste meleaguri erau parte dintr-o regiune industrială rurală dens populată. Prima gară din Medenec a fost aglomerată chiar şi la decenii după expulzarea germanilor, deoarece un complex minier de mari dimensiuni, ultima mină nouă pentru zăcămintele de fier din Erzgebirge, a fost amenajat aici şi a rămas în funcţiune până în 1997. Pe măsură ce pătrăţosul tren diesel ceh se rostogolea în zare, am simţit
liniştea şi izolarea faptului că eram într-un spaţiu profund rural şi în acelaşi timp postindustrial, lăsat pustiu în mod deliberat.
Pădurile acoperă ceea ce înainte de expulzări erau sate şi ferme. Complexul minier mai recent este pustiu, năpădit de vegetaţie. Am fost tentat să-l explorez, dar eram prea gras ca să mă strecor prin deschizătura din poartă, un pic cam bătrân şi departe de a fi în stare să vorbesc limba cehă suficient de bine ca să scap de necazuri. Am pornit pe drumul către satul Medenec şi am ajuns la deluşorul care dă locului numele lui german, Kupferberg — un dâmb ciuruit de tuneluri săpate de-a lungul secolelor de exploatare a cuprului. Priveliştea din vârful lui conferă o altă perspectivă asupra regiunii. Satul Medenec pare împrăştiat şi pricăjit. N-a fost niciodată o metropolă, însă populaţia lui – stabilă între 1 000 şi 1 200 de locuitori din 1880 până în 1940 – a scăzut cu 80% în 1950, după alungarea germanilor. De la oprirea mineritului s-a înjumătăţit iarăşi şi acum este gazdă pentru doar 159 de oameni. Fostele case germane au fost demolate, mai ales după ce şoseaua principală prin sat a fost lărgită şi îndreptată în 1970, după deschiderea noii mine. Te înfioară să te plimbi prin Medenec. Este un sat cu spaţii pustii, cu terenuri dubioase, acoperite cu ierburi sau cu buruieni, care mărginesc case locuite, vestigii industriale şi cu multă linişte.

Medenec: zonă rurală abandonată, cu mină părăsită — iunie 2019

Medenec nu are nimic ieşit din comun, cu excepţia faptului că aici s-a aflat ultima mină funcţională din regiune şi că de la un capăt al aşezării se poate zări o priveliştе frumoasă de pe o formaţiune stâncoasă deosebită, cunoscută drept Sfinxul. De acolo poţi contempla toată valea râului Ohfe de parcă ai fi un personaj dintr-un tablou al lui Caspar David Friedrich. Următoarea gară după Medenec este Rusovâ (Reichsdorf), un sat care a dispărut în totalitate.

Drumul spre nord, către graniţa germană, te poartă prin cătunuri mărunte precum Horni Halze (Oberhals), unde mica biserică din vremurile germane a fost restaurată. Pe măsură ce traumele din anii 1940, pentru ambele tabere, au devenit mai degrabă istorice decât o amintire vie, numărul unor asemenea locuri a crescut, iar sentimentele de adversitate şi ranchiună s-au
9
diminuat. Descendenţii germani ai celor care au
trăit în Oberhals pot să vină vara şi să muncească la restaurarea bisericii aşa cum arăta ea în cărţile poştale înrămate de pe pereţii casei lor din, să zicem, Augsburg, fără să existe cineva care să considere lucrul ăsta drept o revendicare teritorială. în ultimele două decenii, o parte din iconoclasmul lingvistic al anilor 1940, în care însemnele germane au fost distruse metodic, a fost îndulcit de compasiune. în Horni Halze există un monument comemorativ al fiilor locului – în mare parte, dar nu în totalitate, cu nume de familie germane – care au pierit în Primul Război Mondial sub stindardul austro- ungar. Medenec are un monument bilingv închinat morţilor din ambele războaie care stârneşte acel sentiment nonconcret şi nonnaţionalist de pierdere pe care îl întâlneşti la monumentele de război din zonele de frontieră ale Europei.

Graniţa dintre provincia deluroasă Krusnohofi din Cehia şi regiunea germană din jurul Erzgebirge este Polava/Pöhlbach, un pârâu molcom care curge prin câteva sate. Am traversat această relaxată frontieră Schengen
V
internă la Ceske Hamry (numele german fiind Böhmisch Hammer, adică „ciocanul boem”). Era o zi caniculară şi am băut o bere la Hanul Habsburgilor, una dintre ultimele clădiri de pe partea cehă, înainte să traversez un pod micuţ şi anost către polisilabicul sat german Hammerunterwiesenthal. Un tren cu aburi m-a dus înapoi la Cranzahl, fără să văd nici un fel de punct de control şi nici un pic de sârmă
ghimpată, după care un tren obişnuit m-a lăsat, cu picioarele umflate şi frânt de oboseală, la

poalele dealului din Annaberg-Buchholz.

Zona urbană de frontieră

„Cât de rău poate să fie?”, m-a întrebat tata. Era decembrie 2014 şi puneam la cale un periplu spre casă pornind din fermecătorul orăşel Litomefice, având locuri rezervate într-un tren de noapte din Usti nad Labem către Oberhausen, în vestul Germaniei. Aveam de ales cât timp să petrecem în Usti între trenul local şi cel de noapte. Eram conştient de reputaţia lui Usti, iar sfatul meu a fost să facem o escală cât mai scurtă. Tata are o abordare precaută a timpului pe care eu n-am moştenit-o; am amânat călătoria şi, în felul ăsta, am vizitat Usti. Am gândit planul să mergem cu bagajele din gara de vest din Usti, unde sosea trenul din Litomerice, spre centrul oraşului – ca să-l vedem şi să luăm cina –, apoi spre gara principală, de unde urma să ne suim în trenul de noapte.

Nu s-a dovedit un plan strălucit. Usti părea să fie închis; lângă prima gară era o zonă părăsită, o uliţă întortocheată te ducea în oraş, iar centrul era o pustietate tristă de beton. O vizită în piaţa centrală din majoritatea localităţilor din Cehia (şi din Polonia sau Germania) este de obicei veselă şi pitorească, mai ales în decembrie – ar trebui să găseşti vin fiert, cârnaţi, *trdelnik* (un soi de gogoaşă răsucită care este comercializată drept o specialitate cehească) şi muzică. Dar în Usti era beznă, frig şi tăcere. Chiar dacă nu
aveam mari speranţe, mi-au fost înşelate. De regulă, oriunde te-ai afla în Cehia, poţi găsi o *pivnica* (cârciumă) tradiţională primitoare în care să-ţi omori timpul şi să te bucuri de nişte mâncăruri care-ţi pică greu şi de o bere excelentă. Am găsit una în Usti, dar nişte oameni făceau coadă la intrare. Poate că era vreun eveniment special sau poate că era singura *pivnica* decentă din centrul Usti şi toţi cei cărora le plăcea o crâşmă cu o atmosferă paşnică se îngrămădeau ca să se simtă în largul lor. Am mâncat într-un restaurant de tip fast-food intens luminat de lângă gara principală şi am luat nişte provizii pentru drum dintr – o prăvălie
• . w ****** 1 ♦ ♦ J**11 J * 1**
vietnameza---------- chipsun, cutii de bere, sticle
cu apă. Apoi am zăcut vreme îndelungată pe o bancă singuratică din gară în aşteptarea trenului. Am deschis o cutie şi m-am apucat de băut ca să mă anesteziez. Nu trecuseră decât două sau trei ore, dar Usti îmi venise deja de hac.

în cazul maj orităţii cehilor şi germanilor, imaginile evocate când se gândesc la Regiunea Sudetă sunt dezagreabile. Drama cehă de televiziune *Pustina (Pustietate),* despre şicanele politice dintr-un orăşel muribund din bazinul carbonifer, a fost o altă expresie a reputaţiei ei sinistre în cultura populară. Zonele de frontieră din nordul Boemiei întruchipează câteva dintre cele mai rele trăsături ale traiului la marginea unei ţări – purificare etnică, sărăcie, urâţenie, infracţionalitate, degradare a mediului şi un sentiment atotpătrunzător de declin şi alienare. La alegeri, prezenţa la vot este scăzută, iar
numărul voturilor pentru partidele extremiste sau antisistem (inclusiv extrema dreaptă şi comuniştii) este mai mare decât în restul ţării. Regiunea este cunoscută prin izolaţionism şi rasism; în 1999, autorităţile din Usti au ridicat un zid într-una dintre cele mai defavorizate zone pentru a-i separa pe romi de cehi. Zidul fizic a căzut, însă segregarea continuă să existe. Autocarele pleacă din Teplice la demonstraţiile de extremă dreapta din Dresda. în primul deceniu de după căderea Cortinei de Fier, zonele de frontieră cehe au căpătat un soi nou de reputaţie dură şi josnică din cauza prostituţiei transfrontalière şi a drogurilor chimice de calitate îndoielnică. Poliţişti sunt puţini şi rari şi sunt notorii pentru corupţie.

Pentru guvernele cehe din zilele noastre, zona industrială din nordul Boemiei prezintă un complex de probleme economice, de mediu şi de sănătate. înainte de 1945 era cea mai productivă şi mai bogată regiune din Boemia-Moravia, dar acum e cea mai săracă. Şomajul este deosebit de ridicat în centura dintre Karlovy Vary, în vest, şi Libérée, în est, fiind mare şi în majoritatea fostei Regiuni Sudete. Tinerii ambiţioşi şi educaţi tind să se mute la Praga sau altundeva în Europa şi nu se mai întorc. Este un exemplu deosebit de urât al moştenirii mineritului şi industriei grele, care se poate întâlni şi în zone asemănătoare din alte ţări, cu o situaţie înrăutăţită de statutul de regiune frontalieră şi de povara istoriei ei.
în 1948, Regiunea Sudetă ar fi trebuit să devină o Utopie a clasei muncitoare, un punct central al
noii identităţi a ţării. Spre deosebire de ceea ce s- a întâmplat în Polonia, unde au fost transplantate în întregime sate din Belarus sau din Ucraina în fostele teritorii germane din vest, orăşelele şi satele de graniţă din Regiunea Sudetă au fost recolonizate cu oameni din toată Cehoslovacia. Pe măsură ce erau creaţi cetăţenii unei noi comunităţi naţionale şi socialiste, vechile identităţi erau ascunse. Problema care apăruse în 1918, aceea de a fi un mare complex industrial într-o ţară mică, urma să fie rezolvată prin mineritul şi manufactura din nordul Boemiei, care ar fi deservit întregul bloc sovietic, bloc în care avea să se numere printre cele mai moderne şi mai productive regiuni.

La finele anilor 1940, Boemia de Nord era un tărâm al oportunităţilor. Era Vestul Sălbatic al Cehoslovaciei comuniste. Locurile cele mai disputate din vest, precum Cheb (Eger) şi As (Asch), erau rezervate cadrelor de încredere. Dar oamenii care aveau lucruri pe care ar fi preferat să le uite – cum ar fi asocierea cu o organizaţie colaboraţionistă, datorii sau o căsnicie fără satisfacţii – se puteau reinventa. Coloniştii cehi puteau să revendice proprietăţile germanilor izgoniţi şi să se aşeze în noua zonă de frontieră, ştergându-şi trecutul cu buretele. Indiferent de antecedentele cuiva de dinainte de 1948, puteai deveni un bun proletar cehoslovac în noile regiuni de graniţă. Migraţia n-a fost mereu voluntară; fosta Regiune Sudetă era şi o destinaţie în care erau lepădaţi cetăţeni mai puţin respectaţi ai noii Cehoslovacii, precum
maghiarii şi romii, creând tensiuni etnice chiar şi în această zonă purificată etnic.

Pentru a vedea zona urbană de frontieră în cea mai bizară formă a sa, trebuie să călătorim câţiva kilometri la vest de săracul şi mohorâtul Usti, în oraşul Most, subiectul unei emoţionante opere de istorie socială şi de mediu scrisă de Eagle Glassheim. Oraşul istoric s-a numit Briîx pentru germani; ambele nume înseamnă „pod”, dar vizitatorul ar putea fi surprins să descopere că în Most nu există nici un râu şi nici un pod. Lucrul ăsta este cauzat de faptul că râul, podul, oraşul vechi şi orice altceva au dispărut într-o groapă enormă după ce autorităţile au decis în anii 1960 să exploateze zăcămintele de cărbune de sub oraş.

După ce buldozerele i-au distrus străzile, iar clădirile s-au prăbuşit în abis, vechiul oraş părăsit Most a avut parte de o stranie viaţă de apoi. în 1968, în scurta perioadă de liberalizare, producătorii filmului american despre al Doilea Război Mondial *The Bridge at Remagen* au decis să filmeze numeroase scene în Cehoslovacia. Apariţia neanunţată a actorilor americani în uniforme naziste a provocat o anxietate lesne de înţeles în locurile în

care s-au realizat filmările. Vechiul Most a jucat rolul oraşului german de după pod. Cineaştii n-au fost nevoiţi să schimbe prea multe lucruri, în afară de a vopsi un indicator sau două care să arate spre „Rin”, dar arhitectura din fundal este în mod limpede mult mai la est de Rin. Dacă doreau, în scenele de luptă puteau să facă fărâme locurile, căci oricum totul era distrus. Există o scenă emblematică în film, în care un tanc american se deplasează pe o stradă barocă dărăpănată, în vreme ce clădirile se dărâmă. în scenariu, lucrul ăsta se întâmplă din cauza bombardamentelor. Dar, dacă priveşti cu atenţie, poţi vedea explozibilii pentru demolarea controlată pe care autorităţile cehoslovace o organizaseră în funcţie de programul filmărilor.

Echipa de filmare a descoperit că problemele politice din Europa Centrală nu se încheiaseră. Scenele coregrafiate ale tancurilor americane care străbăteau zonele distruse au fost depăşite de realitate când tancurile sovietice au năvălit în Cehoslovacia ca să suprime Primăvara de la Praga. Americanii – şi o parte din echipa cehă, cât au mai putut – s-au îndreptat spre Austria şi au lăsat baltă restul filmărilor. În graba lui de a scăpa, Robert Vaughn şi-a uitat teza de doctorat în camera de hotel; a fost recuperată prin intermediul Ambasadei SUA în 1970.

Ultimii oameni rămaşi în oraşul în paragină au fost romii, majoritatea veniţi din Slovacia la finele anilor 1940; în general, cei care au ales să stea în ruinele vechiului Most au fost cei mai săraci şi mai necăjiţi membri ai comunităţii. în cele din urmă, când a devenit imposibil fizic să mai rămână, au fost relocaţi pe o moşie pustie şi izolată din Chanov, departe de restul noului Most; Chanov are o reputaţie îngrozitoare de ghetou şi de sursă de mizerie, chiar şi după standardele Boemiei urbane din nord. O singură clădire din centrul localităţii a fost cruţată; în 1975, biserica Adormirii Maicii Domnului (părţi din ea datând din 1517) a fost împinsă 841 de metri din locul ei iniţial pe un teren mai sigur. Un mic grup de clădiri în stil vechi se îngrămădesc în jurul ei, ultimele rămăşiţe izolate ale oraşului istoric.

Autorităţile comuniste au fost mândre de reuşita inginerească a strămutării bisericii şi lipsite de regrete în privinţa distrugerii vechiului oraş. Moştenirea, oricum, era germană şi necorespunzătoare. Mutarea oraşului a eliberat o groază de lignit care putea fi ars, cu siguranţă suficient ca să finanţeze construirea unei localităţi noi şi moderne. Oraşul nou a fost planificat cu grijă, iar designul arhitectural este curajos de modernist. Există blocuri de apartamente cu margini drepte într-un peisaj urban surprinzător de înverzit, cu peluze şi alei.[15] Faptul că până la urmă oraşul a eşuat nu poate fi pus pe seama arhitecturii şi a planificării. Motivul a fost că această versiune de Most fusese construită, asemenea celei dinainte, pe fundaţii care, în ultimă instanţă, erau goale pe dinăuntru şi aveau să facă locul să se prăbuşească. De această dată, nu temeliile fizice au cedat, ci cele economice şi sociale.

Mediul înconjurător a fost primul care a avut de suferit. Extracţia din ce în ce mai rapidă a lignitului şi arderea cărbunelui în uzine şi centrale electrice înnegrite de fum au degajat cantităţi enorme de substanţe poluante în atmosferă. Fabricile chimice şi-au produs cota lor de emisii toxice. Oraşele din nordul Boemiei fuseseră intens industrializate încă de la finele secolului al XIX-lea, însă, prin anii 1980, calitatea aerului degenerase în asemenea hal, încât puteau să te apuce durerile de cap şi să-ţi curgă ochii dacă ieşeai pe străzile întunecate şi înceţoşate. Rata mortalităţii a crescut alarmant, în 1987, Eduard Vacek, inginer electrician din Teplice, scria că „ăştia duc un război chimic împotriva propriului popor”.[16] Aerul toxic a dus la proteste cetăţeneşti chiar şi în această regiune comunistă model din unul dintre cele mai represive state din blocul sovietic.

Poluanţii din aer au făcut solul din nordul Boemiei să fie acid şi au fost purtaţi de vânt dincolo de graniţa dinspre vest, unde au căzut sub formă de ploaie de acid sulfuric diluat. Pădurile au început să se veştejească şi să moară. Occidentul, în afara sudeţilor expulzaţi, uitase în mare măsură de regiune din 1945, dar acum exista o problemă de sănătate publică la nivel continental care nu mai putea fi ignorată. Reacţia faţă de criza ecologică – din partea oamenilor de ştiinţă şi a activiştilor de pe ambele părţi ale graniţei – a fost un alt fir din ţesătura care a legat laolaltă noua Europă de după Războiul Rece. Cupola de smog din Boemia, pusă alături de dezastrul de la Cernobîl din 1986, a fost o demonstraţie de netăgăduit a faptului că este imposibil ca problemele să fie încuiate înăuntrul unor graniţe naţionale.

Regiunea pierdută a sudeţilor

Expulzaţii în Germania au avut tendinţa de a se stabili în statele sudice ale Germaniei de Vest, în Baden-Württemberg şi în Bavaria, sau în Saxonia, din Germania din Est, unde identitatea sudetă a fost puternic descurajată. După primii ani, sentimentele lor în privinţa patriei pierdute au devenit complicate. Existau speranţe vagi, emoţionale, că s-ar fi putut ajunge la vreo înţelegere cu Cehoslovacia în privinţa transferului unei părţi din teritoriu către Germania pentru conservarea unei fărâme din vechiul *Heimat.* Exilaţii se mai agăţau şi de speranţa că vor avea dreptul să se întoarcă sau, cel puţin, că vor fi despăgubiţi pentru confiscarea proprietăţilor lor, dar şansele pentru aşa ceva erau foarte reduse. Relatările care veneau din vechea patrie – depopulare, abandonarea zonelor rurale, mizerie urbană – erau profund dureroase. Naţionalismul lor a clarificat o trăsătură a multor naţionalisme; era legat de un loc care nu exista. Suferinţa nu s-a manifestat mereu într-un mod diplomatic adecvat; exista o nuanţă subînţeleasă care spunea că „noi, germanii civilizaţi, am construit lucrurile astea în secole întregi, iar voi, cehii barbari, le-aţi distrus „. Migraţia din anii 1940 a retezat legătura dintre oamenii din oraşele din nordul Boemiei şi istoria locurilor în care trăiseră. De-abia în ultima vreme au început să se refacă unele conexiuni.

La finele anilor 1990, un număr de tineri cehi din regiune au format un grup numit Antikomplex pentru a încuraja un sentiment mai intens de asumare şi de apartenenţă faţă de zonă, care a presupus o implicare în istoria reală a locurilor care alcătuiesc fosta Regiune Sudetă. După cum îmi spunea unul dintre aceşti tineri, Tereza Vâvrovâ: „Oamenii din teritoriile de frontieră cehe au încă impresia că se folosesc de nişte proprietăţi care nu-s ale lor. Se simt ca nişte musafiri, n-au rădăcini în peisaj, sunt stabiliţi într-o regiune care nu le aparţine”, iar această senzaţie generează un sentiment de frică şi incertitudine. Mediul înconjurător a fost tratat ca un apartament închiriat, nu ca un cămin. Generaţia mai bătrână a avut o atitudine defensivă, temându-se că vor fi judecaţi de urmaşii lor pentru ceea ce au făcut în vremuri disperate. Exemplele de reconciliere ceho-germană în rândul generaţiilor care au trăit acolo în anii 1940 sunt emoţionante, însă rare. Oamenii n-au avut vocabularul necesar pentru a discuta unii cu alţii peste graniţă fără să-şi stârnească mecanisme intense de apărare emoţională.

Există licăriri de speranţă că nordul Boemiei ar putea să devină mai „normal” pe măsură ce noile generaţii prind rădăcini şi îşi formează o relaţie onestă cu istoria şi cu identitatea locală, conştiente de faptul că se află acolo ca să rămână. Deşi relieful muntos nu le încurajează, contactele transfrontalière sunt în creştere. Pe lângă drumurile pentru cumpărături dintr-o parte în alta a graniţei, există legături şcolare şi culturale, dar nicidecum comparabile cu reţeaua densă de conexiuni dintre Franţa şi Germania de peste Rin din Alsacia.

Chiar pe partea cehă a frontierei cu Austria există un colţ de pădure marcat pe hartă cu numele de Zvonkovâ. Odinioară, nu prea conta dacă aici, din punct de vedere tehnic, era Boemia sau Austria; puterea stăpânitoare era familia Schwarzenberg, a cărei naţionalitate sfidează orice analiză precisă. Zvonkovâ este o versiune cehă a numelui său german, Glockelberg – Muntele Clopotului –, iar pe drumul care merge prin pădure vei găsi o biserică frumoasă, cu acoperiş ascuţit şi cu clopote în turlă. Dar lângă biserică nu există decât o singură casă. Locuitorii ei originali au fost izgoniţi în 1945, deoarece casele familiilor lor se aflau la câţiva metri în partea greşită a hotarului. Biserica şi cimitirul ei au fost vandalizate; nu doar că erau germane, dar se găseau într-o zonă de frontieră păzită şi sterilizată. Locuitorii strămutaţi din Glockelberg au construit o mică biserică în Austria, chiar la sud de postul de frontieră, cu vedere către ţinuturile interzise pierdute. înainte însă ca amintirile să se estompeze în totalitate, graniţa a devenit iarăşi permeabilă. Biserica a fost pusă în ordine şi restaurată în anii 1990. în 2022, când am vizitat-o, am citit anunţurile funerare ale ultimilor locuitori din Glockelberg; am resimţit – o ca pe o victorie asupra lipsei de umanitate a acelor linii de pe hartă.

Pentru prima oară în sute de ani, pământurile ceheşti sunt în siguranţă în locul lor bine stabilit pe harta politică a Europei, ca entitate independentă, dar şi interdependentă, cu graniţe protejate, dar din ce în ce mai invizibile. Este un
final prea fericit ca să poată fi o poantă a unui banc cehesc.

12

CÂMPUL PAŞNIC DE LUPTĂ

(Austria/ Ungaria)

Când am ajuns prima oară la Viena, am sosit dinspre est. Traseul fusese neobişnuit timp de câteva decenii înainte de 1990, însă în anii de glorie ai Vienei era tiparul uzual. în primii ani de după căderea Zidului Berlinului, dimensiunea estică a Vienei a revenit în grabă, ca sângele într- un picior care ţi-a amorţit după ce ai stat pe el o vreme. Pentru o clipă a durut şi s-au simţit furnicături, dar a fost un moment de optimism din istoria Europei Centrale. Pe lângă turiştii curioşi care traversau iarăşi dispăruta Cortină de Fier, la Viena veneau oameni din toată Europa Centrală ca să vândă antichităţi, articole de artizanat şi legume şi fructe proaspete de grădină în fostul oraş imperial. Nu doar geografia – Viena se află mult mai la est decât Praga – o facea să fie o parte neconvingătoare a Occidentului. A fost dintotdeauna afiliată la
Europa Centrală, chiar şi când diviziunea binară a Războiului Rece părea să facă acea descriere
redundantă. Viena avusese ceva dintr-o zonă de frontieră chiar şi la apogeul puterii ei imperiale, când Metternich simţea că Orientul începe în
1 11 V V 1 1 • * * * * * * * *** suburbiile răsăritene ale oraşului.----------

O parte din moştenirea imperiului este că reţeaua de conexiuni culturale, de identităţi şi de legături economice pe care le creează un imperiu nu dispare, iar asta înseamnă că oamenii din întregul imperiu doresc să se afle în metropolă. Civilizaţia habsburgică a fost îndeajuns de puternică şi de atrăgătoare cât să facă din Viena un simbol şi un magnet pentru oamenii de pe tot cuprinsul spaţiului ei cultural, mult timp după ce statul imperial s-a destrămat. Evreii răsăriteni au venit în Austria, însă Austria a fost prima care a venit la evreii răsăriteni.
Vechea graniţă dintre Austria şi Ungaria trece pe la sud de Dunăre, prin orăşelul Bruck an der Leitha: nu este la fel de aproape ca Rennweg, ci la doar 40 de kilometri sud-est de Viena, o distanţă care poate fi parcursă făcând naveta. După cum o sugerează numele, există un pod în mijlocul oraşului peste Leitha, un râu minor, cum este Neisse din Luzacia, care a devenit foarte cunoscut în urma faptului că a fost desemnat graniţă. Cele două jumătăţi ale Imperiului Habsburgic erau numite „Cisleithania”, ţara de dincoace de Leitha, pentru grupul de ţinuturi stăpânite de consiliul imperial de la Viena, şi uneori „Transleithania” pentru regatul maghiar. Chiar dacă ambele părţi se află acum în Austria, există în continuare un pod pe care se trece între statele federale
(Länder) Austria Inferioară şi Burgenland. Pe partea estică zăreşti un bust cu o mustaţă splendidă a bătrânului împărat, dar în postura de Ferenc József, rege al Ungariei, cu stema maghiară decorând soclul. Imperiul târziu a generat complexitate, cu diferenţe subtile între *„k. und k.” – kaiserlich und königlich* – pentru afacerile de stat ale întregului imperiu şi *„k.k.”* exclusiv pentru partea austriacă. Politiile divizate sunt predispuse să acorde mare importanţă chestiunilor lexicale, de unde şi întrebarea mult-dezbătută dacă funcţia de viceprim-ministru (,,deputy First Minister”) al Irlandei de Nord se scrie cu majusculă, „D” sau nu. Critici precum romancierul Robert Musil (1880-1942) au numit statul habsburgic „Kakania”, o denumire cu un deliberat damf scatologic.

La trecerea dintre secole, teritoriile de la est de Leitha au ajuns să fie cunoscute drept „Ungaria de Vest germană”, fiindcă, deşi erau în Ungaria, erau în mare parte vorbitoare de limbă germană şi se aflau pe orbita oraşelor germano-austriece Viena şi Graz. Câteva sate din Burgenland au nume care sugerează patriotismul de tip „protestatar” care se întâlneşte uneori în zonele de frontieră: „Deutsch Jahrndorf”,
„Deutschkreutz” ş.a.m.d., ca să nu mai vorbim despre „Kroatisch Minihof” – în Ungaria de Vest germană trăiau mai mulţi croaţi decât maghiari.
Când imperiul s-a destrămat, Austria şi Ungaria s-au luat la harţă pentru ţinuturile de lângă Leitha. Cele două ţări au fost considerate nişte inamici înfrânţi la Conferinţa de Pace de la Paris, aşa că Aliaţii nu prea aveau de ce să aleagă între ele din acest punct de vedere. Ungaria a revendicat provinciile vestice ca parte integrală din unitatea politică şi economică ce alcătuia vechiul ei regat, dar pretenţiile austriece s-au bazat pe autodeterminarea naţională, datorită populaţiei în proporţie covârşitoare germană din zona de dincolo de Leitha. Problema s-a înrăutăţit pentru câţiva ani, regiunea fiind locul unei tentative de reîntoarcere a împăratului habsburg Karl şi a întemeierii unei republici „Banat Leitha”. Aliaţii au început să se îngrijoreze că lucrul ăsta ar putea duce la război, iar în 1921 au decis să atribuie cea mai mare parte din pământuri Austriei, dar să organizeze un plebiscit în oraşul principal numit Şopron

(sau Odenburg, cum îi ziceau germanii). Surprinzător şi pesemne discutabil – au fost acuzaţii că desfăşurarea votului a fost părtinitoare şi influenţată de armata maghiară –, majoritatea din Şopron a ales Ungaria. Oraşul a devenit o protuberanţă a Ungariei care se înfige în noul stat federal austriac Burgenland.

După 1945, populaţia germană rămasă în Şopron a fost în mare parte expulzată sau a fugit în Austria. Graniţa postbelică a fost închisă ermetic. Porţile de pe vechile şosele principale au fost înlocuite cu sârmă ghimpată. Ungaria s-a aflat sub dominaţie sovietică, iar Burgenland a fost în zona de ocupaţie sovietică până când
Tratatul de Stat al Austriei din 1955 i-a redat suveranitatea.

Frontiera Războiului Rece a năpăstuit decenii la rând regiunea Burgenland şi extremitatea vestică a Ungariei. A fost un cotlon sumbru şi de prisos al Europei. Dinspre partea austriacă, Burgenland era o fundătură – o zonă platăşi săracă fără nici un oraş important, cu legături de transport proaste şi care nu duceau nicăieri, cu excepţia unei părţi din Cortina de Fier. Dinspre partea maghiară, Şopronul apărea ca o protuberanţă înconjurată de Austria din trei părţi şi, prin urmare, din perspectiva Budapestei era tot o fundătură. Din punctul de vedere al siguranţei, Şopron era un oraş suspect prin amplasarea lui la graniţă, iar oamenii au fost iniţial descurajaţi să se aşeze în asemenea locuri, chiar dacă n-au fost depopulate ca zonele de frontieră cehe. Până în anii 1980, oamenii aveau nevoie de un permis ca să meargă la Şopron, iar poliţia de securitate patrula trenurile în căutarea celor care încercau să ceară azil politic în Occident.[17]

Prima tentativă de a înlătura separaţia au fost falsul nou început din 1956. Guvernul revoluţionar maghiar al lui Imre Nagy (1896— 1958) a ridicat restricţiile la graniţă şi de pe 23 octombrie oamenii au putut să treacă neîngrădiţi în Austria. Şiroiul de oameni care au traversat frontiera s-a transformat într-un potop, odată cu situaţia din ce în ce mai violentă din Ungaria şi cu ameninţarea iminentă a tancurilor sovietice. Pe 4 noiembrie, Armata Roşie a sosit la posturile
de frontieră din vestul Ungariei şi a încercat să sigileze iarăşi graniţa. Au avut loc scene disperate, oamenii chinuindu-se să treacă peste micul pod de lângă un sat austriac numit Andau. Câmpurile de pe partea austriacă au devenit o tabără de refugiaţi. Armata Roşie a aruncat în aer micul pod pe 21 noiembrie, dar au tot fugit oameni până când, în 1957, au fost ridicate garduri şi turnuri de supraveghere.

Austriecii s-au grăbit să le ofere hrană şi îmbrăcăminte refugiaţilor şi să îi ajute să se adapteze vieţii din Austria. Această generozitate n-a durat mult, iar lumea a început să bombăne şi să se văicărească, aşa cum fac oamenii, dar a fost un moment în care noua Austrie independentă şi neutră a profitat de ocazia de a se înfăţişa într-o lumină pozitivă. Alţi lideri politici occidentali, care n-au făcut nimic ca să ajute Ungaria în 1956, au folosit Andau drept exemplu al consecinţelor inumane ale comunismului; vicepreşedintele american Richard Nixon a vizitat Andau în 1956.

Autorităţile comuniste din Cehoslovacia şi Ungaria au fost gardienii porţilor externe încuiate ale blocului sovietic, iar situaţia era aproape la fel de gravă precum cea existentă la Zidul Berlinului. Arhitectura fâşiei de graniţă era rurală, însă feroce, cu grăniceri înarmaţi staţionaţi în turnurile de supraveghere şi cu sisteme defensive adânci din sârmă ghimpată şi alte obstacole pentru a-i împiedica pe oameni să înoate peste râuri sau să o ia la fugă pe câmpuri. În anii 1950 şi 1960 a existat chiar şi un câmp de mine.

Burgenlandul părea să fie cimitirul ideii de Europă Centrală: divizat, purificat etnic, sărac şi izolat, cu o graniţă dură scobită prin mijlocul acestui tărâm odinioară ambiguu. Dar miezul a refuzat să rămână îngropat. Burgenlandul este locul în care s-a sfârşit Războiul Rece şi a renăscut Europa Centrală.

Un picnic la graniţă, 1989

Programul oficial a fost dat peste cap, dar, cum s-a dovedit ulterior, cu toată Europa de Est s-a întâmplat la fel.[18]

La frontiera dintre Ungaria şi Austria, nu departe de Şopron, există un câmp pe care, pe 19 august 1989, s-a purtat bătălia decisivă care a pus capăt Războiului Rece. S-a desfăşurat paşnic şi într-o atmosferă destinsă, 10 000-12 000 de oameni participând la un eveniment plăcut, ascultând nişte discursuri ale unor activişti democraţi şi sărbătorindu – şi apropierea reînnoită de vecinii lor austrieci. Momentul care a semănat cel mai mult cu o ofensivă a fost când un grup de vreo 150 de est-germani au străpuns poarta încuiată cu lacăt şi au evadat în Austria. Nu li s-a opus rezistenţă; tehnic vorbind, grănicerii maghiari primiseră ordinul de a-i împuşca pe fugari, dar s-au uitat unii la alţii şi la scena paşnică din faţa lor şi au consimţit tacit să nu ridice armele. A fost începutul sfârşitului pentru întregul bloc sovietic. Cum spunea Helmut Kohl la acea vreme, „ungurii au scos prima bucată din Zidul Berlinului”.[19]

Chiar şi la începutul lui 1989, Ungaria se schimbase foarte mult. Avea reputaţia de a fi „cea mai veselă cazarmă” din sumbra tabără militară pe care o alcătuia blocul sovietic. În comparaţie cu celelalte state-satelit, avea un standard ridicat de viaţă, pace socială şi – câtă vreme nu exagerai – o doză de libertate culturală şi intelectuală. Pe 2 mai 1989, guvernul încă comunist din punct de vedere oficial a început să dezafecteze fortificaţiile de la graniţa ţării, transformând-o într-o frontieră internaţională cu aspect normal. Una dintre ultimele secţiuni a fost eliminată printr-o ceremonie pe 27 iunie. Miniştrii de externe ai Austriei şi ai Ungariei, Alois Mock şi Gyula Horn, au tăiat împreună o bucată de sârmă ghimpată la Klingenbach, pe drumul de la Sopron la Viena; cleştele folosit de Mock se odihneşte acum în noul muzeu de istorie contemporană al Austriei.

Acela a fost momentul – al unei mişcări democratice opintindu-se într-o uşă care stătea să cedeze – în care un număr de activişti din Sopron şi Debrecen au avut ideea unui „Picnic Paneuropean” la graniţa austriacă, alegând data de 19 august şi locul numit Sopronpuszta, un câmp aflat la 20 de minute de mers pe jos de la închisoarea Sopronkőhida. Tiparniţele opoziţiei, până de curând ilegale, au produs în masă invitaţii la picnic.

Evenimentul a căpătat o recunoaştere oficială după ce Imre Pozsgay, ministru de stat în guvernul maghiar, şi-a anunţat sprijinul, iar Otto von Habsburg şi-a făcut apariţia, reprezentând Parlamentul European şi instituţiile politice vest-germane. Otto, ca ocupant teoretic al tronului habsburgic din 1922 şi vechi susţinător al unei Uniuni
Europene care să cuprindă estul, a produs o senzaţie agreabilă de relansare a unei ordini internaţionale mai binevoitoare. Fără doar şi poate, a contrastat cu tentativele deznădăjduite şi complotiste ale tatălui său de a-şi stabili o bază în regiune în 1921 pentru a revendica tronul maghiar. Câmpul de la Şopron, care marchează graniţa modernă dintre Austria şi Ungaria, a fost un loc potrivit pentru a începe reunificarea continentului şi pentru a porni materializarea

vechiului vis al unităţii confedérale dintre popoarele Europei Centrale. La un moment dat, când i s-a spus că va urma o partidă de fotbal Austria-Ungaria, Otto a întrebat: „Dar cu cine o să joace?[u] îşi lua peste picior propriul statut dinastic, însă privea în acelaşi timp cu nerăbdare către un viitor în care frontierele aveau să se relaxeze şi să se facă nevăzute.

Sloganul picnicului a fost *Baue ab und nimm mit* („Dezmembrează-l şi ia-l cu tine”); tuturor li s-a îngăduit să taie o bucată din sârma ghimpată şi să o păstreze ca suvenir. Organizatorii s-au apucat să împartă certificate de autenticitate, însă formularele s-au epuizat după o oră. A fost un eveniment mult mai mare decât se aşteptase oricine, iar decizia neplanificată şi neoficială a est-germanilor de a rezolva situaţia pe cont
propriu când deschiderea porţilor a fost tergiversată i-a conferit şi mai multă însemnătate. Primul grup de 150 de persoane a fost urmat de alte câteva sute de oameni. La finalul zilei, câteva zeci de Trabanturi est- germane rămăseseră abandonate de proprietarii lor, care fugiseră peste graniţă în Austria. Cu greu ar fi putut exista o manieră mai dispreţuitoare de a respinge regimul est-german decât părăsirea printre resturi şi gunoaie de picnic a automobilelor care reprezentaseră un simbol al statutului social şi pentru care oamenii stăteau ani întregi pe liste de aşteptare.

Iniţial, autorităţile de securitate maghiare au încercat să închidă zona Şopron pentru a-i împiedica pe est-germani să fugă, dar au cedat după câteva săptămâni, iar pe 11 septembrie frontiera a fost oficial deschisă. Refugiaţilor est- germani care se adunaseră în tabere şi în incinta ambasadei vest-germane din Budapesta li s-a permis să plece. Relaxarea controalelor la graniţa dintre Ungaria şi Austria şi decizia ungurilor de a nu mai impune obligativitatea vizelor au dus efectiv la scurtcircuitarea întregii Cortine de Fier. Est-germanii aflaţi în vacanţă în Ungaria aveau opţiunea de a-şi continua traseul spre vest, către graniţa austriacă, nicidecum spre nord şi spre casă. Partea vestică a înlesnit lucrurile, poliţiştii austrieci de frontieră furnizând documentele necesare pentru ca deţinătorii de paşapoarte RDG să capete cetăţenia vest-germană. N-a durat mult până când la hotarele occidentale ale Ungariei s-au format cozi de Trabanturi. Guvernul maghiar n- a părut să-şi bată capul cu aceste evenimente, o demonstraţie practică a faptului că regimurile comuniste liberale renunţaseră la orice gând că ar fi avut vreo datorie să ajute la menţinerea la putere a partidelor frăţeşti în restul blocului sovietic.

Creatorii Picnicului Paneuropean au scris în limbajul specific al mişcărilor democratice din 1989, o expresie pură, chiar naivă a ideilor progresiste universale, formulate prin sintagme didactice, de factură oarecum marxistă – o consecinţă inevitabilă a educaţiei superioare primite în blocul estic:

Este evident că, după multe secole de evoluţie istorică, singura şansă de pace mondială este o mai bună înţelegere între popoarele lumii şi o demolare a gardurilor de sârmă ghimpată şi a barierelor culturale ridicate de subterfugiile politice. Până la finele secolului XX, Europa trebuie să devină un cămin pentru toate popoarele care locuiesc în ea: un tărâm al relaţiilor umane pure, ignorând deosebirile de naţionalitate şi de ideologie. Următorul secol nu poate fi o epocă a războiului şi a urii.[20]

Viziunea celor care au făcut revoluţiile central- europene din 1989 are mai multe lucruri în comun cu generaţia protestatarilor vestici din 1968 decât îi place memoriei oficiale să îşi amintească acum. Obiectivele Picnicului Paneuropean au ţintit mai departe decât aducerea democraţiei în Ungaria – au avut
legătură cu o Europă liberă, unită şi antinaţionalistă şi reprezintă în continuare, aşadar, o provocare contraculturală îndrăzneaţă. Social-democraţia şi habsburgii găsiseră, ca în 1910, un numitor comun după întreruperile grosolane provocate de naţionalism şi comunism. în 1998, János Martonyi, ministru de externe în primul guvern al lui Viktor Orbán, a asociat Picnicul cu aderarea Ungariei la UE, numindu-l „mesajul şi simbolul unei Europe unite”.[21]

Frontiera din Burgenland a fost reconectată. Ungaria a intrat în UE în 2004. Podul de la Andau a fost refăcut de armata austriacă şi a fost redeschis pe 20 septembrie 2006. începând din 2007, graniţa dintre Austria şi Ungaria a fost o frontieră internă Schengen şi, prin urmare, mai deschisă chiar şi decât când cele două ţări formau imperiul de dinainte de 1918. Sopronul şi regiunea, în general, nu mai reprezintă o fundătură, ci o parte din coridorul dintre cele două vechi capitale habsburgice, Viena şi Budapesta.

Sopronul are o atitudine receptivă faţă de moştenirea culturală germană a zonei, ceea ce contrastează cu multe teritorii de frontieră din Polonia şi Cehia. într-una dintre pieţele centrului vechi există un monument emoţionant închinat miilor de germani din Odenburg care au fost izgoniţi în 1946. Este o tăbliţă de piatră cu o crăpătură în zigzag pe mijloc; pe de o parte, o scenă stradală din Şopron, pe cealaltă parte, o uliţă pustie, cu clădiri care au ferestrele acoperite
cu scânduri. Mottoul „Mergitur, non submergitur” („în derivă, dar nu sub valuri”) îi aparţinea primarului oraşului Şopron Cristoph Lackner (1571-1631); o formulare concisă a etosului multiculturalismului şi a amintirii coexistenţei paşnice a maghiarilor şi germanilor din oraş. De la căderea comunismului, de multe ori îngust la minte şi naţionalist când deţine puterea, indicatoarele stradale din centrul oraşului Şopron au fost scrise atât în maghiară, cât şi în germană, într-o restaurare a unei vechi tradiţii bilingve a localităţii.

După ce a fost un oraş defavorizat pe vremea în care Cortina de Fier îl înconjura din trei părţi, norocul actual i-a creat Şopronului problemele care apar odată cu succesul. Şopron se află la mică distanţă de Viena. Există câteva trenuri pe oră care parcurg drumul în vreun ceas şi un sfert, aşa că o mulţime de oameni au hotărât să profite de lucrul ăsta şi să-şi găsească o slujbă la Viena. Are unele particularităţi specifice zonelor de frontieră, cum ar fi abundenţa de dentişti care şi-au deschis un cabinet în Şopron şi ai căror clienţi vin mai cu seamă de peste graniţă, din Austria sau Germania.

Vorbim destul de superficial, mai ales în ţările care se află departe de fosta linie a frontului, despre „căderea Zidului Berlinului” ca fiind un moment-cheie al istoriei. Prăbuşirea Cortinei de Fier în punctul ei forte de la Berlin a avut o caracteristică epopeică, simbolică. De la declaraţia lui John r. Kennedy----------
încoace,
Zidul Berlinului a fost în prim-planul sfidării occidentale şi a fost martorul multor încercări curajoase de evadare după ridicarea lui din 1961. Mult mai puţini oameni au habar despre povestea Picnicului Paneuropean şi a est- germanilor care au izbutit să fugă cu luni bune înainte ca Zidul să cadă sau despre comuniştii – reformatori maghiari care au aruncat în aer întreaga structură putredă a dominaţiei sovietice.

Monumentul „Mergitur, non submergitur” dedicat germanilor expulzaţi din Şopron, ianuarie 2019

Putem interpreta căderea Zidului Berlinului în termeni naţionalişti, punând accentul pe năzuinţa germanilor de a trece peste împărţirea artificială a ţării lor, şi în termeni triumfalişti, ca o demonstraţie a superiorităţii căii occidentale. Picnicul Paneuropean nu se înscrie la fel de confortabil într-o naraţiune anglo-americană. S- a referit în mod explicit la unitatea europeană şi a îmbrăţişat toate dimensiunile ideii respective. A ţinut de depăşirea divizării Europei din vremea Războiului Rece, iar combinaţia dintre Austria, Ungaria şi Ottó von Habsburg a invocat în mod inevitabil ideea unui spaţiu multinaţional, civilizat şi cooperant în Europa Centrală. în 1998, Martonyi a avut mare dreptate când a legat misiunea Picnicului de aderarea la UE. Ceea ce părea un idealism absurd şi nepractic în 1989 a fost obţinut în 2007, când Ungaria s-a alăturat Spaţiului Schengen, iar controalele la frontieră, în sfârşit, au dispărut.

Istoria Europei Centrale nu-i lipsită de ironii. Ungaria a fost prima care a înlăturat barierele şi a urmărit reconstituirea Europei Centrale în cadrul UE, dar tot prima care a deformat acele idei într-o relaţie reciproc ostilă cu Europa Occidentală. Guvernul maghiar al lui Viktor Orbán a decis ulterior că, până la urmă, gardurile din sârmă ghimpată şi divizarea sunt nişte chestii bune. Motivele acestei răsturnări de situaţie se regăsesc în politica populismului naţional conservator contemporan, dar şi în istoria mai profundă a părţii maghiare din Europa Centrală şi în moştenirea graniţelor din trecut.

13

De cealaltă parte a PORŢII

(Slovacia, Austria, Ungaria, Cehia)

Slovacii se enervează când oamenii uită de existenţa lor. Lucrul ăsta li s-a întâmplat de multe ori în Imperiul Habsburgic, când se aflau sub stăpânirea regatului maghiar. Li s-a întâmplat în Cehoslovacia şi li se mai întâmplă un pic chiar şi astăzi, după 30 de ani de independenţă. Central-europenii, potrivit lui Kundera,

nu pot fi separaţi de istoria europeană, nu pot exista în afara ei, dar reprezintă faţa greşită a acestei istorii, îi sunt victime şi outsideri. Această perspectivă dezabuzată a istoriei este sursa culturii lor, a înţelepciunii lor, a „spiritului neserios” care ia peste picior grandoarea şi gloria?[2]

Din acest punct de vedere, slovacii sunt central- europenii prin excelenţă. Existenţa ţării lor a fost negată sub stăpânirea maghiară şi patria le-a fost înglobată de două ori în Cehoslovacia; „independenţa” din 1939-1945 a însemnat o supunere ca satelit al Germaniei naziste. Slovacia a fost invadată de trei ori de Rusia; în 1915, pentru a fi cucerită, în 1944, pentru biruirea fascismului, şi în 1968, pentru zdrobirea democraţiei pe care slovacul Alexander Dubcek (1921-1992) încerca să o introducă în Cehoslovacia. Independenţa a sosit în 1993, dar nu ca parte a unei mişcări triumfătoare de eliberare naţională, ci aproape din greşeală, ca rezultat al unor manevre politice în interes propriu.

Slovacia a apărut pe hartă ca ţară independentă în ianuarie 1993. Bratislava a devenit capitala noului stat naţional. A fost o surpriză pe cinste, căci oraşul începuse secolul numindu-se Pressburg, iar înainte, vreme de câteva secole, fusese capitală a Ungariei. Ideea ca acest oraş austro-ungar să devină o capitală slavă ar fi părut ridicolă în orice moment înainte de 1918.

Am ajuns prima oară la Bratislava cu trenul din Praga după o călătorie pe Interrail în septembrie 1990. Când am sosit, a fost limpede că traversaserăm un soi de graniţă după limba de pe panouri – în vreme ce ceha era împânzită de accente, slovaca părea mai puţin intimidantă, cuvântul pentru „gară” fiind aproape familiarul *stanica,* nicidecum *nâdxazi.* Am închiriat camere de la una dintre persoanele care îşi trâmbiţau serviciile la gară – cred că-mi amintesc că am comunicat cu gazda noastră în germană. Casa se găsea pe unul dintre dealurile acoperite cu viţă- de-vie din suburbii, care formează un cordon în partea nordică a Bratislavei. Amplasarea era atrăgătoare, însă dormitorul era groaznic de prăfuit, iar la Bratislava a fost ultima oară când

mi s-a întâmplat să am o criză de astm în toată regula.

Bratislava nu prea are formalismul şi fastul arhitectural al unei capitale, cu atât mai puţin aspectul unei capitale comuniste, în care spaţiile trebuie eliberate pentru mobilizările de masă. Este un melanj medieval-baroc, cu un castel impunător care străjuieşte oraşul şi curbura Dunării, dar şi cu nişte intruziuni postbelice haotice, de neiertat fiind o autostradă de la finele anilor 1960 care a spulberat vechiul cartier evreiesc şi a separat zona castelului şi centrul vechi – prin urmare, cele mai interesante zone – una de cealaltă.

în 1990 am parcurs distanţa scurtă dintre Bratislava şi Viena într-un compartiment al unui tren zăngănitor de modă veche care circula ocazional, cu scaune de pluş şi cu o duhoare intensă de fum de ţigară. A stat multă vreme în graniţă, cât timp poliţiştii de frontieră cehoslovaci ne-au cercetat cu migală paşapoartele şi actele. Am fost destul de neliniştit în privinţa traversării, pentru că exportul de numerar cehoslovac era teoretic ilegal, iar noi aveam o cantitate considerabilă de valută, nefiind în stare să cheltuim toţi banii pe o ultimă cină generoasă la cel mai grandios hotel postcomunist pe care o Bratislavă în tranziţie ni-l putea oferi. Dar n-a fost nici o problemă, fireşte, iar paşaportul mi-a fost ştampilat aşa cum se cuvine, ieşind din „Europa de Est” la punctul de graniţă de la Devinska Nová Ves.

Reconectarea Europei Centrale a transformat Bratislava într-un oraş în plin avânt, aflat într-o poziţie strategică, sau poate că i-a refăcut relaţiile de dinainte de 1914. În vreme ce regiunile de frontieră tind să fie sărace, capitalele tind să fie bogate, iar proximitatea Vienei face vestul îndepărtat al Slovaciei să fie o zonă de graniţă deosebit de privilegiată. în 1991, VW a înfiinţat o fabrică de automobile în Devin, nu departe de locul prin care trecuserăm în Austria, şi a devenit o imensă uzină de producţie în care lucrează mai bine de 10 000 de oameni, cu un salariu mediu de peste 2 000 de euro pe lună.[23] în 2020, Slovacia a depăşit Regatul Unit ca ţară producătoare de automobile.

în prezent, există cel puţin două trenuri pe oră între Viena şi Bratislava, majoritatea cu servicii de tip navetă, deoarece zona metropolitană a Vienei, în sens larg, se extinde dincolo de graniţă. Unul dintre aceste trenuri este un adevărat distrugător de graniţe: serviciul regional vienez pleacă din Bratislava, trecând în Austria, învârtindu-se prin suburbiile Vienei şi întorcându-se în Ungaria, la Şopron, după care revine într-o localitate austriacă numită Deutschkreutz, unde i se încheie traseul – probabil dintr-o confuzie totală în privinţa ţării în care se află. La un moment dat, compania Ryanair a zburat pe aeroportul din Bratislava, anunţându-l drept Viena, cu numele capitalei Slovaciei între paranteze şi cu litere mici. Oricât de nepăsător ai fi la mândria naţională slovacă,
există simboluri ale identităţii central-europene mai concludente decât acesta.

Chiar dincolo de latura vestică a centrului oraşului Bratislava, frontiera dintre Slovacia şi Austria se roteşte spre interiorul ţării, pe malul drept al Dunării. Aproape toată Slovacia se află pe malul stâng, dar există o porţiune plată de teritoriu slovac de cealaltă parte, având vreo 22 de kilometri de la nord la sud şi patru kilometri de la est la vest, unde fluviul coteşte pentru a curge spre sud. Acest avanpost transdunărean, anterior făcând parte din regiunea de graniţă a Ungariei de Vest germane, a fost creat în 1919 pentru a oferi Cehoslovaciei controlul asupra unei mici întinderi din Dunăre. A fost înşfăcat de Germania după Acordul de la München din 1938 şi redat Cehoslovaciei în 1945, când majoritatea locuitorilor nonslovaci au fost expulzaţi. Suburbia din beton în stil brutalist numită Petrzalka a fost construită aici în anii 1970. O altă mică secţiune, cuprinzând satele Cunovo, Rusovce şi Jarovce, a fost transferată din Ungaria în Cehoslovacia în 1947, în mare măsură pentru a facilita extinderea portului din Bratislava, dar şi pentru a pune la dispoziţie oraşului înghesuit un pic mai mult spaţiu în care să crească. în aceste sate, chiar dacă acum sunt cartiere din suburbiile Bratislavei, trăiesc în continuare câţiva locuitori unguri şi croaţi.

Când treci de Cunovo, ajungi numaidecât la graniţa maghiară. La trecerea modernă de pe autostradă, există chioşcuri unde poţi să cumperi
diferitele permise naţionale pentru a circula pe autostrăzile cu taxă şi tipul de verificări rezervate exclusiv autovehiculelor grele de marfa care celor care nu sunt camionagii li se par nişte ritualuri misterioase ce se desfăşoară la cântarele pentru maşini, chiar şi în interiorul ţărilor. Frontiera dintre Ungaria şi Slovacia merge spre
V
sud-vest din Cunovo de-a lungul câmpurilor, cu poteci noroioase paralele pe fiecare parte a graniţei şi cu indicatoarele ocazionale din piatră între ele, purtând „S” pe o parte şi „M" (de la *Magyarorszâg)* pe cealaltă. La această frontieră existau vechi panouri informative din vremuri mai puţin binevoitoare, când graniţa era împânzită cu sârmă ghimpată pentru a ţine la distanţă poporul naţiunii socialiste frăţeşti a Ungariei – cu liberalismul ei primejdios — de cel al austerei Cehoslovacii. Dintr-unul din aceşti stâlpi de lemn singuratici, înfipt în fertilul sol aluvionar, au răsărit rămurele, formând o imagine desprinsă de-a dreptul din imaginaţia de la hotarul dintre lumi a lui David Lynch.

„ATENŢIE: graniţa', indicator la frontiera dintre Slovacia şi Ungaria, în apropiere de Cunovo, decembrie 2018

Am tresărit de multe ori plimbându-mă pe acolo, când paşii mei provocau ţâşnirea bruscă a unui iepure enorm din tufişurile de la graniţă, urmată de fuga în zigzag a vietăţii peste hotarul nepăzit, pe o câmpie slovacă sau maghiară. Mergând un pic mai departe, am ajuns la un părculeţ cu sculpturi din colţul în care se întâlnesc Slovacia, Austria şi Ungaria, adăugând încă un Dreilăndereck pe lista mea.

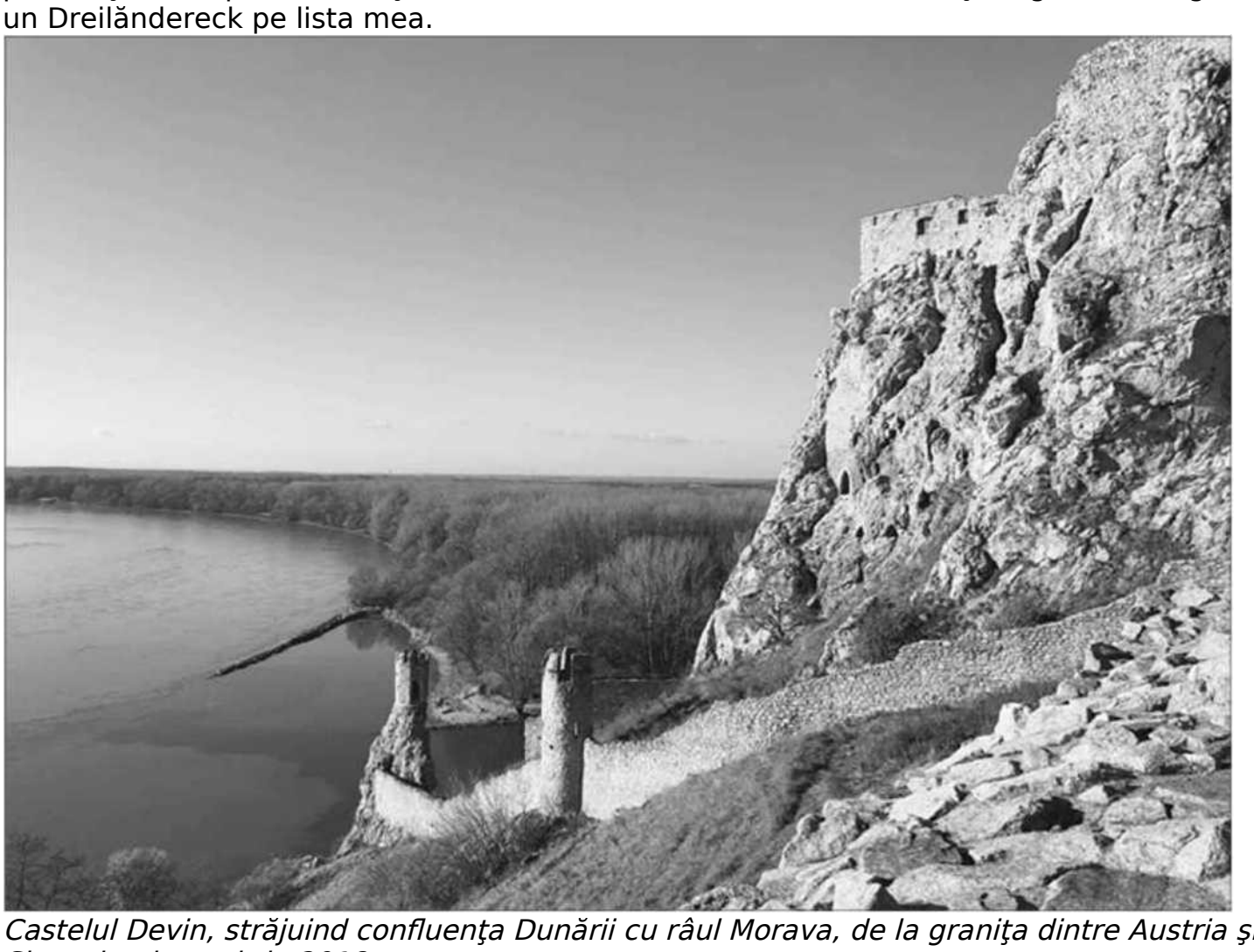

Castelul Devin, străjuind confluenţa Dunării cu râul Morava, de la graniţa dintre Austria şi Slovacia, decembrie 2018

Destinul zonei dintre Devin şi Bratislava a fost scris în piatră şi în apă. Dacă considerăm regiunea ca fiind Europa Centrală, este un punct de joncţiune. Acest loc este răscrucea dintre Dunărea care curge de la vest la est şi drumul neolitic al chihlimbarului, din nordul Europei spre Marea Mediterană. Dacă gândim în termeni de Orient şi Occident, este un portal între cele două. Cortina de Fier a fost trântită chiar peste el în timpul Războiului Rece, transformându-l în frontiera dintre Europa de Vest şi cea de Est a acelor vremuri. S-a aflat la >
marginea Imperiului Roman, locul din care s-a ridicat oraşul militar Carnuntum şi care, în 374 d.Hr., a căzut în mâinile „barbarilor" germani în timp ce imperiul se destramă. Cateva secole mai târziu, aici au fost opriţi de puterile occidentale războinicii maghiari migratori. Dunărea face un culoar printre Alpii de la vest şi
Carpaţii de la est. Principalul punct de referinţă din Devin este un castel de pe o stâncă, distrus de trupele lui Napoleon în 1809, de unde se poate privi peste Dunăre către o colină asemănătoare din Hainburg, în Austria; dealurile gemene amintesc inevitabil de o poartă. Această porţiune a Dunării a fost cunoscută de veacuri întregi drept Porta Hungarica. în 2019, când am vizitat Devinul, mi-a captivat imaginaţia într-o măsură mult mai mare decât discretele atracţii ale Bratislavei centrale.
Când am trecut pe la Devinska Nová Ves în 1990, era un vestigiu al unei frontiere sensibile şi apărată cu străşnicie din vremea Războiului Rece. în timp ce eu am putut, ca turist, să mă simt ca într-un roman de John le Carré, când încruntaţii ofiţeri cehoslovaci cu şepci cu cozoroc îmi inspectau paşaportul, lucrurile fuseseră nu cu mult timp în urmă mult mai reale. Cu mai puţin de un an înainte, râul Morava era hotarul dintre dictatură şi libertate, iar oamenii îşi riscau viaţa încercând să îl traverseze înot. Sub vechiul castel, autorităţile de frontieră

cehoslovace construiseră facilităţi mai noi, nu atât pentru a se apăra împotriva invadatorilor din amonte, cât pentru a furniza puncte de observaţie pentru a-i aresta sau împuşca pe cei care încercau să evadeze. întreaga zonă a fost considerată atât de delicată în era comunistă, încât, când artistul slovac Jozef Chrena a pictat râul, un ofiţer din paza de frontieră a venit la el cu instrucţiunea suprarealistă că era interzis să picteze partea austriacă.[24] Nu că ar exista prea
multe chestii interesante pe malul austriac, oricum – doar nişte păduri care arată foarte asemănător cu pădurile pe care le poţi întâlni cu mare uşurinţă în Slovacia.

Graniţele imaginaţiei: festin carnivor la Pizzeria Bathory

Fac parte din categoria restrânsă a celor care au urmărit filmele din seria *Hostel* a lui Eli Roth dintr-o perspectivă geopolitică. Pentru neiniţiaţi, aceste filme au fost realizate la jumătatea anilor 2000 şi implică nişte excursionişti americani naivi care sunt momiţi să vină într-un hostel luxos din Slovacia. Flăcăilor nătărăi din primul film li se însăilează o poveste despre o Slovacie care ar fi plină de femei frumoase, disperate după sex. Băieţii par să afle că povestea este adevărată când se cazează la hostel, dar este o capcană, iar călătorii sunt duşi într-o înfricoşătoare fabrică părăsită, unde nişte bogătani sadici sunt lăsaţi să îi tortureze şi să îi ucidă, după ce au plătit o organizaţie criminală numită Elite Hunting pentru acest privilegiu.

Filmele din seria *Hostel* folosesc Slovacia ca pe o Europă de Est generică a imaginaţiei; prezentarea nu prea are legătură cu ţara reală. Filmările au avut loc în locuri imediat recognoscibile din Cehia, îndeosebi din Praga şi

din încântătorul orăşel Cesky Krumlov, aflat pe malul unui râu din sudul Boemiei. Membrii cehi ai echipei de filmare au făcut o glumă pe socoteala Slovaciei – cele două ţări vor avea mereu suficiente lucruri în comun ca să nu
conteze câteva înţepături amuzante reciproce. Chiar dacă *Hostel* n-ar fi putut să impulsioneze turismul în Slovacia, probabil că Eli Roth a avut dreptate când a declarat că publicul său ţintă erau genul de oameni fără paşaport şi care oricum n-ar fi putut călători în Europa. Restul spectatorilor ar fi părtaşi la glumă, mai ales după *Hostel II,* care implică nişte excursioniste care ajung în preajma hostelului. Există o trimitere la stupizenia bărbaţilor din primul film, un personaj râzând şi spunând că n-a mai existat un război în Slovacia din 1945. Milan Khazko, un actor slovac, fost ministru al culturii şi veteran al mişcării disidente Publicul împotriva Violenţei, interpretează rolul marelui şef malefic al Elite Hunting, o persoană cât se poate de pasionată de violenţă.

Filmele exploatează un filon profund al gândirii occidentale despre est. Când treci printre acele porţi, Porta Hungarica, traversezi graniţa în teritoriul în care „o să dai de monştri”. Viaţa-i ieftină şi, după cum spune dubiosul torţionar neerlandez din *Hostel,* „poţi să plăteşti ca să faci orice. Ori-ce.” Poliţiştii sunt corupţi, copiii sunt sălbăticiţi, găseşti fabrici dărăpănate, pivniţe soioase, bărbaţi mardeiaşi şi femei stricate şi, oriunde te-ai uita, oameni în costume populare care dansează în ritmuri folclorice. în era legendelor urbane şi a teoriilor conspiraţiei alimentate de internet, conceptele tenebroase precum turismul pentru tortură sau filmele snuff au sfârşit prin a fi asociate cu locuri precum Europa de Est sau America de Sud, faţete obscure ale Vestului (sau Nordului) dezvoltat, şi vrem să credem că sunt reale. Dar, dacă dăm la o parte încă un strat, angajaţii dubioşi ai uzinei de tortură se află acolo pentru că sunt slujitorii unui rău a cărui sursă este mai aproape de casa noastră decât ne place să credem. Această Europă de Est a imaginaţiei este un concept jungian, „aspectul umbrit” al Occidentului care îşi proiectează propriile porniri malefice inconştiente şi dezavuate asupra oamenilor care sunt altceva. Clienţii din seria filmelor *Hostel* sunt din Europa Occidentală, din Statele Unite şi din Japonia – desfrânarea lor plutocratică blazată îi determină să caute senzaţia extremă a crimei. Unul dintre clienţi este o americancă plină de bani pe nume Mrs. Bathory, iar aici pătrundem mai profund în relaţia dintre zonele de frontieră
şi oroare.

Scena din *Hostel II* în care apare Mrs. Bathory este probabil cea mai tulburătoare din serie. Cea mai drăguţă şi mai naivă dintre tinerele călătoare americance este atârnată deasupra unui bazin mic şi gol. Apare Mrs. Bathory, se dezbracă şi începe să hăcuiască şi să înjunghie victima, în vreme ce ea, din ce în ce mai extatică, se delectează cu senzaţia jetului de sânge cald pe piele. Originala Elisabeta Báthory (Báthory Erzsébet, 1560-1614) a fost o femeie din nobilimea maghiară care apare în arhivele istorice ca o ucigaşă în serie de dimensiuni monstruoase. Numărul victimelor care sunt de regulă asociate cu ea este 650, majoritatea tinere, fiind omorâte în urma unor acte de tortură şi de
sadism sângeros de natură sexuală. Se spunea că se scaldă în sângele slujitoarelor, convinsă fiind că astfel rămâne tânără şi frumoasă. A avut 36 de conace şi de castele, de la Deutschkreutz, în Austria modernă, până la Nyírbátor, în estul Ungariei, dar este asociată cel mai mult cu Cachtice (Cséjthe, în maghiară) din vestul Slovaciei, nu departe de Dreiländereckul unde se întâlnesc Cehia, Austria şi Slovacia. A fost arestată în 1610 în conacul ei din oraş şi şi-a petrecut ultimii patru ani din viaţă în izolare, într-o încăpere zidită din castelul pustiu şi friguros din vârful dealului învecinat. Blazonul ancestral al familiei Báthory avea ceva din tricoul unui fan de heavy metal: trei dinţi de balaur şi un balaur ceva mai mic încolăcit în jurul stemei. S-a născut avându-l pe Dracula în arborele ei genealogic.

Vampirii sunt creaturi ale zonelor de graniţă. Plutesc într-un spaţiu intermediar dintre viaţă şi moarte, traversând înainte şi înapoi, fără să acorde respectul cuvenit celei mai importante graniţe dure care poate exista. Sunt îngropaţi şi reînvie la miezul nopţii, pe pământul păcătos al unei răspântii de la marginea satului. Şi legendele moderne ale vampirilor sunt poveşti de graniţă, într-un sens mai literal, istoric.

Povestea lui Báthory[25] inspiră şi modelează folclorul occidental legat de vampiri. Singura imagine pe care o avem cu ea este un portret în care pare tânără, gânditoare şi oarecum deformată – fruntea înaltă, ochii holbaţi şi tenul palid par nefireşti. Nu-i greu să ne-o închipuim având colţi şi bând sânge, dar asta înseamnă să pornim de la capătul greşit al lanţului cauzalităţii – ideea noastră despre vampiri arată ca Báthory, nu viceversa. Există o conexiune directă între sexualitatea lui Báthory şi ideea de femeie-vampir lesbiană, un element de bază al imaginaţiei moderne, de la *Carmilla* (1872) a lui Sheridan Le Fanu la nenumărate filme de tip „exploitation” din anii 1970 şi, desigur, la *Hostel II.* Ca aristocrat, asemenea lordului Ruthven din „The Vampyre” (1816) a lui Polidori şi ca însuşi Dracula, legenda lui Báthory se înscrie în mobilitatea socială ascendentă pe care vampirii au căpătat-o de-a lungul veacurilor – de la nişte ţărani zombie puhavi care îşi făceau veacul în morminte la creaturile înstărite şi sofisticate pe care le ştim astăzi. Este greu să i te împotriveşti vampirului ca simbol al claselor

superioare crude, exploatatoare şi decadente care storc viaţa iobagilor din mediul rural.

Portret al Elisabetei Báthory la vârsta de 25 de ani, copie contemporană a unui original din 1585

Era o după-amiază rece şi ceţoasă când am ajuns în satul Cachtice, dar acolo am încetat să mai fiu Jonathan Harker în drum către întâlnirea cu contele Dracula. Un tip jovial de etnie romă de la gara din cea mai apropiată localitate, Nové Mesto nad Vâhom, m-a ajutat să descifrez orarul autobuzelor şi m-a condus la staţia de taxiuri, unde şoferul n-a ezitat câtuşi de puţin să mă ducă spre satul legendei vampirului. Când am sosit, hangiul a fost îndatoritor şi mi-a permis să ocup camera mai devreme, fără să bombăne nici măcar o dată că ,,nu prea primim străini pe-aici" sau să mă avertizeze să nu cumva să urc la castel.

Am ajuns în prima zi de primăvară. Localnicii din Cachtice ţineau un ritual în ruinele castelului Báthory, în care o efigie a întunecatei zeiţe slave a iernii şi a morţii, Morena, a fost arsă, iar sosirea Vesnei, zeiţa binevoitoare a primăverii, a fost sărbătorită cu o libaţie cu lapte. Ritualul a fost
urmat de o procesiune religioasă prin oraş şi de o adunare în piaţă, lângă statuia lui Báthory, unde primarul şi preotul au susţinut discursuri, în vreme ce un bărbat deghizat în Moarte stătea amuţit în spatele lor. O fi Slovacia catolică, însă lucrurile nu-s niciodată foarte simple.

Există adeseori o atitudine uşor rezervată faţă de locurile asociate cu persoane notorii, primind cu dragă inimă banii turiştilor, dar dispreţuind profanatorii care au venit să arunce o privire în bârlogul monstrului. în Braunau am Inn există un pensionar care îşi petrece o bună bucată din zi stând lângă locul de naştere al lui Hitler şi spunându-le celor care vin să-l viziteze că ar trebui să le fie ruşine de ei înşişi. Totuşi Cachtice satistace cu bucurie curiozitatea morbida.----------

Chipul prelung şi anemic al Elisabetei Báthory te urmăreşte pretutindeni, înfumurat şi impenetrabil. Din 2015, în piaţa principală a satului acesteia i-a fost ridicată o statuie impozantă din lemn. Am mâncat de două ori la Pizzeria Báthory, iar prăvălia de kebab de peste drum îţi prepară un „burger Báthory". Există o legătură şi mai directă între sângeriul vin local şi celebra personalitate ucigaşă care apare pe etichetă; Báthory a studiat viticultura şi a pus bazele industriei viticole locale. Sediul cooperativei de vinuri se află pe terenul conacului ei şi îi foloseşte în continuare beciurile pentru depozitare. Indiferent ce altceva era, Báthory a fost o persoană deschisă la nou şi organizată.

Oameni au sentimente ambivalente în privinţa lui Báthory, pentru că nu există un răspuns simplu la întrebarea „a făcut asta?". Nici măcar n-am căzut de acord asupra a ceea ce a fost de fapt „asta". Dovezile pentru unele dintre alegaţiile flamboaiante care sunt legate de amintirea ei sunt aproape inexistente. Prima relatare publicată despre crimele ei a apărut după mai bine de un secol, prin urmare mult mai departe de epoca ei decât cărţile din anii 1970 care pretind că Jack Spintecătorul era un membru al familiei regale, vinovat pentru crimele din Whitechapel din 1888. Aproape sigur, nu s-a scăldat niciodată în sânge. Este puţin probabil să fi crezut că ritualurile cu sânge o vor menţine tânără şi frumoasă. Lucrul ăsta pare să fi fost o născocire ulterioară pentru a crea un motiv al crimelor care să se plieze pe ideea că o goană deznădăjduită după frumuseţe ar fi fost singura motivaţie posibilă pentru ca o femeie să comită nişte fapte atât de oribile. în 1610 avea 50 de ani, o vârstă înaintată pentru acea vreme. Pentru că singurul portret autentic pe care îl avem cu ea este de când avea 20 de ani, Báthory pe care ne-o închipuim este pentru totdeauna acea tânără languroasă, în vreme ce adevărata Báthory a îmbătrânit cu trecerea anilor. Şi nu există nici o dovadă pentru un număr de 650 de victime. Această cifră provine de la o singură persoană care, pasămite, ar fi văzut-o scrisă în jurnalul personal al lui Báthory, care n-a fost găsit niciodată şi nici nu s-a demonstrat că ar fi existat. Acuzaţiile făcute de martori în timpul
procesului ridică totalul la aproximativ 80 de
crime.

Există câţiva oameni care susţin că nu se facea vinovată de nici una dintre acuzaţiile care i se aduc şi că, potrivit standardelor acelor vremuri, castelul ei nu era un loc mai rău decât altele în care să munceşti. în această interpretare, încerca să îi vindece pe oamenii care se îmbolnăveau prin medicină experimentală sau chiar revenind la ierburile şi poţiunile din medicina populară, care erau de multe ori respinse, fiind socotite vrăjitorie. Filmul din 2008 *Báthory: Countess of Blood,* cu Anna Friel în rolul principal, o înfăţişează drept o femeie inteligentă şi progresistă care a căzut victimă misoginismului

şi uneltirilor politice. Localnicii din Cachtice tind să recunoască că a fost crudă şi că a comis crime, dar pun lucrul ăsta pe seama faptului că fusese bolnavă mintal. Nuanţele politice legate de aristocratul maghiar rapace care suge sângele ţăranilor slovaci – şi, desigur, interpretarea că acel maghiar a fost victima inocentă a unor comploturi politice puse la cale de monarhia din T Ţ*J * 1 J ######## T-x 1 1 * 1 V 1 Viena – sunt evidente.----------Probabil ca procesul a fost unul politic, având drept ţintă adjudecarea averii ei, iar acuzaţiile prezintă o doză de adevăr. Pentru nobili ca Báthory, slujitorii erau o proprietate, iar cruzimea avea un statut similar cu evaziunea fiscală din Rusia modernă – toată lumea o practica, dar autorităţile nu erau interesate decât dacă era convenabil din punct de vedere politic să facă cercetări.

Viaţa lui Báthory, în pofida aparentului confort aristocratic, a fost trăită la o frontieră militară într-un mediu violent şi inuman. Ungaria era împărţită în trei, o parte din ea (Ungaria Regală) reprezentând cu aproximaţie suprafaţa Slovaciei moderne. Lungile frontiere dintre aceste entităţi maghiare erau poroase şi se duceau războaie aproape continue la graniţă între turci şi occidentali. Armatele rivale îşi pricinuiau reciproc fapte de o cruzime abominabilă şi jefuiau oraşele şi satele care le ieşeau în cale. Legile şi ordinea publică nu prea existau, iar tâlharii şi căpeteniile locale reprezentau la rândul lor ameninţări pentru viaţa şi mijloacele de trai din regiunile frontalière.

Acestea nu erau preocupări abstracte pentru Elisabeta; călătoria de la unul dintre castelele ei la altul presupunea drumuri îndelungate prin zone rurale sinistre, depopulate, dar şi paranoia constantă că Imperiul Otoman îşi va relua înaintarea spre nord şi spre vest – a trăit în mijlocul perioadei dintre cele două asedii ale Vienei din 1529 şi 1683. Chiar şi Cachtice, în vestul îndepărtat al Slovaciei, învecinându-se cu ţinuturile din inima Austriei şi a Moraviei din Europa Centrală, a făcut parte din şirul de castele construite ca ultimă linie de apărare împotriva otomanilor de-a lungul unui lanţ de dealuri care străjuiesc râul Văh şi a fost o bază militară activă în epoca ei. Următoarea localitate din vale, Pistyân (Piest'any), a fost o celebră aşezare balneară, băile de nămol de acolo fiind deţinute de alt aristocrat, contele Erdődy. în vremea Elisabetei (1599), forţele otomane au dat iama în orăşel; i-au ucis pe toţi pacienţii de sex masculin şi au răpit femeile.

Nimeni nu ştie cu siguranţă unde este înmormântată Báthory. A fost îngropată iniţial în Cachtice, dar ulterior, în urma protestelor, a fost scoasă de acolo. Ar fi trebuit să se afle în cripta familiei din Nyírbátor, în estul Ungariei, dar în 1995, când a fost investigat situl, lipsea. Unii săteni din Cachtice cred că este în continuare în cripta de sub biserica lor din secolul al XIII-lea. însă Biserica Catolică şi preotul local se cutremură când se gândesc la un mormânt al lui Báthory şi la oamenii pe care i-ar atrage. Sunt destul de îngrijoraţi în privinţa farmecului tenebros al zonei şi există zvonuri prin partea locului că noaptea, la castel, s-ar desfăşură ritualuri satanice.

Báthory şi istoria regiunii de graniţă au conferit localităţii Cachtice o atmosferă terifiantă. Satul este ciuruit de tuneluri săpate la nivelul pivniţelor sau puţin dedesubtul lor, un sistem care a fost dezvoltat în vremea când V
Cachtice se găsea pe linia frontului. Există o poveste – care mie mi se pare neplauzibilă, dar cine ştie? – care spune că a existat un tunel care mergea din sat până pe deal, la castelul cocoţat pe stânca lui sumbră. Există locuri asemănătoare de-a lungul frontierelor disputate din Europa medievală şi de la începutul modernităţii, în care graniţa dintre diferitele realităţi se putea găsi deasupra pământului şi dedesubtul lui, precum şi între diferitele părţi ale minţii. Creştinismul
nu le-a putut înlocui în întregime pe Vesna şi pe Morena în Slovacia sau chiar în Ucraina, unde un videoclip de război din 2022 o înfăţişă pe Morena cea răzbunătoare retezându-i gâtul cu o coasă unui invadator rus. Noile frontiere şi identităţi naţionale nu le şterg pe cele vechi, ci mai degrabă sunt suprascrise peste acestea. Vechile graniţe mâzgălite ale Ungariei şi frontiera dintre creştinătate şi islam continuă să existe şi să aibă putere.

14

COMPLEXUL TRIANONULUI: UNGARIA SI VECINII EI

(Slovacia, România, Ucraina, Serbia, Croaţia)

În 2020, organizaţia Pew, care efectuează sondaje de opinie, a întrebat oameni din câteva ţări europene dacă există părţi din alte ţări care ,,ne aparţin de fapt nouă". Ţara cea mai nemulţumită de frontierele sale a fost Ungaria: 67% au fost de părere că există bucăţi din Ungaria care sunt guvernate de alte state. Populaţia Ungariei a fost şi mai sigură în privinţa planurilor legate de vecinii ei decât ruşii, care aveau o maj oritate de 5 3-33 pentru revendicarea unor locuri din afara graniţelor lor?[6] Frontierele istorice şi imperiile nu au aceeaşi însemnătate în nici o altă ţară europeană – nici măcar, până de curând, în Rusia.

Având în vedere că respectarea frontierelor internaţionale este o piatră de temelie a ordinii internaţionale şi europene şi că graniţele Ungariei – cu excepţia câtorva ani în care au fost aliaţi ai lui Hitler – au fost stabile timp de peste un secol, iredentismul maghiar este extraordinar de puternic; regatul imperial de dinainte de 1914 dăinuie încă în imaginaţia Ungariei moderne. Harta regatului, conturată – cel puţin în imaginaţia mea – ca un fel de castor, cu coasta Croaţiei fiind o coadă lăsată în jos sau, poate, un creier, este pretutindeni. Când am văzut-o pe o hartă veche pe peretele unui restaurant din Szeged, am ales să o privesc ca un fel de nostalgie ambientală, asemenea unei hărţi a unui comitat vechi dintr-un pub englezesc. S-ar putea să fi fost aşa. Dar nu există nici un fel de scuză pentru harta uriaşă a regatului imperial aflată pe peretele ministrului de externe maghiar sau pe un fular purtat de prim-ministrul Viktor Orbán la un meci de fotbal în Grecia în 2022. Fularul a fost deosebit de ofensator la acea vreme, căci exprima o revendicare teritorială asupra Ucrainei şi, prin urmare, era de acord parţial cu Moscova, care propusese împărţirea Ucrainei şi ,, restituirea ' ‘ bucăţilor vestice ale ţării către
Ungaria, Polonia şi România, Hărţile vechi nu sunt doar nişte obiecte inofensive de anticariat, ci o ameninţare actuală la adresa integrităţii frontierelor de oriunde. Pe lângă încâlceala de interese materiale, Orbán şi Puţin sunt uniţi prin opinia că graniţele nu sunt sacrosante şi că diaspora unui imperiu mort este mai preţioasă decât ceilalţi cetăţeni ai ţărilor străine independente.

Guvernele maghiare, inclusiv cel actual, au cultivat un sentiment de ranchiună de care alte ţări, inclusiv Regatul Unit şi Germania, s-au descotorosit. Legaturile Austriei şi

Poloniei cu fostele lor regiuni frontalière şi cu posesiunile imperiale tind să se desfăşoare prin manifestări grijulii de reciprocitate şi respect, care în Ungaria lipsesc. învăţământul şi discursul public maghiar se referă mereu la locurile din ţinuturile coroanei Sfântului Ştefan folosind numele lor maghiar. Timişoara din România este tot Temesvár, Kosice din Slovacia este tot Kassa. Această politică contrastează cu maniera inconsecventă şi stânjenită în care germanii îşi abordează fostele lor teritorii. Site-ul de internet al Deutsche Bahn va răspunde la întrebările legate de trenurile către Breslau, dar orarul pe care îl produce se va referi întotdeauna la Wroclaw. în Ungaria nu există asemenea reţineri postimperiale. Atitudinea Ungariei faţă de frontiere este un exemplu al mitului naţional al Ungariei, care spune că nu Ungaria este cea care-i în dezacord cu vremurile, ci că noi, ceilalţi, nu pricepem cum să construim
civilizaţia occidentală la fel de bine cum o fac maghiarii.

Numele castelului parizian de la Trianon se află în miezul complexului istoric maghiar, căci acolo s-a semnat în 1920 tratatul care a redus Ungaria de la un regat imperial acoperind o suprafaţă mare din Europa Centrală la statul naţional relativ mic din prezent. Tratatele de pace de la Paris s-au bazat pe două consideraţii: „autodeterminarea naţională" pentru popoarele Europei Centrale şi pedepsirea Puterilor Centrale înfrânte. Statutul semiindependent al Ungariei din cadrul Austro-Ungariei i-a conferit statutul de inamic învins, în ciuda eforturilor guvernului revoluţionar de după 1918 de a se distanţa de predecesorul său imperial. Stăpânirea Ungariei Imperiale asupra multor minorităţi – chiar şi în cazul celei mai indulgente definiţii, doar 5 5% din populaţia ei erau maghiari la recensământul din 1910-a transformat-o într- un candidat ideal pentru modificări radicale ale graniţelor. Regatul a pierdut teritorii în toate direcţiile. Cele mai mari şi mai dureroase pierderi au fost Slovacia („Ungaria Superioară"), în favoarea Cehoslovaciei, şi Transilvania, în favoarea României. Croaţia-Slavonia, semiautonomă înainte de 1914, s-a rupt de Ungaria şi s-a alăturat Serbiei într-un nou stat slav din sud. Oraşul Fiume (Rijeka), portul Ungariei la Marea Adriatică, a fost disputat între Italia, Iugoslavia şi un bizar regim futurist instaurat de poetul italian Gabriele D'Annunzio (1863—1938).****" Câteva zone au trecut din

ŢŢ ♦ * * V A T 1 • ********

Ungaria propnu-zisa m iugoslavia,----------
inclusiv regiunea mixtă Vojvodina, de la nord de Belgrad. Serbia şi România s-au ciondănit pentru Banat, regiunea care încalecă frontiera modernă dintre cele două state din apropierea Timişoarei, iar eforturile localnicilor de a întemeia o republică multinaţională au fost strivite de puterile naţionaliste în 1919.

Frontierele de la Trianon au plasat o treime din populaţia de etnie maghiară în afara noii Ungarii şi au inclus câteva populaţii minoritare înăuntrul acesteia, reprezentând aproximativ 10% din populaţia statului de după 1920. Graniţele naţionale au trecut prin regiuni care aveau majorităţi maghiare pe fiecare parte şi care au fost în mare parte rupte una de cealaltă prin impunerea unor frontiere dure. Sentimentul naţional maghiar a perceput acest lucru drept nedrept şi punitiv. Avocaţii lor au pledat în zadar la Paris pentru menţinerea întregului regat ca o singură unitate, sfârşind prin a pierde nu doar cazul principal, ci şi majoritatea disputelor mărunte de detaliu.

Geograful şi politicianul maghiar Pal Teleki (1879—1941) a produs una dintre cele mai vestite hărţi din istorie, *Carte Rouge,* pentru a susţine pretenţiile Ungariei de a stăpâni o suprafaţă mare din Europa Centrală. Harta lui Teleki este o capodoperă, însă în acelaşi timp este manipulatoare. încearcă să reprezinte populaţia fără să distorsioneze scara geografică, reducând ponderea zonelor rurale şi lăsând spaţii goale acolo unde hărţile tradiţionale ar fi fost colorate
nuanţat. *Carte Roage* ar fi o operă splendidă de artă abstractă din şcoala lui Paul Klee dacă n-ar fi profund figurativă. Chiar dacă scopul unei ponderări adecvate pentru populaţia urbană este rezonabil, Teleki a utilizat alte trucuri de persuasiune vizuală. Populaţia de etnie maghiară este zugrăvită într-un roşu strălucitor (de unde denumirea hărţii), în vreme ce alte populaţii sunt în culori mai discrete, îndeosebi românii – cu o nuanţă de roz, facuţi să pară aproape maghiari.

Chiar şi în *Carte Roage* este evident totuşi că există motive întemeiate pentru decuparea regatului maghiar – suprafeţe alăturate de popoare slave – slovaci şi ruteni – în nord, croaţi în sud, germani în vest şi români în sud-est. Chiar dacă difuz, se poate observa conturul Ungariei de la Trianon în *Carte Rouge.* Teleki însuşi a susţinut că regatul din 1914 trebuie tratat ca o unitate din raţiuni istorice şi economice, oarecum împotriva pretenţiilor de natură etnografică mai limitate pe care harta lui le sugerează.

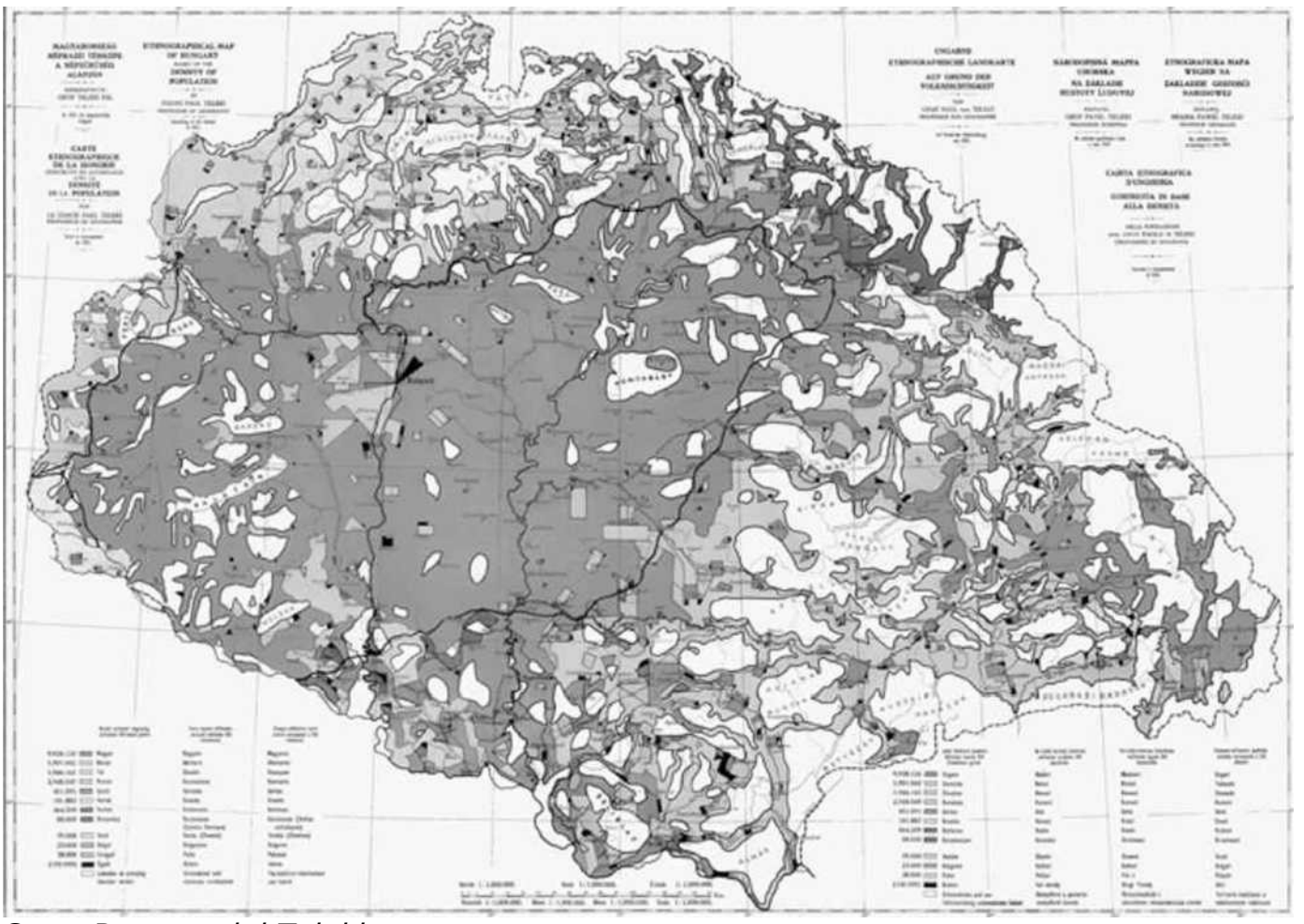

Carte Rouge *a lui Teleki*

Probabil că este inutil să ne imaginăm ce ar fi presupus o înţelegere „echitabilă” cu Ungaria în 1919—1920. Poate că ar fi evitat cel mai nevralgic punct al acordului de la Trianon legat de zona de câmpie de la Csallóköz (Grosse Schütt), dintre braţele Dunării, de lângă Bratislava, sau ar fi redat Ungariei un oraş sau două ca Subotica (Szabadka), dar n-ar fi avut cum să satisfacă pretenţiile naţionaliste maghiare. O Ungarie nouă, bazată pe autodeterminarea naţională, ar fi fost inevitabil mult mai mică decât fusese regatul în 1914. Ar fi fost imposibil să aduni toţi maghiarii într-o singură ţară fără să înglobezi milioane de oameni din minorităţi nationale care n-ar fi avut nici un motiv să aibă încredere că un stat condus de maghiari le va respecta drepturile. Pe de altă parte, amestecul de populaţii de la zonele de graniţă însemna că, oricât de multă îngăduinţă ar fi avut cineva în trasarea liniilor, vor exista minorităţi maghiare în ţările
învecinate. În trasarea noii hărţi a Ungariei, a existat o gamă largă de posibile consecinţe care au pus în balanţă existenţa minorităţilor din ambele părţi, dar şi toate celelalte consideraţii de natură practică şi istorică.

Nem! Nem! Soha! (Nu! Nu! Niciodată!)

După perioada democratică şi cea comunistă din 1918—1919, pendulul politicii maghiare s – a îndreptat din nou către conservatorismul aristocratic odată cu Teroarea Albă contrarevoluţionară. Amiralul Horthy a domnit ca regent, în lipsa unui cap regal care să poarte Coroana Sfântului Ştefan. („Ce fel de ţară smintită mai e şi asta?”, a întrebat preşedintele Roosevelt într-un briefing. „Un regat fără rege condus de un amiral fără flotă?”) Statul a fost un amestec specific maghiar, cu un sistem parlamentar oficial mascând o realitate autoritară, aşa cum a facut-o înainte de 1918 şi o face începând din 2010.

Ideologia predominantă a fost mai degrabă conservatoare, naţionalistă şi antiurbană decât fascistă în sens strict. Doleanţele de la Trianon au fost omniprezente, otrăvind relaţiile cu vecinii Ungariei şi slujind aceloraşi scopuri în politica internă ca legenda germană a cuţitului înfipt în spate. în ciuda semnării dictatului, guvernul şi opinia publică maghiară n-au acceptat niciodată că decizia de la Trianon era definitivă: „Nem! *Nem! Soha!”* (Nu! Nu! Niciodată!).
În anii 1920, limbajul nemulţumirilor a ajuns la extreme mai sălbatice în Ungaria decât în Germania. Ungaria a fost comparată literalmente cu Iisus Hristos crucificat şi aşteptând învierea. Pe un plan mai puţin exaltat, s-a susţinut că Ungaria a fost „mutilată” de graniţele de la Trianon, folosindu-se metafora ţării ca trup fizic.
Restaurarea vechiului regat a fost un vis imposibil, dar revizuirea tratatului nu a părut să fie. Guvernul maghiar a desfăşurat o campanie extravagantă de lobby şi de propagandă în vestul Europei.[2]' Cum se întâmplă cu numeroase aspecte ale politicii maghiare, prezentul este adânc înrădăcinat în trecut; guvernul Orbán de după 2010 a modernizat tehnicile regimului interbelic pentru crearea unei clientele străine pentru propria versiune de conservatorism reacţionar.

Imagine de propaganda maghiara interbelică despre „mutilarea”provocată de Tratatul de la

Trianon

Lobbyul maghiar 1 – a convins pe lordul Rothermere (1868-1940), proprietar al *Daily Mail,* să treacă de partea lor în 1927, iar acesta a folosit paginile ziarului pentru a susţine că Trianonul trebuie revizuit. Rothermere a fost orbit de ospitalitatea maghiară, mai ales după ce unii maghiari – care n-aveau nici o putere pentru a transforma acest lucru în realitate – i-au sugerat că ar fi fost un candidat potrivit pentru ocuparea tronului vacant al Ungariei. Asemenea aristocraţiei germane din Regiunea Sudetă cu Runciman, elita anglofilă maghiară cunoştea codurile pentru omologii lor britanici. Rothermere a fost impresionat de caracterul naţional „cavaleresc" al maghiarilor şi a crezut că dragostea lor pentru sport şi sistemul lor parlamentar îi făceau să fie mai apropiaţi de britanici decât orice naţiune de pe continent.

Argumentul lui Rothermere a fost că soluţionarea disputelor de frontieră ale Ungariei prin negociere şi acordarea unor concesii rezonabile ca „dovadă de conciliere"[28] ar da posibilitatea ţărilor din Europa Centrală să lase în urmă aceste ciorovăieli şi să stabilească relaţii de cooperare.

Cifrele şi geografia din propunerea lui Rothermere erau anapoda, însă lucrul ăsta nu i-a dat niciodată mari bătăi de cap unui englez care trasează linii pe hărţile ţărilor altor popoare. Frontierele propuse includeau în jur de 1,3 milioane de maghiari în locul celor două milioane sugerate de el, iar numărul aproape egal
de slovaci, români şi croaţi transferaţi în Ungaria era trecut sub tăcere.

Triumful şi dezastrul revizionismului maghiar — 1938 1947

Benito Mussolini a fost un convertit la cauza maghiară mult mai util decât un magnat britanic proprietar de ziar. Italia, în ciuda faptului că făcuse o afacere bună cu tratatele de pace, era nemulţumită din cauză că promisiunile din Tratatul de la Londra, din 1915, nu îi fuseseră satisfăcute. D'Annunzio, dictatorul din Fiume, a născocit termenul de „victorie mutilată", iar fascismul i-a adoptat chemarea şi şi-a îndreptat privirea către Balcani şi către Africa pentru expansiune. Cu mult înainte de Germania nazistă, o axă revizionistă s-a dezvoltat între Roma şi Budapesta.

Revizuirea Trianonului a devenit posibilă doar după ce Germania nazistă a ameninţat cu războiul din cauza Regiunii Sudete. Acordul a fost semnat în palatul Belvedere din Viena, unde, în urmă cu 30 de ani, apropiaţii lui Franz Ferdinand visaseră la o Europă Centrală federală. Apelul la Marile Puteri era o modalitate consacrată de soluţionare a diferendelor legate de frontieră, utilizată pe scară largă la începutul anilor 1920 (de pildă în Silezia şi Teschen, la Conferinţa Ambasadorilor), dar de această dată marile puteri care decideau problemele graniţelor din Europa de Est erau cele două state fasciste principale. A fost un semnal alarmant, pe lângă Acordul de la
München, că în Europa era în ascensiune un nou model de diplomaţie. în loc ca Wilson, Lloyd George şi Clemenceau să împartă teritoriile, o faceau acum Hitler şi Mussolini.

Anexarea pare să provoace o revărsare violentă de emoţie triumfalistă primitivă, cum s-a văzut în Austria şi în Regiunea Sudetă. La fel a fost şi în noile ţinuturi maghiare. Porţile graniţei cehoslovace au fost ridicate, iar poporul şi armata maghiară le-au trecut cu torţe aprinse strălucind în beznă, în timp ce puneau stăpânire pe pământuri. Chiar şi unii maghiari s-au întrebat ce anume descătuşaseră.

Rothermere s-a alăturat festivităţilor maghiare de la Kassa (Kosice), oraş proaspăt recuperat de la Cehoslovacia. Descrierea sa este un pur kitsch naţionalist:

în timp ce orga îşi cânta Te Deumul, am păşit prin naosul întunecos, printre două rânduri de unguroaice frumoase, îmbrăcate în straie populare — costume care fuseseră ascunse în cei 20 de ani în care veşmintele fuseseră interzise, veşminte ce fuseseră lăsate din bunică în nepoată pentru această zi de libertate şi de bucurie. (...) Aceşti oameni erau iarăşi liberi![29]

în relatarea lirică a lui Rothermere despre mulţimea care ovaţiona, slovacii, alcătuind cam jumătate din populaţia oraşului---------- la rinele
anilor 1930, sunt complet invizibili, în afara faptului că sunt descrişi ca „o rasă străină (...) considerată inferioară istoric şi cultural'(.

Afirmaţiile sale cu privire la interzicerea veşmintelor tradiţionale şi a folosirii limbii maghiare între părinţi şi copiii lor sunt absolut false. Liceul maghiar din Kassa/Kosice a fost deschis pe parcursul întregii perioade interbelice şi a fost dotat cu o nouă sală de gimnastică finanţată din bani publici în 1935.

Următoarea şi cea mai mare lovitură pentru Ungaria a fost recuperarea nordului Transilvaniei de la România prin Dictatul de la Viena din august 1940, impus de ministrul de externe al lui Hitler de la Berlin. A fost un moment negru al istoriei europene, după căderea Franţei, aliatul tradiţional al României, în vreme ce Pactul Molotov-Ribbentrop dintre Germania nazistă şi URSS-ul lui Stalin era în vigoare.

Ungaria a fost atrasă inexorabil în orbita Germaniei naziste. A semnat Pactul Tripartit în noiembrie 1940, aşa cum au facut-o în acea iarnă şi vecinii ei – România, Slovacia şi Iugoslavia. Dar în aprilie 1941 s-a produs o lovitură de stat în Iugoslavia, iar noul guvern de la Belgrad a preferat să iasă din pact, în loc să se conformeze solicitărilor lui Hitler de a permite trecerea forţelor germane care se duceau să le dea o mână de ajutor italienilor care invadau Grecia. Răspunsul a fost o invazie brutală a Iugoslaviei de către Germania, Italia şi Ungaria, în ciuda semnării unui tratat de prietenie maghiaro- iugoslav cu doar câteva luni mai devreme. Prim- ministrul Teleki, dându-şi seama tardiv unde îl dusese strategia lui din 1939, s-a sinucis, lăsându-i lui Horthy un bilet de adio usturător:

Am ajuns să ne încălcăm cuvântul dat — din laşitate — şi promisiunea unei înţelegeri de prietenie veşnică. (...) Naţiunea simte că i-am lepădat onoarea.

Am luat partea ticăloşilor, fiindcă atrocităţile pe care ni le semnalaseră sunt o sumedenie de minciuni. N-a existat nici una împotriva maghiarilor şi nici măcar împotriva germanilor! O să tâlhărim un cadavru! O să fim cea mai abjectă dintre naţiuni. Nu te-am împiedicat. Sunt vinovat.[30]

Cei 30 de arginţi ai Ungariei au fost plătiţi prin teritorii din fosta Iugoslavie – jumătate din Vojvodina (Bâcska, să fim exacţi), sudul Baranyei şi două buzunare mai mici spre vest (Prekmurje şi Medjimurje). în mai puţin de trei ani, Ungaria aproape că şi-a dublat suprafaţa şi şi-a sporit populaţia cu peste 50%. Schimbările au adus mai bine de două milioane de maghiari în Ungaria – dar au luat pe sus şi un număr similar de populaţii minoritare într-un stat naţionalist ostil.******** Multe dintre minorităţi au întâmpinat dificultăţi în a face rost de acte când s – au modificat graniţele, ceea ce le – a făcut vulnerabile în faţa autorităţilor. Nimeni n-a suferit mai mult ca evreii; refugiaţii şi cei din zonele nou absorbite s-au numărat printre cei deportaţi primii, înaintea principalului Holocaust maghiar din 1944.

Teritoriul extins al Ungariei a durat doar cât a rezistat şi imperiul german care făcuse posibil acest lucru. Răsturnarea de situaţie de la Stalingrad din iarna 1942-1943 a însemnat că mai devreme sau mai târziu Stalin avea să redeseneze frontierele. Momentul a venit mai iute pentru Ungaria, deoarece România a schimbat taberele; puterile Axei au fost izgonite rapid din Transilvania temporar maghiară. Pe 25 octombrie 1944 a fost „eliberată" ultima bucată de teritoriu, după ce armata sovietică a învins forţele germane şi maghiare în Bătălia de la Cărei, un oraş de graniţă dominat de palatul familiei maghiare Károlyi şi în continuare o localitate cu o majoritate etnică maghiară.

Revizionismul nu-i adusese Ungariei nimic altceva decât dezastre – izolare diplomatică între războaie, economia stagnantă a frontierelor închise, degradarea morală a colaborării cu Hitler pentru care Teleki a hotărât să plătească cu propria viaţă şi complicitatea la crima şi mai mare a Holocaustului. în ultimă instanţă, a condus la înfrângerea militară şi la ocupaţie din partea românilor – iarăşi – şi a sovieticilor, la revenirea la graniţele de la Trianon (minus trei sate), la comunism şi la pierderea independenţei, atât de crunt evidentă în 1956. Spre deosebire de ţări precum Polonia şi Cehoslovacia, unde regiunile frontalière purificate etnic au făcut parte din formula naţionalist-comunistă, naţionalismul maghiar a fost tabu în cea mai mare parte a anilor în care comuniştii s-au aflat la putere.

Relaţia dintre Ungaria şi minorităţile din ţările vecine a rămas incertă pentru o lungă perioadă după revenirea la democraţie. Prin 1990 s-au purtat câteva discuţii agitate despre încercarea de redeschidere a subiectului graniţelor Ungariei, îndeosebi în contextul ciocnirilor din Transilvania dintre români şi maghiari. Dar problema s-a potolit rapid. După reîntoarcerea lui Orbán la putere în 2010 a existat o nouă abordare. Statul maghiar le-a acordat maghiarilor de peste graniţă dreptul la cetăţenie în 2011 şi dreptul la vot în 2012, 1,1 milioane de oameni exercitându-şi această opţiune până în 2022. De asemenea, guvernul Orbán a deschis robinetul pentru finanţarea organizaţiilor, activităţilor culturale şi propagandei, sumele crescând până în 2022 de zece ori.

Nu este nimic greşit în faptul că un guvern se implică în promovarea culturală peste hotare şi există şi alte cazuri în care statul de bază al unui popor împrăştiat peste graniţe a fost generos cu cetăţenia. Un exemplu este primirea de către Irlanda a celor născuti în Irlanda de Nord şi a celor care au un bunic irlandez, la fel ca şi acceptarea de către România a cetăţenilor ei de dinainte de 1940. Dar programul guvernului Orbán are câteva caracteristici de rău augur. Producţia culturală este extrem de înclinată spre interpretarea oficială a istoriei şi identităţii, exclusivistă şi conservatoare, aproape propagandistă. Informaţiile online în limba maghiară sunt dominate de propagandă naţionalistă. Fluxul de bani este repartizat organizaţiilor care fac parte efectiv din regimul Fidesz, fără să se ţină o socoteală clară a modului în care sunt cheltuiţi. Când vin alegerile, voturile prin corespondenţă sunt distribuite neglijent, iar alegerile din 2022 au fost marcate de acuzaţii – pe care Comisia Electorală Maghiară nu le-a putut investiga, căci jurisdicţia sa se oprea la graniţă – de fraudă, inclusiv o presupusă distrugere a buletinelor de vot în apropierea oraşului transilvănean Târgu – Mureş.[31]

Rezultatele oficiale ale alegerilor au arătat un procent de 94% pentru partidul lui Orbán în rândul maghiarilor de peste hotare. între timp, diaspora maghiară din alte părţi, inclusiv cei 118 000 din Regatul Unit, a fost în mare măsură neglijată, deoarece aceşti oameni tind să fie tineri şi cosmopoliţi şi să nu susţină regimul. Observatorii electorali ai Organizaţiei pentru Securitate şi Cooperare în Europa (OSCE) au constatat o ,, suprapunere generalizată a informaţiilor guvernamentale şi a mesajelor partidului de guvernământ" în alegerile din 2 0 2 2.[32] Manipularea electorală şi utilizarea resurselor statului pentru candidaţii şi propaganda guvernamentală au o istorie foarte lungă în Ungaria, datând de la precedentele regimuri conservatoare de dinainte de 1914 şi din perioada interbelică.

Chiar dacă acceptăm obiecţiile naţionaliste maghiare faţă de Trianon aşa cum au fost ele în 1920, rămâne întrebarea legată de scopul pe care l-ar putea urmări stăruind astăzi asupra unor nedreptăţi vechi de un secol. Majoritatea graniţelor sunt într-o oarecare măsură inechitabile, dar cultura politică a celor mai multe ţări nu este înveninată de asta. Regimul Orbán, ca şi cel al lui Horthy dinaintea lui, se hrăneşte cu aceste emoţii resentimentare şi le stimulează ori de câte ori are ocazia să o facă.

Regimul nu avea cum să rateze centenarul Trianonului, care s-a celebrat pe 4 iunie 2020. Noul monument a luat forma unei scobituri în Alkotmány utca, strada din faţa parlamentului, reprezentând „mutilarea" de la Trianon. El constă dintr-o crestătură din ce în ce mai adâncă, amintind de monumentul Războiului din Vietnam de la Washington, DC, pereţii fiind scrijeliţi cu numele fiecărei aşezări din regatul de dinainte de 1914. Locurile sunt învălmăşite, cele care sunt încă maghiare fiind combinate cu oraşele şi satele ungureşti care se află dincolo de graniţele din zilele noastre şi cu denumirile (maghiare) ale localităţilor care n-au avut niciodată o populaţie semnificativă de etnie maghiară. La capătul pantei se află două coloane sfrijite de piatră şi fiecare are în spatele ei o flacără veşnic aprinsă. Coloanele aveau caracteristica sumbră a monumentului central de la Treblinka, pe care îl vizitasem cu scurtă vreme în urmă, iar flacăra eternă evoca Yad Vashem. Monumentul Trianon de la Budapesta este un spectacol obscen care îşi însuşeşte reprezentările imagistice ale Holocaustului pentru o doleanţă naţionalistă veche de un veac legată de graniţe. Este o tabnca de resentimente tara nici un mesaj pentru viitor.

Dacă nu punem la socoteală cele mai intransigente criterii naţionaliste, problemele ridicate de Trianon nu-şi puteau găsi un răspuns mai adecvat ca integrarea europeană în ansamblul ei. UE înseamnă drepturi pentru minorităţile din ambele părţi ale graniţelor; trebuie să impună un set de reguli, de pildă, în privinţa felului în care România tratează populaţia transilvăneană de etnie maghiară, chiar dacă este nevoie de presiuni diplomatice şi din partea Comisiei pentru a fi implementat. Poate că-i imperfect, însă reprezintă o îmbunătăţire uriaşă din punctul de vedere al regulilor, al drepturilor legale pentru populaţia afectată şi al angajamentului statelor membre care s-au aflat sub autoritatea Ligii Naţiunilor între cele două războaie.

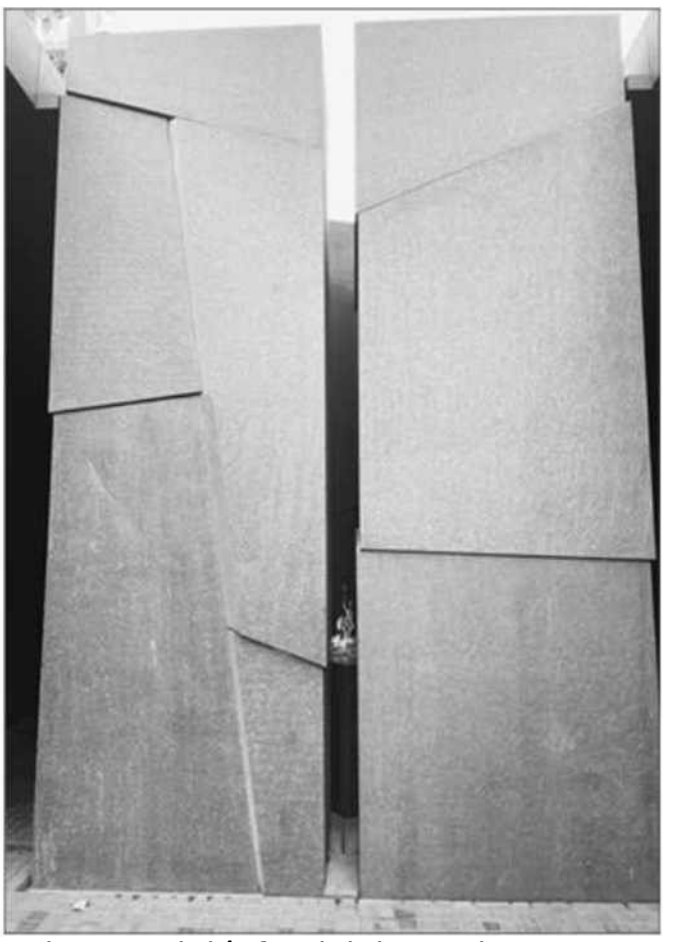

Monumentul Trianon, Budapesta, cu clădirea parlamentului înfundai, ianuarie 2022

Dar Ungaria lui Orbán aspiră în mod făţiş să fie mai degrabă un etno-stat decât un stat civic: „Guvernul care a preluat mandatul în 2010 a afirmat limpede că gândeşte în termeni de naţionalitate, nu de graniţe”, potrivit lui Péter Szilágyi, comisar ministerial pentru comunităţile maghiare de peste hotare, în 2019.[33] Problema este că frontierele contează, iar sistemul de stat pe care îl avem este bazat pe suveranitate teritorială, inclusiv cea a Slovaciei şi României.

Noul Partium

Economia Ungariei a fost profund dependentă de investiţiile făcute în vestul ţării. Dar estul rămâne în urmă la o scară istorică. Debrecen şi Oradea sunt vecine, la o distanţă asemănătoare una de alta cum sunt Nottingham şi Sheffield, iar înaintea Primului Război Mondial ambele oraşe se aflau în Ungaria. Fiecare avea particularităţile sale locale, Debrecen fiind „Geneva maghiară „, cu moştenirea lui protestantă şi cu amintirea plină de orgoliu a declaraţiei de independenţă din timpul revoluţiei eşuate din 1849, iar Nagyvárad (cum numesc ungurii Oradea), cu minorităţile sale evreieşti şi româneşti. Faptul că Oradea a fost alocată României a reprezentat una dintre cele mai dureroase tăieturi ale Tratatului de la Trianon din 1920. în piaţa teatrului există o statuie închinată iscusitei regine Maria, eforturile de lobby ale acesteia fiind cele care au dus la frontierele generoase ale României din 1920 de la Conferinţa de Pace de la Paris. Nagyvárad a redevenit parte a Ungariei între 1940 şi 1944, dar vechea graniţă a fost retrasată de Aliaţi şi aşa a rămas de atunci.

în ciuda proximităţii lor, o călătorie pe calea ferată între Debrecen şi Oradea implică o transbordare la Püspökladány şi un tren soios
care opreşte în toate staţiile dincolo de graniţă, de-a lungul întinsei câmpii maghiare din estul ţării. Cum graniţa terestră a României nu este în Schengen, se desfăşoară controale ale paşapoartelor şi se pun ştampile în ambele părţi ale frontierei. De asemenea, se schimbă fusul orar, căci România este cu o oră în urma Ungariei. Drumul ocupă practic o bună parte dintr-o după-amiază. Călătoriile transfrontalière sunt adesea în felul ăsta, cu trenuri directe create pentru confortul oamenilor care se deplasează între capitalele naţionale, nicidecum pentru cel al localnicilor. Am dorit să explorez această regiune puţin cunoscută şi să văd cum arată şi cum se simt oraşele pierdute de maghiari la mai bine de un veac după Trianon. Le era încă dor de patria lor sau merseseră mai departe odată cu vremurile?

Oradea, cel puţin, mi s-a părut un oraş atrăgător şi plin de viaţă, cu o economie surprinzător de prosperă, o localitate care ştie ce vrea. Centrul este un festival de arhitectură de început de secol XX — Art Nouveau maghiar, Jugendstil germano-austriac (graniţa dintre acestea este destul de laxă) –, o mare parte dintre clădiri fiind restaurate de curând prin finanţări generoase de la UE. Stilul confecţionat, cu rozul şi albastrul faţadelor proaspăt zugrăvite, conferă oraşului o înfăţişare voioasă. Chiar dacă nu există cafenele somptuoase în stil vienez, Oradea are câteva localuri moderne hipstereşti, în care tineri poligloţi manevrează maşinării lucioase şi misterioase în neîncetata căutare a unei infuzii
mai clare şi mai pure. Unele dintre cafenelele din Oradea au fost deschise de tineri români care s- au întors acasă după ce au lucrat ca barista pentru marile lanţuri din Londra. Oradea modernă pare să se simtă în largul ei cu identitatea tradiţională de oraş de graniţă; nimeni nu încearcă să îi nege sau să îi şteargă istoria maghiară. Poetul maghiar patriot şi democrat Endre Ady (1877-1919), care a locuit aici pe la 1900, are o stradă care îi poartă numele şi face parte dintr-un grup statuar de pe strada principală care comemorează înfiinţarea societăţii literare a oraşului. Poala lui Ady este lustruită de oamenii care i se aşază în ea. Oradea are în continuare o minoritate maghiară de 25% şi instituţii educaţionale şi culturale în limba maghiară. Se poate observa nu doar bilingvismul oficial, ci şi faptul că întreprinderile private folosesc atât româna, cât şi maghiara pentru a-şi face publicitate.

Ca multe oraşe de frontieră de succes, Oradea are un etos oficial de unitate în diversitate, privindu-şi trecutul maghiar şi evreiesc drept o calitate, iar localizarea central-europeană, ca pe un avantaj. O parte din forţa oraşului a constat în dezvoltarea universităţii sale şi în atragerea studenţilor străini, care contribuie la agitaţia tinerească şi la imaginea ei diversă. Pe capacele de canalizare ale oraşului apare stema oraşului şi numele lui în patru limbi – română (Oradea), maghiară (Nagyvárad), germană (Grosswardein) şi... engleză („City of Oradea”). Varianta englezească mi s-a părut o repetiţie inutilă când
am văzut-o prima oară, dar acum o înţeleg. A fi un loc deschis, o zonă de graniţă în sensul bun al termenului, implică o relaţie cu limba engleză internaţională din prezent şi din viitor, precum şi cu limbile care au făcut oraşul să fie ceea ce este acum.

Oradea a realizat ceva remarcabil în ultimii 20 de ani. Reînnoirea fizică a frumosului său centru Art Nouveau este un semn vizibil al succesului său economic. România a fost veacuri întregi o ţară mai săracă decât Ungaria, dar o prinde iute din urmă, iar regiunea de graniţă a

depăşit zonele învecinate din estul Ungariei. La fel cum se întâmplă la frontiera germano-poloneză, oraşele de graniţă de pe partea tradiţional mai săracă a liniei sunt unele dintre locurile cu cea mai rapidă creştere şi cele mai liberale din ţara lor, unde regiunile tradiţional mai bogate sunt mai stagnante şi mai naţionaliste.

Oradea şi împrejurimile ei sunt mai prospere decât Debrecenül de peste graniţă, o schimbare extraordinară faţă de anii 1990, când Debrecen era un El Dorado pentru românii aduşi la sapă de lemn, care aveau nevoie de bunuri de consum. Există maghiari care fac naveta dincolo de frontieră în acest oraş primitor, o tendinţă accelerată de declinul forintului şi de stabilitatea leului pe pieţele internaţionale, în pofida politicii disfuncţionale a României. Agenţia Reuters relata (9 ianuarie 2023)[34] un exemplu: „Zoltán Dio, un scenograf de teatru care locuieşte lângă cel de-al doilea oraş ca mărime al Ungariei, Debrecen, a lucrat peste graniţă ani de zile. (...)
«Dacă primesc un proiect în Ungaria, după multe târguieli, pot să cer două treimi din ceea ce în România obţin fără să stăm la discuţii.»„

Triplex Confinium

Sentimentele Ungariei despre graniţe au rădăcini şi mai adânci decât cele de la Trianonul din 1920, după cum am aflat când am vizitat o altă frontieră de la Trianon, de această dată în sudul îndepărtat al ţării. Totul părea un pic postapocaliptic când îmi târâm picioarele către postul de frontieră de la Kübekháza; câmpiile nu-s deloc primitoare la jumătatea lui ianuarie. Şoseaua care mi se întindea în faţă era pustie, iar câmpurile dintr-o parte şi cealaltă erau plate şi dezolante. în aer plutea o pâclă înfrigurată, înăbuşind orice lumină care încerca să străpungă bezna. Dar, încetul cu încetul, au început să se contureze becurile unui post singuratic de frontieră, apoi forma unor clădiri improvizate, după care gardurile şi sârma ghimpată care porneau pe partea dreaptă a drumului. Eram urmărit. Apariţia unui bărbat care se plimba de unul singur la trei kilometri de cel mai apropiat sat spre graniţă era neobişnuită – cel puţin, în direcţia înspre care mă îndreptam eu. Eram precaut şi curios. Grănicerii, aşijderea.

Ţinta misiunii mele se afla la câţiva metri distanţă în partea sârbească, aşa că am fost nevoit să trec de controlul de frontieră. Mi-am afişat cea mai paşnică expresie facială şi, când m- am apropiat de uşa laterală a barăcii grănicerilor
maghiari, aceasta s-a deschis, iar un tânăr a scos capul şi m-a întrebat, mai întâi în maghiară şi apoi în engleză, unde merg şi cum am ajuns acolo. I-am explicat că venisem pe jos din sat şi că voiam să văd Triplex Confinium, după care am scos telefonul ca să îi arăt scopul călătoriei mele. „Pierdere de timp”, m-a atenţionat el. I- am spus că sunt interesat de frontiere şi că fusesem în punctul echivalent de la celălalt capăt al ţării, la Rajka, lângă Bratislava. Am jucat cât de bine am putut rolul englezului excentric care merge peste hotare; era un personaj pe care eram cât se poate de sigur că pot să-l interpretez. „Mă rog, tuturor ne trebuie un hobby”, a zis tânărul grănicer, iar după o examinare rapidă, mi-a înapoiat paşaportul. Apoi am mers vreo zece metri până la baraca alăturată, unde un grănicer sârb bătrân, cu o mustaţă care-mi amintea de predecesorii lui habsburgici, mi-a cercetat paşaportul britanic, un document exotic pentru liniştita Kubekhâza/Rabe. Mi-a spus că o să-mi reţină paşaportul câtă vreme aruncam repede o privire la Triplex Confinium şi făceam fotografii.

Triplex Confinium şi punctul de trecere a frontierei de la Kubekhdza, ianuarie 2020

În ciuda numelui său ştiinţifico-fantastic,
9 9 [1]
Triplex Confinium este o structură primitivă din piatră de formă triunghiulară. Fiecare parte a obeliscului poartă o emblemă naţională şi data – 4 iunie 1920 – la care Tratatul de la Trianon l-a stabilit drept punct de frontieră. înainte de asta, toate cele trei laturi se aflaseră în Ungaria, iar acest lucru este departe de a fi uitat în partea maghiară. Monumentul se afla în locul precis în care se întâlneau graniţele Ungariei, Serbiei şi României, un punct de joncţiune între maghiari, latini şi slavi, între Schengen, non-Schengen şi non-UE, dar a fost mutat câţiva metri în 2015, când graniţa a fost întărită, iar acum se găseşte pe teritoriul sârbesc.

Apoi m-am întors din drum, dincolo de controlul de la frontieră, şi, tehnic vorbind, s-a întâmplat ceva extraordinar. M-am prezentat la graniţa dintre Serbia şi Ungaria fără acte şi mi s- a făcut semn să trec. Această frontieră s-a numărat printre cele mai dure din Europa, fiind întărită după criza migraţiei din 2015 cu sârmă ghimpată şi turnuri de supraveghere. Pentru liderii Ungariei, gardul de la graniţă care începe la Kübekháza este un simbol – şi o demonstraţie practică – al împotrivirii lor faţă de imigranţi, îndeosebi dacă se întâmplă ca aceştia să aibă pielea mai închisă la culoare sau să fie musulmani. Gardul lui Orbán duhneşte a paranoia şi a atitudine defensivă. Este succesorul spiritual al uneia dintre cele mai importante linii de demarcaţie cu rezonanţă istorică din trecutul european – Graniţa Militară dintre Creştinătatea habsburgică şi islamul otoman. Iar eu tocmai o trecusem în pas de voie.

Când m-am întors către punctul de control maghiar şi mi-am luat rămas-bun de la

grăniceri, tânărul mi-a zis să-mi ţin paşaportul la îndemână. Eram dej a conştient că, fiind un bărbat care mergea singur, îmbrăcat necorespunzător pentru vremea geroasă doar cu o jachetă de piele, cu rucsacul pe umăr şi nepricepând deloc limba maghiară, arătam la prima vedere ca tipul de persoană pe care Orbán voia să o alunge din ţară, doar că aveam părul blond şi pielea albă. Excursia mea la Triplex Confinium fusese reuşită, însă îmi provocase nelinişti. Faptul că putusem să hoinăresc înainte şi înapoi, spre amuzamentul grănicerilor, era cu siguranţă definiţia albului european privilegiat. Dacă aş fi deţinut un paşaport britanic şi aş fi fost originar din Orientul Mijlociu sau din Asia de Sud, cum m-aş fi descurcat? Sunt convins că, în cel mai bun caz, actele mele ar fi fost cercetate
mult mai migălos. Fără să vreau să cred că vreunul dintre ofiţerii cu care vorbisem ar fi fost rasist, ştiam că sistemul în care lucrau nu era conceput să fie echitabil. Puteam să traversez şi să tot traversez, dar mulţi alţi oameni erau blocaţi fără speranţă de cealaltă parte a oglinzii. La gardul dintre postul de frontieră şi partea interioară a Ungariei era un soi de sperietoare de ciori, o figurină îmbrăcată în straie femeieşti şi purtând o poşetă, aruncând o privire înăuntru, fără să treacă niciodată mai departe. Mi s-a părut că reprezintă lumea de nicăieri a celor mai puţin privilegiaţi, împotmoliţi pentru totdeauna în neantul dintre garduri şi paznici.

Nici o patrulă antiimigranţi nu m-a oprit când m – am întors spre luminile strălucitoare ale satului Kübekháza, dar am avut parte de o întâlnire neobişnuită. Un bărbat – n-o să ofer mai multe detalii despre el – mi-a dat bineţe. Am purtat o conversaţie sau, mai degrabă, el mi-a vorbit într-o maghiară completată de gesturi expresive, iar eu mi-am manifestat înţelegerea şi recunoştinţa cât de bine am putut; am presupus că mă întreabă ce naiba caut pe acolo. Am îndrăznit să-i spun că mă îndrept spre acel „autóbusz” care merge la Szeged, iar el mi-a arătat direcţia corectă, mi-a zâmbit şi mi-a făcut cu mâna. Motivul pentru care nu-l descriu pe acest tip amabil este că cred că bănuia că am un soi de probleme cu legea legate de frontieră şi încerca să mă ajute. Să fii un bun samaritean cu imigranţii şi cu solicitanţii de azil implică sancţiuni legale în Ungaria „creştină” şi nu
doresc să-i răsplătesc bunăvoinţa facându-l să dea de belele.

Probabil că samariteanul meu este în siguranţă în privinţa ostracizării sociale în Kübekháza. Este un locşor ciudat de liberal şi de tolerant care şi-a tot reales primarul, Robert Molnăr, deşi acesta a condamnat cu vehemenţă gardul de la graniţă şi majoritatea proiectelor lui Orbăn.[35] Poate că lucrul ăsta se datorează atitudinii mereu ambivalente a satelor de graniţă faţă de barierele care le sunt trântite în faţă sau poate că Kübekháza are multiculturalismul în sânge. A fost întemeiat ca un sat german şvăbesc, Kübeckhausen şi, în pofida faptului că şi-a pierdut majoritatea germanilor în 1945-1946, este hotărât să îşi conserve moştenirea culturală. Se pot vedea imagini cu *dirndl* şi *lederhosen* şi vaci din Alpi pe afişe care fac publicitate magazinelor şi serviciilor din localitate. în dimineaţa de sâmbătă în care am mers din oraşul învecinat Szeged la Kübekháza, autobuzul era plin de oameni care se duceau la piaţa nemţească din sat.

Prima oară când localnicii din Kübekháza au aflat de gardul lui Orbán a fost într-o zi de luni, pe 13 iulie 2015, când a fost desfăşurată sârma ghimpată. Molnâr a fost trezit de un apel telefonic din partea soţiei unui fermier de la marginea satului: „Domnule primar, îmi distrug pământurile!”, a zbierat ea în receptor. Surprins, a întrebat-o ce se petrece. „Soldaţii! Trec cu nişte camioane mari prin curtea mea.”[36] A fost o poveste clasică despre sensibilităţile celor care
trăiesc în regiunile de graniţă; localnici cărora li se încalcă drepturile fără să se respecte nici măcar formalitatea obţinerii unei autorizaţii de construcţie – în numele siguranţei statului nelinişştea pe care oamenii din zonele de frontieră o simt când văd soldaţi şi garduri şi turnuri de supraveghere. Tradiţia de care se bucurau o dată pe an sătenii din toate cele trei ţări începând din 1998, aceea de a traversa câmpurile şi de a socializa cu vecinii din jurul Triplex Confinium, a fost întreruptă brusc.

Până în 2019, Kubekhâza a ajuns o fundătură absolută, lipsită până şi de acele mici dotări care permit legăturile cu locurile aflate chiar dincolo de hotar. Drumurile şi potecile peste câmpuri către Serbia au fost îngrădite. Rămăsese încă posibil să mergi pe jos până în România, probabil supravegheat, dar drumul cu maşina presupunea un lung ocol. Gardul lui Orbân se termină la postul de frontieră pe care l-am vizitat, o parte din ceea ce a făcut ca excursia mea să fie atât de suprarealistă; era capătul curcubeului, dar nici vorbă de vreun ulcior cu aur.

Postul de frontieră Kubekhâza a fost deschis doar în octombrie 2019. Nu sunt sigur care-s reglementările în vigoare, însă s-ar putea ca excursia mea la graniţă să se fi încadrat într-o fereastră foarte îngustă de timp în care am avut posibilitatea să o traversez. Posturile de frontieră mai mici sunt de multe ori deschise doar pentru cetăţenii ţărilor din cele două părţi (Serbia şi UE, în cazul de faţă), iar paşaportul meu britanic, în
scurtă vreme, avea să nu mai fie luat în considerare în acest sens. Noul punct de trecere pe care l-am văzut a fost deschis ca parte dintr- un proces paradoxal, prin care, după ce au fost ridicate gardurile la marginea Ungariei şi a UE, guvernul maghiar şi UE au conlucrat pentru a creşte numărul de puncte de trecere a frontierei. Cu toate acestea, există îndoieli europene în privinţa modului în care Ungaria îşi administrează graniţele; lipsa accesului la justiţie şi a dreptului la apel, precum şi incriminarea asistenţei voluntare tulbură conştiinţele europene. „Porţile de respingere” care se ivesc la fiecare câţiva kilometri de-a lungul gardului le dau posibilitatea patrulelor de graniţă maghiare să deporteze cât ai bate din palme indivizii pe câmpuri sârbeşti oarecare, fără audieri judiciare şi uneori fără documente. Există o zonă de opt kilometri de la gardul maghiar pe care patrulele de frontieră, aşa cum fusesem avertizat, o cutreieră, cerând oricui li se năzare actele de identitate şi azvârlindu-i afară din ţară pe cei ale căror chipuri sau documente nu corespund.

La porţile Vienei

Pe 15 martie 2019, când un terorist a ucis 51 de oameni în două moschei din Christchurch, Noua Zeelandă, una dintre puştile sale semiautomate purta numele regentului maghiar din secolul al XV-lea, János Hunyadi. Ucigaşul scrijelise numele lui Hunyadi şi al altor personalităţi istorice pe care le venera deoarece credea că astfel continuă rezistenţa în faţa cuceritilor islamice pe care Hunyadi o întruchipase prin bătăliile sale împotriva Imperiului Otoman. Manifestul antiislamic al teroristului norvegian Anders Breivik din 2011 facea trimitere la bătălia de la Viena din 1683, când armatele otomane au asediat fără succes capitala austriacă.

Naţionalismul extremist maghiar, sârb şi grec reprezintă un complex de idei din regiunile de frontieră despre invazia unor străini diferiţi şi despre ceea ce înseamnă să fii scutul unui

Occident nevrednic şi neînţelegător. Războinicul ia arma în mână împotriva musulmanilor, nu se codeşte în faţa purificării etnice şi a genocidului, căci el este sabia lui Hristos şi slujeşte o cauză dumnezeiască.[37] Teoria şi practica genocidului bosniac din anii 1990 reprezintă o legătură între aceste mituri şi radicalismul contemporan din rândurile extremei dreapta occidentală.[38]

Spre deosebire de anii 1930, când luptătorii croaţi ai Ustasa aveau baze în sudul Ungariei, naţionalismul oficial maghiar nu sprijină terorismul. Dar subscrie la o mare parte din cadrul ideologic care însufleţeşte militantul contemporan de extremă dreapta. Jurnalistul Zsolt Bayer, membru fondator al Fidesz, scria că, „în cazul în care dai cu maşina peste un copil de ţigan, trebuie să calci pedala de acceleraţie", i- a numit pe evrei „împuţiţi" şi a echivalat romii cu nişte „animale".[39] Bayer a primit Ordinul de Merit din partea guvernului Orbán în 2016. Orbán însuşi a susţinut un discurs rasist făţiş în 2022, avertizând că ţările în care europenii s-au amestecat cu popoare de origine noneuropeană ,, nu mai sunt naţiuni: nu – s altceva decât conglomerate de oameni". Publicaţiile oficiale aderă la ideile conspiraţioniste de tipul „Marii înlocuiri" şi se dedau la caricaturizarea antisemită a lui George Soros, finanţistul maghiaro – american şi fondatorul Fundaţiilor pentru o Societate Deschisă (Open Society Foundations), drept un inamic manipulator al naţiunii. Tonul este de multe ori paranoic, cu o agitaţie a opiniei publice împotriva ameninţării de la „Bruxelles" – banii primiţi de acolo sunt mai rar pomeniţi. Războaiele culturale împotriva moravurilor sexuale liberale ale Occidentului nu-s ceva nou: propaganda maghiară distribuită în Marea Britanie în 1922 pretindea că guvernul cehoslovac punea în circulaţie literatură pornografică şi că votase o rezoluţie potrivit căreia Dumnezeu nu există.

„Porţile Vienei" reprezintă o poveste periculoasă, dar este şi un exemplu de istorie proastă, căci simplifică un conflict din veacurile de războaie europene într-o încleştare între civilizaţia creştină şi cea islamică. Au existat
> J J
musulmani şi creştini în ambele tabere ale bătăliei; unii protestanţi au luptat de partea otomanilor, în vreme ce musulmanii tătari au fost o parte valoroasă a armatei poloneze a lui Jan Sobieski, care a spart asediul. Otomanii nu au fost o perturbare străină, ci unul dintre cei câţiva mari actori din afacerile diplomatice şi militare din Europa care s-au aliat şi s-au opus puterilor majoritar creştine în diferite momente.

înfruntarea Ungariei cu islamul n-a fost atât de ostilă pe care ne- am putea închipui din discursurile cu care Orbán aţâţă gloatele. La începutul anilor 1900, Austro-Ungaria şi Imperiul Otoman au conştientizat faptul că aveau duşmani comuni în rândul naţionaliştilor din Balcani. Ca urmare a ocupării (1878) şi anexării (1908) Bosniei – Herţego vina de către Austro-Ungaria, curiozitatea şi simpatia faţă de noii supuşi musulmani ai imperiului s-au intensificat. Ba chiar a existat în Ungaria o celebrare sentimentală a lui Gül Baba, un lider spiritual din ordinul Bektashi şi un cultivator de trandafiri care a murit în Buda proaspăt otomană în 1541; cărţile maghiare pentru copii de la începutul secolului îl zugrăveau ca pe un sfânt blajin.

Guvernele postcomuniste din Ungaria au marcat în diferite moduri legăturile ţării cu Turcia. Unul dintre principalele obiective turistice din oraşul sudic Pécs este Moscheea lui Qasim Paşa, din punct de vedere tehnic o biserică catolică după revenirea în Ungaria, dar ale cărei origini islamice sunt evidente în arhitectura şi interiorul său. De asemenea, în ciuda retoricii Ungariei creştine şi a ciocnirii civilizaţiilor, perioada islamică nu a fost desconsiderată sau bagatelizată sub Orbán. Conexiunea cu Turcia a fost celebrată în 2018 prin renovarea mormântului lui Gül Baba, de peste un secol loc de pelerinaj islamic, şi prin inaugurarea micului muzeu al Budei Otomane de lângă mormânt, remarcabil de pozitiv şi plin
de tact în abordarea subiectului său. Proiectul a fost organizat în comun de guvernul turc şi de cel maghiar, iar Orbán şi Erdogan au prezidat inaugurarea, admiraţia reciprocă dintre autocraţi depăşind orice stinghereală reziduală postimperială.

Ungaria sub Orbán este un caz izolat în privinţa retoricii migraţiei şi a ideologiei de extremă dreapta, dar în practică este mai aproape de abordarea europeană convenţională decât pare. Când vine vorba despre aplicarea legii la frontieră, percepţia despre sine ca făcând iarăşi treburile murdare ale Vestului nu este foarte departe de realitate, având în vedere politicile antiimigraţie ale unor ţări precum Danemarca sau Regatul Unit, care se află la mare distanţă de principalele rute de migraţie.

Cea mai mare deosebire care s-a conturat din 2022 a fost cea legată de Rusia. Poziţia prorusă a lui Orbán nu rezultă din vreo aliniere pe termen lung a Ungariei cu Rusia: în definitiv, trupele ruseşti au suprimat libertatea maghiarilor în 1849 şi în 1956 şi au invadat ţara în 1914 şi în 1944, iar Ungaria este un inamic tradiţional al panslavismului. Naţionalismul maghiar percepe aspiraţiile imperiale ale Rusiei ca fiind înrudite cu postura propriului guvern ca regim al „naţionalităţii, nu al graniţelor" şi cu dispreţul său pentru statele succesoare. Acum un secol, liderii maghiari au refuzat să recunoască faptul că slovacii aveau o identitate proprie. Convingerea tiranică a lui Puţin că Ucraina nu este reală şi că poporul ei trebuie silit să-şi
împlinească destinul rusesc îşi găseşte paralele în naţionalismul extremist maghiar. în februarie 2023, ministrul de externe slovac Rastislav Kâcer a avertizat că, dacă invazia rusă are succes, atunci Slovacia s-ar confrunta cu pretenţii teritoriale din partea Ungariei. Experienţa anilor 1930 tinde să vină în sprijinul lui Kâcer; de îndată ce harta a început să fie redesenată în 1938, schimbările ulterioare au venit în cascadă.

Politica naţionalistă a frontierelor dure a fost testată până la distrugere în Europa Centrală interbelică. A însemnat sărăcie, suspiciuni reciproce cu privire la revendicările teritoriale şi o afacere proastă pentru minorităţile din statele pe care celelalte grupuri le considerau proprietatea lor. Reînvierea acestei filosofii, sub masca populismului naţional, este distructivă şi primejdioasă. „Graniţele te fac mai sărac", mi-a spus cândva fostul prim-ministru ceh Vladimir Spidla; la rândul ei, obsesia faţă de grandioasele frontiere de odinioară te face să devii furios şi retrograd.

Ucraina din 1922

Zone din Ucraina de Vest care au făcut parte din:

1	Polonia (1945 şi 1951)
2	România (înainte de 1940)
3	Cehoslovacia (înainte de 1945)
4	Rusia (înainte de 1954)

Cedate de Ucraina către:
A Polonia (1945 şi 1951)
B Rusia Sovietică (1924)
C Moldova (1940)
PARTEA
A PATRA
Estul
15
UNDE MI-E CASA?
(Ucraina/Rusia)

Graniţa dintre Rusia şi Ucraina nu-i nici de prisos şi nu este nici o formalitate, ci o nevoie esenţială pentru supravieţuirea noastră. Se pare că toţi suntem sortiţi să facem mereu greşeli în privinţa locului în care ni se termină căminul, spaţiul în care suntem protejaţi, şi care dintre graniţele lui ar trebui să fie deosebit de bine păzite.[1]

Viktoria Amelina, 2022

Pe 27 iunie 2023, Viktoria Amelina, scriitoare şi investigatoare a crimelor de război, lua o cină jovială cu nişte scriitori columbieni într-o pizzerie din oraşul european Kramatorsk din Ucraina. Cineva anunţase armata rusă că zona era aglomerată, iar în timpul mesei o rachetă s-a prăbuşit peste clădire. A fost rănită grav şi a decedat pe 1 iulie, la vârsta de doar 37 de ani. în acelaşi atac au mai murit alţi 11 oameni.

N-am citit eseul lui Amelina „Extinderea graniţelor casei" decât după ce fusese ucisă; este un text plin de învăţăminte legate de frontiere, câştigate cu trudă de pe urma unor experienţe decepţionante. A vrut să creadă într-o lume lipsită de graniţe, însă „ideea unei lumi în care fiecare vecin îţi este prieten e drăguţă pentru un cântec, dar, când vine vorba despre Rusia, din nefericire, nu este atât de realistă". Aceeaşi atitudine poate fi întâlnită în Finlanda şi în Estonia; frontiera cu Rusia este o linie care trebuie fortificată şi apărată, iar uşa de la intrare în casă nu trebuie lăsată deschisă pentru ca prădătorii să nu cumva să intre. Dar unde era acea casă, unde îi erau celelalte limite? Amelina a găsit un răspuns în februarie 2022, în timp ce se afla în Egipt, iar ţara ei era invadată; nu existau zboruri către Ucraina, dar a izbutit să ia un avion împreună cu fiul ei către Fraga. Amelina îşi amintea că, atunci când au fost primiţi în Cehia,

am început să plâng fără să mă pot opri, iar când fiul meu m-a întrebat de ce plâng, i-am răspuns: „Pentru că suntem acasă". „Dar aici nu-i Ucraina", m-a contrazis eL „Aici e Europa", i-am răspuns, ca şi cum acest cuvânt, „Europa", ar fi trebuit să îi lămurească totul copilului meu. Picam, iar prietenii noştri europeni erau pregătiţi să ne prindă. Poate că limitele căminului nostru tocmai s-au

extins, m-am gândit.

La baza războiului stă refuzul Rusiei de a accepta graniţele dintre teritoriul ei şi cel al ţărilor independente învecinate. Dar există un sens şi mai profund, la care se referea Amelina, în care războiul are legătură cu frontierele. Unde este „acasă"? Pentru Amelina, Ucraina avea

dreptul de a-şi alege casa şi să considere numeroasele graniţe care separă Kievul de Praga ca fiind unele interioare din sânul unui cămin european. Ea respingea afirmaţia conform căreia un stat poate, impunând sau schimbând o frontieră, să stabilească limite asupra compasiunii omeneşti şi sentimentului de apartenenţă al unei persoane. Imperialismul sovietic şi rus a pretins că graniţele istorice şi conexiunile culturale înseamnă că Ucraina este încuiată într-o „lume rusă” dominată de Moscova.

„Frontierele istorice” sunt de multe ori citate în disputele referitoare la teritoriu, ca şi cum ar stabili o stare naturală de care nu-i de dorit să te îndepărtezi. Una dintre numeroasele probleme în privinţa asta este că fiecare set de frontiere istorice nu reflectă decât un moment din istorie, un echilibru de forţe, şi putem încerca să justificăm aproape orice revendicare teritorială cu o alegere atentă a punctului de plecare. Vechile graniţe se suprapun ca un ţesut cicatrizat. Având în vedere că suferinţele generaţiilor anterioare nu pot fi anulate, disputele istorice trebuie să ocupe, în cel mai bun caz, un al treilea loc – la mare distanţă – după legitimitatea conferită de dreptul internaţional şi după dorinţele oamenilor care locuiesc acum acolo. Istoria este formatoare, însă
nu stabileşte de una singură unde se află frontierele.

Dacă ne întoarcem suficient de mult în timp, înaintea cuceririlor mongole din 1240, vom găsi o politie cunoscută istoricilor drept Rusia Kieveană, considerată atât de ruşi, cât şi de ucraineni drept originea naţiunilor lor. Istoria „Rusiei” ca sferă politică şi culturală şi importanţa ei continuă reprezintă punctul de pornire al eseului lui Vladimir Puţin din 2021, „Despre unitatea istorică a ruşilor şi ucrainenilor”.[2] Dar termenul „Rusia” n-ar trebui să fie considerat relevant pentru istoria modernă. Să-l comparăm cu „Roma”. Numele Romei a făcut parte din titulatura a două politii cu totul separate secole întregi (Imperiul Roman de Răsărit, cârmuit de la Constantinopol, şi Sfântul Imperiul Roman, în Apus), nici una dintre acestea necontrolând oraşul Roma prea multă vreme. „Rum” a fost numele regiunii balcanice aflată sub stăpânire otomană după ce Imperiul răsăritean a fost înfrânt în 1453 şi a mai fost folosit şi pentru un regim musulman anterior din Anatolia; apelativul „Rumelia” a fost utilizat pentru a descrie părţi din Bulgaria şi Albania, în vreme ce „România” a devenit statul creat în fostele provincii otomane Valahia şi Moldova. Este imposibil să folosim prezenţa „Romei” pe o hartă sau în limbă ca bază pentru ceva anume, indiferent ce, în Europa modernă. Acelaşi lucru este valabil pentru „rus” şi „slav”, care împart sensuri vag asemănătoare; Rusia, Rutenia, Belarus şi Slovenia, Slovacia, Slavonia
sunt toate cuvinte înrudite, fără să sugereze că sunt identice. Nu există nici o lege istorică care să le atribuie aceluiaşi stat, nicidecum să valideze pretenţia imperialistă a ruşilor că Moscova ar trebui să conducă statul respectiv.

Tradiţiile Ucrainei ca stat sunt legate de ideea de cazaci şi, prin urmare, paradoxal, de conceptul că loialitatea faţă de stat este temporară şi condiţionată. De-a lungul istoriei, armatele de mercenari şi bandele de tâlhari au dat bătăi de cap statelor mari, fără să ţină cont de strădaniile acestora de a-i controla sau de a-i potoli. Cazacii fac parte dintr-o tradiţie care îi cuprinde pe vizigoţi şi pe cruciaţi. La jumătatea secolului al XVI-lea, Uniunea Statală Polono-Lituaniană a început să îi organizeze într-o forţă militară, cu ideea de a-şi proteja teritoriul din Ucraina de incursiunile tătarilor. Prin urmare, Ucraina este un exemplu timpuriu de frontieră militară, contemporană cu linia Habsburgilor din sud- estul Europei: formarea unei forţe frontalière de cetăţeni-soldaţi cu privilegii de tipul scăpării de iobăgie sau de dijmă ca răsplată pentru datoria lor faţă de stat. Dar frontiera produce o mentalitate diferită de cea din teritoriile mai sigure, putând fi sămânţa ideii de independenţă, în 1648, cazacii, sub Bogdan Hmelniţki, s-au răsculat împotriva Uniunii Statale şi, după câţiva ani turbulenţi în care s-au tot schimbat alianţele, Hmelniţki a semnat în 1654 Tratatul de la Pereiaslav cu ţarul Moscovei.

Cazacii nu erau o etnie, aşa cum am înţelege-o astăzi, iar măsura în care un hatman controla un
teritoriu varia foarte mult de la an la an, ca şi măsura în care acel hatman era influenţat de autorităţile superioare de la Cracovia sau Moscova. La frontiera de stepă slab populată, dar fertilă, dacă nu-ţi plăcea situaţia de la faţa locului, puteai pur şi simplu să pleci şi să-ţi întemeiezi propria colectivitate la distanţă de stăpânii tăi anteriori. Poate că trebuia să plăteşti o taxă de protecţie către o capitală îndepărtată sau căpeteniei războinice pe care o slujiseşi până atunci. Nu conta cine ştie ce pentru viaţa cuiva, era doar o altă taxă, dar câteva secole mai târziu, pe o hartă istorică, acea tranzacţie înseamnă că o anumită zonă în mod fals precisă din jurul principalei tale aşezări se colorează în nuanţa imperială corespunzătoare.

Sudul Ucrainei moderne a fost legat de Imperiul Otoman până spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, în perioada formării imperiilor din istoria europeană, când Polonia a fost împărţită. Istoric, ţărmul Mării Negre şi Crimeea au făcut parte din lumea mediteraneeană orientală mai largă a culturii islamice şi greceşti. în Ucraina se găseşte cel mai nordic minaret otoman din Europa, în oraşul-fortăreaţă Cameniţa Podoliei. El se află lângă o biserică catolică poloneză din oraşul vechi, nu doar o amintire a trecutului islamic, ci şi un simbol al respectării cuvântului dat. Minaretul a fost protejat când otomanii au predat oraşul Polono-Lituaniei, cu ocazia uneia dintre numeroasele modificări teritoriale petrecute de-a lungul veacurilor din regiune, şi este în continuare acolo.

Minaret lipit de o biserică, Cameniţa Podoliei, Ucraina, septembrie 2019

Statul rus al Ecaterinei cea Mare nu cunoştea defel noţiunea de frontiere legale sau naturale. Rusia a ajuns până în extremitatea nord-estică a continentului afro-eurasiatic, anexând Ciukotka în 1778, apoi întemeind o colonie rusească în Alaska în 1784, înainte să îşi îndrepte pofta de anexare înspre sud-vest. Rusia a pus stăpânire pe Crimeea şi pe pământurile din nordul şi estul ei în 1783 (zicându-le „Noua Rusie”), după care a acaparat regiunile dinspre vestul ei. Uneori, erau folosite argumente care făceau trimitere la istorie, la răspândirea credinţei creştin-ortodoxe, la protejarea creştinilor din Imperiul Otoman sau la interpretări pline de imaginaţie ale tratatelor asemenea celui semnat cu cazacii, dar numitorul comun a fost setea nestăpânită de pământ şi de oameni supuşi, precum şi dorinţa strategică de a avea un port cu apă caldă la Marea Neagră.

Ucraina era o colonie mai atractivă decât taigaua şi tundra nesfârşită a Siberiei, îndeosebi înainte de calea ferată care a făcut ca acele vaste ţinuturi să fie cât de cât accesibile. Clima era moderată, solul fertil şi se faceau progrese spre controlul Mării Negre şi, în cele din urmă, al strâmtorii Bosfor, Constantinopolului şi estului Mediteranei. Noua Rusie a devenit o colonie-model, administrată de Grigori Potemkin, şi au apărut fortăreţe şi oraşe pe întreg teritoriul populat de ucrainenii localnici, cazacii stabiliţi acolo, imigranţii ruşi şi coloniştii atraşi din întreaga Europă cu oferte generoase.

în 1815 aşadar, Ucraina era împărţită între două imperii, cu ţarii ruşi controlând estul, inclusiv o halcă sănătoasă din ceea ce fusese înainte teritoriu polonez, iar austriecii ocupându-se de o secţiune mai mică din vest, în care ucrainenii, polonezii şi evreii formau o populaţie mixtă. în partea rusă, cultura literară ucraineană – în limba ucraineană şi în cea rusă deopotrivă – s-a dezvoltat, însă deosebirile politice şi religioase au fost suprimate. în estul Ucrainei, regiunea Donbas s-a industrializat, absorbind şi amestecând oameni din Ucraina şi Rusia. în partea austriacă, naţionalismul ucrainean sau „rutean” a fost tolerat de autorităţi, care l-au considerat o contrapondere la naţionalismul polonez.

Ucraina s – a ivit, asemenea altor naţiuni central – europene, odată cu înfrângerea imperiilor rus, austro-ungar, otoman şi german din 1917-1918. în ciuda faptului că era împărţită de graniţa dintre Austria şi Rusia, ideea că exista ceva în comun, deosebit de ţările înconjurătoare, a prins rădăcini în secolul al XIX-lea. Unitatea ucraineană a fost un sentiment mai puternic decât iugoslavismul sau cehoslovacismul. Au apărut guverne provizorii care pretindeau că reprezentau Ucraina în întreaga regiune şi au căutat să se unifice unele cu celelalte. Conturul Ucrainei moderne este
foarte asemănător cu ţinuturile revendicate de ucraineni în 1919.

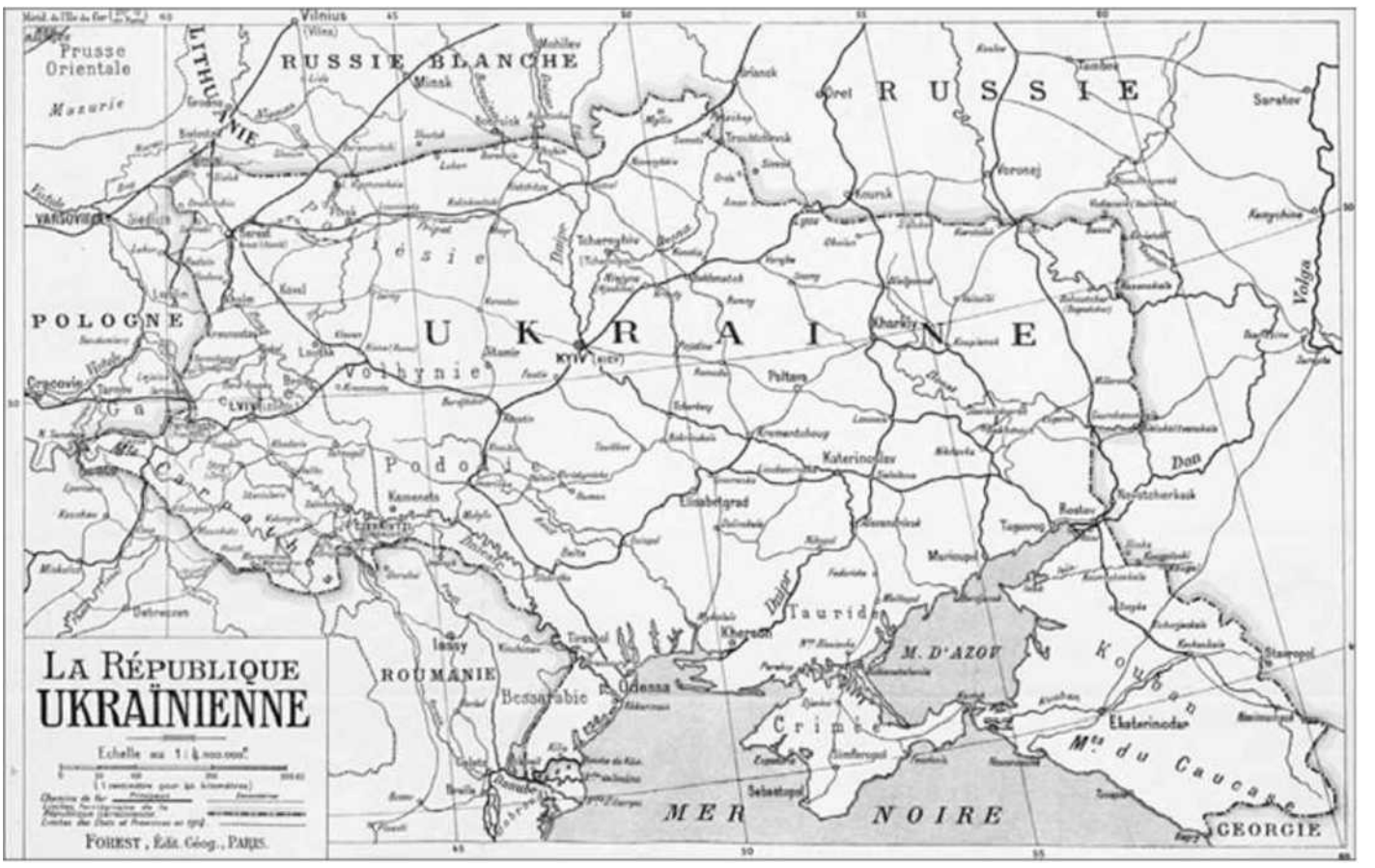

Revendicările ucrainene de la Conferinţa de Pace de la Paris, 1919

Această hartă speculativă include aproape toată Ucraina modernă, plus ceea ce acum este în Rusia şi în Polonia şi zone mai mici din Moldova, România, Slovacia, Belarus şi Georgia. Ca în cazul majorităţii celorlalte naţiuni, după Primul Război Mondial, când au fost trasate frontierele statale, limitele a ceea ce putea fi considerat teritoriu ucrainean şi ale celor care puteau fi consideraţi ucraineni erau vagi.

Deşi puteai să mergi cu hărţi la Paris, conferinţa de pace nu prea avea multe lucruri de făcut pentru ca ele să fie transformate în realitate, mai ales dacă harta privea fostul Imperiu Rus. Aliaţii trimiseseră expediţii militare în Rusia care avuseseră drept ţintă răsturnarea bolşevicilor, iar dacă un guvern al Albilor ar fi putut fi restaurat, nu ar fi dorit ca acesta să piardă prea mult teritoriu. Iar Aliaţii nu erau foarte binevoitori nici cu Ucraina, pe care erau înclinaţi să o privească drept un aliat germano-austriac. în regiunile vestice, în rândul ucrainenilor nu exista decât o consideraţie pasageră pentru moştenirea habsburgică a toleranţei multinaţionale, contrară programului de formare a statelor naţionale.

O secţiune din teritoriul ucrainean revendicat din vest a fost împărţit între România, Cehoslovacia şi – după războiul din 1920—1921 – Polonia. Ceea ce-a rămas a revenit în braţele Moscovei ca parte din noua Uniune a Republicilor Sovietice Socialiste (1922), în ciuda consolidării unui sentiment de identitate naţională în Ucraina. A semănat cu felul în care a fost tratată Polonia la Congresul de la Viena din 1815; în locul unei ţări, au primit o entitate semisuverană sub conducere rusă. Ucrainenii erau cea mai populată naţiune care nu avea un stat propriu.

Unificarea sub Steaua Roşie

Graniţele dintre Rusia sovietică şi Ucraina au fost modificate în 1924; oraşele Taganrog şi Şahtî din sud-est au părăsit Ucraina, iar un mic sector de teritoriu din jurul Putîvl, aflat mai la nord, a intrat în componenţa ei. Populaţiile ruseşti s-au răspândit în RSS Ucraineană, dar au existat şi cetăţeni de origine ucraineană care făceau acum parte din oraşe din Rusia sovietică precum Belgorod şi Kuban. Lăsând la o parte Crimeea, frontierele legale dintre Rusia şi Ucraina au rămas aceleaşi din 1924.

Ambiţia lui Stalin de a extinde controlul Moscovei în Europa a însemnat că Ucraina a fost beneficiara câtorva anexări de la vecinii URSS. Odată cu alăturarea Crimeei în 1954, frontierele Ucrainei sovietice au fost în linii mari cele pe care naţionalismul ucrainean şi le dorise la începutul secolului.

Pentru această unificare sub un URSS dominat de ruşi a fost plătit un preţ îngrozitor, încurajarea autonomiei locale din anii 1920 a fost urmată de represiune şi centralizare în anii 1930, precum şi de groaznica foamete a Holodomorului din 1932-1933, care a ucis înjur de patru milioane de ucraineni, într-un genocid comis ca politică sovietică. Viaţa culturală ucraineană a fost distrusă în ceea ce scriitorul polonez Jerzy Giedroyc (1906-2000) a numit „renaşterea împuşcată”. Multe dintre cele mai crâncene bătălii din al Doilea Război Mondial s-au purtat pe teritoriul ucrainean în 1941-1944, iar regimul de ocupaţie german a fost excepţional de crud. Sub administraţia lui Erich Koch, patru milioane au murit executaţi, înfometaţi şi prin „Holocaustul gloanţelor”. Ura rasială a lui Koch şi ambiţia de a distruge ceea ce mai rămăsese din elita ucraineană după Stalin erau clare: „Dacă găsesc un ucrainean vrednic să stea cu mine la masă, trebuie să-l împuşc”.[3]

în 1954 – a 300-a aniversare a înţelegerii dintre guvernul rus şi Hmelniţki –, Ucraina a căpătat Crimeea de la Rusia. Transferul Crimeei a fost ultima modificare legală a frontierelor Ucrainei. Există o anumită mitologie şi propagandă potrivit căreia această schimbare s-a datorat unei generozităţi motivate de un sentiment de vinovăţie trăit la beţie de Hruşciov după acţiunile lui represive sub Stalin, dar în realitate a avut mai mult de-a face cu agricultura şi hidrologia, peninsula aridă fiind beneficiara unui important canal de irigaţii desprins din Nipru.[4] Majoritatea populaţiei era rusă prin etnie şi limbă, îndeosebi după deportarea tătarilor din Crimeea de către Stalin din 1944.

în momentul recensământului din 2001, 8,3 milioane de locuitori ai Ucrainei, 17% din populaţie, se identificau drept ruşi, fiind aşadar cea mai mare minoritate naţională din Europa. Proporţia ruşilor reflecta două moşteniri sovietice. Una dintre ele era sistemul de paşapoarte interne şi de naţionalităţi, prin care, indiferent unde locuiai, naţionalitatea ţi-era determinată de cea a părinţilor.[5] Un locuitor al Ucrainei dintr-a treia generaţie putea prin urmare să fie mai degrabă „rus” decât asimilat.

Cealaltă moştenire era supremaţia limbii şi culturii ruse pentru tot ceea ce era de nivel înalt în mass-media, profesii şi ştiinţă şi statutul inferior al celorlalte limbi precum ucraineana. Presiunea asimilării a acţionat la nivelul întregii Uniuni Sovietice, nu doar în Ucraina; ca să parvină în societatea sovietică, la fel cum se întâmpla în regimul ţarilor, ucrainenii au învăţat

rusă şi uneori s-au adaptat identităţii ruseşti. Ca în alte regiuni industriale cu etnii amestecate, cum ar fi Silezia Superioară, s-a dezvoltat un dialect hibrid: surjic, vorbit mai cu seamă în regiunile Harkov şi Kiev. Populaţia ruso- ucraineană a fost bizar de bine reprezentată la cele mai înalte niveluri ale politicii sovietice; Nikita Hruşciov s-a născut în Rusia, dar şi-a desfăşurat cea mai mare parte din cariera politică în Ucraina, iar Leonid Brejnev s-a născut în Ucraina.

Independenţă în graniţe bine definite: 1991

Evenimentul fondator al Ucrainei moderne a fost referendumul pentru independenţă de pe 1 decembrie 1991, în care 90,3% dintre votanţi au aprobat decizia Verhovna Rada (Rada Supremă – Parlamentul Ucrainei) de a-şi declara independenţa, decizie luată iniţial în contextul loviturii de stat din august 1991 împotriva lui Gorbaciov. Prezenţa la vot a fost de 84%, iar votul a fost favorabil în fiecare subdiviziune a Ucrainei, inclusiv în Crimeea şi în Sevastopol. Referendumul a fost factorul declanşator al recunoaşterii Ucrainei ca ţară independentă în graniţele sale legale actuale. Această recunoaştere a frontierelor şi a independenţei a fost consolidată prin Memorandumul de la Budapesta din 1994, care ar fi trebuit să tranşeze probleme ruso-ucrainene restante precum armele nucleare şi bazele navale; Ucraina a fost dezarmată în schimbul unor garanţii de securitate care s-au dovedit a fi şubrede.

Când un stat sau o uniune federală se destramă, suveranitatea în dreptul internaţional ţine de unităţile de nivel inferior care au alcătuit federaţia. Principiile juridice sunt deosebit de clare atunci când, cum a fost cazul Iugoslaviei socialiste sau al URSS, republicile constitutive posedau deja anumite caracteristici suverane recunoscute. Ucraina sovietică a fost un membru fondator de sine stătător al Organizaţiei Naţiunilor Unite. Există motive practice temeinice pentru acest principiu care, totodată, reduce la minimum pornirile către agresiune armată şi purificare etnică. O graniţă incertă încurajează ţările şi comunităţile reclamante să tranşeze lucrurile la faţa locului prin intermediul forţei, de unde şi seria cumplită de evenimente de pe cuprinsul Europei şi din Orientul Mijlociu din 1917-1922 şi 1943-1948, când viitoarele graniţe au fost la cheremul oricui.

Invazia Rusiei în Ucraina petrecută în 2014 şi ofensiva din 2022 sunt incompatibile cu orice noţiune de drept internaţional al frontierelor, aşa cum a fost elaborat acesta în decursul ultimului secol. în epoca modernă a naţionalismului şi statelor-naţiune, invazia şi anexarea teritoriului unui stat vecin implică, aproape inevitabil, genocidul – exterminarea fizică şi ideologică a unei forme de naţionalism de către alta. Invazia Rusiei se califică cu siguranţă aici, cu reprimarea brutală a limbii şi culturii ucrainene, cu crime în masă şi cu răpiri de copii. Ideea că cineva poate avea o falsă conştiinţă naţională, că cineva poate fi „de fapt" rus în vreme ce-şi închipuie că-i ucrainean, este absurdă, însă, după cum spunea Voltaire, „cine este în stare să te facă să crezi lucruri absurde poate să te facă să comiţi nedreptăţi". Poate că motivele lui Puţin pentru invazie par o reîntoarcere primitivă la imperialismul din epoca Ecaterinei cea Mare, însă în era modernă a naţionalismului pretenţiile faţă de popoarele supuse sunt mult mai severe/*******

Andrea, personajul lui Brecht din *Viaţa lui Galilei,* spunea că „nefericită este ţara care nu naşte nici un erou", la care i se răspundea că „nu, nefericită este ţara care are nevoie de eroi". Ucraina a avut nevoie de eroi, dar de multe ori a trebuit să îi confecţioneze din materiale lipsite de luciu şi să-i privească într-o manieră ambivalenţă. Hmelniţki a luptat pentru libertate împotriva stăpânirii poloneze în 1648, dar a masacrat evrei şi a adus Ucraina pe orbita ţarului Moscovei. Simon Petliura n-a izbutit să susţină un stat ucrainean, iar numele lui este pătat de verdictul unui tribunal francez, care l-a achitat pe Sholom Schwartzbard pentru asasinarea lui Petliura din 1926, deoarece fusese o acţiune care răzbunase pogromurile armatei acestuia. Stepan Bandera (1909-1959) a luptat şi el pentru cauza naţională (şi, asemenea lui Petliura, a murit asasinat), dar armata lui de partizani UPA a comis numeroase atrocităţi împotriva polonezilor şi a evreilor. Gradul responsabilităţii personale al lui Petliura şi Bandera poate fi dezbătut de istorici, însă eroi nu sunt decât pentru cineva care e disperat. Venerarea lui Bandera este o piedică în care se poticnesc relaţiile polono-ucrainene, dar ucrainenii vor scoate în evidenţă faptul că în Polonia există străzi care îi poartă numele antisemitului şi antiucraineanului Roman Dmowski.

într-o manieră tragică şi paradoxală, războiul de rezistenţă faţă de invazia rusă a oferit în sfârşit Ucrainei eroi de care să fie mândră. în cea mai mare parte a istoriei sale, Ucraina a fost, după cum observa Kundera în privinţa Europei Centrale în ansamblul ei, un obiect căruia istoria i se întâmplă, nicidecum un actor în propriul destin politic. Zelenski a scris cu adevărat un capitol nou: „Am nevoie de muniţie, nu de-un mijloc de transport" a fost momentul în care a început o nouă istorie. Apărătorii de pe Insula Şerpilor şi de la Azovstal vor avea statui şi vor da numele unor străzi, cum o vor face şi generalii. Ucraina a avut dintotdeauna eroi literari şi artistici precum Taras Şevcenko (1814-1861) şi Iván Franko (1856-1916), care au fost celebraţi chiar şi sub comunism, dar li s-a alăturat o nouă generaţie, în viaţă, ca Andrei Kurkov, sau pe care moartea i-a secerat, ca Liubov Pancenko (1938-2022) şi Viktoria Amelina. Ca britanic, observ similitudini cu experienţa noastră din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, care, chiar dacă eram deja o ţară veche, a devenit mitul nostru fondator; războiul a scos în evidenţă o Ucrainã care exista deja – europeană, democratică, liberală – şi a facut-o aproape universală.

16

Drumul ales

(Ucraina/Polonia)

Ucraina şi Polonia au ales un drum. Acest drum. Pe el am învătat să recunoaştem duşmanii şi să preţuim prietenii. Să ne preţuim reciproc şi, cel mai important, să ne respectăm.[6]

Volodîmîr Zelenski, 22 mai 2022

Graniţa dintre Polonia şi Ucraina este o linie dreaptă pe hartă, o bandă care îngrădeşte locul unei crime dintre Liov şi Rzeszow. Regiunea, numită uneori Galiţia de Est, a fost una dintre cele mai sângeroase zone de frontieră din întreaga Europă. Violenţele au escaladat aici pe parcursul secolului al XlX-lea şi la începutul secolului XX, înainte să culmineze într-un delir ucigaş în anii de după 1939. Atât naţionalismul polonez, cât şi cel ucrainean şi-au revendicat Galiţia de Est, ambele popoare fiind deopotrivă victime şi autori ai persecuţiilor şi atrocităţilor. Dar amiciţia dintre Polonia şi Ucraina modernă nu este doar expresia unităţii în faţa inamicului rus comun, ci reflectă strădaniile oamenilor din ambele tabere de a se moderniza, normaliza şi trăi la graniţă, în ciuda moştenirii ei. Există, aşa cum vor exista întotdeauna, dispute între guverne legate de istorie şi divergenţe

contemporane de interese, însă răspunsul societăţii civile poloneze în faţa invaziei a oferit o poveste importantă de reconciliere. Dacă se poate întâmpla la frontiera polono-ucraineană, se poate întâmpla oriunde.
Drumul spre est din oraşul polonez Sanok trece printr-un peisaj deluros cu păduri bogate şi umede. Există câteva sate mici, una sau două biserici de lemn şi un conac gotic cu o formă ascuţită împrejmuit cu un şanţ cu apă, dar, ciudat lucru, în valea cursului superior al râului San locuiesc puţini oameni. Mergeam către Ustrzyki Doine, un orăşel pitulat în sud-estul îndepărtat al Poloniei, în preajma graniţelor cu Ucraina şi Slovacia. Eram curios în privinţa trecutului complicat al localităţii, considerând-o un microcosmos a ceea ce o mulţime de oraşe mici înduraseră pe parcursul secolului XX. Ustrzyki este un centru pentru drumeţii şi relaxare, chiar dacă un ochi atent va remarca faptul că aproape toate clădirile din centrul oraşului sunt nişte construcţii moderne, în pofida istoriei îndelungate a aşezării. Dacă urmezi potecile excursioniştilor de pe aceste coline înverzite, vei găsi vestigii ale războiului, cum ar fi structuri antitanc din beton de tip „dinţi de dragon”.

înainte să fie o staţiune balneară, Ustrzyki a fost un orăşel provincial ca multe altele, salvat de la anonimatul complet datorită faptului că se găsea pe Calea Ferată Transversală Galiţiană, un proiect favorit al statului austro-ungar care n-a fost niciodată profitabil. Transversala a fost o cale ferată montană care pleca dintr-un nod feroviar de lângă ceea ce acum este frontiera dintre Cehia şi Slovacia, trecea printr-o serie de mici localităţi de munte poloneze şi ucrainene şi ajungea la câmpurile petrolifere din preajma Krosno şi Drohobîci, mergând apoi spre marginea răsăriteană a imperiului, la Stanislawow (acum oraşul ucrainean Ivano- Frankivsk). În ceea ce astăzi este sud-estul îndepărtat al Poloniei, Transversala urma unduirile unui pârâiaş numit Strwi^z, în a cărui vale se află Ustrzyki Doine, Ustrzyki Inferior, al cărui nume înseamnă „locul în care se întâlnesc pâraiele” într-o veche limbă vorbită cândva în Valahia (România).

Regiunea rurală din jurul Ustrzyki prezenta melanjul tipic de polonezi, evrei şi ruteni din Galiţia răsăriteană, unii dintre aceştia începând să se considere ucraineni la începutul secolului, dar oraşul era o mică aşezare cosmopolită. Majoritatea populaţiei era formată din evrei şi,
pe lângă polonezi şi ruteni, germani care trăiseră acolo de generaţii întregi. Primul şoc s-a produs în 1914, când trupele ruseşti au invadat Galiţia, aducând jafuri şi un antisemitism violent. După ce ruşii au fost din nou alungaţi, austriecii n-au controlat valea prea multă vreme; când imperiul lor s-a prăbuşit, s-au produs lupte între forţele poloneze şi ucrainene. Polonia interbelică a readus Ustrzyki în starea somnolentă obişnuită a diversităţii sale provinciale, dar ţesătura oraşului a fost sistematic distrusă în cei 12 ani dintre 1939 şi 1951. Ustrzyki nu s-a sfâşiat de la sine; pagubele au fost provocate de imperiile şi de ideologiile care nu au putut suporta tipul de toleranţă care făcuse vechiul oraş să funcţioneze.

Trupele germane au ajuns în mica vale a pârâului Strwi^z în septembrie 1939, dar s-au retras pentru că hotarul stabilit prin Pactul Molotov-Ribbentrop mergea de-a lungul râului San, care curge prin Sanok, la 40 de kilometri spre vest. în urma câtorva proceduri juridice de formă, zona a fost încorporată în Ucraina sovietică şi în fiorosul stat poliţienesc al NKVD. Prima comunitate care a părăsit Ustrzyki au fost germanii, care au fost trimişi „acasă” în Reich ca materie brută pentru germanizarea teritoriilor cucerite din vestul Poloniei. în iunie 1941, germanii au recucerit valea oraşului Ustrzyki. Acei evrei din localitate şi din satele înconjurătoare care nu fugiseră în interiorul Uniunii Sovietice au fost ucişi sistematic până în decembrie 1942, fie în asasinate locale în masă, fie în lagărul de exterminare de la Belzec. Naziştii au eliminat majoritatea vestigiilor de viaţă evreiască din oraş, cu toate că vechea sinagogă este folosită ca bibliotecă şi există un deal care străjuieşte oraşul unde, printre meri, am găsit locul de odihnă al generaţiilor de evrei din trecut.

Cimitirul evreiesc din Ustrzyki Doine, septembrie 2022

Următorii deportaţi au fost polonezii, deoarece Ustrzyki Doine a devenit din nou parte a Ucrainei sovietice în 1944-1945, iar autorităţile sovietice şi poloneze au impus omogenitatea etnică în regiunile frontalière care anterior erau mixte. Polonezii fuseseră îngăduiţi pe pământurile sovietice, deşi ca o minoritate asuprită în 1939-1941, însă acum Stalin voia să se descotorosească de ei; au trecut toţi peste graniţă. Toţi germanii care mai rămăseseră au fost la rândul lor izgoniţi sau ucişi. Dar pentru sărmanul Ustrzyki a existat un post-scriptum.

Regimul lui Stalin a avut mână liberă să traseze graniţele acolo unde dorea în 1945, dar au existat unul sau două locuri în care, după o scurtă reflecţie în anii care au urmat, URSS a hotărât că voia un pic mai mult teritoriu de la vecinii săi. Unul dintre ele a fost regiunea din j urul orăşelului Sokal, care fusese retrocedată Poloniei reconstituite. în subsolurile Sokal exista cărbune, iar URSS şi-l dorea. Dar, chiar dacă URSS putea să facă ce avea chef, aceasta a fost o ocazie pentru o genuflexiune în direcţia unor relaţii reciproc respectuoase cu aliaţii săi. în 1951, în schimbul bazinului carbonifer, URSS s- a debarasat de o parte din propriile teritorii (începând din 1945), care cuprindeau Ustrzyki Doine.

Lucrul ăsta a condus la ultima rundă de purificare etnică, în care localnicii ucraineni din zonă — ultimii oameni rămaşi dintr-o populaţie care anterior fusese amestecată – au fost mutaţi în alte regiuni ale Ucrainei sovietice. Polonia a recuperat un oraş pustiu, aproape distrus, aşezat într-o zonă de provincie depopulată. 4 000 de polonezi strămutaţi din Sokal au fost relocaţi în ceea ce rămăsese din Ustrzyki Doine, astfel încât – spre deosebire de numeroase sate din sud-estul îndepărtat al Poloniei – oraşul să nu piară în totalitate. Centrul staţiunii este presărat cu monumente – închinate Armatei Teritoriale Poloneze, victimelor nazismului, polonezilor ucişi de insurgenţii ucraineni în 1943-1947, aşezărilor poloneze pierdute din regiunea Sokal, precum şi un totem din lemn care aminteşte de popoarele păgâne care au trăit în vale cu veacuri întregi înaintea acestor brutale conflicte moderne.

Frontiera de după 1951a creat o situaţie bizară în care calea ferată de la Ustrzyki Doine la Przemysl traversa o mică bucată din teritoriul sovietic. Trenurile poloneze parcurgeau ruta, dar în nişte condiţii stranii. Hotarul dintre naţiunile frăţeşti era marcat cu sârmă ghimpată, iar peste şinele de cale ferată era o poartă. Când venea trenul, grănicerii sovietici deschideau poarta şi se suiau în tren, înarmaţi cu mitraliere, postaţi pe parcursul traseului la capătul fiecărui vagon; alţi doi grăniceri călătoreau afară, la fiecare capăt al trenului, o sarcină deloc populară în friguroasele ierni din Carpaţi. Autorităţile nu se temeau că polonezii ar încerca să fugă în URSS, fireşte – erau vigilenţi ca oamenii să nu arunce scrisori sau materiale de propagandă din tren şi ca cetăţenii sovietici să nu încerce să treacă ilegal în Polonia. Deşi, tehnic vorbind, pasagerii ar fi trebuit să ţină ferestrele închise, în zilele toride de vară lucrul ăsta era trecut cu vederea. Periplul îi atrăgea pe nostalgici, căci tot acest teritoriu fusese polonez înainte de 1939, dar şi pe cei aventurieri şi curioşi. Ultimele trenuri au circulat în 1994.[7]

Chiar dacă erau mai relaxaţi decât sovieticii, conducătorii comunişti ai Poloniei au privit regiunea frontalieră depopulată din jurul Sanok şi Ustrzyki Doine ca pe o ameninţare la adresa securităţii, dar în timp au început să se gândească în ce fel ar fi putut fi utilă acea zonă. O parte din ea a fost dezvoltată pentru exploatare forestieră şi pentru zăcăminte, dar industrializarea a fost primită cu reticenţă, îndeosebi de generaţia mai tânără care descoperise plăcerea drumeţiilor într-o zonă sălbatică virgină, departe de oraşele industriale poluate ale Poloniei. După cum scria istoricul Patrice Dabrowski,[8] s – a stârnit o dezbatere aprinsă în contextul sistemului autoritar polonez. Ecologiştii au avut câştig de cauză, iar în 1973 a fost înfiinţat Parcul Naţional Bieszczady, extins de mai multe ori. Plimbările pe aceste coline, fie pe cont propriu, fie în cursul activităţilor oficiale pentru tineret, au reprezentat o experienţă formatoare pentru numeroşi tineri polonezi din ultimii ani ai Republicii Populare.

Sălbăticia Bieszczady – în parte naturală, în parte consecinţă a brutalităţii oamenilor – împărtăşeşte frumuseţea sinistră a vechilor crânguri frontalière de pe cuprinsul Europei, de la Vosgi până la pădurile de fag ale Bucovinei. Bizonii, urşii, lupii şi cerbii cutreieră dealurile; din când în când, pădurarii cad victime ale atacurilor urşilor. Senzaţia ascunsă de frică şi de brutalitate din pădurile întunecoase a fost scoasă în evidenţă în serialul polonez de televiziune din 2014 *Wataha (Haita,* difuzat în Marea Britanic cu titlul *The Border),* care a juxtapus componenta vânătorească a turismului şi culturii din Bieszczady cu patrulele grănicerilor care au drept scop oprirea imigraţiei ilegale din Ucraina. A fost un serial tenebros şi ambivalent – regiunea de graniţă era sinistră şi ameninţătoare, imigranţii fiind periculoşi şi în acelaşi timp vulnerabili, iar grănicerii fiind ei înşişi nişte pioni în jocuri politice şi activităţi infracţionale. Această frontieră a fost un loc întunecat în imaginaţia poloneză, de-abia recent începând să capete nişte conotaţii mai favorabile.

Fraţi şi duşmani?

Primul Război Mondial a avut încă de la început consecinţe nefaste pentru zonele de graniţă polono-ucrainene. Violenţa armatelor imperiale antagoniste a adus brutalitate în echilibrul delicat al relaţiilor dintre comunităţi. în tabăra austro-ungară a frontului, ucrainenii au fost bănuiţi că ar nutri simpatii pentru Rusia, iar civilii evacuaţi din zonele din avangardă au fost trataţi uneori cu o cruzime cumplită. Mii de oameni au murit în regiunea Lemberg (Liov) şi Przemysl în urma violenţelor comunitare greşit direcţionate din 1914.

Ocupaţia temporară a ruşilor a fost la rândul ei un plonjon într-un antisemitism primitiv care a şocat populaţia din partea locului. Oriunde s-a îndreptat, armata ţarului a fost însoţită de pogromuri; casele evreieşti din oraşul de baştină al lui Joseph Roth au fost incendiate pe 14 august 1914. Până la 400 000 de evrei au fugit sau au fost alungaţi din Galiţia ocupată de ruşi.[9] Valul de refugiaţi s-a confruntat cu un recul antisemit în inima imperiului austriac; reacţia în lanţ a prejudecăţilor şi a discriminării a condus Europa într-un abis.

După înfrângerea imperiilor, Polonia şi Ucraina s-au luptat pentru controlul teritoriilor mixte care se întindeau între Sanok şi zonele estice de frontieră de după Ternopil. Ca pretutindeni în Europa, bătălia propriu-zisă s-a purtat pe teren, în vreme ce taberele s-au confruntat totodată şi pentru a influenţa puterile occidentale la Conferinţa de Pace de la Paris. Pe teren, ucrainenii ex-austrieci au fost primii care au declarat că stăpânesc oraşul principal Lemberg (Lwow, L’viv, Liov) în noiembrie 1918, dar au fost izgoniţi de forţele poloneze după nici o lună, iar statul polonez în formare, mai organizat, a împins Republica Populară Ucraineană vestică tot mai mult spre răsărit. De asemenea, Polonia avea mai mulţi amici la Paris decât Ucraina, revendicarea unui stat suveran fiind recunoscută sub forma celui de – al Treisprezecelea Punct al preşedintelui Wilson, în vreme ce fostele autorităţi ruse ale Republicii Populare Ucrainene din Kiev s-au confruntat cu un viitor incert după prăbuşirea aliaţilor lor germani şi austrieci.

Autorităţile poloneze au fost împărţite în privinţa propriei estimări legate de locul în care ar trebui să se găsească graniţa estică. Prima lor pretenţie din februarie 1919 a fost ambiţioasă, „Linia Dmowski" întinzându-se mult spre est de majoritatea etnică poloneză şi cuprinzând mari teritorii din ceea ce acum este Ucraina centrală şi Belarus, unde polonezii reprezentau mai puţin de 20% din populaţie, chiar şi potrivit evaluărilor lor.

După cum am văzut, există puţine situaţii geopolitice care să nu poată fi înrăutăţite de un englez care vântură o hartă şi un pix. Linia Curzon de pe 8 decembrie 1919 a fost una dintre numeroasele propuneri de trasare a frontierei estice a Poloniei care au circulat printre Aliaţi imediat după Primul Război Mondial. Cinstit vorbind, Linia Curzon a fost departe de a fi cel mai groaznic exemplu de cartografie britanică de export. încerca să separe regiunile cu majorităţi etnice poloneze de zonele de frontieră din est în care polonezii erau o minoritate, chiar dacă prezenţa lor culturală era semnificativă. în nord, trasa un hotar care corespunde mai mult sau mai puţin cu frontiera de stat actuală cu Belarus. Linia dintre Polonia şi Ucraina a avut două variante, trecând printr-o parte sau alta a oraşului cunoscut de austrieci drept Lemberg, Lwow pentru polonezi şi L'viv pentru ucraineni. Dilema era că populaţia oraşului avea o majoritate poloneză clară, dar provincia din jurul localităţii era în mare parte ucraineană, astfel că nici o linie nu putea fi trasată fără a lăsa sute de mii de oameni în partea greşită.

Mai mult, regiunile frontalière dintre Polonia şi Ucraina erau bogate în viaţă evreiască, asemenea câmpiilor fertile ale Ucrainei centrale. Uman era centrul mişcării hasidice. Viaţa intelectuală din Lemberg şi din Zolkiew/Jovkva dinspre nord i-a produs – cum scrie avocatul britanico-francez Philippe Sands în *East West Street* – pe Raphaël Lemkin (1900-1959), care a creat termenul „genocid", şi pe Hersch
Lauterpacht (1897—1960), care a elaborat conceptul de crimă împotriva umanităţii. Evreii, urbani şi rurali, nu prea puteau să aibă încredere în nici una dintre alternativele naţionaliste.

Linia Curzon şi şerpuirile sale au căzut în irelevanţă în urma Războiului polonezo-sovietic care a fost purtat în 1920-1921 şi care s-a încheiat cu Tratatul de la Riga. Succesul militar al Poloniei a însemnat că frontiera convenită în Ucraina era mult mai aproape de Linia Dmowski originală decât de vreuna dintre variantele Liniei Curzon. Polonia a anexat toată Galiţia austriacă, plus fosta provincie rusă Volînia, unde majoritatea etnică ucraineană era şi mai semnificativă decât în Galiţia de Est.

Noile graniţe ale Poloniei n-au reconstruit nimic de tipul Unităţii Statale de dinainte de 1772, dar nici n-au fost trasate strâns în jurul ţinuturilor etnice poloneze. Zona era prea mare pentru ca un stat-naţiune să se simtă confortabil, prea mică pentru o federaţie multinaţională, iar politica frontierelor şi minorităţilor sale a fost zbuciumată de-a lungul anilor 1920 şi 1930. Viitorul regiunilor mixte ucraineano-poloneze a fost eclipsat de perspectiva unor violenţe viitoare care să soluţioneze conflictul rămas nerezolvat în 1921.

Politicile Poloniei din estul ei ucrainean n-au fost liberale. După ce suferiseră din cauza politicilor de colonizare germane după 1908, polonezii le-au pricinuit ucrainenilor probleme similare după 1921. Reforma agrară a fost însoţită de tentative de încurajare a coloniştilor polonezi, iar politica educaţională a favorizat limba poloneză.[10]

După înfrângerea mişcării ucrainene din 1918—1922, unii naţionalişti – ca oriunde în tulburata Europă interbelică – s-au radicalizat, devenind violenţi şi ostili la adresa altor naţionalităţi, inclusiv a evreilor. Un grup naţionalist militant, Armata Insurecţională Ucraineană, s – a format în 1929, declanşând acţiuni de sabotaj şi de terorism; statul polonez a răspuns printr-o campanie de „pacificare" în 1930. Dar rezistenţa clandestină a rămas activă, iar liderul ei din Galiţia de Est, Stepan Bandera, a organizat asasinarea ministrului polonez de interne în iunie 1934 şi alte atacuri letale asupra statului polonez şi asupra rivalilor politici ucraineni mai moderaţi.

Conflictul mocnit din interiorul Poloniei a fost surmontat în vara lui 1939 de Pactul Molotov-Ribbentrop dintre duşmanii Poloniei de la est şi vest, urmat rapid de o invazie şi de sfârtecarea ţării între cele două tabere. Uniunea Sovietică a mutat graniţa ucraineană mult spre vest, pe malurile râului San, la Sanok (Sianik) şi Przemysl (Peremîşl), dincolo de Ustrzyki. Przemysl a devenit un oraş împărţit, centrul localităţii căzând sub control sovietic, iar suburbiile nordice făcând parte din teritoriul ocupat de nazişti.

Armata sovietică a construit sisteme defensive din beton de-a lungul liniei de separaţie convenite cu naziştii, conştienţi că această „Alianţă a Diavolilor", cum o numea istoricul Roger Moorhouse, ar putea să se dizolve în orice clipă. Construcţiile au mers mai repede la capătul sudic al liniei, în jurul Przemysl, dar forturile n-au prea fost de folos când trupele germane au început să se reverse peste linie pe 22 iunie 1941. Au împiedicat înaintarea lor pentru câteva zile – ruinele din beton ale Liniei Molotov sunt încă acolo, distruse, în păduri însă germanii au ajuns la Liov în a opta zi a asaltului.

Dimensiunile violenţelor care s-au petrecut în „ţinuturile sângeroase"[11] ale Poloniei, Belarusului şi vestului Ucrainei în 1939-1945 îsi găsesc puţine paralele în istorie. Invazia germană a fost însoţită de atrocităţi împotriva populaţiei locale, îndeosebi a evreilor, care au fost victimele exterminării în masă, mai întâi prin plutoane de execuţie, apoi în lagăre de exterminare. După ce soarta bătăliei s-a schimbat la Stalingrad, înaintarea zdrobitoare a sovieticilor către vest a reprezentat cea mai brutală formă de război dintre toate, producându-se o spirală a violenţei războiului de partizani şi a atrocităţilor împotriva civililor.

Majoritatea naţionaliştilor ucraineni nu iubeau câtuşi de puţin Uniunea Sovietică, care provocase foametea din Holodomor în partea de Ucraina pe care o controlau în 1932-1933, mulţi dintre ei salutând sosirea germanilor din iunie 1941. Aveau aceiaşi inamici – sovieticii, polonezii şi, pentru mulţi antisemiţi din rândul naţionaliştilor radicali, evreii. Existau anumite amintiri plăcute despre cârmuirea austriacă. Dar
aceşti germani erau diferiţi, privindu-i pe ucraineni cu un dispreţ rasial aproape la fel de mare precum cel cu care îi priveau pe polonezi. Au strivit intenţia de declarare a unei republici ucrainene la Liov pe 30 iunie. în loc să aibă măcar un stat-marionetă de tip slovac, Galiţia de Est a fost alipită la *Generalgouvernement,* un regim colonial nazist din centrul şi sudul Poloniei. Pe termen lung, naziştii intenţionau ca populaţia autohtonă — mai întâi evreii, apoi polonezii şi ucrainenii – să fie exterminată, înrobită sau deportată, iar regiunea să devină germană, dar pe termen scurt era o rezervă de forţă de muncă.
Neavând puterile unui stat, naţionaliştii extremişti ucraineni din Armata Insurecţională Ucraineană au recurs la teroare pentru a ucide şi a expulza cât mai mult din populaţia poloneză din Volînia în special, deşi campania s-a extins în Galiţia. Estimările numărului de morţi sunt contestate şi imprecise, dar în jur de 60 000- 100 000 de polonezi au fost asasinaţi în primăvara lui 1943, 15 000-30 000 de ucraineni pierind în urma represaliilor polonezilor.[12] Autorităţile naziste i-au lăsat să se lupte între ei. în 1944, când au sosit sovieticii, au suprimat brutal ambele forţe combatante şi au decis ca cele două popoare să fie permanent separate. Mulţi dintre polonezii din regiune fugiseră deja spre vest, departe de Scila Armatei Insurecţionale Ucrainene şi de Caribda NKVD, care comisese crime în masă avându-i drept ţintă pe polonezi în anii 1930.[13]

Al Doilea Război Mondial s-a încheiat, în cea mai mare parte, într-o manieră mai clară decât Primul Război Mondial. înfrângerea Axei a fost totală, iar SUA şi URSS aveau încă îndeajuns de multă putere şi cruzime ca să stingă incendiile minore. Dar au existat câteva regiuni în care războiul a continuat câţiva ani după aceea sub o formă sau alta, inclusiv în părţi ale fostei Polonii încorporate în URSS. Armata Insurecţională Ucraineană a antrenat forţele sovietice în lupte brutale care au costat vieţile a aproximativ 30 000 de oameni în anii de după 1945. De-abia în anii 1950 vestul Ucrainei a fost complet pacificat, inclusiv după deportarea a 76 000 de persoane în Gulag în octombrie 1947. Această fază a conflictului a dat posibilitatea Armatei Insurecţionale Ucrainene să se prezinte drept o miliţie patriotică, anticomunistă şi antirusă, o reputaţie şlefuită de propaganda sovietică ce a descris orice manifestare neaprobată a naţionalismului ucrainean ca fiind „banderism".

Trasarea noii graniţe

Din punct de vedere juridic, URSS a repudiat graniţa Molotov-Ribbentrop într-un acord cu guvernul polonez în exil în 1941, dar a fost limpede că Stalin considera în continuare că pretenţiile sale legate de teritoriul din estul ei erau legitime. în discuţiile cu aliaţii occidentali, sovieticii au dezgropat linia trasată de lordul Curzon în 1919 şi au susţinut – destul de ridicol, având în vedere că Ministerul de Externe britanic deţinea încă dosarele – că frontiera din 1939 era practic acelaşi lucru. Churchill şi Roosevelt erau pregătiţi să accepte adevărata Linie Curzon, care se apropia de linia de demarcaţie de dinaintea războiului dintre regiunile cu majoritate şi minoritate poloneză, dar Stalin a renunţat la ea în schimbul achiziţiei regiunii Königsberg de către sovietici. De asemenea, comuniştii polonezi au negociat anumite concesii, inclusiv partea poloneză din pădurea virgină Bialowieza de la graniţa cu Belarus unde îşi face veacul legendarul *zubr,* bizonul european.

O dată în plus, evoluţiile de pe teren au trecut peste negocierile Marilor Puteri. URSS capturase Liovul în iulie 1944 şi convenise cu acoliţii ei comunişti polonezi la Lublin, în septembrie, nu doar să păstreze Liovul, ci şi să se desfăşoare o purificare etnică reciprocă pentru a pune capăt o dată pentru totdeauna chestiunilor legate de graniţă. După violenţele din 1943— 1944, autorităţile sovietice au început transferurile organizate ale polonezilor rămaşi în Volînia şi Galiţia. Oficialii polonezi au protejat unele dintre interesele deportaţilor.[14] La început, a fost nevoie ca deportările să se desfăşoare lent, deoarece Armata Roşie nu cucerise îndeajuns de mult din ceea ce avea să devină centrul şi vestul Poloniei – au ajuns la frontiera de dinaintea războiului din Silezia, în sud, de-abia la finele lui ianuarie 1945. în cazul deportării, exista mereu riscul ca trenul să se îndrepte spre est, în Siberia şi în Gulag, nu către vest, spre noua graniţă a ţinuturilor germane „recuperate".

Indiferent de tabăra care a pus stăpânire pe Liov, oraşul nu mai putea să mai fie niciodată ceea ce fusese înainte, deoarece aproape toţi evreii – o parte esenţială din personalitatea lui şi a multor orăşele galiţiene – fuseseră ucişi în timpul ocupaţiei naziste. Au existat pogromuri sălbatice când au sosit germanii în iunie 1941, naţionaliştii din partea locului fiind încurajaţi să participe. Groaznicul lagăr de concentrare de la Janowska a fost înfiinţat în nordul Liovului ocupat; acolo au pierit 35 000-40 000 de oameni, unii în urma unor cruzimi de nedescris. Numeroşi evrei din Liov au murit în lagărul de exterminare de la Belzec, care se află acum chiar dincolo de graniţă, în Polonia.

Liov este unul dintre acele oraşe-palimpsest din regiunile de frontieră din care oamenii au dispărut, rămânând însă multe urme fizice, ba chiar şi o prezenţă spirituală imaterială. Nici polonezul Lw6w, nici Lembergul austriac n-au dispărut în întregime, în pofida înlocuirii majorităţii populaţiei în anii 1940 de către ucrainenii veniţi din est şi a strădaniilor Uniunii Sovietice de a crea un oraş industrial proletar.[15] Este un loc paradoxal, intens naţionalist, în ciuda istoriei şi a amplasării sale la frontieră; cultura lui naţionalistă este în acelaşi timp cea mai pro-occidentală şi cea mai surdă la felul în care discuţiile despre trecut ar putea să sune la vest de graniţă.

Starea fizică intactă a centrului oraşului, cu manifestări ale diversităţii vechi de secole, cum este catedrala armeană, face trecutul imediat
accesibil. Este un oraş în care ridicam capul şi observam detalii neaşteptate precum o bufniţă de piatră care semnala o librărie, amplasată acolo în 1895, sau un centaur beat în locul în care existase o cârciumă. Liov este un oraş în stil vienez, cu cafenele şi nevroze. Când am ajuns prima oară acolo, în 2007, am căutat locul de naştere al lui Leopold von oacner-Masocn , unul dintre numeroşii cetăţeni neobişnuiţi de aici. L-am găsit, un bloc de apartamente aflat chiar la vest de centru, dar expediţia a fost prea uşoară şi prea lipsită de neplăceri ca să fie cu adevărat satisfăcătoare.

Vecini şi prieteni?

Ar fi de înţeles dacă anii 1940, pe deasupra istoriei îndelungate dintre cele două naţiuni, ar fi rupt definitiv identităţile naţionale poloneze şi ucrainene una de cealaltă. Dar ororile acelor ani au însufleţit o muncă tenace din partea generaţiilor postbelice disidente pentru a se asigura că lucrurile acelea nu se vor mai întâmpla niciodată; după ce au îndurat cruzimea operaţiunilor la frontieră ale lui Stalin, nu vor mai exista nici un fel de acaparări teritoriale.

Vindecarea fracturii şi recunoaşterea răului făcut au însemnat un efort pe termen lung atât al polonezilor, cât şi al ucrainenilor. Intelectualii polonezi, îndeosebi cercul din jurul exilatului Jerzy Giedroyc, care a publicat revista literar – politică *Kultura* la Paris din 1947 până la moartea sa din 2000, au contestat atitudinea tradiţională a naţionalismului polonez faţă de vecinii estici. În locul nostalgiei pentru regiunile poloneze Kresy – vechile ţinuturi de frontieră cu întinderi nesfârşite de cer şi sate multietnice cu stăpâni polonezi – sau pentru politica resentimentelor sau a condescendenţei culturale, aveau să apară reconcilierea şi buna vecinătate. Istoricul emigrant ucrainean Bohdan Osadciuk (1920-2011) a luat prima oară legătura cu cercul *Kultura* la reuniunea inaugurală a Congresului pentru Libertate Culturală (sponsorizat de CIA) din Berlinul Occidental din 1950. A devenit parte integrantă din cercul *Kultura,* deşi chiar şi în mediile intelectuale postbelice oamenii continuau să se provoace reciproc cu afirmaţii controversate legate de frontiere şi istorie. în cultura mai largă a existat o încremenire profundă în ignoranţă, alimentată de cenzura sovietică.[16]

Conversaţiile şi eseurile lui Giedroyc şi Osadciuk au exercitat o influenţă asupra generaţiei disidente din Polonia, în mod special, infiltrându-se în ideea de Ucraina ca naţiune europeană modernă. Proiectul lui Osadciuk a fost atât o iniţiativă culturală, cât şi una geopolitică, iar cultura este întotdeauna o activitate în curs de desfăşurare – o cultivare a legăturilor spirituale, spre deosebire de cele economice sau militare. în discursul său din faţa Radei Supreme, în prezenţa preşedintelui polonez Duda, Zelenski proclama că „momentul visat de Jerzy Giedroyc şi de Bohdan Osadciuk a sosit". Chiar înaintea războiului, Zelenski şi

Duda discutaseră despre ridicarea unui monument comemorativ comun la graniţă.

începând din 1990, s-a dovedit convenabil atât pentru Polonia, cât şi pentru Ucraina să abordeze trauma ca parte dintr-o istorie împărtăşită a asupririi lui Stalin şi Hitler, cei care au aţâţat conflictul, şi prin trecutul îndelungat al ostilităţii ruseşti faţă de ambele ţări. Repudierea comunismului a însemnat că era posibilă acceptarea realităţii istorice a numeroaselor crime din regiunile de frontieră, atribuindu-le însă mai degrabă unor actori nonnaţionali neautentici, nicidecum considerându-le nişte pete pe onoarea naţională. Polonia putea să repudieze purificarea etnică a Operaţiunii Vistula, Ucraina putea să recunoască moştenirea poloneză a Liovului. Polonia a fost prima ţară care a recunoscut independenţa Ucrainei în graniţele sale legale în 1991, un gest de respect care a fost apreciat la Kiev. Zădărnicia sângeroasă a unor noi litigii legate de graniţă a fost admisă rapid de guvernul polonez de după 1989. Lucrul ăsta, precum şi renunţarea definitivă la revendicările germane rămase prin alte părţi în tratatele din 1990 au reprezentat hotărârea noii Europe de a trage o linie în privinţa tragerii liniilor.

în mod semnificativ, paşii către reconcilierea simbolică şi practică dintre Polonia şi Ucraina au fost facuţi sub guverne de toate culorile politice în ambele tabere. în 2003, preşedinţii Kucima al Ucrainei şi Kwasniewski al Poloniei au dezvelit un monument în satul Pavlivka din Volînia care
comemorează sutele de polonezi masacraţi de Armata Insurecţională Ucraineană în 1943. în 2006, succesorii lor, luşcenko şi Kaczynski, s-au întâlnit în satul polonez Pawlokoma, la vest de Przemysl, unde luptătorii polonezi uciseseră sute de ucraineni în 1945.[17] în iulie 2023, Duda şi Zelenski au participat la o comemorare a polonezilor ucişi din Volînia.

Chiar dacă există voinţa de a trece peste amărăciune, chestiunile istorice continuă să adune puroi.

Comemorarea de la Pawlokoma a fost
controversată; monumentul închinat ucrainenilor ucişi nu specifică cine a comis de fapt crimele, în vreme ce un monument paralel dedicat polonezilor asasinaţi îi numeşte concret pe „naţionaliştii ucraineni" drept făptaşi.[18] Cum s-a întâmplat şi cu polonezii, şi cu germanii, episcopii au făcut progrese în procesul de reconciliere. Pe lângă o slujbă din iulie 2023 oficiată de arhiepiscopul catolic polonez Stanislaw G^decki şi arhiepiscopul greco-catolic ucrainean Sviatoslav Şevciuk, aceştia au dat o declaraţie comună:

Reconcilierea nu este un proces facil; astăzi, după descoperirea gropilor comune de la Bucea, Irpin şi Hostomel, înţelegem cu toţii cât de important este să numim clar vinovăţii, să deshumăm victimele, să le respectăm dreptul la o înmormântare şi la o amintire plină de demnitate.[19]

Pe bună dreptate, polonezii sunt ofensaţi de ucrainenii care folosesc simboluri asociate cu Armata Insurecţională Ucraineană sau care ridică în slăvi memoria lui Bandera, iar politicienii şi clericii insistă ca Ucraina să recunoască masacrele din Volînia drept „genocid", ca să folosim cuvântul galiţianului evreu Raphael Lemkin. Progresul privind exhumarea şi reîngroparea victimelor a încetinit, dar va fi una dintre problemele istorice care vor fi aduse în discuţie după încheierea păcii. Prietenia dintre polonezi şi ucraineni se află în prim-plan când sunt abordate chestiuni legate de prezent şi viitor, chiar dacă problemele istorice sunt recunoscute ca fiind dificile şi există dezacorduri interguvernamentale normale în subiecte precum produsele agricole.

Când ţările din vestul Ucrainei s-au alăturat Uniunii Europene în 2004-2007, lucrul ăsta a răzbunat „Europa Centrală" a lui Kundera, însă a expus totodată problemele asociate conceptului. „Vechea Europă" şi „Noua Europă" au avut parte de o reuniune fericită, în vreme ce locuri ca Ucraina, care n-au fost incluse, au devenit „celălalt" – fiind privite ca o frontieră estică mai sălbatică. După cum observa BenTallis:

Asta i-a stigmatizat nu doar ca fiind mai primejdioşi, dar şi ca făcând parte dintre celelalte componente ale Europei — „Estul rusesc/ortodox" –, tocmai autorii „răpirii" Europei Centrale [a lui Kundera].[20]

Reconcilierea şi integrarea polono-ucraineană la un nivel practic au dobândit o dimensiune suplimentară, deoarece graniţa a devenit limita Uniunii (în 2004) şi a Spaţiului Schengen (în 2007) şi a trebuit să respecte regulile tuturor frontierelor externe ale UE. Abordarea permisivă de până în acel moment a vizelor pentru ucraineni a trebuit să fie înăsprită. La fel ca în cazul Irlandei, graniţa este atât o distincţie politică şi economică importantă – Uniune sau non-Uniune –, cât şi un loc cu trăsăturile sale distincte şi cu bagajul său istoric, unde conexiunile locale dintre oameni traversează hotarul.

Regulile europene privitoare la frontiera Schengen externă nu reprezintă deloc clişeul „Fortăreaţa Europa", deşi această descriere se potriveşte cu locuri precum enclavele spaniole din Africa de Nord şi, din ce în ce mai mult, cu frontiera cu Rusia şi Belarus. Graniţa dintre Ucraina şi Polonia a devenit mai degrabă un filtru eficient decât o barieră închisă ineficient în jurul căreia se desfăşurau activităţi de contrabandă şi alte tipuri de infracţiuni în anii 1990 şi la începutul anilor 2000. La principalul punct de trecere a frontierei de la Medyka, între Przemysl şi Liov, timpii de aşteptare s-au redus la câteva ore; graniţele la care şoferii trebuie să aştepte cu vehiculele lor zile în şir tind să devină zone pline de gunoaie, cu infracţionalitate minoră şi prostituţie.

O frontieră mai sistematizată a dat posibilitatea Poloniei (şi prin urmare UE) să semneze un acord de Mic Trafic de Frontieră cu Ucraina în 2008. Este o măsură din arsenalul reducerii impactului negativ al graniţelor dure asupra celor care locuiesc în apropierea lor, iar înţelegerea cu Ucraina nu este unică (pentru o vreme, a existat una cu Rusia în jurul Kaliningradului). Localnicii care trăiesc la o distanţă de până la 50 de kilometri de graniţă (adică nu până la Liov) şi care fuseseră rezidenţi de mai bine de trei ani au putut să obţină permise care să îi scutească de obligativitatea vizelor. Li s-a îngăduit să călătorească până la 30 de kilometri în interiorul Poloniei, aşadar până la Przemysl, dar nu mai departe. Au fost eliberate o mulţime de resurse care ţin de controlul frontierelor, iar în ceea ce priveşte comunitatea locală de contrabandişti, dezavantajul Acordului de Mic Trafic la Frontieră a constat într-o monitorizare şi o ţinere mai strictă a evidenţei. Proporţia celor care au profitat de sistem a fost nesemnificativ de mică.[21]

Chiar şi înaintea războiului, imigraţia ucraineană în Polonia era în creştere; 250 000 de ucraineni au primit permise complete de şedere în Polonia în 2021, existând mai bine de un milion de ucraineni cu vize de un an sau fără vize. Aşa cum Polonia a furnizat cantităţi însemnate de forţă de muncă în Europa Occidentală după 2004, inclusiv în Regatul Unit, creşterea rapidă a economiei poloneze a absorbit lucrători din ţările învecinate, Ucraina fiind cea mai prietenoasă şi cea mai familiară. Sub o guvernare aşa-zis antiimigraţie, Polonia a

devenit o ţară mai mixtă decât fusese vreodată de la deportările de la finele anilor 1940. Odată cu afluxul de după invazia rusească din februarie 2022, proporţia ucrainenilor în rândul rezidenţilor din Polonia a crescut la 9%, cea mai mare comunitate străină din UE.

Graniţa în război

Una dintre funcţiile iniţiale ale Căii Ferate Transversale care trece prin zona submontană a Carpaţilor a fost cea de transport al soldaţilor şi proviziilor din inima imperiului în locuri din actuala Ucrainã, cum este Stanislawow (acum Ivano-Frankivsk), pe o rută mai bine protejată împotriva armatei ruse. Din senin, aceste consideraţii au devenit iarăşi relevante în 2022. în septembrie, când am fost în vizită, se desfăşurau lucrări pentru restaurarea Transversalei ca rută alternativă în Ucraina.

în mod tradiţional, sud-estul Poloniei a fost una dintre cele mai conservatoare, mai naţionaliste şi mai antiucrainene regiuni ale ţării. A rămas atât conservatoare, cât şi naţionalistă, însă sentimentul antiucrainean s-a topit aproape cu desăvârşire pe 24 februarie. O organizaţie naţionalistă extremistă poloneză a pus la cale o demonstraţie împotriva muncitorilor şi refugiaţilor ucraineni în principalul oraş, Rzeszow – o cauză care s-ar fi bucurat de o simpatie considerabilă în 2021, când majoritatea opiniei publice poloneze se împotrivea găzduirii refugiaţilor, dar s-a dovedit un eşec rizibil în 2022. Pe măsură ce războiul se prelungeşte şi
apar alte îngrijorări în prim-plan, s-ar putea ca fervoarea unităţii să nu dureze, însă au fost puse nişte baze permanente.

Aeroportul din Rzeszow a devenit o parte din principala rută pentru aprovizionarea militară şi de altă natură peste graniţa terestră a Ucrainei, în octombrie 2022 era un loc al juxtapunerilor stranii, pista pe care rula avionul meu Ryanair fiind flancată de baterii de rachete Patriot, iar aerogara adăpostind un melanj de familii poloneze şi de soldaţi în uniformă şi în civil din toate ţările NATO.

Colacul de salvare al Ucrainei din război trece peste frontiera terestră cu Polonia. în primele etape, refugiaţii au traversat-o cu milioanele, numeroşi oameni continuând să vină şi să plece din raţiuni familiale. Trecerea rutieră de la Krakovets[22] huruie zi şi noapte de camioane care se îndreaptă spre Ucraina. Trecerea feroviară de la Przemysl a devenit locul în care liderii străini îşi fac curaj şi pătrund într-o ţară aflată sub asediu. în februarie 2023, preşedintele SUA Joe Biden s-a urcat la bordul Rail Force One pentru călătoria nocturnă de zece ore de la graniţă la Kiev pentru a discuta cu Zelenski în capitala aşezată în linia de bătaie. Preşedintele Duda al Poloniei este un călător frecvent. Cum i-a spus Zelenski cu ocazia uneia dintre vizite:

Apărăm un univers comun pentru noi care se numeşte libertate şi independenţă, într-un moment în care cineva comite barbarii la o
scară cosmică. Astăzi, înţelegerea, interacţiunea, prietenia şi frăţia dintre Ucraina

şi Polonia au atins aceleaşi dimensiuni. Pe 24 februarie am început să scriem un nou volum din istoria noastră. Istoria noastră comună este importantă. Unitatea naţiunilor noastre trebuie să dăinuie pentru totdeauna.. ,[23]

Istoria este creată de evenimente, nu de amintiri.

(Ucraina/Slovacia/ Ungaria)

Hust nu-i vreo metropolă sofisticată. Când treceam pe lângă un bloc de apartamente aflat aproape de centrul oraşului, am fost surprins de nişte ciocănituri înfundate. M-am întors şi lângă tomberoane era un câine cu o căpăţână de viţel în fălci, scuturând-o viguros ca să-i spargă oasele sau ca să smulgă nişte carne. Vezi cai care trag căruţe pe vechile uliţe lăturalnice, noroioase şi neasfaltate, iar orizontul este acoperit de nişte munţi înverziţi şi ameninţători. Piaţa din Hust este plină de bătrâne cu capul acoperit cu batic care vând obiecte de artizanat, ierburi, ciuperci şi fructe, aşa cum făcuseră veacuri întregi strămoaşele lor. Populaţia oraşului Hust este de aproape 30 000 de oameni, comparabilă, să spunem, cu Kendal. Ceea ce m-a atras în oraş, pe lângă dorinţa de a vedea viaţa din vestul Ucrainei, departe de cafenelele Liovului, a fost improbabila sa istorie de capitală naţională, moment întâmplat relativ recent. Hust a fost capitala republicii independente a Carpato-Ucrainei în martie 1939, romantica şi pierduta „republică de-o zi".

Ruinele castelului Hust se află în vârful unui deal abrupt şi singuratic, în sudul oraşului. Dacă te plimbi pe poteca şerpuitoare până sus, dai peste mai multe cimitire vechi, câte unul pentru fiecare confesiune — catolică, uniată şi ortodoxă –, precum şi un spaţiu în care este comemorată efemera republică independentă. URSS a încercat să-i suprime amintirea, iar Ucraina a fost ambivalentă pentru o vreme în privinţa experienţei din 1939, dar în 2002 preşedintele Kucima l-a reabilitat pe Avgustîn Voloşîn, preşedintele ei, iar povestea micii republici a fost încorporată în istoria oficială. în definitiv, a arborat drapelul albastru şi galben şi a înălţat tridentul care sunt astăzi simboluri ale Ucrainei independente.

Priveliştea de pe culmea colinei merită urcuşul. Hust se află pe o câmpie mică, pastorală, pe care au crescut dintotdeauna porumbul şi viţa-de-vie, în timp ce râul Tisa curge spre vest, iar dealurile verzi despart zona de Ucraina de dincolo de munţi din dreapta, de România în stânga, în faţă întinzându-se următoarea vale încreţită a Transcarpatici. M- am dus în acel loc la asfinţit şi am admirat
peisajul, dar până şi acolo existau lucruri care-mi aduceau aminte că mă găseam într-o regiune disputată. Steagul ucrainean flutura în văzduh, însă turiştii maghiari care gâfâiseră în susul dealului cot la cot cu mine aveau o perspectivă diferită. Conduşi de ghidul lor, au îngânat un cântec de jale la piciorul catargului, cu ochii către ceea ce odinioară făcuse parte din ţara lor.

Castelul Hust, martie 2019

Dealurile, lipsa industriei sau a resurselor naturale şi istoria unui loc plasat într-o zonă de graniţă schimbătoare, însă departe de principalele rute comerciale, au transformat regiunea într-una săracă, izolată şi misterioasă, indiferent de numele pe care alegi să i-l dai — Transcarpatia sau Subcarpatia, în funcţie de partea de deal de unde te tragi. Comunicaţiile cu zonele învecinate ale vestului Ucrainei sunt lente, căci liniile de cale ferată sunt fragmentate de fostele şi actualele graniţe naţionale şi de
relieful accidentat. Ca să ajungi de la Hust la Cameniţa Podoliei, o călătorie de vreo 215 kilometri în linie dreaptă, durează 27 de ore cu trenul, cu o oprire lungă în Liov. Istoricul britanic A.J.P. Taylor (1906-1990) s-a referit la Bucovina, provincia aflată la sud – est de Carpatia, ca fiind „ruptă de orice, o fărâmă fără noimă de teritoriu pentru care nu poate exista nici o explicaţie raţională”. Descrierea i se potriveşte Subcarpatici mai bine decât Bucovinei. într-o manieră perversă, se află la joncţiunea grupurilor lingvistice slave, române şi maghiare şi la frontiera dintre catolici şi ortodocşi, un deal de lângă satul Dilove/Trebuşeni având pretenţia vehement contestată că ar fi centrul geografic al Europei. Dar Rutenia se află în continuare în mijlocul pustietăţii.

Rutenia Carpatică – oamenii din munţi

Intelectuali precum Herder şi poeţii, lingviştii şi politicienii veacului al XIX-lea creau o realitate, nu o descriau. Chiar şi după ce trecuse o bună parte din secolul XX, existau o mulţime de oameni în regiunile frontalière cărora le erau practic indiferente etichetările naţionale. Când li se cerea să voteze prin plebiscite, cum ar fi cel din Silezia Superioară din 1921, făceau alegeri surprinzătoare, vorbitorii de poloneză luând decizia să rămână alături de Germania. Uneori, statele încercau să le câştige loialitatea, alteori îi asupreau şi îi alungau. Din când în când, se întâmpla chiar ca naţiunile să îşi caute versiuni
proprii mai pure în zonele de graniţă. Procesul prin care apare naţionalitatea depinde de o mulţime de factori. După cum am văzut, unele zone nu fac parte în mod natural din nici un stat anume şi o mulţime de oameni au identităţi care nu corespund cu precizie nici unei regiuni „naţionale” din interiorul unei linii trasate pe o hartă. Vin ei oare de „nicăieri”?

Zonele muntoase şi graniţele se suprapun adeseori, deoarece terenurile înalte sunt un obstacol în calea schimburilor sociale dintre regiunile de câmpie din cele două părţi, prin urmare tind să ducă la deosebiri lingvistice şi culturale. Dealurile sunt totodată bariere în faţa invaziilor. Zonele muntoase sunt de multe ori rurale şi au o populaţie rarefiată, rămânând în urma regiunilor de câmpie din punctul de vedere al dezvoltării economice şi al interconectării şi, aşadar, istoric vorbind, al naţionalismului. Muntenii au fost izolaţi de fondul de literatură şi de limbă oficială care a reprezentat elementul constitutiv al identităţii naţionale. Vorbesc adesea un dialect, nicidecum forma literară a limbii, şi au cutume muzicale şi folclorice care au fost abandonate – sau mai degrabă niciodată întâlnite în forma respectivă – în regiunile de câmpie.

Naţionalismul este o mişcare intelectuală paradoxală care tinde să venereze o aşa-zisă stare naturală. Cel mai dezvoltat naţionalism din secolul al XIX-lea se găsea în rândurile poeţilor urbani şi al profesorilor universitari, însă ideologia propriu-zisă a naţionalismului era un
aspect al forţelor modernităţii pe care naţionalismul conservator le deplângea, considerând că erodează ceea ce le face naţiunea să fie deosebită; de aici, căutarea purităţii şi a autenticităţii rustice care i-a purtat, de pildă, pe intelectualii polonezi înspre munţi în secolul al XIX-lea. Uneori, oamenii din zonele montane îşi leagă cu încetineală soarta de cea a unei naţiuni. Aceeaşi cultură montană poate servi drept sursă de inspiraţie pentru mai multe mituri naţionale, cum o fac huţulii din estul Carpaţilor atât pentru polonezi, cât şi pentru ucraineni, sau poate să rămână incertă multă vreme, în timp ce diferitele state şi culturi se luptă pentru a-şi asigura loialitatea respectivilor.

O asemenea populaţie ambiguă poate fi găsită acolo unde se întâlnesc graniţele moderne ale Poloniei, Slovaciei, Ungariei, României şi Ucrainei. Odinioară, cea mai mare parte a regiunii era cunoscută cartografilor şi călătorilor sub numele de Rutenia Carpatică, dar numele respectiv s-a şters de pe hartă în urmă cu un secol, aşa cum a dispărut şi „Galiţia de Est” – acoperind o parte din aceleaşi ţinuturi. Teritoriul este împărţit între statele moderne, cea mai mare bucată aflându-se în Ucraina şi părţi mai mici în Slovacia, Polonia şi un mic colţ în România. Ai în continuare nevoie de planificare pentru a ajunge în ţara rutenilor; a pleca acolo

a fost de multe ori o călătorie cu sens unic înspre necunoscut. Este mai degrabă celebră pentru cei care au părăsit-o şi pentru copiii acelor emigranţi decât pentru cei care au rămas.

Rutenia este un concept înşelător, înrudit cu vechea şi vaga idee de „rus". Ţinutul deluros al rutenilor, în nord-vestul „Ruteniei", nu s-a aglutinat niciodată într-o ţară; este una dintre ţările care „ar fi putut exista" pe harta europeană.[24] Dar are propriile mituri naţionale, în mare măsură – ca majoritatea celorlalte poveşti ale naţiunilor – operă a poeţilor din secolul al XIX-lea. Legenda ruteană este cea a prinţului Laborec, un duce slav din veacul al IX- lea care s-a împotrivit înaintării ungurilor invadatori pe dealurile din nordul Ujhorodului de azi. Este foarte posibil ca Laborec să nu fi existat în realitate[25], dar acest rege Arthur rutean este comemorat acum printr – o statuie maiestuoasă pe o colină de lângă satul Habura, chiar pe partea slovacă a graniţei cu Polonia. Soclul lui Laborec este umplut cu ţărână din satele din Slovacia ruteană.

începând din secolul al XLlea, cea mai mare bucată din Carpatia a făcut parte din ţinuturile coroanei maghiare ale Sfântului Ştefan, iar amplasarea ei la frontieră i – a oferit castele impresionante, inclusiv cel turtit, dar funcţional din Ujhorod (Ungvâr, în maghiară) şi romantica clădire în ruine care străjuieşte localitatea Hust, chiar dacă a existat o porţiune obscură care se găsea pe partea poloneză (ulterior austriacă) a dealurilor. Rutenia Carpatică a fost prea mică şi prea săracă pentru a căpăta fiinţă la apogeul formării statelor-naţiune din secolele al XIX-lea şi XX. Când imperiul s-a prăbuşit, era înconjurată de rivali lacomi şi puternici. în plus,
rutenii erau divizaţi între ei şi îşi împărţeau ţara cu multe alte grupuri etnice. Sub Ungaria habsburgică, a fost un colţ multinaţional şi multicultural, deosebit de pestriţ, din lumea central-europeană. *Austria,* ghidul Baedeker din 1896, notează despre Măramarossziget********, principalul oraş-târg din capătul estic al regiunii: „Târgurile care se ţin aici anual prezintă un amestec ciudat de naţionalităţi (mai cu seamă ruteni, dar şi români, germani, maghiari, ţigani, slovaci, armeni etc.)".[26]

Un indicator aproximativ al Ruteniei era faptul că numeroase sate dintre dealurile înverzite ale regiunii au biserici de lemn, de obicei greco-catolice, însă din când în când romano – catolice sau ortodoxe. Unele sunt restaurări recente, dar un număr surprinzător sunt originale. Supravieţuirea lor într-o regiune prin care armatele au trecut frecvent, dând foc şi jefuind, este miraculoasă. Fiecare biserică este diferită, însă asemănătoare; construite pe terenuri mai înalte, cu turnuri răsăritene în formă de bulb, altare şi icoane de închinăciune şi duşumele scârţâitoare. Unele dintre ele sunt împrejmuite de un zid rotund de protecţie. Sunt construcţii modeste, artizanale, ridicate fără cuie şi prinse laolaltă printr-un sistem ingenios de grinzi şi caneluri întreţesute. Măreţia lor se găseşte adesea în picturile de pe pereţi, ilustrări pline de viaţă şi vechi de secole ale povestirilor biblice şi ale ierarhiilor de îngeri şi de arhangheli şi, ocazional, ale câte unui diavol care rânjeşte. Tovarăşul meu de călătorie, Frantisek, a ţinut morţiş să le viziteze, atât din motive estetice, cât şi de unele care ţin de istoricul familial – un strămoş de-al lui fusese preot în satul Krempna, care se află acum în Polonia. Făcea un tur al bisericilor din lemn şi al satelor pierdute; eu eram interesat să aflu mai multe lucruri despre frontierele deluroase dintre Slovacia şi Polonia şi să găsesc drumul către locul din care provenea familia lui Andy Warhol. Dându-ne seama că ne găseam în aceeaşi regiune, făcând acelaşi tip de călătorie, am luat legătura printr-un mijloc neobişnuit, comunicând pe Twitter. Compania sa şi automobilul său au fost extrem de binevenite. Am mers la biserica romano-catolică de la Hervartov, aflată pe lista UNESCO, ceea ce a însemnat să facem rost de cheie de la cel care o îngrijea benevol, un om un pic morocănos şi circumspect. Frantisek i-a spus că venisem tocmai din Anglia ca să văd biserica, dar n-a fost impresionat: „Prim-ministra voastră nouă e groaznică. E mai nasoală chiar şi ca a noastră." Spectaculoasa destrămare a guvernării Truss m-a însoţit prin Carpaţii polono-slovaci; lira sterlină s – a prăbuşit peste noapte, între momentul rezervării taxiului şi cursa făcută peste graniţă de la Svidnik la Krosno, mărind costul cu câteva lire neplanificate în buget.

îngrijitorul s-a înduplecat şi ne-a lăsat să intrăm, iar locul ne-a minunat pe Frantisek şi pe mine. Biserica gotică datează din 1499, iar lucrările de artă sunt în mare parte din veacul al XVII-lea. Ca un alt exemplu al complexităţii fractalice a regiunilor frontaliere, credinţa catolică şi numele satului indică faptul că la un moment dat aşezarea era a croaţilor. în Carpaţi a existat o populaţie foarte veche de „croaţi albi", prezenţi acolo de la începuturile Evului Mediu, înainte să colonizeze zona care este astăzi Croaţia. Dacă prinţul Laborec ar fi existat, ar fi putut fi categorisit drept un croat alb. Dar oamenii s-au deplasat de colo-colo şi în timpul Imperiului Habsburgic, existând numeroşi croaţi şi sârbi care au fugit dincolo de graniţele disputate dintre imperiu şi tărâmurile otomane.
Ţinuturile muntoase tind să fie sărace, îndeosebi dacă sunt departe de oraşele principale şi – s lipsite de cărbune sau fier. Galiţia a fost privită ca o văgăună a imperiului despre care aproape nimeni nu ştia îndeajuns de multe lucruri ca să se formeze stereotipuri despre regiunea ruteană de pe partea maghiară a munţilor. Deşi Carpatia nu s-a industrializat, au facut-o locuitorii ei. „Daţi- mi gloatele voastre ostenite, sărmane/şi înghesuite care tânjesc să respire liber", scria poeta americană de origine iudaică Emma Lazarus în 1883, strângând fonduri pentru Statuia Libertăţii, iar Carpatia a avut mulţi asemenea oameni să-i ofere. Din anii 1880 până în 1914, înjur de 225 000 de persoane au părăsit munţii, plecând în Statele Unite. Tinerii au traversat oceanul în căutarea prosperităţii, însă majoritatea au intrat în industria minieră şi industria grea din Pennsylvania. Spuneau că vor să muncească în America, dar au sfârşit muncind sub America, trăgând în piept praf de cărbune, nicidecum aer curat. Unii s-au întors acasă, dar
cei mai mulţi au rămas, iar familiile lor li s-au alăturat. Partea estică din Pittsburgh şi soioasele oraşe industriale din valea Monongahela, cum este Homestead, la umbra oţelăriei lui Andrew Carnegie, au devenit o patrie a rutenilor.

Andy Warhol obişnuia să spună că „vine de nicăieri" – şi s-a inventat şi reinventat pe scena artistică din New York. Dar n-a putut să se descotorosească chiar aşa de uşor de originile sale. S-a născut într-o familie de muncitori ruteni din Pittsburgh în 1928, fiul lui Ondrej şi Julia Warhola, ambii provenind din sate de pe lângă Medzilaborce (acum în estul Slovaciei). Amicii săi, John Cale şi Lou Reed, cântau despre faptul că venea dintr-un „orăşel", însă Pittsburgh este destul de mare; mică şi constrângătoare era lumea etnică a muncitorimii din America copiind Medzilaborce în Pennsylvania industrială acoperită de fum. Pittsburgh-ul modern are latura sa strălucitoare, inclusiv muzeul lui Andy din North Shore, dar locul în care a locuit de fapt familia Warhola este acum un cotlon părăsit şi dărăpănat. Cea mai mare parte din Medzilaborce arată mai bine, iar Medzilaborce este departe de a fi cel mai dinamic oraş din

Slovacia. Populaţia din Homestead a atins un vârf de peste 20 000 în 1920, dar acum are mai puţin de 3 000 de oameni, iar oţelăria a fost demolată şi înlocuită cu un mall.

În Medzilaborce există un muzeu Warhol. În anii 1980, pe când comunismul se facea fărâme, un profesor din partea locului, Michal Bycko, a
început să fie interesat de Andy şi a luat legătura cu fraţii lui Warhol şi cu Warhol Foundation din Statele Unite. Bycko a putut să călătorească prin regiune ca să discute cu rudele familiei Warhola şi să adune diverse obiecte de colecţie. Căderea comunismului a sosit exact la timp pentru a reface multe legături de viaţă întrerupte de război şi de Cortina de Fier. încă mai există membri ai familiei Warchola în regiune, mai ales în satul lor de baştină, Mikovă. Autorităţile locale au fost interesate, pentru că această conexiune sporea vizibilitatea mondială a localităţii Medzilaborce peste nivelul obscurelor oraşe rutene din Slovacia, iar în 1991 a fost inaugurat un muzeu într-o clădire de beton în stil brutálist care a primit o pată de culoare Pop Art. Afară se află o statuie a lui Andy, umbrela lui scheletică fiind un adăpost precar pentru zilele ploioase din Carpaţi.

Asemenea multor oameni de vârsta mea, am trecut prin mai multe etape în felul în care mă raportez la Warhol. Când aveam 16 ani, era cel mai cool individ care a trăit vreodată; la vârsta de 36 de ani, era un şarlatan superficial şi plagiator. Dar acum îl văd dintr-o altă perspectivă, ca pe un artist din zona de frontieră ruteană, strămutat, dar incapabil să fugă de originile sale, oricât de mult ar fi pretins că vine de nicăieri. În copilărie, micuţul Andy mergea cu Julia, iubita sa mamă şi colegă din lumea artelor[27], la biserica ruteană locală din Pittsburgh, pierzându-se printre imagini îmbibate cu semnificaţie spirituală. De-abia după ce am ajuns la Medzilaborce am priceput felul în care arta lui Warhol oglindea acea faţetă ruteană, ortodoxă, a identităţii sale. A creat şi a réinventât constant ***y)***
icoane, reflectând asupra adulaţiei pe care societatea occidentală o închina imaginilor comerciale şi celebrităţilor. M-am surprins în muzeu, cu braţele ridicate în semn de veneraţie, ţinând în mână un telefon ca să fac o fotografie, în faţa uneia dintre imaginile lui Warhol. M-am simţit ca un pelerin ortodox contemplând o icoană într-un lăcaş sfânt.

Statuia *lui Andy de la Muzeul Warhol, Medzilaborce, septembrie 2022*

Politica din Europa Centrală şi din vestul Pennsylvanie! au fost întrepătrunse, aşa cum vieţile personale ale unor familii ca Warhola au fost trăite într-o lume conectată a migraţiei, întoarcerii şi identităţii neclare. Acordul de la ***f y***
Pittsburgh din mai 1918 a aşezat Cehoslovacia
pe harta viitorului, iar rezoluţia din iulie 1918 a rutenilor americani a stabilit trei opţiuni: autonomie în cadrul Ungariei, autonomie în alt stat sau ţară independentă împreună cu compatrioţii lor de pe partea austriacă a dealurilor. Organizaţiile lor comunitare au contractat un avocat de la General Motors, Jerry (Gregor) Zhatkovych din Homestead, pentru a le reprezenta interesele.[28] Din punctul ăsta de vedere, omul şi-a meritat banii; pe 21 octombrie 1918, cu excepţia lui Masaryk, a devenit singurul lider din exil care a reuşit să aibă o întâlnire personală cu preşedintele Wilson, acesta povăţuindu-l că ar fi mai bine să caute să obţină autonomia în cadrul unui stat mai mare, în mod bizar, a fost organizat un plebiscit al rutenilor pe 1 decembrie în care voturile au fost
• j A O. j 1 ŢŢ *j A *******
exprimate în otatele Unite, nu în Carpaţi----------;
votul s-a îndreptat în direcţia dorită de Wilson şi de liderii comunităţii, cu 67% pentru Cehoslovacia, 28% pentru Ucraina şi restul pentru Ungaria sau pentru independenţă. în regiunea propriu-zisă a existat un sprijin mai mare pentru independenţă şi a fost proclamată o „Republică Huţulă" în marele sat de munte lasinia/Frasin în februarie 1919, dizolvată însă rapid de trupele române. Dar cei din exil şi realpolitikul au prevalat, aşa că fosta regiune maghiară a rutenilor a trecut aproape în întregime în Cehoslovacia. Cehoslovacii au fost în mare măsură indiferenţi; după cum i-a
V
mărturisit Masaryk lui Karel Capek, ideea era una americană şi ţinea de ruteni să decidă între Cehoslovacia, Polonia şi Ungaria (în absenţa unei oferte ucrainene coerente).[29]

Este greu să detectăm cine ştie ce entuziasm din partea celor implicaţi. Deciziile privitoare la naţionalitate în această epocă au fost mai degrabă nişte încercări de a paria pe calul

câştigător decât nişte manifestări ale unei identităţi profund asumate. Probabil că la vremea respectivă Cehoslovacia a reprezentat cea mai bună alegere pentru ruteni. Una dintre atracţiile apartenenţei la Cehoslovacia a fost integrarea într-un stat bogat care avea cele mai mari şanse din regiune de a dezvolta o atitudine democratică faţă de minorităţile naţionale şi, aşadar, faţă de ruteni. Principalele opţiuni erau Ungaria, care avea un istoric nefast în privinţa minorităţilor şi era considerată o putere înfrântă, şi Ucraina, al cărei viitor era el însuşi disputat într-un set complex de războaie între incipientul stat ucrainean, Polonia, bolşevici şi menşevici.

în martie 1919, Jerry Zhatkovych s-a întors în Carpatia, trecând prin Paris, pentru prima oară după ce plecase cu părinţii săi în 1891, la vârsta de patru ani. Misiunea sa, complicată de conflictul continuu din regiune în care erau implicaţi naţionaliştii locali, facţiunile maghiare şi România, era să coordoneze diversele consilii naţionaliste în conformitate cu soluţia americană. A avut succes, iar guvernul lui Masaryk l-a numit primul guvernator al regiunii sub drapel cehoslovac în 1920. Zhatkovych a cerut ca o copie a Liberty Bell (Clopotul Libertăţii) să fie trimisă din Philadelphia în
Car pat ia. Clopotul fusese comandat pentru întrunirea Uniunii Democratice Central-Europene, asocierea naţiunilor fără stat a lui Masaryk, de la Sala Independenţei, în octombrie 1918.[30]

Zhatkovych n-a rămas prea multă vreme în ceea ce el considera a fi statul suveran al Ruteniei. Rutenii americani ceruseră autonomie pentru regiune, însă, asemenea slovacilor, au fost dezamăgiţi de statul centralizat paternalist cehoslovac care a apărut în loc. Graniţele regiunii au fost supărătoare şi pentru ruteni, ai căror susţinători americani revendicaseră nouă comitate nordice maghiare, unele dintre ele neavând decât populaţii extrem de mici de ruteni. Au sfârşit cu mai puţin de jumătate din ceea ce considerau că le aparţine. Frontiera vestică cu Slovacia care a fost stabilită în 1919 ar fi trebuit să fie provizorie, însă a devenit rapid un hotar permanent, de unde şi faptul că aşezări precum Medzilaborce şi Svidnik sunt incluse în Slovacia chiar şi în zilele noastre.

Zhatkovych a demisionat în aprilie 1921 ca să se întoarcă în avocatură şi în viaţa politică din vestul Pennsylvaniei; nu şi-a mai vizitat niciodată patria strămoşească, deşi s-a mai implicat cu intermitenţe în problemele acesteia până la moarte, în 1967. Restricţiile privind imigraţia impuse în Statele Unite în anii 1920 au sugrumat fluxul de persoane în ambele sensuri, iar rutenii americani şi compatrioţii lor din Cehoslovacia şi Ucraina se îndepărtaseră unii de alţii chiar dinainte să fie separaţi de Cortina de Fier.

Copia pierdută a Liberty Beli de la întrunirea din Sala Independenţei din 1918 este o metaforă destul de directă a eşecului tentativei lui Wilson de a exporta idealismul american într-o nouă Europă a statelor-naţiune libere guvernate de republici democratice. Chiar şi Cehoslovacia lui Masaryk s-a dovedit o dezamăgire. Pentru americani ca Woodrow Wilson, autodeterminarea era soluţia pentru problemele Europei. Dar Wilson însuşi reprezenta latura întunecată a Americii şi idealurile compromise. Statele Unite se extinseseră neţinând prea mult cont de autodeterminarea popoarelor indigene, iar ideile libertăţii americane au coexistat cu un sistem rigid şi necruţător de segregare şi asuprire rasială în tot sudul ţării, pe care Wilson l-a introdus şi în administraţia publică federală de la Washington, DC. Dictaturile îşi îndreptau privirea către America în aceeaşi măsură în care o făceau şi democraţiile naţionale: Germania nazistă a imitat legile rasiale, Uniunea Sovietică a copiat producţia industrială de tip Ford.

Ideea imperiului continental şi a frontierei colonizate au fost reimportate din America în Europa. în *Mein Kampf,* Hitler considera că există doar câteva posibile puteri dominante în lume – Statele Unite, Rusia sovietică, Imperiul Britanic şi Germania Mare; înainte să respingă America, i-a admirat ambiţia de anvergură continentală şi mentalitatea de frontieră. Frontieră şi graniţă au semnificaţii similare, însă
conotaţii diferite. O graniţă este o limitare, un loc care acţionează asupra călătorilor şi statelor din cele două părţi ale ei. O frontieră – în sens american – poate fi un spaţiu al libertăţii, nicidecum al restricţiilor. O graniţă are două părţi; frontiera pretinde c-ar avea doar una. Este un loc recreat de colonistul de frontieră şi un loc în care colonistul se poate reinventa pe sine.

înainte de Vestul Sălbatic al Poloniei apusene de după 1945 şi al fostei Regiuni Sudete, înaintea Vestului American şi al Australiei Britanice, au existat teritorii de frontieră în Europa. Ucraina de după cuceririle Rusiei sub Ecaterina cea Mare şi pământurile din sud-estul Europei deschise către vest prin lunga şi lenta retragere otomană de după 1683 au fost colonizate la comanda imperiilor. Dar libertatea frontierei are un preţ ridicat, deoarece n-au existat decât foarte puţine teritorii cu adevărat virgine în zecile de mii de ani în care oamenii au migrat prin întreaga lume. Utopia unui popor este întotdeauna construită pe cimitirul altui popor.
rroiectul nazist de colonizare
pentru *Lebensraum* a presupus fantezii neomedievale cu soldaţi-colonişti germani şi cu gospodăriile familiale kitsch ale acestora răspândite de-a lungul unei linii întinse la nord de Crimeea, păzind frontiera de barbarii de la est. N-a fost un simplu capriciu personal faptul că lui Hitler îi plăceau romanele western, mai ales cele ale autorului german Karl May (1842—1912). Ele zugrăveau o imagine a înaintării inevitabile a civilizaţiei albe împotriva raselor inferioare – uneori nobile şi romantice, dar sortite să ajungă la groapa de gunoi a istoriei. *Lebensraum* a fost versiunea germană a Manifest Destiny (Destinul Evident).

Un apendice al Cehoslovaciei

Oamenii au continuat să părăsească ţinuturile rutene între războaie, chiar dacă trecerea spre America fusese oprită. O asemenea persoană a fost Robert Maxwell, născut Ján Ludvik Hoch în ceea ce era la momentul respectiv satul de la graniţa cehoslovaco-română Solotvino/Slatina în 1923. Chiar dacă a fost poreclit „cehul zburdalnic[u], Maxwell n-a fost niciodată ceh. A fost un rutean evreu care s-a alăturat armatei britanice după o călătorie în timpul războiului prin Budapesta şi a urmat un periplu şi mai sinuos prin Camera Comunelor şi prin lumea baronilor de presă, sfârşind într-un mormânt de pe Muntele Măslinilor în 1991. Un alt refugiat evreu din regiune, din satul Ruscova, chiar lângă graniţa cu România (şi, ca Solotvino, aparţinând Ungariei în 1940-1944), a fost Bernat Hecht. Hecht a fugit în Ţara Galilor în 1939, iar fiul său Michael – numele de familie a fost anglicizat în Howard în 1948 – a devenit liderul Partidului Conservator între 2003 şi 2005. O altă familie evreiască din regiune l-a produs pe filosoful şi umanistul Elie Wiesel (1928-2016). Mulţi din familiile Hoch şi Hecht şi Wiesel care au rămas în patria lor au pierit la Auschwitz în 1944.

Faptul că frontierele internaţionale au devenit iarăşi fluide la München a fost primejdios pentru regiuni precum ţinutul rutenilor, prinse între interesele pe termen lung ale Germaniei

în extinderea către est, ambiţiile teritoriale mai limitate ale Ungariei şi persistenţa unor idei rivale privitoare la natura rutenilor.

Graniţa trasată cu repeziciune a fost un talmeş-balmeş. Mâzgălelile din pix pe harta de la Viena au decupat aleatoriu comunităţi rurale, perturbând tiparele comerţului şi ale vieţii de zi cu zi. Zonele cedate Ungariei au fost cele de şes, cu oraşe şi rute de comunicaţie, în vreme ce Ceho-Slovacia şi-a păstrat zonele înalte. Călătoria spre ţara deluroasă din est rămasă înăuntrul Ceho-Slovaciei presupunea un drum lung cu autobuzul pe şosele proaste din oraşul slovaco-rutean Presov până la Hust, care a preluat rolul de capitală locală de la Ujhorod. în detrimentul ambelor tabere, o graniţă dură separa târgurile de regiunile lor rurale, iar comerţul legal s-a contractat peste noapte.[31]

Această situaţie nu putea să dureze, mai ales că autoritatea guvernului central ceho-slovac se prăbuşea, iar Rutenia nu era decât un pion în calculele altora. Micul stat Carpato-Ucraina a căpătat un grad bizar de importanţă în politica Europei în ansamblul ei – în martie 1939, a devenit primul loc din Europa de la începutul anilor 1920 în care, urmărindu-se anexări teritoriale, s-au tras cu furie focuri de armă. în 2022, această poveste, care părea o paranteză excentrică, a redevenit relevantă într-o manieră ciudată şi neaşteptată.

Republică pentru o zi: Carpato-Ucraina, 1939

Regimul carpato-ucrainean din Ceho-Slovacia a organizat alegeri pentru parlamentul naţional, Soim, în februarie 1939. N-au fost nici libere, nici corecte – nu s-a prezentat nici un candidat al opoziţiei, iar 92% au votat pentru lista de uniune propusă de regim. Rutenia se desprindea iute de perioada ei cehă recentă; la începutul lui martie, toate însemnele cu alfabet latin şi toate indicatoarele în limba cehă au fost eliminate din Hust. A existat o relaţie incomodă între retorica anticehă şi realitatea concretă că bugetul provinciei depindea de generozitatea Pragăi, iar forţele armate cehe şi grănicerii se interpuneau între Rutenia şi interesul în mod vădit rapace arătat faţă de acest teritoriu de către Ungaria şi Polonia, din când în când şi România aruncând o privire în direcţia lui, revendicând o porţiune de lângă Sighet.[32] Ucrainenii au sperat că Germania va interveni pentru a umple golul.

în cele din urmă, Ceho-Slovacia s-a destrămat în martie 1939. Existaseră relaţii din ce în ce mai proaste între guvernul naţionalist şi rămăşiţele statului ceho-slovac din Rutenia, care au culminat cu schimburi de focuri de armă în Hust între jandarmii cehoslovaci şi miliţia Sich. Străzile oraşului au fost imediat pavoazate cu albastrul şi galbenul strălucitor al steagului ucrainean. Dar nu a durat. Hitler a ignorat
cererile de recunoaştere şi de ajutor din partea a ceea ce acum era un guvern ucrainean.[33] în schimb, a dat undă verde Ungariei să invadeze zona şi, chiar în timp ce petrecerile în cinstea zilei independenţei erau în toi în Hust, maghiarii au traversat graniţa.

Invazia maghiară n-a fost lipsită de vărsare de sânge, în pofida dezorganizării forţelor defensive ucrainene şi a cehilor pe picior de plecare. Ucrainenii s-au refugiat în munţi, teritoriu propice pentru războiul neconvenţional, însă ungurii i-au încercuit şi au fost înghesuiţi peste noapte la frontiera poloneză pe 17 martie. Câteva sute de luptători Sich au murit în aceste lupte, iar când conflictul s-a încheiat, forţele înfrânte au fost deportate în Polonia sau, potrivit relatărilor, masacrate pe malurile Tisei după ce au fost capturate de „patrule de exterminare”.[34] Conducerea Carpato-Ucrainei a fugit în România. Chiar dacă în memoria occidentală a fost o stranie „republică de-o zi”, în Carpatia este comemorată ca durând de pe 14 pe 18 martie. în practică, a fost cvasiindependentă vreme de patru luni înaintea declaraţiei oficiale.

Invazia maghiară a declanşat un război real, cu toată brutalitatea pe care acest lucru o implică.[35] Un stat succesor legitim al Republicii Cehoslovace fusese invadat de o putere străină; în afacerile europene fusese încălcată o linie roşie. A fost, de asemenea, o lecţie timpurie despre cât de puţin respecta Germania nazistă naţionalismul altora; nu era vorba despre Germania pentru germani, Polonia pentru
polonezi şi Ucraina pentru ucraineni, ci despre dominaţia germană asupra aşa-zişilor inferiori lor din punct de vedere rasial.

Sinagoga din Hust

Cea mai remarcabilă clădire din Hust este sinagoga. Transcarpatia avea o populaţie evreiască numeroasă şi bine aşezată înainte de 1939 – aproximativ 13% din total şi mult mai mulţi în zonele urbane, în care evreii aveau o reprezentare puternică în meseriile de înaltă calificare şi în comerţ. Cei mai mulţi dintre croitorii care confecţionau veşmintele brodate caracteristice rutenilor pe care le purtau huţulii erau de etnie evreiască. în regiune existase dintotdeauna antisemitism şi, la fel ca în cea mai mare parte a Europei de Est, se intensificase în perioada interbelică, dar evenimentele din noiembrie 1938 au pus paie pe foc. Miliţia naţionali stă Sich i – a hărţuit pe evrei, le – a confiscat proprietăţile şi s-a bazat pe banii extorcaţi de la aceştia pentru a- şi finanţa activităţile. Chiar dacă guvernul a încercat să liniştească populaţia evreiască, atmosfera rău- prevestitoare şi anarhia de sub guvernul autonom din 1938-1939 i-au făcut pe mulţi evrei să se străduiască cu disperare să obţină dreptul de rezidenţă în Marea Britanic sau oriunde altundeva.[36]

De la antisemitismul ocazional de sub republica post-Miinchen, lucrurile s-au înrăutăţit rapid când Ungaria a ocupat Hust în martie 1939 şi şi-a aplicat legile antisemite în regiune. În vara lui 1941, după ce Ungaria şi Germania nazistă au invadat URSS, au început crimele în masă. în iulie 1941, autorităţile maghiare au deportat evreii care nu-şi puteau dovedi cetăţenia maghiară dincolo de graniţă, în Galiţia ocupată de naziști. Cea mai mare parte dintre aceştia au fost ucişi de SS în masacre în masă în zona Cameniţa Podoliei în august 1941, iar unii au fost înecaţi în Nistru. Organizaţia locală a supravieţuitorilor estimează că în jur de 4 000 dintre deportaţi erau refugiaţi care căutaseră adăpost în Cehoslovacia (sau în Ungaria în 1939-1941), iar 14 000 erau cetăţeni maghiari care nu avuseseră acte la îndemână. Nu e deloc surprinzător că o mulţime de oameni nu deţineau documente, având în vedere că acest teritoriu rural îndepărtat fusese absorbit în Ungaria de-abia cu doi ani în urmă, dar nu li s-a arătat nici un fel de îndurare. „Fie ca Domnul să răzbune sângele lor! Fie ca amintirea lor să fie binecuvântată în vecii vecilor!”, după cum spune placa comemorativă de la sinagoga din Hust.

Când evreii din Ungaria propriu-zisă au căzut victime ale Holocaustului în primăvara lui 1944, populaţia supravieţuitoare din Hust şi din ştetlurile din împrejurimi a fost adunată şi deportată. Majoritatea, în jur de 10 000 de oameni, au fost trimişi la Auschwitz la finele lui mai, dar unii au pornit în marşuri ale morţii către lagăre precum Mauthausen, în profunzimile Europei controlate de naziști, alţii fiind azvârliţi în Tisa. Supravieţuitorii risipiţi au început să se

întoarcă pe măsură ce au fost
eliberaţi din captivitatea nazistă de Armata Roşie care înainta, iar până în vara lui 1946 în Hust trăiau iarăşi 400 de evrei. în localitate există în continuare o comunitate evreiască de aproximativ 165 de persoane.

Faţada sinagogii din Hust, martie 2019

Supravieţuirea sinagogii ca clădire este o poveste extraordinară. A fost ridicată în piaţa principală din Hust în timpul înfloririi culturii evreieşti europene emancipate de la finele veacului al XlX-lea. Localizarea Hust în estul îndepărtat al Ungariei a însemnat că ocupaţia nazistă propriu – zisă n-a durat foarte mult — din martie până pe 24 octombrie 1944, când oraşul a fost cucerit de Armata Roşie. Sinagoga supravieţuitoare a fost depozit pentru obiectele religioase şi bunurile jefuite din alte sinagogi şi de la persoane şi instituţii evreieşti din Hust, fiind ferită de

9 ***9*** ***'***

vandalizarea şi de distrugerea la care au fost supuse numeroase clădiri evreieşti. Când au sosit sovieticii, au încercat să intre în posesia clădirii
din raţiuni laice, dar, într-un act de sfidare uluitor de curajos al populaţiei evreieşti revenite acasă, avându-le în frunte pe femeile din partea locului, sinagoga a fost păzită pentru a împiedica sovietizarea acesteia. în cele din urmă, autorităţile comuniste au cedat şi a rămas în posesia comunităţii evreieşti.[37]

Vizitarea sinagogii din Hust, lucru pe care l- am făcut graţie amabilităţii lui Ze'ev, care avea grijă de vechile scripturi de acolo, are un impact emoţional violent. Nu voia să fie un loc special, ci unul care a fost cârpit şi care a evoluat odată cu viaţa comunităţii care se adunase acolo, asemenea sinagogilor din nenumărate aşezări din centrul şi estul Europei, locuri pe care familii ca Hoch şi Hecht le frecventau în Solotvino şi în Ruscova. în prezent, clădirea este un supravieţuitor splendid, dar maltratat, care are încă nevoie de multă dragoste. Duşumelele sunt denivelate, iar picturile murale au nevoie de un pic de restaurare. Sinagoga are o bibliotecă cu scripturi şi cărţi de dinainte de 1940; aceste tomuri – uneori cu colţuri îndoite – şi vechile strane şi scaune mi-au evocat viaţa religioasă de zi cu zi a celor care au trăit în acel loc. Comunitatea evreiască din Hust continuă să ţină slujbe aici la fiecare sabat, într-o parte modernizată a aceleiaşi clădiri a sinagogii care a deservit comunitatea înainte să fie lovită de catastrofa. Stând în sinagoga din Hust, poţi să te minunezi şi să plângi în faţa acelui fir auriu, fragil şi tulburător, al continuităţii care dăinuie
în ţinuturile de frontieră, sfidând răul cel mai rău pe care-l poate face omenirea.

Ucraina Transcarpatică

în ciuda aerului său atemporal, în epoca sovietică în Transcarpatia a sosit modernitatea, în 1939, în Hust nu existau apă curentă şi reţea de canalizare, iar pompele, chiar şi în locuri de primă mână precum clădirile oficiale şi hotelul Koruna, nu produceau uneori nimic altceva decât noroi.[38] în toate oraşele au apărut noi blocuri de locuinţe. Regiunea Carpaţilor a devenit din ce în ce mai populară pentru vacanţe datorită aerului curat, colinelor înverzite şi pârtiilor de schi sezoniere, oferind un contrast reconfortant faţă de câmpiile plate şi industria grea din centrul şi estul Ucrainei.

Micuţa Transcarpatia a avut un statut autonom în cadrul RSS Ucraineană şi şi-a conservat impresia că ar fi niţel separată. La referendumul pentru independenţă din 1991, vestul ţării a fost entuziast în mod aproape unanim, în afara Transcarpatici – care a votat pentru independenţă, prezenţa fiind însă relativ scăzută. Nu mai avea unde să se ducă. Cultural şi politic, era distinctă de restul Ucrainei apusene; Transcarpatia a fost singura parte din vest care a votat pentru Partidul Regiunilor, al lui Viktor lanukovici la alegerile prezidenţiale din 2010. Ca aproape oriunde altundeva, a votat pentru Zelenski în 2019. Ca şi minoritatea ei maghiară, înaintea războiului unii oameni continuau să se simtă ambivalenţi în privinţa identităţii ucrainene şi simţeau că sunt, mai presus de toate, ruteni.

Graniţa maghiară atrage cea mai mare parte a traficului şi majoritatea sentimentelor duşmănoase, însă Transcarpatia are două alte frontiere. Lângă Hust, graniţa română este un lanţ de dealuri prohibitive, dar spre est se întinde de-a lungul râului Tisa şi există câteva puncte de trecere care unesc sectorul ucrainean şi cel românesc din fosta provincie maghiară a Maramureşului. Oraşele Solotvino (Ucraina) şi Sighetu Marmaţiei (România) stau faţă în faţă peste râu, legate de un pod de metal care pare şubred, cu toate că Ucraina îşi modernizează cu hărnicie punctele de trecere în România. Un nou pod feroviar în apropiere de Dilove – care s-ar putea să nu se mai afle în mijlocul pustietăţii – a fost inaugurat în ianuarie 2023.

Cealaltă graniţă este cu extremitatea estică a Slovaciei. Aceasta este o versiune revizuită a

liniei trasate cu titlu provizoriu în 1919 între două părţi constitutive ale Cehoslovaciei, care în prezent desparte comunităţile rutene din estul Slovaciei şi din vestul Ucrainei. însemnătatea acestei graniţe a crescut constant, iar acum face parte din formidabila frontieră externă a UE şi a Spaţiului Schengen. Cozile de la principala trecere rutieră de la Ujhorod puteau fi legendare înainte de 2022.

Am avut parte eu însumi de un control de frontieră sever când am trecut prin punctul ucrainean de control feroviar de la Ciop în 2019 — o hală imensă şi lugubră a unei gări dintr-un oraş foarte mic, odinioară punctul de intrare pentru trenurile din Cehoslovacia în Uniunea Sovietică. Controalele de ieşire ucrainene se găseau în zona vamală a gării, după care, împreună cu alţi doi pasageri, am fost escortat de grăniceri până la un tren mic, soios şi cam puturos care se îndrepta spre vest, în localitatea slovacă Cierna nad Tisou, o distanţă de vreo cinci kilometri pe care am acoperit-o într-o oră. Lucrul ăsta nu din cauza decrepitudinii trenului, ci pentru că s-a oprit la un post de frontieră unde ofiţerii de la imigrări şi vameşii slovaci s-au suit în tren şi au efectuat o anchetă migăloasă. Cele trei cutii cu bere ucraineană – menite să mă anestezieze pentru lungul drum cu trenul de noapte de la Kosice la Praga care mă aştepta – au fost declarate corespunzătoare şi aprobate. Ofiţerii au deşurubat toate panourile din tavan ale trenului în căutarea mărfurilor de contrabandă.

Cu toate astea, Ujhorod prosperă, aşa cum se întâmplă uneori cu oraşele de graniţă atractive. Sosind de la Kiev, trebuie să îţi reaminteşti că acest loc se află în aceeaşi ţară, atât de diferite sunt atmosfera şi peisajul. Fără îndoială, o anumită cantitate de ţigări şi de alcool este vândută clandestin la export, dar, din câte mi- am putut da seama după o plimbare prin oraş, este plin de magazine cu îmbrăcăminte, mult mai multe decât are de obicei un oraş de mărimea sa. Este o localitate oarecum relaxată şi tolerantă în privinţa ambiguităţii naţionale. în castelul de acolo se află marele Turul de fier, o creatură mitologică din legendele maghiare care seamănă cu un vultur şi despre care se spune că ar fi lăsat-o grea pe Emese, figura maternă a triburilor maghiare.[39] A fost turnat pentru a comemora mileniul maghiar în 1896.

Fascinaţia călătoriilor internaţionale cu trenul, Cier na nad Tisou, martie 2019

Carpatia are o populaţie minoritară maghiară. O proporţie relativ mică se identifică în mod activ drept maghiari, însă un număr mai mare au rădăcini ungureşti. Conform legii maghiare referitoare la cetăţenie din 2011, oamenii care au putut să dovedească că se trag din cetăţeni maghiari de dinainte de 1920 sau de 1941-1945 şi care trec un test de limbă vag definit au primit dreptul de a cere cetăţenia.[40] Criteriile au fost aplicate cu mare generozitate. Până în 2015, în jur de 100 000 de carpato-ucraineni primiseră cetăţenia maghiară pe această cale, iar alţi aproximativ 50 000 se calificau în principiu. Este un procent semnificativ din populaţia de 1,2 milioane a Transcarpatici. E evident de ce este atrăgător lucrul ăsta pentru cei eligibili; este o metodă rapidă de a obţine un valoros paşaport Schengen şi dreptul de a trăi şi de a munci în Uniunea Europeană. Tradiţia imigranţilor care a trimis familia Warhola în SUA este încă puternică, iar istoria transfrontalieră a Transcarpatici de schimbări ale suveranităţii sale continuă să fie relevantă pentru oameni până în zilele noastre.

Legea maghiară a produs conflicte cu Ucraina cu multă vreme înainte de război, aşa cum s-a întâmplat şi cu Slovacia. Ucraina este cea care guvernează teritorial regiunea, având un interes legitim în clădirea unei societăţi unite înăuntrul graniţelor sale. După ce a apărut online un clip video cu o ceremonie de acordare a cetăţeniei, guvernul ucrainean a luat măsuri diplomatice, expulzându-l pe consulul maghiar din oraşul Berehove din Carpaţi, din cea mai maghiară parte a regiunii, în octombrie 2018. Legea ucraineană nu este deloc clară în privinţa dublei cetăţenii, dar există relatări despre ostilitatea grănicerilor faţă de oamenii cu două acte de identitate naţională, iar videoclipül controversat cuprindea sfaturi pentru ascunderea cetăţeniei maghiare de autorităţi. Fără doar şi poate, cetăţenia maghiară este utilă, dar obţinerea actelor nu înseamnă că majoritatea maghiară este nerăbdătoare să se rupă de Ucraina sau că îi este în vreun fel neloială Ucrainei în războiul actual.

Relaţiile dintre Ungaria şi Ucraina au devenit şi mai încordate după invazia rusă din februarie 2022. Dependenţa vădită a Ungariei de energia rusească, lipsa de dorinţa de a ajuta Ucraina şi denigrarea insistentă a eforturilor militare ale Ucrainei au făcut-o să intre în dezacord chiar şi cu celelalte regimuri naţionaliste din UE şi NATO, cum ar fi Italia condusă de Giorgia Meloni. Guvernul maghiar a permis spionajului şi operaţiunilor de influenţare ale ruşilor să înflorească

la Budapesta şi a repetat propaganda Kremlinului pentru consum intern şi internaţional. în 2023, în cel puţin două cazuri, Rusia a eliberat soldaţi ucraineni de etnie maghiară în Ungaria, nu în Ucraina, un tratament extrem de dubios faţă de prizonierii de război.

Numeroşi ucraineni sunt suspicioşi că această complicitate maghiară merge mai departe de- atât – că Puţin i-a spus lui Orbán despre intenţiile sale şi că l-a ispitit cu ideea de a ceda Zakarpattiia Ungariei. în primele faze ale războiului, când Rusia spera într-o victorie rapidă, în mass-media rusă au apărut hărţi bazate pe speculaţii care sugerau că zonele apusene ale Ucrainei ar putea fi repartizate Poloniei, Ungariei şi României – în vreme ce Polonia şi România n-au nici un interes în aşa ceva, s-ar putea ca Ungaria să aibă. După cum am văzut, există o înţelegere reciprocă a autocraţilor care nu acceptă că graniţele sunt fixe şi consideră că starea de fapt reflectă un echilibru dezavantajos al puterilor. Dar este un lucru contrar principiilor UE şi ale NATO. Ungaria nu a fost silită să aleagă – încă – între geopolitica lui Puţin şi statutul de membru al organizaţiilor occidentale. Dar, potrivit spuselor Viktoriei Amelina, nu face parte din căminul ei european.

18

Capitala secretă a Europei

(Ucraina/ România)

Oraşul Cernivţi (Czernowitz, în germană, Cernăuţi, în română) este un mic giuvaier. Imediat ce am ajuns în centrul vechi, într-o zi ploioasă şi furtunoasă de septembrie 2019, am ştiut că o să îmi placă. Era regiunea supremă de graniţă, un loc a cărui identitate naţională istorică era înceţoşată şi care se găsea la frontierele Europei estice, centrale şi sudice, căutându-şi totodată la mare distanţă spre vest rădăcinile culturale. Am coborât din troleibuzul aburit într-o fantezie de arhitectură elegantă de sfârşit de secol al XIX-lea, un peisaj citadin care se aseamănă cu părţi din Praga sau Liov. Aici, frumuseţea există în lucrurile banale: o înfloritură decorativă neaşteptată pe o casă modestă, o privelişte subită de pe o colină spre zona rurală, o uliţă care se deschide înspre o piaţă splendid proporţională. Clădirile publice, toate datând din aceeaşi perioadă, sunt manifestări clocotind de încredere – îndeosebi complexul universitar din cărămidă roşie crenelată care ocupă cel mai înalt punct în peisajul unduitor al oraşului. M-am aşezat să scriu în Grand Café, un local de tip *Kaffee und Kuchen* nostalgic şi orgolios de pe cea mai elegantă stradă din Cernăuţi, şi mi-am închipuit pentru o clipă că sunt un intelectual central- european. Dar simt totodată o suferinţă – nu chiar nostalgie, ci o senzaţie de pierdere că, deşi mă aflu într-un loc frumos şi cultivat, este mai prejos decât ar trebui să fie. Reprezintă o civilizaţie dispărută care a fost nimicită sistematic în secolul XX. Vechiul Czernowitz n-a fost proprietatea nici unui trib sau naţiuni, ci reuşita multora. Plimbându-mă pe străzile modernului Cernăuţi, mă simt aproape la un pas distanţă de această Europă.

Bucovina, regiunea din jurul oraşului Cernăuţi, a fost şi este regiunea frontalieră prin excelenţă, la graniţele fluctuante ale imperiilor, denumirilor şi religiilor. Cernăuţiul şi-a schimbat proprietarul de nenumărate ori în secolul XX – în Ucraina din 1991, dar înainte în URSS (1944), România (1941), URSS (1940), România (1918) şi Imperiul Austro-Ungar. Personalitatea lui rămâne mai cu seamă habsburgică, cel puţin în centru (unele suburbii mărginaşe sunt indubitabil sovietice), deoarece anii săi de formare, 1860-1910, au stat sub semnul vulturului bicefal. Imperiul dobândise Bucovina în 1774-1775 în urma unui război comun ruso-austriac împotriva Imperiului Otoman, într-o epocă în care se petreceau numeroase modificări teritoriale pe tot cuprinsul Europei.

Pe parcursul secolului următor, Bucovina a ajuns să ocupe un loc special în inima cârmuitorilor imperiului habsburgic multinaţional din ce în ce mai complex. Tocmai pentru că era o foaie atât de albă, putea fi transformată într-o provincie-model. Proiectul Bucovina se baza pe idea extinderii „civilizaţiei” în est prin educaţie şi Iluminism, reflectând aşadar o glorie mai măreaţă asupra imperiului. Imperiul a adus apă curentă, străzi pavate, legi şi birocraţie, şcoli şi săli de concerte. Fragmentele funcţionale de spaţii deschise din Czernowitz au fost transformate în pieţe urbane elegante – Fischplatz a devenit Theaterplatz, o curte în care se comercializau cereale a devenit Kudoliplatz , în onoarea moştenitorului tronului cunoscut acum mai cu seamă din cauza crimei urmate de suicid de la Mayerling din 1889. Arhitectura era elegantă şi modernă; Czernowitz se mândrea cu faptul că arhitecţi de primă mână din întregul imperiu îi proiectau noul centru. în 1866, la Czernowitz a sosit calea ferată, cu patru ani înainte să existe o gară în Kiev, cum îţi vor spune cu fală oamenii de-aici. Populaţia a crescut de la 20 500 în 1851 la peste 67 000 în 1900, transformându-l într-unul din oraşele cu cea mai rapidă dezvoltare din imperiu.

Pe măsură ce s-a mărit, oraşul a devenit din ce în ce mai evreiesc, iar comunitatea a înflorit după ce imperiul a acordat drepturi civile egale în 1867.

în 1875, mulţumită de sine, Bucovina lăsa în urmă un secol de progrese. împăratul a hotărât să ofere oraşului Czernowitz o universitate, o adevărată onoare pentru o provincie îndepărtată şi un simbol al bunăvoinţei şi al culturii. Josef Hlâvka (1831-1908), arhitectul ceh al Operei din Viena, a proiectat universitatea, care a slujit şi drept seminar şi sediu central al mitropolitului Bisericii Ortodoxe. Din respect faţă de situaţia lui de oraş de frontieră, au fost înfiinţate catedre de studii româneşti şi rutene.[41] La sud de universitate, o bucată prăfuită de teren de la marginea aşezării în rapidă dezvoltare a fost amenajată ca Austriaplatz, fiind ridicată o statuie de marmură a Mamei Austria. Mama Austria era îmbrăcată în veşminte imperiale, dar sculptorul a creat-o voluptuoasă, un arhetip matern lângă severul, dar blândul tată împărat.

Piaţa Teatrului, Cernăuţi, septembrie 2019

Proiectul Bucovina a însemnat mai mult decât lucrări publice de civilizare. Se baza pe coexistenţa şi drepturile egale ale tuturor grupurilor care o considerau căminul lor. Nici un grup naţional sau etnic nu s-a apropiat de o majoritate absolută în Bucovina sau în Cernăuţi. Românii şi rutenii predominau în zonele rurale, în număr aproximativ egal, însă oraşele erau extrem de diverse. Cea mai semnificativă naţionalitate în Czernowitz era cea evreiască (33%), cu 15-18% pentru români, ruteni, germano-austrieci şi polonezi.[42] Clasa de mijloc şi meşteşugarii calificaţi din oraş erau preponderent evrei. Identitatea vagă şi sentimentul că Cernăuţiul este un punct de trecere au fost acceptate chiar şi în sânul comunităţii evreieşti, care era un melanj de tradiţii culturale orientale şi occidentale – de la

) ***f***

oameni care se puteau strecura cu uşurinţă într- un salon vienez la mistici hasidici adepţi ai lui Baal Shem Tov, care a cutreierat aceste plaiuri în veacul al XVIII-lea.[43] Nu au existat pogromuri în vechea Bucovină.

Pluralismul Bucovinei a ajutat-o să funcţioneze în timpul ascensiunii naţionalismului ca forţă politică în imperiu. S-au format alianţe între diferitele grupări pe diferite subiecte, cu o tendinţă generală de cooperare între germani şi români, pe de o parte, şi evrei şi ruteni (ucraineni) pe cealaltă parte.[44] Fiecare naţionalitate avea infrastructura ei de cluburi şi de biserici şi propria *Haus* comunitară, de regulă o clădire destul de grandioasă din centrul Czernowitzului. Centrul comunităţii evreieşti n- a avut nevoie de justificări pentru prezenţa lui în Piaţa Teatrului, unul dintre cele mai remarcabile locuri din acest oraş cultivat. Era şi este impresionant, împodobit în partea frontală cu patru sculpturi ale lui Atlas care reprezintă răspunsul evreiesc în faţa asupririi: unul asimilează, doi poartă povara, iar celălalt priveşte spre un orizont îndepărtat – al egalităţii, al sionismului?

Ideea Bucovinei ca loc al armoniei, în care oameni din comunităţi etnice şi religioase diferite trăiau laolaltă în deplină înţelegere sub pavăza benignă a împăratului patern, a fost o viziune seducătoare. Identitatea ei regională a fost aceea a unui loc al diversităţii, existând totodată un sentiment intens de loialitate faţă de instituţiile imperiale; chiar dacă deosebirile „naţionale” erau conştientizate, ceea ce lipsea, în cea mai mare parte, a fost naţionalismul statelor-
naţiune. După cum observa recent istoricul Jeroen van Drunen, noţiunea de „popor bucovinean” intra în conflict direct cu ideea centrală a naţionalismului, dar conceptul a avut în mod limpede validitate.[45] Există îndeajuns de mult adevăr în legenda Bucovinei pentru ca ea să fie în continuare o sursă de inspiraţie ca exemplu de unitate în diversitate, chiar dacă, inevitabil, realitatea a intervenit cu aspectele ei problematice şi încurcate, iar suveranitatea populară a fost strict limitată.

Czernowitz a fost şi este un oraş al poveştilor şi al povestitorilor. Halia Marcenko, grafician şi absolventă a universităţii, mi-a arătat câteva dintre obiectivele turistice ale oraşului. Mi-a povestit despre Eugen Hackmann (1793—1873), primul guvernator civil al Bucovinei care a devenit mitropolit al Bisericii Ortodoxe din regiune şi care fusese preceptor al familiei imperiale din Viena.[46] Apoi a fost ilustrul Anton Kochanowski (1817—1906), un aristocrat polonez care a fost ales de şapte ori primar al oraşului din partea unui partid politic german şi a depus multe eforturi pentru a consacra modul de viaţă civilizat care a caracterizat oraşul şi care exercită în continuare o influenţă importantă. Marile lucrări civice – pieţele şi teatrul oraşului – au fost ridicate în timpul conducerii lui, dar şi dotările mai puţin vizibile, însă mai importante – apă curentă, canalizare, electricitate şi o linie de tramvai. A locuit într-un apartament din Primărie o mare parte din mandat, iar când s-a pensionat a finanţat un orologiu nou şi modern
pentru turnul Primăriei – clădirea are încă două cadrane de ceas. Politica evreiască a fost condusă de redutabilul Benno Straucher (1854-1940) – persoana influentă din politica orăşenească ce a condus cel mai mare bloc din consiliul municipal şi a reprezentat regiunea în Parlamentul austriac.

Poate datorită tinereţii şi heterodoxiei majorităţii intelectualilor din Czernowitz şi a juxtapunerii numeroaselor culturi ale oraşului, climatul său a putut fi excentric. Vechiul Czernowitz a produs inventatori şi autori şi visători cu asupra de măsură. Joseph Schumpeter (1883-1950) a predat economie la universitate; ideile sale despre ciclurile lungi de dezvoltare şi declin şi profeţia sa nonmarxistă despre autodistrugerea ultimă a capitalismului au părut

multă vreme ciudate şi extravagante, dificil de încadrat în schemele convenţionale. Poate că a sosit momentul acum pentru o redescoperire a lui Schumpeter, care este renumit mai ales pentru conceptul său de „distrugere creativă" ca motor al progresului în capitalism. Ca să nu se lase mai prejos de Lemberg (Liov) şi de fiul său originar de-acolo, Leopold von Sacher-Masoch, Czernowitz l-a format pe Wilhelm Reich (1897-1957), apostolul rebel al eliberării psihosexuale şi al energiei orgonice, precum şi pe discipolul lui Freud, Wilhelm Stekel (1868-1940), principalul analist timpuriu al parafiliilor şi al sadomasochismului.

în vreme ce Czernowitz era cunoscut ca un bastion al civilizaţiei, Bucovina avea o aură îndepărtată şi exotică – Jumătate-Asia *(Halb- Asien),* cum a numit provincia localnicul evreu Karl Emil Franzos (1848-1904) într-o carte din 1876. Pentru Franzos şi mulţi alţii, oraşul era o insuliţă de cunoaştere occidentală într-un ocean de înapoiere orientală superstiţioasă. Gregor von Rezzori (1914-1998), un alt fiu al Bucovinei, evocă sentimentul că oraşul său mic este un avanpost îndepărtat în perimetrul civilizaţiei:

Mai cu seamă noaptea, când te apropiai din zare, deşertăciunea lui sub cerul înstelat te răscolea până în străfunduri: o mână de lumini împrăştiate pe o colină turtită de pe cotul unui râu, prinse de lume doar de şinele de cale ferată, scânteind ca laptele de capră sub razele lunii. Cerul era la fel de imens ca masa pământului, pe a cărui întunecime apăsătoare aceste semne ale prezenţei omeneşti se conturau cu o bravură ce cu greu poate fi socotită înţeleaptă.[47]

Czernowitz, ca un far ce lumina frontiera, depindea de Imperiul Austriac, o entitate politică mereu improbabilă care n-a făcut faţă cum se cuvine colosalelor presiuni ale Primului Război Mondial. Bucovina se afla la frontiera militară dintre Austro-Ungaria şi Rusia şi a fost cucerită şi pierdută de mai multe ori de armata rusă. Ocupaţia rusească a fost un şoc pentru tolerantul Czernowitz, îndeosebi pentru populaţia lui evreiască, care s-a confruntat cu discriminarea şi cu violenţa. Dar celelalte comunităţi locale nu i-au abandonat; sulurile lor cu Torah au fost ţinute în siguranţă de mitropolia ortodoxă şi înapoiate evreilor după război.[48]

Chiar dacă ameninţarea din partea Imperiului Rus a fost respinsă, Austro-Ungaria s-a clătinat din cauza înfrângerilor în faţa unei serii de puteri mai mici. Cea relevantă pentru Bucovina a fost România, care jinduise după acest teritoriu datorită numărului mare de vorbitori de limbă română din populaţia locului. Cumva neaşteptat, România s-a descurcat bine la finele Marelui Război. Tara nu intrase în conflict decât în august 1916, sperând să capete mult-râvnita Transilvanie de la Austro-Ungaria, dar îi mersese prost în război şi rămăsese izolată când Rusia a fost doborâtă şi a ajuns la un armistiţiu cu Puterile Centrale în decembrie 1917. Schiţa Tratatului de la Bucureşti din mai 1918 era rezonabilă din perspectivă teritorială, dar ar fi transformat România, constituţional vorbind, într-un stat mai mult sau mai puţin vasal germanilor, nefiind ratificat până în momentul în care Germania şi Austro-Ungaria se prăbuşeau în toamna lui 1918. Chiar la timp – pe 10 noiembrie 1918 –, România a reintrat în război. Pe lângă meritul de a se găsi în tabăra învingătoare, România a tras foloase şi de pe urma faptului că avea un stat şi o armată funcţională într-o regiune haotică. Prin urmare, România a fost capabilă să profite de realitatea situaţiei date din Transilvania şi Bucovina şi să contureze acordul de la Paris în favoarea ei. în noiembrie 1918 s-a format la Czernowitz unul dintre numeroasele state ucrainene de scurtă durată, dar a fost preluat de România în decurs de o săptămână. Regina Maria, născută în Marea Britanic, a condus o delegaţie de succes la Paris în 1919, care a insistat în favoarea românilor, în vreme ce în Europa Centrală forţele româneşti au lansat o invazie victorioasă în Ungaria comunistă, ocupând Budapesta. Graniţele României de după 1920 au fost mai largi decât ar fi putut fi vreodată; statul interbelic a înfăptuit ideea naţionalistă veche de secole a „României Mari".

Asemenea multor state din Estul reorganizat al Europei, noul guvern a insistat asupra unei treceri rapide la limba noii populaţii majoritare, în acest caz a românilor. Czernowitz a devenit iute Cernăuţi, numele străzilor s-au schimbat, iar monumentele care împânzeau oraşul au fost demolate sau remodelate pentru a corespunde noului regim. Statuia Mamei Austria a fost prima care a dispărut; s-a făcut nevăzută în 1918, la scurt timp după sosirea românilor. Limba de predare la universitate a fost schimbată abrupt în română, mulţi dintre profesori plecând fără să se mai întoarcă vreodată. Profesorii şi funcţionarii publici de limbă ucraineană şi-au pierdut slujbele. Evreii, scutiţi de legi antisemite din 1867, au simţit că se strânge laţul din clipa în care în 1920 au fost limitaţi la o proporţie maximă de studenţi la universitate. Incidentele antisemite, anterior rare, au devenit mai răspândite, îndeosebi în zonele în care acţiona gruparea naţionalistă română Garda de Fier.[49]

în ciuda acestor condiţii, scena literară şi intelectuală plină de viaţă din Cernăuţi a continuat să facă oraşul o mică Vienă de dincolo de munţi. „Caruso din Bucovina", Josef Schmidt (1904—1942), a fost unul dintre cei mai căutaţi cântăreţi din Europa. Politicianul comunităţii ucrainene Volodîmîr Zalozetski-Sas a fost alt cernăuţean interbelic legendar. Doctor în drept (la Czernowitz) şi în filosofic (la Viena) şi istoric de artă, a locuit într-o casă elegantă de pe rierrngasse-----din Czernowitz, capatandu-şi faima – şi o sursă de lapte pe viaţă – alungând un hoţ din lăptăria din preajmă. A avut o carieră aventuroasă: luat prizonier de ruşi, dar întor cându – se la timp ca să fie implicat în efemerul guvern ucrainean din oraş în 1918, apoi revenind – după o scurtă perioadă de exil – pentru a ocupa un loc în Parlamentul României. A fost unul dintre cei mai bine primiţi ambasadori ai cauzei ucrainene, vorbind în faţa parlamentarilor britanici în iulie 1937 despre Holodomor. De asemenea, a fost un arhitect şi un promotor al teatrului de păpuşi care a făcut turnee prin Europa de Vest şi a apărut la televiziunea germană şi austriacă în anii postbelici. Ca urmare a preluării puterii de către sovietici, şi-a părăsit iarăşi căminul, trăind la Viena şi conducând comunitatea de exilaţi ucraineni şi bucovineni din Austria până la moartea sa din 1966.[50] Multiculturalismul a supravieţuit şi există câteva ornamente arhitecturale din perioada românească, însă luminile se estompau.

Ruşii s-au întors la Cernăuţi în iunie 1940, după ce pactul dintre Hitler şi Stalin şi-a aruncat umbra întunecată asupra Bucovinei. Căderea Franţei a fost urmată rapid de o serie de ultimatumuri din partea Uniunii Sovietice la adresa vecinilor ei, iar în noua Europă nemiloasă a Pactului Molotov-Ribbentrop puţine speranţe îţi puteai pune în luptă, aşa cum o făcuse Finlanda în iarna precedentă. Tributul cerut României consta în teritoriul Basarabiei, a cărei anexare nu fusese niciodată acceptată de Kusia , şi m partea nordica a bucovinei, inclusiv Cernăuţiul. României i s-a îngăduit să păstreze partea sudică a provinciei din jurul Rădăuţiului şi al Sucevei. Hitler i-a sugerat liderului român Ion Antonescu (1882-1946) că România ar avea o şansă să-şi recâştige în scurtă vreme teritoriul pierdut, însă românii au fost nevoiţi să înghită şi umilinţa de a fi siliţi să cedeze o parte în plus din câştigurile lor din 1918

celorlalţi vecini, Ungaria şi Bulgaria, după Dictatul de la Viena din august 1940.

NKVD-ul s-a instalat într-o casă grandioasă de pe Herrngasse din Cernăuţi, iar sosirea acestuia în provincie a fost însoţită de consecinţele macabre uzuale – execuţii, deportări şi teroare, care s-au răsfrânt asupra tuturor comunităţilor care făceau parte din viaţa multiculturală a Bucovinei. Germanii din Bucovina au fost încurajaţi să se ducă „acasă” în Germania – o ţară pe care mulţi dintre ei n-o vizitaseră niciodată, condusă dintr-un oraş, Berlin, care nu fusese niciodată capitala lor. Asemenea germanilor baltici şi de pe Volga, au fost oameni de sacrificiu pentru proiectele rasiale naziste de colonizare ale Poloniei, indiferent dacă le-a convenit sau nu lucrul ăsta.

Când Bucovina a revenit în România în iunie 1941, teroarea a continuat pe mâna aliaţilor lui Hitler. Deportările, pogromurile şi incendierea unei sinagogi au precedat înfiinţarea unui ghetou în Cernăuţi în octombrie 1941. Guvernul Antonescu din România a fost unul dintre cele mai josnice regimuri fasciste autohtone din estul Europei. A avut propriul amalgam specific de antisemitism şi xenofobie. Avea să se implice în crime în masă ale evreilor străini fără mustrări de conştiinţă, masacrând zeci de mii de oameni în lagărele din Transnistria ocupată; în Odesa ocupată, românii au avut o reputaţie mai proastă decât germanii.

Pe plan intern şi în această Bucovină inclusă, teroarea românească a fost mai haotică şi mai aleatorie; regimul a refuzat să-i deporteze pe evreii români la Auschwitz, dar nu din omenie, ci pentru că îi considera o problemă românească de care trebuiau să se ocupe românii. Era posibil, cu suficient de multă perseverenţă şi dacă prindeai autorităţile într-o stare de bună dispoziţie, să navighezi prin multiplele breşe din structura opresiunii. Guvernul a impus un nou primar, Traian Popovici (1892-1946), după ce Cernăuţiul a fost reocupat în 1941, care s-a dovedit a fi orice altceva în afara unei unelte docile a asupritorilor. El a susţinut că Cernăuţiul nu ar putea să supravieţuiască economic fără evrei şi a argumentat cu pragmatism că, printre altele, toţi instalatorii erau evrei, iar oraşul ar începe să intre în putrefacţie şi să duhnească dacă ar fi deportaţi. A pus capăt deportărilor în noiembrie 1941, deşi câteva mii erau deja plecaţi. Apoi a primit permisiunea să emită câteva sute de certificate de scutire, dar a folosit lucrul ăsta doar ca pe un prim pas, iar în momentul în care a fost dat afară în vara lui 1942 emisese 19 500. Din punct de vedere numeric, Popovici a fost unul dintre cei mai notabili „Drepţi între Popoare”. Chiar dacă lucrurile în Cernăuţi s-au înrăutăţit după demiterea sa, epurările guvernului român fuseseră domolite, pe măsură ce imperiul nazist îşi atingea limitele la Stalingrad. Popovici salvase Cernăuţiul evreiesc de la distrugerea completă.

Faptul că se schimba cursul războiului însemna că mai devreme sau mai târziu ruşii vor reveni la frontierele României. Armata Roşie a cucerit Cernăuţiul pe 29 martie 1944. Când au lansat marea ofensivă asupra restului României în august 1944, rezultatul a fost devastator. Regele Mihai al României l-a demis pe Antonescu şi a cerut pacea cu Aliaţii.

însă Stalin n-avea de gând să se debaraseze de câştigurile Pactului Molotov-Ribbentrop pe socoteala României, iar nordul Bucovinei a făcut cale întoarsă în URSS în 1944. Majoritatea graniţelor lui Stalin de-a lungul estului Europei au fost nişte încălcări deliberate, impuneri ale unor hotare pe hartă care nu puteau funcţiona decât însoţite de deportări în masă şi de cruzime. Graniţa care a împărţit Bucovina a fost o excepţie, prin faptul că a făcut o treabă rezonabil de echitabilă separând cea mai mare parte a sudului românesc al Bucovinei în jurul oraşului Suceava şi cea mai mare parte a nordului ucrainean al Bucovinei în jurul Cernăuţiului. Au rămas minorităţi în ambele părţi, dar în Europa comunistă şi după aceea acestora li s-a îngăduit o doză oarecare de autonomie culturală şi de drepturi de a trece graniţa locală.

în zilele noastre, chiar şi în rândul celor mai radicali naţionalişti români, există puţine cereri de retrocedare a nordului Bucovinei către România. Singura mică excepţie care sâcâie este Ţinutul Herţei, o regiune minusculă cu câteva sate care fusese anterior asociată cu provincia românească a Moldovei, dar a fost anexată de Ucraina sovietică. Pesemne că Stalin nu putea să traseze o linie de frontieră fără un pic de răutate deliberată. Oamenii încurajaţi să părăsească Cernăuţiul au fost înlocuiţi de ceea ce se dorea a fi o populaţie standardizată de „cetăţeni sovietici”[51], însă farmecul enigmatic al oraşului s-a dovedit imposibil de înlăturat.

Cernăuţiul a fost adormit în epoca sovietică. Nu mai prezenta mare interes strategic, iar graniţa cu Bucovina genera puţine schimburi comerciale. A primit un colac de suburbii din beton şi, bineînţeles, noi nume ale străzilor. Universitatea s-a remarcat prin puţine lucruri, spre deosebire de originile sale austriece pline de viaţă, până când, în contextul unei deschideri sovietice foarte târzii, un profesor a condus o campanie de succes pentru denumirea instituţiei după Iuri Fedkovîci, un om de litere ucrainean din secolul al XIX-lea. Odată cu erodarea sistemului sovietic, într-o zonă din nordul oraşului a fost înfiinţată una dintre primele şi dintre cele mai mari pieţe comerciale internaţionale. Negustori din URSS şi România şi, în scurtă vreme, din întreaga Europă de Est şi din Orientul Apropiat s-au adunat în piaţa Kalinivskii ca să se târguiască, iar piaţa a luat proporţii colosale. Cernăuţiul se întorcea la rădăcinile sale. Kalinivtskii este în continuare acolo, un labirint de containere maritime şi de vânzători ambulanţi de la care se poate cumpăra aproape orice – sau, cel puţin, puteai s-o faci înainte de februarie 2022.

Populaţia Cernăuţiului sovietic a devenit din ce în ce mai puţin diversă, pe măsură ce germanii rămaşi au plecat în Occident, românii s-au îndreptat către sud şi mulţi evrei au emigrat mai întâi în România, apoi în Israel, Franţa sau SUA. Pentru evreii din restul URSS, infrastructura comunitară supravieţuitoare din Cernăuţi şi amplasarea lui sudică au părut o adiere dulce a libertăţii, iar oraşul a devenit un centru pentru „refuseniks/evreii refuzaţi”.[52] Printre exilaţii din Cernăuţi s – au numărat importanţii poeţi germano-evrei Paul Celan şi Rose Ausländer, care au scris din perspectiva oraşului lor pierdut despre *Heimat,* limbă, Holocaust (amândoi au trecut prin experienţa ghetoului şi a lagărelor) şi despre durerea apartenenţei şi a înstrăinării de civilizaţia germană; Celan a respins conceptul filosofului german Theodor Adorno, care spunea că „după Auschwitz nu mai există poezie”: a încercat să exprime oroarea în opere precum „Todesfuge” (Fuga morţii). Celan a murit la Paris în 1970; Ausländer a simţit chemarea Germaniei şi şi-a trăit ultimii ani la Düsseldorf, murind acolo în 1988. Pentru cei care crescuseră în lumea milostivă a Cernăuţiului, legătura dintre Germania, Europa şi civilizaţie era atât de puternică, încât nici măcar naziştii nu o puteau rupe. Selma Meerbaum-Eisinger a fost o altă poetă a perioadei de crepuscul a vechiului Czernowitz; a murit într-un lagăr de muncă silnică din Ucraina în 1942 la vârsta de 18 ani, dar se arătase deja a fi o poetă şi o traducătoare talentată. Oamenii de litere din Cernăuţi erau adesea nişte poligloţi extraordinari – Celan putea să traducă din nouă limbi, iar la 18 ani, Meerbaum putea să comunice în germană, franceză, ucraineană şi ebraică. Ce vaste erau

înţelegerea şi cunoaşterea pe care aceşti oameni le aveau la îndemână, fără să-şi fi părăsit oraşul de baştină! îi datorez jurnalistului Georg Heinzen titlul capitolului meu, în descrierea sa plină de afecţiune, pe jumătate parodică, a vechiului Czernowitz:
Czernowitz, auf halben Weg gelegen zwischen Kiew und Bukarest, Krakau und Odessa, war die heimliches Hauptstadt Europas.[33]
(Czernowitz, la jumătatea drumului dintre Kiev şi Bucureşti, Cracovia şi Odesa, era capitala secretă a Europei.)
Oraşul era locul:
unde trotuarele erau presărate cu trandafiri şi găseai mai multe librării decât brutării. Czernowitz era o veşnică discuţie intelectuală care născocea în fiecare dimineaţă o nouă teorie estetică pe care o respingea până seara. Unde câinii purtau numele zeilor din Olimp, iar găinile scrijeleau versuri din Hölderlin în ţărână.[54]
Cum îndrăzneşte, *cum de îndrăzneşte* oricine să spună vreodată că poligloţii, cosmopoliţii, intelectualii sunt „cetăţeni de niciunde" sau că nu au acea legătură cu teritoriul pe care o simt oamenii „autentici"? Auzisem vag de Celan şi de Ausländer înainte să scriu acest capitol, dar Meerbaum era nouă pentru mine. îmi doresc să fi avut mai mult timp ca să rostească mai multe lucruri şi îmi doresc ca acea cultură unică ce a hrănit-o să fi înflorit mai multă vreme.

Este în continuare dificil să ajungi la Cernăuţi, cu excepţia Kievului, de unde pleacă două trenuri dus-întors de noapte şi există din când în când un zbor. Durează considerabil mai mult timp să vii de la Viena decât dura în 1900. Să treci graniţa la Suceava şi din sudul Bucovinei presupune o aşteptare plicticoasă la anostul punct de frontieră Vadul-Şiret dacă îl treci pe calea ferată sau o coadă lungă la graniţa rutieră. Universitatea are acum o facultate de medicină,
un progres din zilele în care era Universitatea Franz-Joseph, iar în acea secţie limba de predare este engleza (aici nu mai există dezbateri obositoare între diferitele forme de naţionalism). Sentimentul de Cernăuţi ca punct de trecere, loc în care culturile se întâlnesc, revine tiptil. Dacă te plimbi pe bulevardul elegant al oraşului, Olha Kobilianska (tost rierrngasse, ceea ce tace
ca numele actual să fie un exemplu agreabil şi neobişnuit de feminism în denumirile de străzi din Europa Centrală), arată la fel de splendid ca întotdeauna, cu conacele sale grandioase, cafenelele şi instituţiile comunităţilor româneşti şi poloneze, toate restaurate.

Apropierea de graniţa cu România este evidentă în Cernăuţiul modern. Statuia poetului romantic Mihai Eminescu (1850-1889) este împodobită cu coroane galbene şi roşii, depuse de admiratorii poemului său epic „Luceafărul". Ca şi în cazul altor părţi din vestul Ucrainei, istoria complexă creează portiţe de scăpare şi uşi secrete pentru oamenii săi. Mulţi sunt eligibili pentru a primi paşapoarte româneşti pornind de la perioada 1918-1944 şi, prin urmare, capătă dreptul de a locui şi de a munci în UE. Bucovina a fost mai puţin un subiect de îngrijorare în UE decât Moldova, ai cărei cetăţeni apţi de muncă au dobândit paşaport românesc şi au profitat numaidecât de şansă pentru a pleca în Occident. România şi minoritatea românească au fost îngrijorate de impactul politicilor guvernului ucrainean de construcţie naţională şi de Legea educaţiei din 2017, care impunea ca
învăţământul primar să se desfăşoare în limba ucraineană. Dar nu a existat nici o încordare a relaţiilor bilaterale, spre deosebire de Ungaria.

Odată ce regiunea a trecut de la URSS la Ucraina independentă, iar centrul urban din epoca habsburgică a început lent să îşi recapete vitalitatea, oamenii s-au întrebat uneori unde dispăruse statuia Mamei Austria, dar nimeni care ar fi ştiut nu le-a spus şi este destul de posibil ca, după îngrozitoarele tulburări din anii 1940—1946, nici o persoană aflată în viaţă să nu mai fi avut habar de acest lucru. în 2003 a fost redescoperită într-un depozit de sub o bancă, la câţiva metri distanţă de piaţa în care se aflase. îi lipseau capul şi mâna dreaptă, dar altfel era într- o stare bună. în 2006 a fost organizată o expoziţie în care copii ale Mamei Austria trunchiate au fost oferite unor artişti contemporani pentru ca aceştia să le modifice; o copie a căpătat trupul Larei Croft, una a fost tapetată cu materiale publicitare, alta a fost acoperită cu o burqa. Toate se regăsesc în prezent în holul de la intrarea în universitate. Bucăţile lipsă ale statuii nu şi-au făcut încă apariţia, însă chiar şi un secol mai târziu trebuie să existe o oarecare şansă de recuperare a lor. Căutarea Mamei Austria este o metaforă stângace a încercării localnicilor din Cernăuţi de a restabili originea cosmopolită a oraşului, care a fost acoperită de comunism şi de naţionalism, dar acum este ispititor de accesibilă, chiar dacă într-o formă neglijată şi mutilată.
Cernăuţiul, cu moştenirea lăsată de Mama Austria, a strâns laolaltă multe dintre iţele pe care le-am cules în explorarea regiunilor de frontieră ale Europei pe care am întreprins-o. Călătorind, am învătat să iubesc zonele de graniţă nu doar pentru anomaliile stranii ale unor locuri precum Baarle, Clones sau Campione. Regiunile frontalière răstoarnă falsa opoziţie între ceea ce este local şi înrădăcinat şi ceea ce este conectat la liberalism şi cosmopolit. Viaţa lui Robert Schuman, un burghez provincial în viaţă şi politică, s-a întins peste Franţa, Germania şi Luxemburg şi există milioane de oameni ca el, care ştiu unde se află căminul lor, dar nu-şi consideră afilierea naţională mai importantă decât orice. Cernăuţiul este adevărata casă a cosmopolitului local, în aceeaşi măsură ca Luxemburg, Berlin sau Londra.

Mama Austria, în holul de la intrarea în Universitatea Naţională Iuri Fedkovîci din) Cernăuţi, septembrie 2019

Istoria Cernăuţiului dovedeşte că ideea că multiculturalismul ar fi nou în istoria europeană este una caraghioasă; adevăratele inovaţii au fost hotarele în linie dreaptă, epurate etnic, de tipul Liniei Oder-Neisse sau al Liniei Curzon. Ele au existat din cauza escaladării urii şi violenţei de la jumătatea secolului XX din Europa care dusese la o catastrofa. Popoare diferite convieţuiseră – firește, nu întotdeauna confortabil – de mai multă vreme decât trăiseră separat. Un continent viu este în continuă schimbare, aşa cum şi-a imaginat Friedrich Naumann *Mitteleuropa* sa mişunând de viaţă; clasificările rigide şi sterile pe care Hitler şi Stalin le-au impus în Europa şi cu care am trăit decenii întregi nu sunt doar plictisitoare, ci şi letale.

Naţionalismul eliberator, de tipul celui promovat de Herder şi de poeţii şi politicienii începutului veacului al XIX – lea împotriva stăpânirii imperiilor, are latura lui pozitivă. Dar am ajuns să simt şi mai multă aversiune faţă de natura intimidantă a naţionalismului oficial care încearcă să elimine pluralismul care apare atât la periferii, cât şi în marile oraşe cosmopolite. în Polonia şi în Cehia am aflat că naţionalismul şi comunismul nu sunt lucruri opuse, comuniştii fiind capabili să apeleze cu succes, într – o manieră cinică, la naţionalismul popular, îndeosebi în regiunile de frontieră purificate etnic, mobilizând poporul în spatele steagului roşu.

Modul în care Rusia poartă războaie a fost unul genocidal cu mult înaintea aventurilor sângeroase ale lui Puţin în ceea ce el crede că ar fi nişte teritorii imperiale rebele. Dar atitudinea faţă de tratate şi frontiere este şi ea o repudiere radicală a dreptului internaţional şi a înţelegerilor care fac posibilă viaţa civilizată. Războaiele de cucerire, dacă sunt îngăduite, fac din fiecare graniţă de pe Pământ doar o linie provizorie de control înaintea izbucnirii următorului conflict. Anexarea este mult mai gravă în lumea statelor-naţiune decât era în imperiile dinastice de dinainte de 1815, în care nu presupunea o supunere forţată a unui naţionalism în faţa altuia. O parte din scopul cărţii de faţă, cum a evoluat ea în anii dintre 2017 şi 2023, a devenit explicarea răului profund al anexării unui teritoriu şi a faptului că în vremurile moderne ea înseamnă oprimarea, expulzarea sau asasinarea populaţiei locale.

De obicei, pentru omul de la graniţă, schimbarea unui set de asupritori care au majoritate cu altul nu reprezintă cine ştie ce progres. E mai bine ca identitatea naţională să fie concepută drept ceva cetăţenesc şi cuprinzător, nicidecum etnic sau monocultural. După cum spunea Sfântul Ştefan, întemeietorul şi cel mai mare monarh al Ungariei, în urmă cu un mileniu:

Folosul străinilor şi al oaspeţilor este atât de mare, încât li se poate oferi al şaselea loc ca importanţă printre simbolurile regale. (...)
Căci o ţară unită în limbă şi cutume este fragilă şi nevolnică.[55]

Revizuirea frontierelor, chiar şi fără intenţii malefice, este o treabă zadarnică. Nu poate exista o stare ideală a graniţelor naţionale, astfel că merită să rămâi cu ceea ce ai, chiar dacă este nemulţumitor, cum este cazul într-o mult mai mare măsură în Africa decât în Europa. Istoria şi etnia sunt prea alunecoase ca să fie modalităţi valide de definire a graniţelor. Obsesia faţă de vechile frontiere sau doleanţele de natură etnică, direcţie în care guvernele Ungariei şi Rusiei au încercat să-şi influenţeze societăţile, este o cale rapidă pentru a deveni mai trist, mai furios şi mai sărac. Chiar dincolo de graniţa maghiaro – română, în oraşul Oradea, găsim un exemplu de prosperitate şi de progres care-şi îmbrăţişează identitatea multiculturală; decalajul, fără doar şi poate, se va mări cu trecerea anilor.

Privită din perspectiva unor locuri ca Oradea, Luxemburg sau Elveţia, regiunea frontalieră mixtă este mai degrabă un punct forte decât o slăbiciune. Oamenii de la graniţă pot să ofere o modalitate de înţelegere a vecinilor, făcând pace şi comerţ cu ei, nicidecum luptându-se pentru teritoriu. O zonă de frontieră este un loc în care se stabilesc conexiuni şi unde se trasează hotare; problema este echilibrul dintre cele două. O graniţă dură defineşte limitele încrederii; chiar dacă nu putem avea încredere orbeşte, o lume fără încredere este într-adevăr un loc sumbru. Donald Trump a promis în 2016 că o să „construiască un zid mare, mare. Din prima zi,

vom începe să lucrăm la graniţa de sud la un zid de netrecut, fizic, înalt şi frumos.”[56]

Celebrarea de către Trump a virilităţii şi forţei zidurilor de frontieră mi s-a arătat a fi profund sinistră, un semn al mentalităţii fasciste. Zidurile de frontieră nu sunt frumoase; sunt unele dintre cele mai hidoase locuri de pe Pământ. O frontieră dură şi sterilizată creează o miasmă

de nefericire umană în ambele părţi; oameni deznădăjduiţi, un mediu degradat, teamă şi, pretutindeni, violenţă de-abia ţinută în frâu. Maj oritatea celor care apără ideea graniţelor dure le consideră un rău necesar, nicidecum ceva „frumos”.

„Graniţele te fac mai sărac”, după cum mi-a spus fostul prim-ministru ceh. Dar, conştienţi de invazia rusă şi de ideea de „acasă” a Viktoriei Amelina, pesemne că putem spune în schimb că frontierele sunt costisitoare şi trebuie finanţate; trebuie să ne asigurăm că, atunci când ridicăm bariere în faţa statelor şi a popoarelor, merită să facem lucrul ăsta. Uşurinţa cu care britanicii pot să uite că statul lor are o graniţă terestră şi că marea a fost dintotdeauna un spaţiu al schimburilor şi comerţului este un obstacol în calea unei contabilizări lucide a costurilor şi beneficiilor restricţionării vieţii la frontiere. Ţările Europei continentale au fost silite să se confrunte cu lucrul ăsta şi au ales să aibă graniţe deschise una cu cealaltă – chiar dacă cu o reţea pragmatică de cazuri speciale şi de excepţii temporare. Tendinţele politice din numeroase ţări europene au fost în ultima vreme ostile
imigraţiei şi, aşadar, au privit cu suspiciune graniţele deschise. Cu toate acestea, este improbabil ca deceniile de progres şi de integrare din zonele de frontieră să fie răsturnate. Chiar şi la o frontieră atât de problematică şi de fortificată precum cea a Ungariei cu Serbia, politica antimigraţie este combinată cu măsuri pentru atenuarea impactului graniţei asupra vecinilor săi imediati.

Fosta Austriaplatz, Cernăuţi (septembrie 2019)

Acum, când pun capăt cărţii, tânjesc să mă întorc la Cernăuţi, fie pe timp de război, fie pe timp de pace. Vizita mea din septembrie 2019 mi-a produs numeroase amintiri intense. Mă trezesc purtat de gânduri într-un anumit moment petrecut acolo, când toate sentimentele mele dezordonate despre istoria şi cultura locală şi europeană s-au strâns laolaltă pentru mine. Stăteam, copleşit de nostalgie prin procură, în piaţa Soborna, fosta Austriaplatz, între apăsătorul monument din marmură roşie
închinat Soldatului Sovietic Necunoscut şi terasa care dă spre micul parc din mijlocul pieţei. Treptat, muzica mi s-a infiltrat în conştiinţă, o melodie delicată şi din când în când sacadată a lui Chopin, cântată la un singur pian, ca şi cum timpul s – ar fi învălmăşit şi aş fi auzit un fragment acustic din vechiul Czernowitz. Câteva minute mai târziu, un pianist mai puţin antrenat a preluat pianul de la şcoala de muzică de peste stradă, încercând Toccata şi Fuga lui Bach. Bufniturile ameninţătoare m-au scos din reverie şi m-au readus în 2019. Am privit piaţa, stratul de flori din locul în care se găsise cândva Mama Austria şi unde acum se vedeau două steaguri unul lângă celălalt – cel albastru-galben al Ucrainei şi cel albastru cu stele aurii al Europei. Chiar şi o capitală secretă trebuie să-şi arboreze drapelul. Sub aceste steaguri, Cernăuţiul aspiră să se reconecteze cu trecutul său de oraş sofisticat şi să trăiască iarăşi în ambiguitate, alături de celelalte giuvaiere nepreţuite de la graniţele scânteietoare ale Europei.

Mulţumiri

Familia este prima căreia îi sunt îndatorat. Originile acestei cărţi se datorează tatălui meu, Vie Baston, şi mamei mele, Jill Baston, care mi
au încurajat interesul pentru călătorii de la o vârstă fragedă. Cum am scris în Introducere, m-au purtat peste prima mea frontieră terestră în 1984. Ei şi sora mea, Ros Baston, au îndurat o lungă călătorie cu autocarul prin Europa, deoarece au crezut, pe bună dreptate, că o să-mi stârnească imaginaţia. De atunci, m-au susţinut şi m-au încurajat. Hannah Nicholson, soţia mea, a trăit alături de această carte – şi de mormanele cu alte cărţi pe care le-am consultat acasă – vreme de cinci ani, deşi uneori trebuie să i se fi părut o perioadă mai lungă.

Doi prieteni merită mulţumiri speciale. Samantha Sharp m-a încurajat constant să trec la treabă, a avut încredere în proiect, a pus întrebări inteligente şi mi-a oferit mult ajutor preţios în cercetare. Mintea ei vie şi curiozitatea ei nesfârşită despre lumea noastră mi-au dat o idee despre cum va fi cititorul acestei cărţi. Donna Sharpe a fost împreună cu „Das Buch” încă de la începuturi şi a citit numeroase secţiuni în ciornă pe măsură ce acestea s-au conturat treptat, cu ochiul ei de scenarist vigilent la pasajele plicticoase şi imperfecte şi la opusele acestora. Cartea n-ar fi fost ceea ce este fără Donna şi Samantha.

Câteva dintre călătoriile mele au fost înseninate pe parcurs de compania altor oameni. Am mers la drum pe şosea şi pe calea ferată împreună cu Jon Worth în cel puţin cinci zone frontalière, unele făcând parte din proiectul lui #CrossBorderRail prin care încurajează un transport public mai bun în regiunile de graniţă.

Hannah Nicholson, pe lângă faptul că m-a suportat ani la rând, a venit la *Dreiländereck*-ul germano-polonezo-ceh şi a realizat interviuri în limba germană. Mi-am unit forţele cu

Frantisek Konstantinovic în Slovacia şi în Polonia – asumându-mi riscul ca un străin de pe Twitter să-mi devină amic – şi am fost răsplătit cu asupra de măsură prin împărtăşirea cunoştinţelor şi companiei sale. Tanweer Aii şi Eva Kellnerovâ mi-au fost nişte prieteni de nădejde în Praga, prezentându-mi Cehii Eminenţi şi oameni care aveau poveşti de spus. Ben Rawlings m-a găzduit la Nicosia. Étienne şi Barbara Augris şi colegii lui Étienne – în special Marie-France Takir – mi-au arătat Meurthe-et- Moselle şi Vosgii, iar Étienne m-a condus într-un pelerinaj la Verdun pe care nu-l voi uita niciodată. Malgosia Szpara mi-a prezentat împrejurimile misterioase din Walbrzych şi am legat o amiciţie strânsă pornind de la dragostea noastră comună pentru Bebok, ocrotitorul feroce al dealurilor din Silezia. Joanna Lamparska m-a purtat prin latura întunecată a Sileziei.

Sunt recunoscător Poliţiei de Frontieră Finlandeze, îndeosebi colonelului Kimmo Elomaa, şi Poliţiei şi Gărzii de Frontieră Estoniene, mai ales lui Ilmar Kahro din Tallinn şi acelor ofiţeri din întreaga ţară care mi-au pus la dispoziţie timpul şi cunoştinţele lor. De asemenea, aprecierile mele pentru grănicerii maghiari şi sârbi de la Kübekhaza. Le mulţumesc totodată organizatorilor şi vorbitorilor de la conferinţa din ianuarie 2023
organizată de Comisia Europeană la Bruxelles pe tema Pieţelor Forţei de Muncă Transfrontalière Dinamice.

Numeroşi oameni au fost generoşi cu timpul şi poveştile lor. în Helsinki, Essi Lindstedt White, Maria Mekri şi Mikko Veinonen; în Baarle, Willem van Gool şi Ad van Boxei; în Croaţia, Marko Rakar şi Nada Jovanovic; în Irlanda de Nord, Fergal Barr şi Paul Smyth; în Basel, Tina Lawton şi Julien de Salaberry; Étienne Augris în Nancy; în Praga, Vladimír Spidla, Un Ceh Eminent, Petr Strabawa, Tereza Vavrova, Antikomplex şi Institutul pentru Studierea Regimurilor Totalitare; în Varşovia, Pawel Markiewicz; în Berlin, Matthew Tempest, Bridget Heal şi Rose Sharpé; în Frankfurt pe Oder, Jeannette Wheatley; în Guben, Rurik von Hagens; în Ostritz, ducând lupta cea dreaptă împotriva naziştilor, Michael Schlitt; în Budapesta, Tamas Ibolya şi Viktória Serdült; în Húst, Ze'ev, custode al sinagogii; în Cernăuţi, Halia Marcenko; în privinţa României, Chris Terry-Enescu şi Craig Turp-Balasz. Viktória Amelina, pe care n-am cunoscut-o niciodată, a luminat această carte cu înţelepciunea ei.

Pentru sprijinul din partea oamenilor care au călcat graniţele şi au scris despre ele înaintea mea, de la sfaturi oferite cu generozitate la câteva cuvinte care mi-au bucurat inima: Jonn Elledge, Alexandra von Tunzelmann, Timothy Garton Ash, Tim Marshall, Philippe Sands şi Garrett Carr. Mentorul meu, sir Anthony Seldon, autor al *The Path of Peace,* care urmează un periplu
de-a lungul cicatricii lăsate de frontul de vest, îşi va observa influenţa în paginile de faţă. Celălalt mentor al meu, sir Dávid Butler (1924-2022), spre marea mea tristeţe, nu va mai putea s-o facă.

Pentru că au citit secţiuni din ciornă şi m-au scutit de greşeli şi stângăcii, le sunt recunoscător mai multor persoane pomenite mai sus, îndeosebi lui Jill Baston, Donna Sharpé şi Guy Rowlands, şi de asemenea neobositilor Steven Seegel, Tony Thorne, Jonathan Bousfield, Tanweer Aii, Nicholas Blincoe, Claire Bisdorff, Matthew Happold, Gary Gibbon, Viktória Serdült, Aliona Halivco şi Ben Tallis. Orice erori şi stângăcii rămase, fireşte, îmi aparţin.

Această carte a fost scrisă în epoca reţelelor sociale. Mi-am expus multe dintre călătorii şi gânduri online pe Twitter, pe contul @BastonBorders, şi am simţit că fac parte (în majoritatea timpului) dintr-o comunitate caldă care mă apreciază. Mi-a creat conexiuni şi mi-a făcut cunoştinţă cu oameni şi cu perspective cu care altfel n-aş fi avut ocazia să interacţionez. Le sunt recunoscător tuturor celor care m-au încurajat, m-au atenţionat şi m-au povăţuit, indiferent că ne-am întâlnit faţă în faţă sau nu în timpul scrierii cărţii. în momentul finalizării cărţii, existau peste 2 500 de oameni care ascultau ceea ce aveam de zis şi probabil că urmăream vreo 1 000 (pe două conturi Twitter) pentru informaţii legate de graniţele europene. N-aş avea cum să nu uit unii prieteni dacă aş încerca să îi enumăr pe cei care mi-au oferit ceva
special, aşa că nu vreau să supăr pe nimeni altcineva, însă le mulţumesc lui: Patrice Dabrowski, Grant Harward, Christopher Lash, Uilliam Blacker, Nick Short, John Paul Newman, Anna Tuckett, Christopher Guyver, Philip Blood, Dustin Du Cane, Nancy Wingfield, Arnold Platón, Ştefan Czarniecki, Will Mawhood, Bogdan Mateescu, Gabriele Paleari, Lucy Coatman, Katja Hoyer, Giovanni Vale şi echipei *Hidden Europe.*

Bibliotecile, muzeele şi atelierele de lucru joacă toate un rol în viaţa unui scriitor. Această carte a fost scrisă în numeroase locuri, inclusiv în British Library, Royal Society of Arts, Grand Café din Cernăuţi, Café Wien din Sibiu şi HomeWork din Southfields, Londra, care a fost un sediu prietenos dincolo de râu.

Agentul meu, Tom Killingbeck de la A.M. Heath Literary Agency, mi – a fost un aliat indispensabil în modelarea cărţii de faţă. Rolul pe care agenţii îl joacă în negocierea contractelor este relativ bine cunoscut, dar Tom a făcut mult mai multe lucruri pentru mine şi pentru această carte. M-a ajutat să-mi cizelez şi să-mi structurez gândurile, oferindu – mi încuraj ări nepreţuite şi susţinere practică şi morală.

Kirty Topiwala de la Hodder & Stoughton şi-a asumat un risc în privinţa mea, ca scriitor care a schimbat domeniul de la politica electorală la istorie şi frontiere, susţinându-mă, având o atitudine constructivă şi fiind un redactor extrem de priceput şi de sensibil. Colegele ei Naomi Morris Omori şi Juliet Brightmore au
contribuit la rândul lor la forma finală a cărţii, cum a făcut şi minunata corectoare Jenni Davis, în publicitate, Louise Court, Olivia French şi colegele lor s-au asigurat că oamenii află despre *O istorie a Europei văzută de la hotarele sale.*

Ultimele luni de redactare n-au fost deloc simple, din cauza pierderii stimatului meu socru, Hugh Nicholson, în aprilie, precum şi a deteriorării stării mele de sănătate. în iunie am fost diagnosticat cu o afecţiune neurologică numită fistulă arteriovenoasă durală (dAVF), care şi – a pus amprenta asupra energiei şi a capacităţii mele de concentrare în timp ce finalizam şi redactam cartea; nu pot decât să le aduc un omagiu oamenilor pricepuţi, grijulii şi prost plătiţi de la National Hospital for Neurology and Neurosurgery şi de la Royal National Throat, Nose and Ear Hospital.

Credite fotografice

Majoritatea fotografiilor provin din colecţia autorului

Surse suplimentare:

Alamy Stock Photo: 47/The Print Collector, 225/Keith Corrigan. CCI/Shutterstock: 234. © Lorenz Kienzle: 163. Domeniu public: 95, 142 sus, 157, 232 şi 258/Wikimedia Commons.

Note

Partea întâi

1 Citat în Diarmid Ferriter, *The Border* (Profile Books, 2019), p. 141.
2 Marc Geagan, *Bordertown Blues* (Stracomer Press, 2015), pp. 70—73.
3 Richard Blanke, *Orphans of Versailles* (University of Kentucky Press, 1993), pp. 32—60.
4 După cum este menţionat în Terence Dooley, *Burning the Big House* (Yale University Press, 2023), p. 169.
5 Citat din Gina Sigillito, *The Daughters of Maeve* (New York: Kensington Publishing, 2007), p. 87.
6 www.dib.ie/biography/fox-william-billy-a3348; „William (Billy) Fox", de Patrick Maume şi Diarmaid Ferriter, în *Dictionary of Irish Biography.*
7 Interviu cu John Bruton luat de Aaron McElroy pentru postul de radio Northern Sound, 16 martie 2018; www.northernsound.ie/podcasts/the-wider-view/hear- former-taoiseach-john-bruton-remembers-senator- billy-fox-134321, accesat pe 4 iulie 2023.
8 www.irishtimes.com/news/politics/oireachtas/call-for- leinster-house-memorial-to-courageous-senator-killed- by-ira-1.4509057
9 Instalaţia de la Muzeul Memorial Alsacia-Moselle, Schirmeck, Alsacia, văzută în mai 2019.
10 Mark Mazower, *Hitler's Empire* (Allen Lane, 2008), pp. 108-109.
11 Margaret Lambert, *The Saar* (Faber & Faber, 1934), pp. 213,259.
12 Ibid., p. 268.
13 Interviu cu Catherine Hanly pentru site-ul de internet *Hot Dinners:* www.hot-dinners.com/Gastroblog/Interviews/my-hot-dinners- howard-marks-picks-his-favourite-restaurants, accesat pe 19 iulie 2023.
14 Howard Marks, *Mr. Nice* (Seeker & Warburg, 1996).
15 Scenariul filmului *The Third Man* (1949).
16 Anthony Seldon, *The Path of Peace* (Atlantic, 2022), pp. 15—17.
17 Carl Zuckmayer, *A Part of Myself* (Seeker & Warburg, 1970), traducere în limba engleză de Richard şi Clara Winston, p. 63; ediţia originală în limba germană, 1966.
18 Ibid., p. 71. O placă din gara Feldkirch comemorează evenimentele din martie 1938 şi toate celelalte utilizări inumane la care fusese supusă calea ferată.
19 Interviu cu Ernst Kamm (1997), expus la Muzeul Evreiesc din Hohenems.
20 Citat din Yad Vashem despre Paul Griininger; www.yadvashem.org/righteous/stories/grueninger.html, accesat pe 5 august 2019.
21 https://www.swissinfo.ch/eng/jewish-refugee-policy_-the-boat-is-full---75-years-later/43531288, accesat pe 5 august 2019.

Partea a doua

1 Robert Gerwarth, *The Vanquished: Why the First World War Failed to End 1917-23* (Penguin, 2017).
2 Rachel King, „Whose Amber?", edoc.hu- berlin.de/bitstream/handle/18452/8206/king.pdf?sequence=l &isAllowed=y
3 Ibid., pp. 3-4.
4 Immanuel Kant, *Anthropology from a Pragmatic Point of View* (1798), traducere de Robert B. Louden pentru ediţia Cambridge University Press (2006), Prefaţă, p. 4.
5 A se vedea Patten, Alan, „«The Most Natural State»: Herder and Nationalism", *History of Political Thought* 51.4 (2010): pp. 657-689.
6 LG. Herder, *Outlines of a philosophy of the history of man,* trad.T. Churchill (1800), p. 53.
7 Ibid., p. 413.
8 A se vedea Patten, p. 37, pentru o explorare a argumentului lui Herder.
9 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Cornell University Press, 1983), p. 2.
10 *Kaliningradskaia Pravda,* 30 aprilie 1949.
11 Catherine Scott-Clark şi Adrian Levy, The *Amber Room* (Atlantic, 2005).
12 Anne Applebaum, *Between East and West* (Pan Macmillan, 1994), p. 23.
13 sobor-kaliningrad.ru/en/content/40
14 www.csmonitor.eom/World/Europe/2015/0726/Living- on-Prussia-s-ruins-Kaliningraders-embrace-Germanic- past
15 www. dw. com/en/row- over-traitor- german – philosopher-kant-riles-russian-hometown/a-46587360
16 Robert Service, *Russia: Experiment with a People* (Macmillan, 2002), p. 273.
17 Winston Churchill, „Sinews of Peace", discurs susţinut la Fulton, Missouri, 5 martie 1946. Pentru textul integral, a se vedea de pildă transcrierea Arhivelor Naţionale disponibilă la www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/cold- war-on-file/iron-curtain-speech
18 Churchill, „Sinews of Peace", op. cit.
19 John Quincy Adams, *Betters on Silesia,* Silesian Museum, 2019, publicată iniţial în 1800, pp. 10—11/30.
20 Tim Planning, *Frederick The Great* (Allen Lane, 2015).
21 Din memoriile unui soldat publicate în 1793, citat în Planning, p. 230.
22 www.vfdgKustrins.de/texts/kk-back.html
23 J.Q. Adams, pp. 10-11/30.
24 „Man darf nicht warten, bis der Freiheitskampf Landesverrat gennant wird. Man muss den rollende Schneebai zertreten. Die Lawine hält keiner mehr auf." Citatul îi aparţine lui Erich Kästner (1899—1974), autorul antinazist al romanului *Emil şi detectivii.*
25 A se vedea, de pildă, https: / / www. alj azeera. com/news/ 2018/04/ german – town – alert – neo – nazi – festival – counter – events – held – 180421200541064.html
26 A se vedea, de pildă, https://www.welt.de/politik/deutschland/articlel7317693; Festival -în-Ostritz- Sind -Bands-fuer- die-nicht -nur-der- Dorfnazi – kommt. html
27 Interviu cu Michael Schlitt, 10 octombrie 2019.
28 Interviu cu Michael Schlitt, 10 octombrie 2019.
29 Sebastian Siebei-Achenbach, *Lower Silesia from Nazi Germany to Communist Poland*

(Springer, 1994), p. 87.
30 John Quincy Adams, *Letters on Silesia,* Silesian Museum, 2019, publicată initial în 1800, p. 14 în original, p. 34 în ediţia de muzeu.
31 Anon. Editor, *Nie Vergessene Heimat* (Hamburg: Verlag Johannes Thordsen, 1950), p. 144. Original: „Neumark und Niederlausitz – brandenburgisches Land, von dem gesungen worden ist: Wiesen, Wasser, Sand, das ist des Märkers Land, und die Grüne Heide, das ist seine Freude. Das Verlorens mag immer glänzender în der Erinnerung stehen, als es în Wirklichkeit war." Traducere a autorului.
32 Gând Adams a vizitat regiunea, existau ateliere de suflare a sticlei în ambele părţi ale postului de frontieră, cam la fel cum prăvăliile cu suveniruri şi cu articole de artizanat se înşiruie în apropierea multor graniţe din zilele noastre; pp. 78-80 după vechea numerotare, pp. 106-109 după ediţia de muzeu.
33 Adams, pp. 47, 111, în original, pp. 68, 142, în ediţia de muzeu.
34 www.rozhlas.cz/toulky/vysila_praha/_zprava/141284 prin en.wikipedia.org/wiki/Northern_Moravia_witch_trials
35 Norman Davies şi Roger Moorhouse, *Microcosm: A Portrait of a Central European City* (Jonathan Cape, 2002), p. 190.
36 Julius Ruff, *Violence în Early Modern Europe 1500-1800* (Cambridge University Press 2001), pp. 21-22.
37 vomanomalous.blogspot.com/2014/10/1673-original – frankensteins-monster.html
38 https://dolnyslask.travel/kompleks-riese/?lang=en (accesat pe 14 decembrie 2023) şi secţiunile tunelurilor de sub castelul Ksi^z care au fost deschise pentru vizitatori în 2018.

Partea a treia

Naumann, *Central Europe* (ediţia din 1916), p. 65.
2 Intitulată şi *Un Occident răpit.* A fost publicată în traducere în limba engleză (Edmund White) în *New York Review of Books,* vol. 31, nr. 7, 26 aprilie 1984.
3 Keiron Pirn, *Endless Elight: The Life of Joseph Roth* (Granta, 2022), p. 100.
4 Sir Walter Runciman, lord Runciman de Doxford din 1937.
5 Jonathan Wallace, „The Political Career of Sir Walter Runciman". Teză de doctorat, University of Newcastle, 1995, p. 393.
6 Ibid., p. 402.
7 *Encyclopaedia Judaica,* „Cheb", pp. 585—586. Politicianul pangerman antisemit Georg Schönerer reprezenta Egerül în Reichstagul austriac înainte de 1907.
8 Mazower, *Hitler's Empire* (2009), pp. 59, 586-587.
9 Ibid., p. 56.
10 R.M. Douglas, *Orderly and Humane* (Yale University Press, 2012), descrie procesul în detaliu.
11 Citat din Glassheim, p. 167.
12 *Guardian, 2*6 noiembrie 2016, „The Czechs and Germans trying to deal with the ghosts of the past", de Robert Tait.
13 Interviu cu Tereza Vavrova, 26 februarie 2019.
14 *Daily Telegraph,* 8 august 2012, „Soviet era ruse that tricked «escapees» into thinking they had fled Czechoslovakia", de Matthew Day.
15 Eagle Glassheim, *Cleansing the Czechoslovak Borders* (Pittsburgh University Press, 2016). Capitolul 5 concentrează povestea oraşului Most.
16 Glassheim, p. 121.
17 J ózsef Borbély, *Breakthrough/Áttörés: Páneurópai Piknik,* 1989 (Ad-art, Győr, 1999), p. 22.
18 Ibid., p. 24.
19 Ibid., p. 4.
20 Ibid., p. 35.
21 Ibid., p. 38.
22 Kundera, *The Kidnapped West,* op. cit.
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34

Annual Report (2022). VW Slovacia, p. 22, prin intermediul https:/ / sk.volkswagen.sk/en/company/facts-and- figures.html

Chrena spune anecdota pe site-ul de internet Iron Curtain Stories (Poveşti ale Cortinei de Fier) www.ironcurtainstories.eu/?lc=en&id=854&rt=37

Tony Thorne, *Countess Dracula* (Bloomsbury, 1997); Aleksandra Bartosiewicz „Elisabeth Báthory: A True Story", *Przeglgd Nauk Historycznych* 17(3), decembrie 2018; Ronan O'Connell, „The bloody tale of Hungary's serial killer countess", *National Geographic,* 21 octombrie 2022.

www.pewresearch.org/global/2020/02/09/nato-seen- favorably-across-member-states/# are-there-parts-of- neighboring-countries-that-really-belong-to-us. Grecia, Bulgaria şi Turcia aveau şi ele majorităţi în favoarea iredentismului, în vreme ce Polonia şi Slovacia prezentau pluralităţi. Cei din Regatul Unit erau relativ mulţumiţi, 72% negând că ar exista părţi ale ţării guvernate de altcineva şi 23% susţinând contrariul.

R.W. Seton-Watson, *Treaty Revision and The Hungarian Frontiers Eyre & Spottiswoode,* 1934, p. 52.

Lord Rothermere, *My Campaign for Hungary* (Eyre & Spottiswoode, 1939), Capitolul 11.

Ibid., p. 140.

Traducere preluată din cartea lui Balazs Ablonczy, *Pál Teleki (1879-1941): The Life of a Controversial Hungarian Politician.*

www.rferl.org/ a/hungary-serbia-Orbán -fidesz- no-bid – contract-investigation/31994585.html, accesat pe 17 martie 2023; Raport Final al Misiunilor Observatorilor Electorali ODIHR, 3 aprilie 2022, pp. 15—17, 37: https:/ / www. osce, org/files/f/documents/2/ 6Z523568.pdf, accesat pe 5 ianuarie 2024.

OSCE, raport ODIHR, op. cit., p. 20.

hungarytoday.hu/hungarian-borders-commissioner- diaspora-interview-peter-szilagyi/, accesat pe 18 martie 2023.

Luiza Ilié şi Gergely Szakács, „Romania quietly catches up with richer neighbours, helped by EU cash", Reuters Europe online, 9 ianuarie 2023.

35 www.euronews.com/2017 /ll/ 23/hungarian-mayor- the – Orbán – government – needs – an-enemy

36 www.ironcurtainproject.eu/en/stories/ the-return-of – barbed-wire/

37 Branimir Anzulovic, *Heavenly Serbia: From Myth to Genocide* (New York University Press, 1999).

38 Jasmin Mujanovic, „The Balkan Roots of the Far Right's «Great Replacement» Theory", *New Lines Magazine,* 12 martie 2021.

39 Muzeul Holocaustului din Statele Unite, 23 august 2016; www.ushmm.org/information/press/press - releases/museum-condemns – conferring – of-hungarian- or der – of- merit – to – z soit – bay er

Partea a patra

1 Victoria Amelina, „Expanding the Boundaries of Home: a Story for Us All"; www.iwpcollections.org/victoria- amelina, accesat pe 13 iulie 2023.

2 http:/ / en.kremlin.ru/events/president/news/66181, accesat pe 9 iulie 2023.

3 Timothy Snyder, *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin* (Vintage, 2011), p. 319.

4 Rory Finnin, „Why Crimea is the Key to Peace în Ukraine", Politico, 13 ianuarie 2023; https://www. politico, com/news/magazine/2 02 3/01 /13/pt ukraine-Crimea-putin-0007774 6

5 Au existat câteva cazuri în care naţionalitatea s-a schimbat, dar acestea au fost nişte anomalii. Pentru majoritatea oamenilor, a fost o definire fixă. A se vedea Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question în the New Europe* (Cambridge University Press, 1996).

6 Discurs al preşedintelui Zelenski în faţa Radei Supreme a Ucrainei, 22 mai 2022, în prezenţa preşedintelui Duda al Poloniei, www.president.gov.ua/en/news/vistup- prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-pid-chas-sp-75261, accesat pe 2 aprilie 2023.

7 https://podroze.onet.pl/polska/podkarpackie/pociag-z-przemysla-doustrzyk-dolnych-i-zagorza-przez-teren- Zsrr-historia-trasa/he4rvwt, Dawid Smolorz, 22 noiembrie 2019.

8 Patrice Dabrowski, *The Carpathians: Discovering the Highlands of Poland and Ukraine* (Cornell University Press, 2019), pp. 168-181.

9 Alexander Watson, *The Fortress* (Allen Lane, 2019), pp. 117-119.

10 Serbii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine* (Penguin, 2016), pp. 236—237.

11 Timothy Snyder, *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin* (Vintage, 2011).

12 Plokhy, p. 281.

13 Christopher Lash, *Moving West: The Transfer of Eastern Poles to Post-Yalta Poland, Urban Reconstruction and Post-war Relief 1944—8,* Universitatea din Manchester, teză de doctorat, 2010, p. 51.

14 Ibid., p. 57.

15 Tarek Cyril Amar, *The Paradox of Ukrainian L'viv* (Cornell University Press, 2019), pp. 163—173.

16 https://notesfrompoland.com/2022/ll/17/fulfilling- osadczuks-dreampolish-ukrainian-reconciliation/, Samuel Tchorek-Bentall

17 www.rferl.org/a/1068362.html; „Analysis: Ukraine, Poland Seek Reconciliation Over Grisly History", *RFE/RL,* 12 mai 2006, de Jan Maksymiuk, accesat pe 2 aprilie 2023. ?ace- .

18 Tatiana Zhurzenko, „Memory Wars and Reconciliation în the Ukrainian-Polish borderlands", în *History, Memory and Politics în Central and Eastern Europe: Memory Games* (Palgrave, 2013) pp. 187—188.

19 „WW2 massacre of Poles by Ukrainians must be called genocide, says head of Polish church", *Notes from Poland,* 7 iulie 2023.

20 Ben Tallis, *Identities, Borderscapes, Orders* (Springer, 2023), Capitolul 2.

21 Ibid., Capitolul 4.

22 Bernard Wasserstein, *A Small Town în Ukraine* (Allen Lane, 2023), se referă la acest orăşel de graniţă.

23 Discurs al preşedintelui Zelenski în faţa Radei Supreme a Ucrainei, 22 mai 2022, în prezenţa preşedintelui Duda al Poloniei, https: / / www.president.gov.ua/en/news/vistup- prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-pidchas- sp-75261, accesat pe 2 aprilie 2023.

24 Norman Davies, *Vanished Kingdoms* (Allen Lane, 2011).

25 Paul Robert Magocsi, *With Their Backs to the Mountains* (Budapest: Central European University Press, 2015), p. 45.

26 Ghid Baedeker, *Austria,* 1896, p. 364.

27 Despre Julia Warhola: www. warhola. com/ andy smother. html

28 Paul Robert Magocsi, „The Fellow Who Made Himself President of a European Republic", *Nationalities Papers* (2021) 49:5, pp. 838-854, www.cambridge.org/core/journals/nationalise s- papers/article/fellow-who-made-himself-president-of- a-european-republic-gregory-ignatius-zhatkovych/84CDFF05C5EC12F881F300352F99CC0B/s

29 Karel Capek, *Talks with TG. Masaryk* (North Haven, CT: Catbird Press, 1995), p. 233. Publicată initial în cehă şi engleză în anii 1930. Traducere în limba engleză de Dora Round şi Michael Helm.

30 Magocsi (2021), pp. 841—842. Locul în care se află în prezent copia clopotului nu este clar.
31 Robert Winch, *Republic for a Day* (Robert Hale, 1939), p. 138.
32 George Kennan, *From Prague After Munich: Diplomatic Papers 1938 40* (Princeton University Press, 1968), p. 63.
33 Kennan, p. 89.
34 Davies, p. 631; Kennan, p. 90.
35 Norman Davies, *Vanished Kingdoms: The History of Half-Forgotten Europe* (Penguin, 2011), pp. 621—634.
36 Winch, pp. 25, 171—172.
37 Site-ul de internet http://shtetlroutes.eu/en/khust- putvnik a reprezentat o sursă preţioasă referitoare la istoria comunităţii evreieşti din Hust.
38 Winch, p. 12.
39 Magocsi (2015), p. 43.
40 Judit Toth, „The Curious Case of Hungary", GLOBALCIT, ianuarie 2018; http://globalcit.eu/the- curious-case-of-hungary-why-the-naturalisation-rate- does-not-always-show-how-inclusive-a-country-is
41 Jeroen van Drunen, *„A Sanguine Bunch": Regional Identification în Habsburg Bukovina, 1774-1919*
(Amsterdam: Pegasus, 2015), p. 592.
42 Cifre din recensământul din 1910.
43 David Rechter, *Becoming Habsburg* (Liverpool University Press, 2013), pp. 4—5.
44 Van Drunen, p. 606.
45 Van Drunen, p. 595.
46 Pentru Hackmann, a se vedea www.bukowina- portal.de/de/ct/102-Eugen-Hackmann
47 Gregor von Rezzori, *Memoirs of an Anti-Semite* (Picador, 2002), pp. 6-7. Originalul în limba germană a fost publicat prima oară în 1979. Traducerea în limba engleză de aici îi aparţine lui Joachim Neugroschel, pentru ediţia Penguin din 1981.
harq^(j^|^gkf) Bucovina, instalaţie.
49 Muzeul de Istorie şi Cultură a Evreilor din Bucovina, instalaţie.
50 Cu mulţumiri pentru Halia Marcenko pentru împărtăşirea poveştii remarcabilului Zalozetski.
51 A se vedea, de pildă, Svetlana Frunchak, *The Making of Soviet Chernivtsi: National „Re-unification" World War II and the Fate of Jewish Czernowitz în Post-war Ukraine,* teză depusă la Universitatea din Toronto, 2014.
52 Vladislav Davidzon, „Everything is regurgitated", *Tabiet,* 28 noiembrie 2012.
53 *Rheinischer Merkur,* 1 februarie 1991, citând Cernăuţi din Bucovina — unde au trăit oameni şi cărţi (czernowitz.de)
54 „Wo die Bürgersteige mit Rosensträussen gefegt wurden und es mehr Buchhandlungen gab als Backereien. Czernowitz, das war ein immerwährender intellektueller Diskurs, der jeden Morgen eine neue ästhetische Theorie erfand, die am Abend schon wieder verworfen war. Wo die Hunde die Namen olympischer Götter trugen und die Hühner Hölderlin-Verse în den Boden kratzten. „ Din Marion Tauschwitz, *Selma Merbaum — Ich habe keine Zeit gehabt zuende zu schreiben: Biografie und Gedichte* (Klampen – Verlag, 2014), introducere. Traducere a autorului.
55 Citat din Benedict Anderson, *Imagined Communities,* 1983, p. 104.
5 6 *Washington Post,* 31 august 2016. www.washingtonpost.com/video/politics/trump-says- he-will-build-impenetrable-physical-tall-powerful- beautiful-border/2016/08/31/34eceacc-6fb6-1 le6- 993f-73c693a89820_video.html
Cuvânt latinesc care a dat naştere cuvântului „limită".
Conform Tratatului anglo-irlandez din 1921, întreaga Irlandă urma să devină Stat Liber, iar Parlamentul existent al Irlandei de Nord a primit dreptul pentru teritoriul celor şase comitate de a se separa de Statul Liber, drept pe care, după cum toată lumea se aştepta, şi l-a exercitat la o zi după transferul puterii juridice a Regatului Unit către guvernul provizoriu al Irlandei.
Murphy a fost încarcerat în Irlanda din 2016 până în 2018 pentru evaziune fiscală.
De aici şi forma bizară a departamentelor Meurthe-et- Moselle şi Territoire de Belfort, bucăţile din Alsacia- Lorena care rămăseseră în Franţa în 1871.
Din punct de vedere juridic, sistemul intern de paşapoarte înseamnă că China nu este o zonă de liberă circulaţie, chiar dacă, în practică, există o circulaţie neautorizată între provincii.
Mai există două exclave în zonele rurale, câte una de fiecare parte a frontierei principale. Geografii tind să prefere termenul „cxclavă", fiind mai descriptiv, dar „enclavă" este mai popular în Baarle. Voi oscila între cele două variante.
Cu excepţia unor locuri cum ar fi estul Ucrainei şi nordul Ciprului, unde o zonă se află sub ocupaţie.
Serviciul feroviar Allegro dintre Helsinki şi Sankt – Petersburg a fost întrerupt în primăvara lui 2022, ca urmare a atacului rusesc asupra Ucrainei.
Friedrich cel Mare şi-a atribuit titlul de „rege al Prusiei" în 1772.
Sursele poloneze oferă dovezi care arată că votul a fost gestionat părtinitor şi că militanţii propolonezi au avut parte de acţiuni de intimidare, dar prezenţa la vot a fost ridicată (oficial, 87%), iar rezultatul a fost un 98% aproape unanim pentru Germania în zona Allenstein.
Celălalt detaliu pedant care poate fi pomenit în privinţa discursului lui Churchill este că, aşa cum am cunoscut-o înainte de 1989, Cortina de Fier întâlnea Marea Baltică la Travemünde, portul de mare adâncime al oraşului Lübeck, aflat la aproape 300 de kilometri mai la vest. La vremea în care vorbea Churchill, Germania era împărţită doar în zone de ocupaţie de cele patru puteri şi nu se transformase încă în cele două ţări care aparţineau unor alianţe opuse; să fi admis o Cortină de Fier la Lübeck, nu la Stettin, ar fi fost nechibzuit din punct de vedere diplomatic în 1946.
Numele german a fost în perioada finală Schneekoppe, care a început ca o denumire neoficială pentru ceea ce era cunoscut drept Riesenkoppe, „Capul Gigantului".
Sursele de inspiraţie pentru Frankenstein sunt o chestiune aprig dezbătută a studiilor literare; Shelley a sintetizat şi s-a bazat pe un amestec bogat de mituri, reprezentări imagistice şi istorie, adăugând perspectiva ei despre supremaţia din ce în ce mai intensă a ştiinţei omeneşti asupra naturii şi a vieţii în sine.

Vorbind despre schimbările de nume, putem menţiona că Boris Karloff era un englez pe care-l chema William Henry Pratt. Şi-a ales acest numele înaintea interpretării rolului său emblematic de monstru, din 1931. Bela Lugosi, pe de altă parte, era cu adevărat un central- european dintr-o zonă de frontieră — un maghiar din oraşul Lugoj, care se află azi în România.

Pentru romancierul ceh Milan Kundera (1929-2023), evreii din Europa Centrală „au fost liantul ei intelectual, o versiune condensată a spiritului său, creatori ai unităţii sale spirituale”.

Faptul că numele ţării este el însuşi un pic neclar ar trebui să ne spună ceva. în 2016, ministrul de externe a anunţat că forma neobişnuită dinainte, „Cehia”, era versiunea preferată în limba engleză, după ce „Republica Cehă” devenise anterior standard din 1993. Era o anomalie prin faptul că, dacă această logică ar fi fost urmată cu consecvenţă, am fi vorbit şi despre „Republica Slovacă”, ba chiar şi despre „Republica Franceză”. Mai mult decât

atât, termenul „Ceske” poate fi tradus în funcţie de context prin ,,naţiunea cehă” sau, mai ales în cazul toponimelor, prin regiunea geografică a BoemieL Boemia este partea vestică a Cehiei care îşi are centrul la Praga; Moravia este secţiunea estică cu centrul la Brno. Tara mai t J

include şi un pic din Silezia.

Politicienii cehoslovaci au încercat să creeze o piaţă comună central-europeană în 1936, dar n-au avut succes.

Conform recensământului din 1930; a se observa că recensămintele erau utilizate drept instrument politic/etnografic în statele şi imperiile mixte din Europa Centrală şi de Est, iar scara va fi ajustată pentru a creşte la maximum numărul celor înregistraţi drept cehi (51%) sau slovaci (16%).

Literal, ,,N-avem nevoie de Moş Crăciun, / îl avem pe Runciman!” (în 1b. germ., în orig.)

Frank a fost executat pentru crimele sale de guvernul cehoslovac reinstalat în 1946. Henlein a îndeplinit o serie de roluri minore. A fost capturat de americani şi s-a sinucis la Plzeh în mai 1945.

Era comunistă a însemnat un schimb cultural între

Cehoslovacia şi Vietnam, membre ale blocului sovietic. Berarii cehi au dat o mână de ajutor la producţia vietnameză de bere, de pildă. Multe dintre magazinaşele şi restaurantele „chinezeşti” din Cehia sunt administrate de familii vietnameze.

Citatul exact variază; graniţa este uneori localizată pe Land strasse.

Otto a renunţat oficial la orice pretenţie la tron în mai 1961, declarându-se un cetăţean loial al Republicii.

Pe 26 iunie 1963, preşedintele Kennedy a susţinut un discurs la un miting din Berlinul Occidental, declarând: „Astăzi, în lumea libertăţii, cea mai mândră laudă este «Ich bin ein Berliner!»„

Carnuntum a avut o semnificaţie simbolică pentru extrema dreaptă ezoterică germană; ocultistul pangerman Guido von List (1848-1919) l-a plasat în centrul primului său roman.

Mitul a mai fost utilizat şi în propaganda antisemită – într- o oarecare măsură de către nazişti, dar probabil mai mult de predecesorii lor din Viena de la începutul secolului. Evreii erau zugrăviţi ca vampiri, contopind calomnia omorului ritual cu imaginea evreilor de cămătari exploatatori.

Ghidul Baedeker din 1896, *Austria,* semnalează ruinele castelului şi legenda că „se spune că Báthory ar fi ucis 300 de fete tinere timp de zece ani pentru a-şi recăpăta tinereţea cu sângele lor” (p. 344) – un alt exemplu al faptului că „turismul negru” este un fenomen mult mai vechi decât suntem tentati să credem.

Cu toate că trebuie remarcat că istoricii şi scriitorii slovaci

*

au avansat şi ei argumente revizioniste în privinţa lui Báthory.

în Germania, 30% au fost de părere că există părţi din Germania guvernate de alte ţări, iar 62% au răspuns negativ; având în vedere cât de adânc a retezat Linia Oder-Neisse teritoriul istoric german în 1945, cât de mulţi oameni sunt urmaşi ai expulzaţilor şi cât de persistentă a fost chestiunea în anii 1970, lucrul reflectă un tabu puternic în privinţa naţionalismului.

Fiume a fost pentru scurtă vreme un Oraş Liber, ca Danzig, dar a fost divizat în 1924, cea mai mare parte a oraşului revenind Italiei, iar cartierul Susak, Iugoslaviei.

Denumit în mod oficial Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor până în 1929.

în recensământul maghiar din 1880, Kassa fusese 40% slovacă. Recensămintele politizate din 1910 (maghiar) şi 1930 (cehoslovac) au stabilit proporţia maghiarilor la 75% şi, respectiv, 18%.

Cu toate acestea, printre aceste minorităţi se numărau câteva sute de mii de germani care probabil că ar fi preferat să trăiască în Ungaria. Pe de altă parte, existau numeroşi evrei care erau socotiţi maghiari în 1910 şi care şi-ar fi dorit probabil să trăiască în alte ţări decât în statul antisemit de după 1920.

Nu există aproape nici un monument german închinat teritoriilor pierdute. Unele dintre cele poloneze prezintă o

anumită doză de ironie, în sensul că jelesc pierderea regiunilor Kresy din est, fără să îi recunoască pe germanii expulzaţi din vest.

Poziţia Moscovei justifică acum invadarea ţărilor baltice, a Poloniei şi a Finlandei din 1939-1940.

Sacher-Masoch (1836—1895), autor al *Venus înveşmântată în blănuri,* a fost sursa neintenţionată de inspiraţie pentru termenul lui Richard von Krafft-Ebing „masochism”.

Astăzi, Sighetu Marmaţiei, în România, separat de oraşul adiacent Solotvino/Slatina de râul Tisa şi, prin urmare, pe cealaltă parte a graniţei naţionale între 1919 şi 1940 şi începând din 1944.

Nu ştim dacă Ondrej Warhola a votat sau a avut un cuvânt de spus la plebiscit, deoarece a fost oarecum neoficial, iar apartenenţa sa naţională era fluidă între rutean şi slovac, lucru departe de a fi neobişnuit.

Făcând parte dintre revendicările rutene, Maramureşul a intrat în componenţa României.

Singurele excepţii sunt teritoriile „recuperate” – Oderbruchul lui Frederic cel Mare, polderele din Ţările de Jos. Dar chiar şi acolo costurile ecologice pot fi mari.

Prinţul Rudolf a vizitat Czernowitz şi piaţa care-i purta numele în 1885, fiind aclamat de

localnici. Astăzi se numeşte Piaţa Filarmonia, după sala de concerte de aici.
Reich şi Stekel au urmat licee locale, nu universitatea.

Cunoscută drept strada lancu Flondor în perioada românească, astăzi strada Olga Kobîlianska.

Statutul juridic al Basarabiei ca teritoriu românesc în conformitate cu Tratatul de la Paris din 1920 fusese, de asemenea, incomplet ratificat, cu toate că dreptul internaţional nu era o preocupare primordială a URSS. Basarabia se suprapune în mod substanţial peste statul modern al Republicii Moldova.

Kobîlianska (1863-1942) a fost o feministă, romancieră şi, ca toată lumea din oraş, din câte se pare, a fost poliglotă şi multiculturală. Era ruteană de origine, dar avea o familie de provenienţă germană şi poloneză şi a scris în principal în limba germană.